

KORUNK

JÖVŐKUTATÁS • A VEZETÉS
LÉLEKTANA • MUNKAIDŐ-FÉNY-
KÉP EGY IGAZGATÓRÓL • SZÁ-
MÍTÓGÉP ÉS KONCEPCIÓ • A
SZÉKELYEK EREDETÉNEK KÉR-
DÉSEI • CHE GUEVARA • AZ
INTEGRÁLTÓL AZ 1 x 1-IG •
TITKOS HÁBORÚ • A FIATAL
LUKÁCS GYÖRGY ÉS A XX. SZÁ-
ZADELŐ • LÁSZLÓFFY ALADÁR
KÖLTÉSZETÉRŐL • A BRASSÓI
LAPOK HALADÓ HAGYOMÁNYAI

1968 | 2

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Aszódy János
Herseni, Traian
Kömüves Géza
Oprişan, Mircea
Roman, Valter
Szász János

Dés

Dési Huber András

Kolozsvár

Balogh Edgár
O. Bogáthy Zoltán
Csehi Gyula
Farkas László
Ferenczi István
Földes László
Gáll Ernő
Jakó Zsigmond
Kántor Lajos
László Béla
Nagy Jenő
Panek Zoltán
Sántha Imre
Szigeti József
Szilágyi Júlia
Varró János
Várhegyi István

Korond

Beder Tibor

Panik (Zilah rajon)

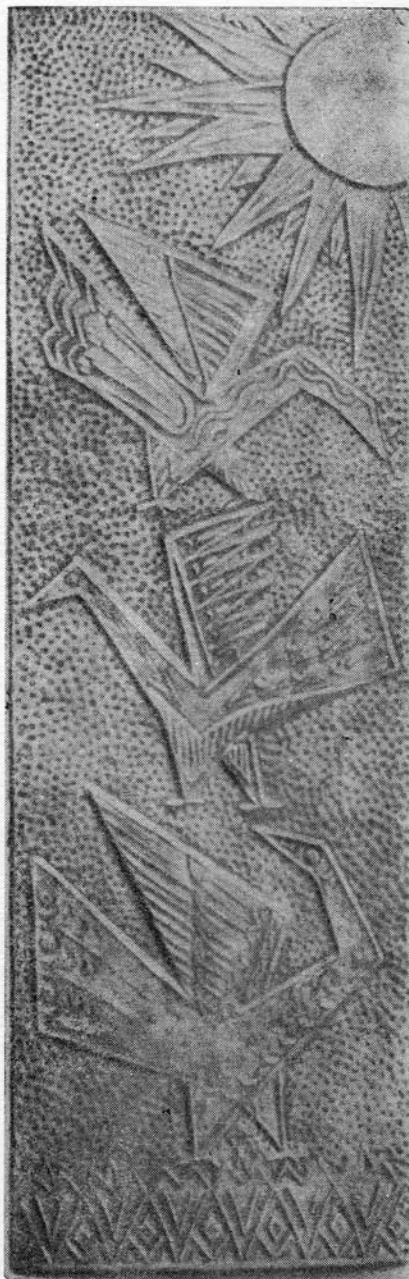
Müller Ferenc

Szentegyhászfalu

Papp Ferenc

Kölföldi szerző

Dobossy Imre

Fuhrmann Károly:
Tűzmadarak

KORUNK

havi szemle

	Itt és most	163
VALTER ROMAN	Tudományos vezetés — vezetéstudomány	165
DOBOSSY IMRE	Számítógép és koncepció	170
TRAIAN HERSENI	A vezetés lélektana	177
LÁSZLÓ BÉLA	Munkaidő-fénykép egy üzemigazgatóról	185
PANEK ZOLTÁN	Vers és próza (Mélyrepülés, Amikor a vers szelleme megjelent)	190
CSEHI GYULA	A fiatal Lukács György és a századelő társadalmi problémái	193
JAKÓ ZSIGMOND	Nicolaus Olahus, a művészetpártoló	200
FERENCZI ISTVÁN	A székelyek eredetének és Erdélybe telepedésének kérdéséről	205
FÖLDES LÁSZLÓ	Én és a mindenség (Lászlóffy Aladár költészetéről)	214
MÜLLER FERENC	Filmművészet és irodalom	223

JEGYZETEK

SZÁSZ JÁNOS	Saját halottaim	231
SÁNTHA IMRE	A használati tárgyak művészetéről	234

NEMZETKÖZI ÉLET

FARKAS LÁSZLÓ	Az integráltól az egyszeregyig	237
MIRCEA OPRİŞAN	Jövőkutatás	240
SZILÁGYI JÚLIA	Che Guevara	245

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

KÖMÜVES GÉZA	A Brassói Lapok haladó hagyományairól	249
ASZÓDY JÁNOS	Titkos háború	253

IFJÚSÁG — NEVELÉS

BEDER TIBOR	Udvarhelyi iskolák kirándulásai	263
-------------	---------------------------------	-----

FÓRUM

SZILÁGYI JÚLIA	A „nyugatos divatok“ körül	268
BALOGH EDGÁR	Nemzeti-emberi mérce	269

TUDOMÁNYOS SZEMLE

GÁLL ERNŐ	Nyugatnémet szociológusok között	270
O. BOGÁTHY ZOLTÁN	Gondolatok a szociálpszichológiáról	274
NAGY JENŐ	Idegen nyelvi oktatás — idegenforgalom	278
VÁRHEGYI ISTVÁN	A mai nyugatnémet szociológia kérdései	281

IRODALOM — MŰVÉSZET

KÁNTOR LAJOS	A neoavantgard és az olvasó	284
VARRÓ JÁNOS	Modernebb Mikes-arc	290
SZIGETI JÓZSEF	Az ismeretlen Pavel Dan	287

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

DÉSI HUBER ANDRÁS	Tanár és tanuló viszonya megváltozott	302
PAPP FERENC	A biológiai szemléltetőeszközök korszerűsítéséhez	303

KRÓNIKA, TÉKA, TALLÓZÁS

*Műmellékleten Kazinczy Gábor, Jecza B. Klára
és Molnár Zoltán munkái
Papp Gábor és Paulovics László grafikái, Fuhrmann Károly
és Iosif Rusu ötvösmunkái, Kazinczy Magda faliszőnyege*

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4–5, Republica Socialistă România
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkár), Lázár József, Szabó Sándor, Weiszmann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.
Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167 465.

Merev, elavult sémáknak nincs létjogosultságuk dinamikus társadalmunkban.

A decemberi Országos Konferencia dokumentumai joggal szögezték le: a társadalmi vezetés és szervezés formái, módszerei nem változtathatatlanok, állandó javításra szorulnak, s az életben végbemenő változásokhoz, a társadalmi fejlődés üteméhez kell igazítani őket. Az egész társadalmi-gazdasági életünket felölelő irányelvekből frissítő szellem árad. A nemzetgazdaság vezetésének tökéletesítésére, a közigazgatási-területi szervezés javítására és a községrendezésre vonatkozó alapelvek a párt tudományos, alkotóan előrettekintő társadalomszemléletéből fakadnak. S ez a szemlélet bátran néz szembe mindenfajta megcsontosodással, betokosodással, s fáradszatóan kutatja és irányozza elő a szocialista építésünk jelenlegi szakaszának leginkább megfelelő modern szervezési módszereket. „A párt Országos Konferenciája sokoldalú programot fogadott el az egész gazdasági és társadalmi tevékenység javítására és tökéletesítésére. Ennek a programnak az alkalmazása folyamatban van. Országunk jelenlegi fejlődése szakaszában objektív szükségszerűség, hogy lemondjunk egész sor idejét múlt szervezeti formáról és munkamódszerről, s újakat fogadjunk el, olyanokat, amelyek megfelelnek Románia új gazdasági-társadalmi feltételeinek“ — szögezte le ismételten Nicolae Ceaușescu elvtárs a Kommunista Ifjúsági Szövetség országos tanácskozásán tartott beszédében.

Nem divat tehát, s nem is valamiféle kampány a gazdasági-társadalmi élet vezetésében a tudományos módszerek alkalmazása. Ez ma világprobléma, s még hosszú ideig az marad.

Kár is szót fecsérelni annak bizonyítására, hogy a tudományos-műszaki forradalom, a kibernetika és elektronika korszakában már nem lehet az egyre bonyolultabbá váló gazdaságot a fejlődés mögött elmaradó módszerekkel vezetni. Az alkalmazott szervezési rendszernek összhangban kell állnia a termelés színvonalával. A rugalmas termelészervezés szüntelenül nyomon követi a technológiai tökéletesítéseket. Következésképpen a szervezési és vezetési módszereknek is tökéletesedniök kell. Am a vezetés fogalma tágabb, mint a termelés szervezéséé. A jó vezető nem csak az adott helyzetet, hanem a jövő problémái is foglalkoztatják. Ezért beszélünk újabban prospektív gondolkodásról. Idevágóan nem ok nélkül hangsúlyozta egyik interjújában O. Robert, a Nemzetközi Munkahivatal igazgatója: a vállalatvezető egy jó és egy még jobb döntése közötti különbség többmillió dollárban mérhető.

De maradjunk csak saját tájainkon. Nemzetgazdaságunk abba a fejlődési szakaszba érkezett, amikor minőségileg kell javítanunk az egész gazdasági tevékenységet, hatékonyabban kell hasznosítanunk megnöve-

kedett anyagi és munkaerőforrásainkat. E tekintetben a párt nagyszabású programot dolgozott ki. Az értelmet, forradalmi energiákat mozgósító irányelvek valóra váltása immár a mi dolgunk, az egész nép dolga.

Már az elején tudatosítsuk magunkban: a korszerű vezetés elérésének folyamatában nem számíthatunk gyors és látványos sikerekre. Helyenként még találkozhatunk a tehetetlenségi erő megnyilvánulásaival, berzenkedő konzervativizmussal, alkalmatlanságot álcázó praktikákkal, pozíciót védő ügyeskedésekkel. Mindezek leküzdésének feladata áll előttünk. S ha jól meggondoljuk, ez energiát, éberséget, elvszerűséget, következetes morális tartást igényel.

Mert lámcsak, nemrégén egy gyárigazgatónk azzal büszkélkedett, hogy ő az utóbbi két-három évben egyetlen könyvet sem olvasott, mégis jól vezet a rábízott vállalatot. Nem tudjuk, mit ért ez a jeles férfiú jó vezetésén. Azt-e, hogy az eléje rakott aktákat szorgalmasan aláirogatja, hosszas telefonbeszélgetéseket bonyolít le, értekezleteken elnököl, egyszer-egyszer végigsétál a termelőrészeleken, s olykor felutazik a minisztériumba? Mindez természetesen munkaköréhez tartozik, de távolról sem meríti ki a tudományos vezetés kritériumait. Egy műveletlenségével kérkedő vállalati igazgató honnan is tudhatná, hogy ma a gazdaságilag hatékony vezetés alapja a koncepció munka, a termékenyítő, kutató gondolkodás. Hogyan is tudhatná, hogy a szocialista vállalatvezetés egyik fő gondja olyan objektív munkakörülmények teremtése, amelyek elősegítik a dolgozók szubjektív, emberi törekvéseinek kibontakoztatását, a munka élménnyé válását, a kezdeményezőkézség fejlesztését. Ennek felismeréséhez pedig kevés a műszaki jártasság. Korunkban az információs technikákra támaszkodó vezetés már nem nélkülözheti a szociológiai, lélektani koncepciót. Ha ridegen lemond e látásmódról, elkerülhetetlenül — gazdaságilag sem hatékony — sivár technokratizmussá kócsosul. A humanista előjelű szocializmus semmiképpen sem békélhet meg a betokosodott technokrata szemlélettel.

Nem vitás hát: a vezetőknek szüntelenül tanulnia kell. Vonatkozik ez a felkészült, rátermett vezetőre is, aki munkatársait kitartó önművelésre serkenti. Itt azonban objektív nehézségekbe is ütközünk. Egy néhány hónappal ezelőtt végzett hazai szociológiai felmérés kimutatta: egy vállalati igazgató munkanapja általában 12 órából áll. Ez mindenképpen túlterhelés. Ha a zavartalan termelési folyamat alapja a jó munkakörülmények megteremtése, akkor az alkotó vezetés is joggal igényelhet optimális feltételeket. Nos, itt elsősorban a főhatóságok, az alakuló ipari központok dolga, hogy mentesítsék a vállalati igazgatókat a felesleges bürokratikus teendőktől, s tereljék érdeklődésüket a koncepció tevékenység felé.

Az említett ankét adataiból az is kiderült, hogy tudományos kutatásunk még adós a kollektív vezetés konkrét alkotóelemeinek, valamint annak feltárásával, hogy a személyiség, a rendkívüli képesség miként juthat harmonikusan érvényre a testületi vezetésben.

E futó megjegyzések is jelzik, hogy a tudományos vezetés a jelenkor egyik nagy problémája. Világszerte folynak a viták, különböző felfogások ütközéséből, tapasztalatok összevetéséből hasznosítható szempontok kristályosodnak ki. Ezért úgy véljük, hogy a Korunk e számában közölt tanulmánygyűjteménnyel a hazai vezetés-tudomány további fejlődését segítjük elő. A főbb elméleti vonatkozásokon kívül szerzőink gyakorlati aspektusokra, orvoslásra váró fogyatékoságokra is igyekeztek rávilágítani. E közleményeket azzal a meggyőződéssel publikáljuk, hogy a korszerű vezetés széles körű meghonosítása társadalmunk minden szférájában a szocialista Románia további felvirágoztatásának egyik döntő láncszeme.

KORUNK

Tudományos vezetés — vezetéstudomány

A gazdasági folyamatok vezetését, a termelőmunka megszervezését és ezzel egyidejűleg a társadalmi tevékenység vezetését a modern tudomány és technika színvonalára emelni — íme, ez áll ma pártunk figyelmének középpontjában.

Minden történelmi szakasznak megvannak a maga sajátos problémái, de ezek közül egy vagy több kulcsjelentőségű, s megoldásuktól függ a többi kérdés kielégítő rendezése is. Világos, hogy jelenleg éppen a vezetés problémája alkotja egész tevékenységünk fő láncszemét. Nemcsak a tudományt és a technikát, hanem a nemzetgazdaság, valamint az egész társadalmi élet szervezését és vezetését magasabb szintre kell emelnünk. A feladat: a termelőtevékenység minden síkján *a vezetés új minőségét* létrehozni, hogy eljuthassunk a valóban tudományos vezetéshez.

A termelőtevékenység vezetése és megszervezése tökéletesítésének problémája — törvényszerűen és elkerülhetetlenül — feltételezi annak szükségességét is, hogy a társadalmi viszonyok összetett rendszerének egészét összhangba hozzuk (beleértve a termelési viszonyokat is) a párt közvetlen irányításával nálunk is végbemenő jelenkori tudományos-műszaki forradalom nyomán a termelőerők szerkezetében és szintjén bekövetkezett alapvető változásokkal.

A termelő és társadalmi tevékenység tökéletesítését célzó, párt javasolta intézkedések jelzik az emberi tevékenység e két nagy — termelő- és társadalmi-kulturális — szférájának egyre erőteljesebb és hatékonyabb közeledését. Ez igazán és hiánytalanul csak a szocialista társadalomban valósul meg a párt szervező és irányító munkája révén. A párt vezető szerepe a legnagyobb mértékben éppen ebben tárgyasul. A párt teremt meg a nagy szintézist a két forradalmi folyamat — a szocialista forradalom és építés, valamint a jelenkori tudományos-műszaki forradalom — között, amelyet országunk is átél. Hazánkban mindkettőre egyformán szüksége van.

Miként a szocializmusnak szüksége van a jelenkori tudományos-műszaki forradalomra, hogy a rá jellemző általános jólét elengedhetetlen feltételeként létrehozassa saját műszaki-anyagi alapjait, éppúgy a jelenkori tudományos-műszaki forradalom a szocializmusban találja meg legadekvátabb társadalmi alapját. E szintézis megteremtését tükrözi a párt tudományos politikája, az a tény, hogy pártunk egész tevékenységében *a modern tudomány vívmányaira* támaszkodott és támaszkodik. Világos: ha a munkásosztály a múltban a tudományos szocializmus fegyverzetében válhatott a történelem hajtóerejévé, akkor ma, amikor hatalmon van, ezt a szerepet továbbra is annak köszönhetően játszhatja, hogy a legszélesebb skálán és egyre jobban valószínűsíti meg az egységet a szocializmus és a legkorszerűbb tudomány között.

Az új vezetési formák és módszerek egyenlő mértékben vonatkoznak a tudományos tevékenységre — a jelenkorban oly fontos — területére is. A Tudományos Kutatás Országos Tanácsát éppen az idő sürgető parancsszavára alakították meg. E szervezet létrehozása rendkívül fontos lépés a tekintetben, hogy a tudomány elfoglalja jogos helyét társadalmunk fejlesztésében. De éppoly világos, hogy e szervezet működése nem kevés tökéletesítésre szorul. A pártvezetőség nagy érdeme — kiváltképpen a IX. pártkongresszust követő időszakban —, hogy a tudományt az anyagi termelés szerves részének, a nemzetgazdaság egyik ágának tekintik, az ebből logikusan eredő összes következményekkel. Ez többek között azt jelenti, hogy vezetési formáit is közelebb kell hozni e realitáshoz. Struktúrák létrehozása szükséges, amelyek keretében a tudomány mint termelőerő, mint a nemzetgazdaság szerves része fejlődhet. Tevékenysége növekvő hatékonyságának fontos feltétele, hogy a Tudományos Kutatás Országos Tanácsa egy bármely anyagi termelés igényelte forma irányában alakuljon; e forma álljon mind közelebb tulajdonképpeni lényegéhez, a sajátságos vonásait megőrző tudományos termeléshez.

A vezetés problémája rendkívül sürgetően merül fel, annál is inkább, mert számos modern felszereléssel rendelkezünk. Ugyanakkor a termelés irányításával kapcsolatos sok szervezési forma és módszer elavult. Nyilvánvaló ellentmondás áll fenn a korszerű új technika és a termelés szervezési és vezetési formái között. Ezek gyakran a régiek maradtak, vagy csak keveset változtak.

Nemzetgazdaságunk és társadalmi életünk felfelé ívelő fejlődése bizonyítja, hogy folyamatosan megoldjuk az újonnan felmerülő ellentmondásokat. Ilyen ellentmondások továbbra is lesznek, s előrehaladásunk során le kell győznünk őket. Arról van tehát szó, hogy a szervezés és vezetés formáit megváltoztatjuk, és hozzáidomítjuk a múltbelinél sokkal gazdagabb és változatosabb új tartalom színvonalához. A nemzetgazdaság és a társadalmi élet vezetésének az országos pártkonferencia jóváhagyta új formái tükrözik az általános színvonal, a korszerű gazdaság követelményei és a sajátságos romániai feltételek közötti konkordanciát. Egyben számottevő elméleti és gyakorlati hozzájárulást jelentenek sok szocialista országot foglalkoztató oly nagy problémák megoldásához, amelyek az egész gazdasági és társadalmi mechanizmusnak a termelőerők szférájában bekövetkezett jelentős változásokkal történő egybehangolása, valamint a tudományak a szocialista társadalom életébe való sokoldalú, szerves integrálása tekintetében jelentkeznek.

Korunkban egy ország felemelkedése történelmi fejlődésének magasabb fokára legalább olyan mértékben függ a modern termelőeszközök megszervezésének és irányításának ésszerű és hatékony módjától, mint maguktól a rendelkezésre álló műszaki felszerelésektől. E tekintetben a kiegyensúlyozatlanság oka nem annyira a modern műszaki eszközök hiányában keresendő, mint inkább abban, hogy késlekedés tapasztalható a szervezésnek és vezetésnek a meglévő technikai felszereléshez való hozzáidomításában. E kiegyensúlyozatlanság felszámolása parancsoló módon igényli a *prospektív* gondolkodást, bizonyos elévült nézetek felülvizsgálását. Hajlékonyabb, rugalmasabb struktúrát követel, hogy elkerülhető legyen a vezetés lemaradása a nagy tudományos-műszaki változások nyomán folytonosan tökéletesedő és megújuló termelő apparátushoz viszonyítva.

E területen minden megmerevedési tendencia — a szerkezetek inerciájának megnyilvánulása — csak káros lehet. Nem hagyhatjuk, hogy a múltbeli formák és módszerek, bármennyire hatékonyak voltak is eredetileg, megöregedve elkorcsosodjanak. Szüntelenül és gyorsan fel kell frissíteni őket. Egy intézmény büszke öntudatának — ama elv jegyében, hogy a múltból nem a hamu, hanem a láng őrizendő meg — az újhoz való alkalmazkodás képességén kell alapulnia, s nem a mindenáron való „fennmaradás” adottságán. Ez egyébként a tévedéseket és önkényeskedéseket szaporító illetéktelenséget tükrözi.

A vállalati, iparági és a tudományos kutatótevékenység szervezésében és vezetésében szükséges szakemberek felkészítésének kérdése szorosan kapcsolódik az új formák és módszerek gyakorlati alkalmazásához. Az utóbbi időben a pártvezetőség különös hangsúlyt helyez vezető szakemberek magas fokú képzésére. Ez annál is inkább szükséges, mert a jelenkori tudományos-műszaki forradalom nemcsak a termelőeszközök és a munka tárgya tekintetében, nem csupán az energiaforrásokban és a technológiai folyamatokban — vagyis a termelőerők anyagi tényezőiben — következtek be minőségi változások, hanem a termelőerők szubjektív tényezőjét, az emberi tényezőt illetően is. Idevágóan — az alépítményi változások körülményei között — az objektum és a szubjektum viszonylatában valóságos megfordítottság jött létre: az *ember alárendeltből az objektum ura lett*. Ebből következik, hogy az emberi beruházás a legjövődelmesebb. Az ember fejlődése, képzése a gazdaságfejlesztés leghatékonyabb eszköze. A társadalom alapjában és felépítményében bekövetkező nagy változások csupán a szüntelenül átalakuló, tökéletesedő emberek tevékenysége nyomán jöhetnek létre.

Hogy lépést tarthassunk a társadalom alépítményében végbemenő gyors változásokkal, mindenütt előnyben kell részesítenünk az előrelátáson alapuló mobilitást, az események és jelenségek uralására való képességet. A bekövetkező változásokat gyakorta emberek fékezik — jóllehet feladatuk éppen a kibontakoztatás elősegítése. Ahelyett, hogy alkotólag lépnének közbe, s nagy erejű motorhoz hasonlóan előrelendítenék a dolgokat, úgy reagálnak, akárcsak a bürokraták, akik elévült papirosokkal matató kishivatalnoknak tekintik magukat. Ilyenképpen nagymértékben gátolják előrehaladásunkat. Pártunk azonban nem a megmerevedett és elmeszesedett tradicionalizmus — amely ürügyként úgynevezett humanizmust tanúsít azok iránt, akik képtelenek lépést tartani a mai ütemmel — elvét követi, hanem a ki nem elégtő állapotok gyors és határozott orvoslását célzó *kritikai és forradalmi szellem* álláspontjára helyezkedik (beleértve a meg nem felelő emberek eltávolítását is). Ez a megoldás — amellet, hogy olcsóbb, mint a messzemenően negatív következményekkel járó immobilitás — az általános érdekeket szem előtt tartó humanizmust is tükrözi.

Gyakran és nem ok nélkül beszélünk arról a gazdasági, tudományos, műszaki, technológiai fáziseltolódásról, amely például Romániát elválasztja Franciaországtól, ez utóbbit az Egyesült Államoktól. Egyre világosabbá válik azonban, hogy az összes egyenetlenségek közül a jelen pillanatban a legbosszantóbb a vezetés és szervezés, valamint a vezető szakemberek képzése területén tapasztalható fáziseltolódás. Amikor megszüntetjük gazdasági,

műszaki-tudományos elmaradottságunkat, el kell kerülnünk az említett területen is a lemaradás veszélyét.

A legfejlettebb kapitalista országok aléptímenyében végbement nagy változásokkal párhuzamosan mind mikro-, mind makroökonómiai szinten teljesen átszervezték a vezetést. Ennek alapját az elektronikus technika, az elektronikus számítógépek alkották. Az elektronikus számítás ugyanis nagyon fontos mutatója bármely gazdasági vezetés minőségi színvonalának.

Manapság az elektronikus technikát nemcsak a termelőfolyamatokba és a társadalmi élet nem produktív szférájába szükséges bevezetni, hanem a vezetés megszervezésének területére is, hiszen ennek jelentősége semmivel sem kisebb, mint a többié. A döntéseket lehetővé tevő kibernetikus adatfeldolgozás minden szinten gyökeresen megváltoztatja a vezetési tevékenység előfeltételeit és körülményeit. Az új nemcsak abban áll, hogy a termelési technika (általában a termelőerők) fejlődése igényli a szervezési és vezetési formák összhangba hozását a műszaki haladással, hanem abban is, hogy az új kibernetikus technika, mely a vezetés szolgálatára áll (illetve kell állnia), maga is rendszeres változásokat követel a vezetés formáiban és módszereiben.

A nemzetgazdaságnak elektronikus számítási technikával történő felszerelése végett egy — az intézkedések végrehajtását szorgalmazó — kormánybizottságot és kutatóintézetet kezdeményező legújabb pártjavaslat fontos lépést jelent a termelőtevékenység, a tervezés és általában a társadalmi élet vezetésének tökéletesítésében. A kibernetikus technikának az emberi tevékenység legkülönbözőbb területén történő széles alkalmazása nagy jelentőségű kérdés. Megállapíthatjuk, hogy az elektronikus technika, a számítógépek a termelőerők fejlesztésében, a második ipari forradalom kibontakoztatásában ma olyan szerepet játszanak, mint amilyent a szerszámgépek játszottak az első ipari forradalom megvalósításában. A jövőt jelképező elektronikus számítógépek felbecsülhetetlen és abszolút nélkülözhetetlen segítséget jelentenek az ember számára, éppen ama területen, amelyen lehetőségei a legkorlátozottabbak: *a gondolkodás készségének és hatékonyságának dominiumában*. Ha a szerszámgépek „meghosszabbították” az ember kezét, akkor az elektronikus számítógépek „meghosszabbítják” az ember agyát, csökkentik korlátait, veleszületett „fogytékosságait”.

Úgy vélem, országunknak e területen is megvannak a reális lehetőségei ahhoz, hogy csináljon „valamit”. Az elektronikus technika megvalósításaiban két tényező játszik fontos szerepet: a matematikai logika és az elektronika. E területen (az elsön kétségen kívül) hazánkunk jól értékesíthető hagyományai vannak.

Noha a társadalom termelőtevékenységének vezetése és megszervezése nagy jelentőségű, mégis egymagában nem oldja meg az összes problémákat. A vezetés nem öncélú. Az alapvető cél mindig a vezetés szféráján kívül van. Pártunk tudományos és műszaki politikájának vonala: a vezetés és szervezés szüntelen összhangba hozása a jelenkori tudományos-műszaki forradalom állandó és gyors változásainak feltételeivel. E politika — mint bármely politika — történelmi rendeltetése: *a szelekció, a kiszűrés*.

A többi között felmerül annak a kidolgozása, fejlesztése, ami ma általában *vezetéstudomány* néven ismeretes. Ez a tudományok egyik ága, amelynek jelentőségére Nicolae Ceaușescu elvtárs már az 1966. decemberi

plenáris ülésen is felhívta a figyelmet. Meg kell mondanunk, hogy e területen még nem büszkélkedhetünk. Ennek egyik oka lehet az is, hogy egyesek úgy vélekednek: ilyen tudomány még nem is létezik. Ez durva tévedés, még akkor is, ha elfogadjuk azt az állítást, mely szerint — egy tudós szavaival élve — e tudomány születési bizonyítványát még nem állították ki, mégis él és fejlődik. Idevágó értékes, saját elméleti munkák hiánya már nem igazolható. A gyakorlat bizonyos lebecsülést árul el az elmélettel szemben, vagy legalábbis valamiféle kétkedést hatékonyságában. A tudományos gondolkodásnak — amely nem helyettesíthető semmiféle formulával — e szférában is elől kell járnia, nem kulloghat a modern műszaki felszerelések fejlődése mögött, mert így fennáll a veszély: nemhogy csökkenenénk, hanem növeljük a — sajnos, még sok területen tapasztalható — fáziseltolódást, amely elválaszt bennünket a világ legfejlettebb országainak technikai, termelési színvonalától.

Az országos pártkonferencia megszabta, a gazdasági és társadalmi tevékenység tökéletesítésével kapcsolatos új feladatok fontos problémákat vetnek fel mind a természet- és műszaki, mind a társadalom-, politikai és humanisztikus tudományok összes művelőinek. E kérdések megoldása szükségessé teszi a tudomány e két nagy ága képviselőinek *állandó és összpontosított* erőfeszítéseit, mert mindkettő közös célt követ, egységes egészet alkot, kölcsönösen hat egymásra. A tudomány e két ága — bár különböző mértékben és eltérő módon — közvetlen erőt képvisel a teremtésben.

Közgazdászok, szociológusok, filozófusok, logikusok, a politika-tudomány művelői, jogászok, pedagógusok, pszichológusok, történészek feladata hozzájárulni egyrészt eddigi tapasztalataink általánosításához, másrészt a szocialista társadalom fejlesztése, a gazdasági és társadalmi élet tökéletesebb vezetése nagy elméleti és gyakorlati problémáinak kidolgozásához.

A gazdasági és társadalmi tevékenység vezetése tökéletesítésének problémáival kapcsolatosan figyelembe kell vennünk jelenkori fejlődésünk konkrét történelmi feltételeit, valamint mindazt, amit megvalósítottunk. Csak így vehetjük pontosan számba a megoldásra váró feladatokat.

Nem kétséges, történelmi szakaszokat nem lehet átugrani. De lehetséges e szakaszok megrövidítése. Tulajdonképpen ezen fáradozunk.

A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy hatalmon levő, párt vezette munkásosztályunknak sikerült megoldania — sokkal hamarabb, jobban és következetesebben, mint a kapitalizmusnak — az iparosítás problémáját, valamint a burzsoáziától megoldatlanul ránk maradt politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális kérdéseket. Eltérően olyan országoktól, mint Anglia, az Egyesült Államok, Németország — amelyeknek egy-két évszázadra volt szükségük, hogy ipari országgá váljanak —, a szocialista Románia ezt a problémát sokkal gyorsabb ütemben, történelmileg jóval rövidebb idő alatt oldotta meg.

Továbbra is előirányozva gazdasági fejlődésünk gyors ütemét, ezen túl is megőrizve a meglevő kölcsönös összefüggést fogyasztás és felhalmozás között, a jövőben is arra törekszünk, hogy történelmileg minél rövidebb idő alatt oldjunk meg fontos és nehéz feladatokat. Ennek szem előtt tartásával Marx ama nagy történelmi értékű útmutatásához igazodunk, mely szerint noha az emberek történelmüket az adott és a múltból örökölt körülmények között alakítják, mégis ők maguk alakítják. Marx tehát két

elemet vesz tekintetbe: egyrészt a múltban strukturálódott feltételeket, másrészt az ember alkotótevékenységét.

A történelmi tapasztalat bizonyította e marxista tétel igazát. Az emberek saját történelmük kovácsai, előrehaladásuk ütemét ők szabják meg. Íme, ezért helyez pártunk oly nagy súlyt az alanyi tényezőre, a saját sorukat alakító dolgozók öntudatára.

A marxista—leninista elméletre alapozva s ezt a hazai feltételeknek megfelelően továbbra is alkalmazva, megvalósítva a jelenkori tudományos—műszaki forradalmat s folytonosan tökéletesítve a termelési és társadalmi viszonyokat, népünk újabb és újabb sikereket ér majd el a szocialista rendszer fejlesztésében.

DOBOSSY IMRE

Számítógép és koncepció

A vezetés tudományos megalapozhatóságának kérdése körül még napjainkban is világszerte folyik a vita, s mindig új erőre kap, valahányszor a vezetés problémája a társadalmi érdeklődés előterébe kerül. Tárnya: a tudatosság és ösztönösség viszonya, a szubjektív és objektív elemek szerepe és jelentősége, a megismerhetőség és az elméleti általánosítás lehetőségei és korlátai — mind olyan probléma, amely nemcsak a sokszor felvetődő és tetszetősen leegyszerűsített kérdésben tükröződik: „a vezetés: művészet-e vagy tudomány?“, hanem a vezetési módszerek tudományos megalapozására irányuló kísérletekben és elgondolásokban is.

I.

„A vezetés tudományos megalapozása“, a „tudományos vezetés“, a „vezetéstudomány“ megjelölések az érdemi eltéréseken túl a vezetés tartalmában és módszereiben végbemenő fejlődés irányát is érzékeltetik, vagyis: a tudatosság és a tervszerűség egyre erőteljesebb térhódítását, s ezzel párhuzamosan az ösztönösség, a rögtönzés, az úgynevezett „hatodik érzék“ háttérbe szorulását. Persze az intuitív felismerésektől és bizonyos aforizma-szerű megállapításoktól hosszú út vezetett az első olyan kísérletekig, amelyek a vezetés tartalmi elemeinek tudatos megfogalmazására, a vezetési funkció objektív és szubjektív tényezőinek meghatározására irányultak.

Az első ilyen koncepciót — a „tudományos üzemvezetés“ elméletét — két név fémjelzi: a francia H. Fayol (1841—1925) és az amerikai F. W. Taylor (1856—1915). Vezetélméleti koncepciójuk olyan lényeges eltéréseket mutat, amelyeknek gyakorlati vetülete máig tartó viták forrása, valahányszor optimális vezetési struktúra kialakításáról van szó. Fayol a vezetés egységének — *lineáris vezetés* —, Taylor a vezetés szakosításának — *funkcionális vezetés* — elvét hangsúlyozta, mégis közös érdemük marad annak felismerése, hogy

- sem az emberi munka módszerei és formái, sem a dolgozó ember teljesítménylehetőségei nem eleve adott, megváltoztathatatlan tényezők, hanem tudományos alapon fejleszthető elemek a termelési folyamatnak;
- a munkafolyamat irányítása, a vállalat, üzem vezetése nem ösztönösség, megérzés dolga, hanem olyan tevékenység, amely pontosan meghatározott

kategóriák rendszerébe foglalható, tudományosan elemezhető és megalapozható, lényeges elemeiben elsajátítható.

Taylor koncepciójának korszaknyitó jelentőségét annak az elvnek megfogalmazása és gyakorlati alkalmazása adja meg, hogy a munka mennyisége és termelékenysége nemcsak új gépek és új dolgozók beállításával növelhető, hanem szervezéssel is. Ennek megfelelően: koncepciójában a vezető funkciója már nem a hajcsáré, hanem a szervezőé, akinek feladata a végrehajtás legjobb feltételeinek kialakítása — a munka elvégzéséhez szükséges energia és idő tudományos módszerekkel történő elemzése és meghatározása alapján. A munkavégzés mikéntjének megállapítása többé nem a munkás, hanem az üzemvezetés feladata. A munkás számára már csak a legszorosabb értelemben vett végrehajtás marad. Taylor még nem gondolt — és nem is gondolhatott — arra, hogy amikor a munkást feloldja a gondolkodás kötelezettsége alól s lehetetlenné teszi számára a kezdeményezést, ezzel nemcsak önállóságától fosztja meg, hanem a munka örömetől is. A munka objektív és szubjektív elemei kapcsolatának, a termelékenység és az emberi tényező összefüggésének feltárása mint probléma Taylor számára fel sem merült. A továbbfejlesztés feladatát, főleg az ember—munka kapcsolatban az ember szerepének, a munkához, a munkahelyhez, munkatársaihoz és feletteseihez való viszonyának tisztázását a human relations néven ismert vezetési koncepció kimunkálói, Elton Mayo és követői végezték el.

Taylor a munkát racionalizálta, Mayo és követői a munka humanizálására törekedtek. Nem az embert akarták hozzáidomítani a gépekhez, a munkahely objektív feltételeihez, hanem — természetesen a termelékenység, és végső soron a profit növelése végett — a munkahelyi feltételeket s főleg: az alkalmazott vezetési módszereket kívánták összhangba hozni a dolgozó ember szükségleteivel, igényeivel. A human relations koncepcióját fordulópontnak tekintik az emberi munka korszerű megszervezése és felhasználása, főleg pedig a munkahelyi vezetés új módszereinek kialakítása szempontjából. Nagyfokú leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy ennek az elméletnek különösen két felismerése volt az, amely a vezetéssel kapcsolatos új szemlélet kialakítását döntően befolyásolta:

1. Gyökeres szakitás a Bibliában gyökerező ama felfogással, hogy a munka az ember számára átok, csapás, szenvedés („Átkozott legyen a föld... fáradtságos munkával élj belőle életednek minden napjaiban. ... orcád veritékével egyed a te kenyeredet...“ Mózes I. könyve 3. 17. 18.). A human relations elméletén alapuló új szemlélet azt hirdeti, hogy az ember szívesen dolgozik, mert csak a munkája révén elégítheti ki társadalmi rang és pozíció utáni természetes vágyát. Ennek előfeltétele és a vezetés legfontosabb feladata minden szinten: a munkahelyi megelégedettség feltételeinek biztosítása, aminek legfontosabb és a vezetési módszerek kialakítása során mindig figyelembe veendő tényezői: a) a dolgozó ismerje munkája értelmét, b) érezze saját személyének fontosságát az elvégzendő feladat szempontjából, c) tere legyen személyisége érvényesítésére.
2. A dolgozó ember nem elszigetelt személy, és nem is kezelhető ilyenként. Magatartását, indítékait — és így munkájának termelékenységét is — nagymértékben az a csoport határozza meg, amelyhez tartozik, s amely nem szükségszerűen azonos a munkahely ügyrendjében, szervezeti felépítésében meghatározott munkacsoporttal. A vezetőknek tehát mindig számolniuk kell döntéseik csoportkihatásával is.

A két felismerés a vezetéselmélet további fejlődésének egészen új lehetőségeit nyitotta meg, s a vezetési funkció pszichológiai és szociológiai vonatkozásainak feltárásában olyan eredményeket hozott, s olyan megközelítési módokat tett lehetővé, amelyek a szocialista vezetésstudomány kialakítása során éppúgy figyelembe kell venni, mint a taylori koncepció hasznosítható elemeit.

A tudományos üzemvezetés polgári elmélete a human relations-szel kimondta az utolsó szót. Mint annyiszor a polgári tudomány történetében, most is az történt, hogy az elmélet túlmutatott önmagán, túlszaladt a társadalmi valóság megszabta lehetőségeken. Mayo és munkatársai kétségtelenül nagy érdemeket szereztek a munkahelyi emberi kapcsolatok széles körű rendszeres vizsgálatával, a dolgozó ember magatartását s ezzel munkája termelékenységét meghatározó pszichológiai tényezőket feltárásával, a csoportmunka fontosságának felismerésével, s e munkaforma tényezőinek beható elemzésével. Mindez azonban, ami megállapításaikból a vezetés módszereit érintő követelmény és következmény: a dolgozó ember egyéniségének elismerése, az eredményekben való érdekeltté tétele, az objektív munkafeltételek és a szubjektív emberi törekvések, vágyak és igények összhangjának megteremtése mint a *munka élménnyé alakításának előfeltétele* — mindez mint vezetési feladat már meghaladja egy olyan társadalom lehetőségeit, amelynek lényege és szükségszerű velejárója a dolgozó ember kizsákmányolása.

A tökéletes vezetési koncepciók a human relations elméletének és részben a gyakorlatának kidolgozásával tehát eljutottak lehetőségeik legmagasabb szintjére. Az ipari vezetés módszerei iránt érdeklődő elméleti és gyakorlati szakemberek számára a korszerű termelés feltételeivel adekvát vezetési koncepció kimunkálása helyett már csak a társadalmi valóság tényeit kevésbé tükröző — bár a nagyüzemi vezetésben számottevő segítséget jelentő *matematikai módszerek* és az azokon alapuló *információs technikák* kidolgozásának lehetősége maradt. Ennek megfelelően a fejlett tökéletes országok szakirodalmában egyre erőteljesebben érvényesül az az álláspont, amely Fayol és Taylor tudományos üzemvezetésével és a human relations koncepciójával a korszerű ipari információs technikát állítja szembe vagy legalábbis az új technika alkalmazásán alapuló új elméletekkel egészíti ki a korábbi elgondolásokat. Ennek a technikának a fejlődése vezet majd állítólag a legtudományosabb vezetési módszernek, a vezetés alapvetően új formájának, az úgynevezett „automanagement“-nek a kialakulásához. Az automanagement fogalma a fejlett tökéletes országok — elsősorban az Egyesült Államok — szakirodalmában olyan vezetés-szervezési koncepciót jelöl, amelyben a vezető már nem a beosztottak fölé rendelt személy, aki utasításaival meghatározza azok munkájának tartalmát és irányát, hanem csupán az irányítást végző szakember-kollektíva egyik tagja — *primus inter pares* —, akinek feladata, hogy a felvetődő problémákra az optimális megoldást mint tárgyi feladatot kidolgozza, természetesen a legkorszerűbb gépi eszközök és matematikai módszerek alkalmazásával. Rokon ezzel az elgondolással az a vezetési koncepció, amelyet a nyugatnémet vezetéselméleti szakirodalom „Multilaterale-Mitwirkung ohne Ranghierarchie“ megnevezéssel jelöl.

Mindekét esetben ugyanarról van szó: hogyan lehetne a hierarchikus alá- és fölérendeltség és a formális fegyelem követelményein alapuló bürokratikus vezetés-szervezeti struktúrákat — a szervezeti munka maximális hatékonyságának biztosítására — a funkciók elhatárolásán és koordinálásán alapuló olyan szervezeti felépítéssel pótolni, amelyben a megkövetelt magatartásforma nem a feltétlen konformitás és az engedelmesség, hanem a szervezeti célok tudatos vállalásából fakadó alkotó együttműködés.

Az információs technika fogalma egyrészt az információk gyors feldolgozását (elektronikus számítógépek), másrészt a matematikai és statisztikai módszereknek az ipari vezetésben, főleg a döntéshozatalban való alkalmazását (lineáris programozás, operáció-kutatás, PERT-, CPM-, Monte-Carlo-módszer) teszi lehetővé. Ezeket a technikákat nemcsak azért tekinthetjük újaknak, mert csak a második világháború után

fejlődtek ki olyan mértékben, amely ipari alkalmazásukat elősegítette, hanem azért is, mert lényeges eltérést jelentenek a megelőző két vezetési koncepciótól: attól is, amely a Taylor-féle tudományos üzemvezetésen és attól is, amely a human relations elvein alapszik. A leglényegesebb eltérés annak következménye, hogy az információs technika fejlődése lehetővé teszi a döntéshozatal centralizálását a legnagyobb szervezeti egységeknél.

Véleményünk szerint erős túlzás azonban a vállalatvezetés munkáját segítő — főleg a vezetői döntéseket előkészítő — korszerű technikai módszereket olyan csodaszernek tekinteni, amely a vezető személyes közreműködését pótló, valamiféle egészen új vezetési koncepciót jelent. A legtökéletesebb gép is csak arra tud választ adni, amit az ember kérdez tőle, és így az invenciót és értelmi erőfeszítést, a helyzetek sokoldalú felmérését kívánó, bonyolult problémák megoldásában a döntő tényező továbbra is az ember, a rátermett és megfelelően képzett vezető marad.

Van a számítógépek alkalmazásának egy másik aspektusa is, amelyre főleg a szocialista vezetéstudomány szakemberei figyelmeztetnek. Annak következtében ugyanis, hogy az új módszerek és információs technikák a vezetők tárgyi feladatainak, a programozható szellemi tevékenységeknek egyre nagyobb részét veszik át, s a mainál sokkal nagyobb lehetőség nyílik a vezetőknél: ahhoz, hogy munkakörük emberi vonatkozásaira összpontosíthassák figyelmüket.

II.

Az eddig kifejtettek alátámasztani látszanak azt a teljesen alaptalan, mégis meglehetősen elterjedt felfogást, amely szerint a vezetés tudományos megalapozásának kísérletei, a vezetéstudomány kimunkálásával kapcsolatos eddigi eredmények kizárólag a tőkésországok társadalmi-gazdasági fejlődéséhez kapcsolódnak, s ebben a vonatkozásban tanulni valónk is csak a tőkésországoktól lehet. Ebből annyit elfogadhatunk, hogy a vezetés tudományos megalapozásának igénye először valóban a tőkés társadalmi-gazdasági fejlődés folyamányaként jelentkezett, de ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy ez az igény csak az adott társadalmi rendszer korlátai között érvényesülhetett. A vezetési funkció tartalmának, a vezetés módszereinek és tudományos megalapozásának társadalmi feltételezettségét s ennek folyamányaként: korlátait a kapitalizmusban és lehetőségeit a szocializmusban a marxizmus—leninizmus klasszikusai fogalmazták meg. Marx volt az első, aki a vezetési funkció társadalmi feltételezettségét következetesen végiggondolta és korának viszonyait szemlélítette. Marx itt is a tudományos megközelítés módszerével élt, s a vezetés önkényesen kiragadott egyes elemeinek pusztá felsorolása helyett — ami még ma is kedvenc módszere a kérdés sok „szakértőjének“ — a funkció tartalmának azokat a jellemzőit fogalmazta meg, amelyek egyrészt megkülönböztetik azt minden más céltudatos emberi tevékenységtől, másrészt pedig tükrözik az adott társadalmi-gazdasági környezet meghatározó szerepét.

Marx a vezetés történelmileg, társadalmilag és gazdaságilag meghatározott funkcióként értelmezte, amelynek egyik eleme társadalmi-történeti; a másik gazdasági-szervezési jellegű. Társadalmi-történeti értelemben a vezetés a tőkés társadalomban a munkafolyamat kizsákmányolásának funkciója; gazdasági-szervezési értelemben viszont a társadalmi munkafolyamat természetéből fakadó és ahhoz tartozó külön tevékenység, amely teljesíti az adott szervezet egészének működésével összefüggő általános funkciókat. A vezetés mint társadalmi-történeti kategória természetesen csak az adott történelmi időszak — Marx esetében a kapitalizmus — viszonyaira vonatkoztatható; a vezetés azonban, mint a társadalmi munkafolyamat természetéből fakadó tevékenység, már nemcsak a kapitalizmusra érvényes,

hanem a társadalmi munkamegosztás alapján termelő minden társadalmi formációra, tehát a szocializmusra is. Hangsúlyozzuk, hogy a marxi elemzés, főleg a tőkés vezetési funkció kettős jellegének feltárása rendkívül megkönnyítette annak a kérdésnek a későbbi vizsgálatát és eldöntését, hogy a tőkés vezetési tapasztalatok mennyiben használhatók fel a szocialista termelés viszonyai között, nem beszélve annak a példamutatásnak a jelentőségéről, amit a tudományos megközelítés módszerének alkalmazásával nyújt. Marx elvi állásfoglalásának gyakorlati alkalmazására s egyben a vezetési funkció társadalmi meghatározottságának értelmezésére már Engels klasszikus példát adott a tekintélyről írott tanulmányában. (Marx—Engels: *Válogatott Művek* I. 618—19.)

A marxi megfogalmazás lényegét a szocializmus viszonyaira vetítve azt mondhatjuk, hogy a vezetés a szocializmusban megszűnik mint a társadalmi munkafolyamat kizsákmányolásának funkciója, s csak mint a társadalmi munkafolyamat természetéből fakadó és ahhoz tartozó *külön koordináló funkció* marad meg.

Marx nem foglalkozott — nem is foglalkozhatott — behatóbban a vezetési funkció tartalmának, formáinak és módszereinek alakulásával a szocializmusban, még kevésbé a szocialista vezetés elméleti megalapozásával. Ezt a feladatot Lenin végezte el máig ható érvénnyel. Ő volt a munkahelyi vezetés problémakörének első következetes végiggondolója, elvi megalapozója, s az elvek következetes gyakorlati érvényesítője. Az ő nevéhez fűződik nemcsak a szocialista vezetés elméleti alapvetése, hanem a vezetési problémakör tudományos megközelítésének, valamint a vezetés körén belül a társadalmi valóság tényeivel számoló tudatos módszerek alkalmazásának első nagy kísérlete is.

Amikor Leninnről mint a tudományos vezetés úttörőjéről beszélünk, ez nem azt jelenti, mintha megfeledeztünk volna Taylorról, akit a világ szakirodalmi úgy tart nyilván — s mi is így mutattuk be —, mint a tudományos üzemvezetés megalapítóját. Csakhogy míg Taylornál a vezetés tudományos megalapozása a feladatok végrehajtásának egzaktt mérési módszerekkel történő pontos (vagy ha úgy tetszik: tudományos) meghatározását jelentette, Lenin számára a vezetés tudományos megalapozása nem csupán a vezetést könnyítő munkaszervezési-technológiai jellegű feladat volt, hanem a vezetési funkció egészét, annak társadalmi összefüggéseit is felölelő elvi-szemléleti-politikai állásfoglalás, amely magába foglalta azt a követelményt is, hogy ezeket az összefüggéseket és társadalmi vonatkozásokat a vezetők mindig tartásuk szem előtt és következetesen érvényesítsék. Leninnek mint a szocialista vezetés tudományos megalapozójának jelentősége éppen abban van, hogy feltárta a vezetés társadalmi összefüggéseit, amelyek Taylor és követői számára rejtve maradtak, s amelyek figyelembevétele nélkül *tudományos vezetés* elképzelhetetlen. Ennek volt egyik következménye, hogy Lenin — aki egyébként nagyon nagyra értékelte a munka tudományos megszervezésére vonatkozó taylori elgondolásokat — Taylor koncepciójával szemben az eredményes és hatékony vezetés legfontosabb előfeltételét a dolgozóknak a vezetésben való részvételében, kezdeményező-készségük fejlesztésében és érvényesülésében, az alulról jövő bírálat intézményesítésében látta, tehát a fejlődés adott szakaszának társadalmi igényeit tükröző olyan vezetési elvek érvényesítésében, amelyeket Taylor és követői egyáltalán nem ismertek fel, s amellyel a burzsoá vezetésű szakirodalom is csak a 30-as évek táján kezdett foglalkozni, természetesen csupán a tőkés termelési viszonyok korlátai között.

Lenin sokszor és sokféleképpen határozta meg a vezetők feladatait és a szocializmus körülményei között alkalmazandó vezetési módszereket, s bár ezekben a meghatározásokban a változó társadalmi helyzetek igényei és követelményei is tükröződnek, s ennek megfelelően bizonyos hangsúly-eltolódások is megfigyelhetők, van-

nak a lenini megfogalmazásoknak bizonyos állandóan visszatérő, ismétlődő elemei, s nem véletlen, hogy ezek a következők: az emberek megnyerése, a meggyőzés, a dolgozók aktivitásának és kezdeményező készségének kifejlesztése. Lenin forradalmian új vezetési koncepciójában a beosztott többé már nem alárendelt, hanem *munkatárs*, akit meg kell nyerni, mert a szervezet céljait szolgáló s azok érdekében hasznosítható gondolatai, javaslatai, ötletei lehetnek; *munkatárs*, akit nem utasítunk, hanem meggyőzünk az elvégzendő feladat szükségességéről, társadalmi hasznosságáról és fontosságáról. Az így értelmezett vezetői ráhatás eredménye pedig nem a formális engedelmesség, hanem az alkotó és kezdeményező együttműködés.

Ha az ismertetett lenini elvek alapján akarjuk megalkotni a szocialista vállalat társadalmi modelljét — nem annyira mint valóságot, hanem inkább mint a jövő felé mutató olyan konstrukciót, amelynek kialakítása a szocialista vezetés legfontosabb feladata —, akkor azt kell mondanunk, hogy a szocialista vállalat egyenrangú emberek munkatársi együttműködésén alapuló olyan szervezet, amelynek tagjai úgy hajtják végre a vállalati feladatokat, hogy meg vannak győződve annak társadalmi fontosságáról és szükségességéről. Az egyes vezetési szinteknek és vezetőknek legfontosabb feladata és egyben a szocialista vezetés alapvető módszere: a szervezeti cél tudatosítása a munkaközösség tagjaiban, mégpedig az ennek elérésére irányuló aktív és kezdeményező közreműködés kifejlesztése útján — betartva és érvényesítve a kollektív vezetés, valamint a személyes felelősség követelményeit is.

III.

A marxizmus—leninizmus klasszikusainak a vezetéssel kapcsolatos állásfoglalásaiból szükségszerűen adódik az a következtetés — amelyet egyébként a legkorszerűbb tőkés vezetési koncepciók is elismernek, sőt hangsúlyoznak, csak éppen nem tudnak mit kezdeni vele —, hogy ti. a vezetés társadalmi feltételezettségének fel- és elismerése, valamint az abból adódó konzekvenciák következetes érvényesítése a vezetés elméletében és gyakorlatában: az első és legfontosabb feltétele a vezetés tudományos megalapozásának s az ismeretek ama köre meghatározásának, amelyet vezetéstudománynak nevezhetnénk. Amikor a vezetés társadalmi feltételezettségéről beszélünk, a társadalmi-gazdasági fejlődésnek azokra a konkrét tényeire gondolunk, amelyen döntően meghatározzák a vezetési funkció tartalmát és a vezetésben alkalmazható vagy alkalmazandó módszerek és vezetői stílus jellegét.

A társadalmi fejlődésnek a vezetés tartalmát és módszereit meghatározó tényei közül elsősorban azokat említjük, amelyek a szocialista társadalmi struktúra és a szocialista termelési viszonyok folyamányai, a szocializmus lényegéből fakadnak, és csak arra jellemzők, s így vizsgálatuk elkerülhetetlen, ha a szocialista vezetés elméletét a marxizmus—leninizmus klasszikusainak hagyománya alapján kívánjuk kimunkálni.

Mindenekelőtt a *teljes foglalkoztatottság* tényét kell említenünk mint a szocializmus gazdasági fejlődésének olyan eredményét, amely döntő módon meghatározza a szocialista vezetésben alkalmazható vagy alkalmazandó módszereket. A teljes foglalkoztatottság a vezetés, főleg pedig a vezető és beosztott kapcsolata és a munkahelyi fegyelem biztosításának lehetősége szempontjából teljesen új helyzetet teremt, mert kiiktatja a tőkés munkahely legfontosabb negatív ösztönzőjét: a beosztottak egzisztenciális kiszolgáltatottságát.

A szocialista vezetés lehetőségeit meghatározó további fontos tényező: az általános műveltség és a szaktudás színvonalának rohamos növekedése s ennek folyományaképpen a dolgozók *emberi, társadalmi és politikai öntudatának* fejlődése, ami természetesen a beosztottak megváltozott munkahelyi magatartásában is tükröződik.

A társadalmi fejlődésnek ez a ténye felveti az ember és a szervezet kapcsolatának bonyolult problémáját, a vezetők elé pedig azt a nehéz feladatot állítja, hogy biztosítsák a nagyobb műveltségű, szaktudású és öntudatú dolgozók zavartalan beilleszkedését az olyan munkahelyi környezetbe, amelynek szükségszerű jellemzői a nagyfokú szervezethez és fegyelem. Magasszintű, sokoldalú felkészültséggel kell a mai vezetőknek rendelkezniük ahhoz, hogy összhangot tudjanak kialakítani a dolgozók (főleg a fiatalok) megváltozott igényei, elvárásai és a munkahely objektív feltételei között. Ebben az összefüggésben a vezetés lehetőségeit meghatározó tényezők: a dolgozók beleszólási igénye, a vezetésben való részvétel igénye, az üzemi demokrácia problémaköre, a társadalmi szervezetek munkahelyi szerepe és funkciója. A központi probléma itt az: hogyan lehet a szervezeti feladatoknak megfelelő és azok végrehajtását elősegítő összhangot kialakítani, egyrészt a magasfokú szervezethez és fegyelem, a vezetői tekintély megszilárdításához fűződő szervezeti érdekek, másrészt a dolgozóknak a vezetésben való részvételéhez fűződő társadalmi érdekek közt.

A szocialista vezetés lehetőségeinek és módszereinek vizsgálata, a vezetői funkció tudományos megalapozása során figyelembe kell venni társadalmi-gazdasági rendszerünknek azt a sajátos jelenségét is, hogy az emberi ambíciók, érvényesülési vágyak, személyi törekvések a munkahelyen összpontosulnak, s a társadalmi elismerés utáni természetes igény is szinte kizárólag a munkahely keretében elégíthető ki. A vezetés szempontjából ennek a helyzetnek vannak hátrányai, de vannak előnyei is. Ahol ambíciók, törekvések, érvényesülési vágyak ütköznek, ott a légkör szükségszerűen feszült, s a vezető számára nehéz feladatot jelent, hogy betöltsen egyik legfontosabb és legnehezebb funkcióját: mindig azonos szinten tartsa a munkahely atmoszférájának hőfokát. Ugyanez a helyzet azonban — a maga feszültségeivel — energiaforrás is, amely nagy lehetőségeket kínál az emberi kapcsolatokban járatos vezető számára.

A társadalomgazdasági fejlődésnek természetesen vannak olyan jelenségei, amelyek nem a társadalmi-termelési viszonyoknak, hanem a technikai és szervezeti fejlődés adott szintjének következményei, s így azonos követelményeket támasztanak, hasonló megoldásokat tesznek szükségessé a kapitalista és szocialista országokban egyaránt. Ezek közül — eleve lemondva a teljesség igényéről — csak néhányat említünk a probléma lényegének érzékeltetése és a vezetés társadalmi meghatározottságából adódó gyakorlati következmények szemléltetése végett.

Az első: a vezetésre megfelelően felkészült és alkalmas személyek hiánya.

A vezetés szakembereinek, a menedzsereknek a megjelenése jelentette a fejlődésnek azt a szakaszát, amikor a vezetés külön szakma rangjára emelkedett; ez magyarázza meg a menedzszer-vezetés kialakulásának és az intézményesített vezetőkérdés kibontakozásának időbeli egybeesését is. A vezetésnek szakmakénti elismerése s az arra való tervszerű, szervezett felkészülés szükségessége jelenti, a többi között, a menedzszer-vezetésnek azokat az elemeit, amelyeket a szocializmus viszonyai között sem lehet figyelmen kívül hagyni.

A vezetési funkció ellátását meghatározó (megnehezítő) tényezők sorában nem hagyhatjuk említés nélkül a szakember problémáját, ami annak következménye, hogy a társadalmi, gazdasági és műszaki fejlődés egyre több olyan specialista bevonását tette szükségessé az üzemek, vállalatok életébe, akiknek munkahelyi szerepét, rangját, jelentőségét éppen a specializált szakmai tudás adja meg, az a tudás, amely rendszerint messze meghaladja annak a felettesnek a tudás-szintjét, aki a szakemberrel rendelkezni jogosult. A probléma azért bonyolult, mert a vezető és a szakember esetében nem egyszerűen kétféle olyan munkakörrel állunk szemben, amelyek tartalma pontosan elhatárolható, hanem elsősorban és főleg: kétféle ér-

térendszerrel, magatartásformával és szemléletmóddal. Az érdekes és izgalmas probléma részleteit figyelmen kívül hagyva, csupán — a nehéz feladatot is jelző — leglényegesebb vonatkozást emeljük ki: beilleszthető-e — és hogyan — a mindig újat, mindig mást kereső-kutató, a vélemények harcában alakuló és alkotó nyugtalansággal telített, de ugyanakkor sokszor öncélú, saját szerepét túlhangsúlyozó szakemberi magatartás és szemlélet abba a hagyományos szervezeti keretbe, amelyet elsősorban az alá- és fölérendeltség hierarchikus rendje jellemez.

A vezetés tudománycs vizsgálatának, elméleti megalapozásának és a vezetők szervezett képzésének tárgyi indokoltására, objektív szükségyszerűségére utaló és ugyanakkor elméleti kidolgozásra, megoldásra váró, nehéz problémákat jelző társadalmi tények további felsorakoztatása helyett elégedjünk meg az elmondottakból is leszűrhető ama megállapítással, hogy a szocialista vezetéselmélet kimunkálásának követelménye, a vezetőképzés szervezeti és módszertani problémáinak tisztázása nem divatszólam, nem is kampányprogram, hanem olyan végrehajtandó feladat, amelyet a szocialista társadalom-építés objektív követelményei állítanak elénk.

TRAIAN HERSENI A vezetés lélektana

A régi, klasszikus görög-római európai civilizáció félreismerhetetlenül osztályeredetű alapértékei sorában kialakította a „hős”, a „félisten”, az „ihletett” kultuszát, s ezzel tartós, évezredekre kiható hagyomány alapjait rakta le, amely manapság — új társadalmi-történelmi meghatározottságok közt — halványabb formában ugyan, de ismét csak „mitológiai” lényegszerűségében jelentkezik az „elit”-elméletben, a „nagy személyiség”, az „emberfeletti”, a „történelemalakító személyiség” doktrínájában. Az ebben a kulturális légkörben kialakult modern társadalomlélektan (amelyet Carlyle, Nietzsche, Le Bon, a társadalmi darwinizmus hatása ily értelemben csak feldúsított) első szakaszaiban a vezetők pszichológiája felé orientálódott, s ez utóbbi irányzaton belül ki is dolgozott egy charismatikus modellt, amely ama téveszmére épül, hogy a vezetői adottságok „isten” vagy „természeti” ajándékok, tehát veleszületettek, akárcsak népi mintájuk, a „sorstündérek” esetében.

A lélektanak e téren arra kellene törekednie, hogy a lehető leggyorsabban megállapítsa: milyen tulajdonságok avatnak egy konkrét személyt vezetővé. Eszményi az volna, ha e tulajdonságokat már közvetlenül a születés után fel lehetne ismerni. Csakhogy a tulajdonságok csupán a személyiség kifejlődése során, sőt néha csak a fejlődés végén, felnőtt korban alakulnak ki és nyilvánulnak meg. A vezető lélektanának kutatása eredetileg különböző életkorú, de már valóságos vezető szerepet betöltő személyekre irányult (olyanokra, akik iskolai, sport-, kulturális, adminisztratív, katonai, politikai közösségek élén álltak).

Az első „megdöböntő“ megállapítás arra mutatott, hogy nem minden vezető szerepet betöltő személynek vannak vezetői kvalitásai. Szükségessé vált tehát bizonyos érték-kritériumok alapján szelektíven eljárni, hogy meg lehessen különböztetni a valóságos vezetőket a látszólagos vezetőktől, s a vizsgáladásokat az előbbiekre lehessen korlátozni.

Abban a korszakban, amelyben Max Weber döntő hatása következtében a társadalom- és humántudományok a ténymegállapító, magyarázó és értelmező megítélések javára az értékítéletektől szabadulni igyekeztek, nem volt könnyű elfogadni az érték-kritériumokhoz való folyamodás szükségességét. Ezért alkalmaztak aztán olyan ismeretelméleti eljárásokat, amelyekről úgy vélték, hogy segítségükkel megkerülhető a tudomány e „végzetes“ szükségessége; így jutottak előtérbe a statisztikai és kísérleti módszerek (ezek számos belső változatára e helyütt nem térhetünk ki).

A nagy számokkal dolgozó statisztika elvben lemondhat a minták érték-kritériumok szerinti szelektálásáról, feltéve természetesen, hogy a kollektívák vezetői nagy többségének valóban vannak vezetői adottságai, s azt is, hogy akiknek ilyen kvalitásai nincsenek, nem valamilyen rendszernek, hanem a véletlennek, a melléfogásnak köszönhetik vezetői minőségüket. A „tehetségtelenek“ kis számának jelentkezése nem módosítja lényegesen a „tehetségeseket“ illető eredményeket, a vizsgáladás tehát — önkényes megkülönböztetések mellőzésével — mindenkire kiterjedhet.

Tudományos szempontból előnyös feltételeket biztosítottak a laboratóriumi kísérleti körülmények. Laboratóriumi feltételek közepette lehetséges, hogy a személyek egy csoportja maga jelölje ki vezetőjét, vagy pedig, hogy a csoport valamelyik tagja vezetőként elismertesse magát. Ily módon aztán egyrészt kiküszöbölődnek azok a helytelen kritériumok, amelyek néha a vezetők szelektálásának vagy előléptetésének a gyakorlatban előfordulnak, másrészt nem érvényesül az a szükséglet sem, hogy kétes értékű kritériumokhoz folyamodjanak a vizsgálandó alanyok („igazi vezetők“) mintacsoportjának kiválogatásakor.

Miután a lélektan tudományos szempontból kielégítőnek ítélt eljárásokat alkalmazott azon személyek meghatározására, akiket vezetői minőségükben vizsgálni lehet, arra törekedett, hogy más, „nem vezető“ személyekkel való összehasonlítás útján meghatározza, mi is az, ami a vezetői tulajdonságokkal bírókat „perszonológiai“ (biológiai, lélektani, szociológiai és kulturológiai) szempontból jellemzi. „Megkapónak“ mondhatnók az ez irányban kifejtett tudományos erőfeszítéseket, ha eltekinthetnénk „eredményeiktől“. Sorra vették a fizikai és alkati tényezőket (testmagasság, testsúly, antropológiai jellemzők, alkati és vérmérsékleti típus, egészségi állapot, fizikai ellenállás), az intelligencia-hányadost, magabiztosságot, társas természetet, akaraterőt, meggyőzőerőt, lelkesedést, nagylelkúséget, önuralmat, intuíciót és egyebeket.

Hogy milyenek voltak az eredmények? Negatívak a fizikai és alkati tényezőket illetően (kivéve a minden társadalmi, emberi tevékenység szempontjából fontos normalitás határait), s ellentmondások a pszichikai vonásokat illetően, különösen miután — szükségszerűen — nemcsak a vezetőket hasonlították össze egymással, hanem a vezetőket a „nem vezetőkkel“ is összemérték. Különösebb nehézség nélkül megállapíthatnák ugyanis, hogy vannak olyan vezetők, akiknél hiányoznak a vezetéshez nélkülözhetetlennek vélt pszichikai tulajdonságok, viszont vannak olyan sze-

mélyek, akiknél mindezek fellelhetők, mégis, ha vezető funkcióba kerülnek, nem felelnek meg.

Más meglepő eredmények is adódtak a kutatások során. Ugyanazok a személyek bizonyos körülmények között vezetésre alkalmasnak, viszont ha a körülmények megváltoztak, vezetésre teljesen alkalmatlannak bizonyultak. A vezetők bizonyos tulajdonságai, amelyek kétségbevonhatatlan funkcionális teljesítményüket biztosítják, változott körülmények közepette — ha e szituációk másfajta pszichikai jellemzőket követelnek meg — fölöslegessé, esetleg gátlóvá is válhatnak. Ugyanakkor a vizsgálatok sorra feltárták a személyi és kollektív tapasztalatnak, a vezetés ésszerű alapelveinek és technikájának rendkívüli fontosságát, olyan tulajdonságok és jellemvonások jelentőségét, amelyek nem veleszületettek, hanem a gyakorlatban és továbbképzéssel sajátíthatók el.

Parancsoló szükségességgé vált a tények által nem igazolt vagy csak részlegesen igazolt kiindulópontok, kezdeti hipotézisek felülvizsgálata. A vezetés — lényegében biopszichológiai, genetikai — charismatikus modelljét *helyzeti modellre* cserélték fel, ami aztán a lélektani kutatásokat teljesen új, társadalomlélektani vagy pszichoszociológiai irányba terelte. Hasznai nem születik vezetőnek, ha senki nem vezető minden körülmények között, ez azt jelenti, hogy a vezetői adottság a személytől független helyzetek függvénye, hogy csupán adott szituációkban válnak vezetői tulajdonsággá a személy pszichikai, társadalmi és kulturális jellemzői. Ismét csak felmerült a kérdés: mit jelent vezetőnek lenni? Pontosabban, a megismerés új perspektívájában: mit jelent — vezetni? Az érdeklődés — nagyon világos metodológiai kívánalmak folytán — tudatosan és szervezeten átváltott a *személyről a funkcióra*, vagyis a *feladatra és relációra*.

A vezetés *társadalmi funkciója*. Egy vagy több vezetőn kívül bizonyos számú vezetettet is feltételez, vagyis egy differenciált közösséget, „független” szerkezetűt, legalább két „emeleten”, szinten vagy rétegen szervezettet: az egyik a vezetés, a másikon az engedelmesség. E szociológiai távlat új, jól járható utakat nyitott meg a lélektan előtt, s az utóbbi évtizedekben eredményesnek bizonyult a vezetési műveletek tudományos megismerésében. Csak néhányat említünk a továbbiakban, a legfontosabbak közül.

A pszicho-szociológiai szempont már Pierre Janet számára lehetővé tette az emberek és állatok irányítása bizonyos közös vonásainak megkülönböztetését azoktól, amelyek kizárólag vagy sajátosan emberi jellegűek. Támadásban, élelemszerzésben, vándorlások idején néha az erősebb vagy tapasztaltabb állatok vezetik a többieket, de mindig „személyes” példával: az élre állnak, s a többiek követik őket, mert így valamiképpen jobban, hatékonyabban teszik azt, amit az egész közösségnek tennie kell. Az Iliász hősei — magasabb szinten — hasonlóképpen jártak el a harcban. Az emberek esetében azonban másfajta vezetés is tapasztalható: vezetés irányítás útján, amikor a vezetők rámutatnak arra, amit a többieknek tenniük kell. Így megy ez napjaink minden fejlett társadalmi szervezetében (iparvállalatok, állami intézmények, katonai egységek). A vezetők egy fajtája (ahogy mostanában mondjuk: a *menedzser*) semmit nem végez „sajátkezüleg”, különleges feladata, hogy „műveltessen”, vagyis teendőit illetően másokat megszervezzen, programáljon, útbaigazítson, ellenőrizzen. A vezetés pszichológiája jelenlegi önálló ágazatként való fejlődése során

csakis az ilyen jellegű vezetéssel foglalkozik; másfajta vezetést — joggal vagy jogtalanul — gyakorlatilag érdektelennek, időszerűtlennek minősít.

Lényeges különbség mutatkozik a hivatalos, formális, törvényre, szabályzatokra, ügyrendekre épülő, vagyis intézményes, illetve a nem hivatalos, nem formális, szabályozatlan mechanizmusok révén spontán keletkezett, tisztán társadalmi-lélektani vezetés között. A harvardi pszicho-szociológiai iskola (Elton Mayo, F. J. Roethlisberger, T. N. Whitehead) alaposan tanulmányozta a jelenséget, s nemcsak az emberi szociabilitás jobb megértése végett bizonyította a jelenség elméleti fontosságát, hanem kimutatta gyakorlati jelentőségét is a gazdasági vállalatok, állami intézmények és más társadalmi szervezetek optimális irányításában. Minden emberi közösségben az együttműködési és vezetési viszonylatok mellett számos spontán reláció is létezik: barátságon, rokonszenvben, előszereteten vagy éppen ellenkezőleg: ellenségeskedésben, ellenszenvben, taszításon, esetleg közömbösségen alapuló kapcsolatok. Befolyásos, meghallgatott, tisztelt, követett, utánczolt vezetők tűnnek fel, akiket minden kényszer vagy utasítás nélkül követnek, amit csakis presztízsüknek, személyes varázsuknak tulajdoníthatunk, annak, hogy becsülik őket, rokonszenveznek velük. A társadalmi tevékenység különféle területei szempontjából igen fontos e kétféle vezetési rendszer egyezése, de legalábbis az, hogy ne kerüljenek konfliktusba egymással. A vezetés társadalomlélektanának, jelenlegi — alkalmazott — kutatásai arra irányulnak, hogy feltárják az esetleges különbségek megoldásának eszközeit, akár a spontán viszonylatok törvényesítésével vagy intézményesítésével, akár a hivatalos vezetés megfelelő szelektálásával vagy képzésével, hogy ez a vezetés ne csak szakmailag, a gyakorolt funkció szempontjából legyen megfelelő, hanem azzá váljék társadalomlélektanilag is.

A világ minden táján sok követőt számontartó Moreno-féle szociometriai iskola más irányú tudományos foglalatosságai során kidolgozott egy valóban egyszerű, de nagyon hatékony technikát az emberek azon érzelmi vonzásainak és taszításainak, preferenciáinak megállapítására, amelyek egymás iránt táplálnak. Neofreudista, mélylélektani fogantatású, a tudatalatti régiókra hangsúlyt helyező, tehát irracionális alapelvűk ugyan sokat vitatott s általában kevésbé elfogadott, a szociometriai módszer azonban manapság már ritkán kétségbe vont tudományos tekintélyre tett szert. Hívei (J. H. Criswell, H. H. Jennings, L. D. Zeleny) s mindenekelőtt természetesen maga J. L. Moreno, széleskörűen alkalmazták a vezetés pszichológiájában; többek között megállapították annak legegyszerűbb módját is, hogy miként válogatható ki egy csoport pszichológiai vezetője (azok száma alapján, akik őt részesítik előnyben, ha a kíváncsi az, hogy maguk közül válasszanak vezetőt).

A későbbi kutatások mind összetettebb és árnyaltabb mechanizmusokat fedtek fel a vezetői relációk kialakulásában és kibontakozásában. A csoportok milyensége minden esetben lényegesnek tűnik. Általában elismerik a közösség követte cél, a feladat fontosságát. Nehéz helyzetekben, amikor azonnal intézkedni kell, jobbak az energikus vezetők, még akkor is, ha a bajból való menekvés érdekében végtelen eszközökhöz folyamodnak. A megfontolást lehetővé tevő szituációkban, például az intellektuális jellegű, elemzést és elméleti megoldások keresését megkövetelő feladatok megoldására viszont megfelelőbbek a higgadtabb, türelmesebb vezetők,

akik elmélkedésre és vitákra ösztönöznek, s álláspontjukat senkire nem erőszakolják rá.

Ily módon érthetőbbé vált *magá a vezetés*. Fő funkciója egy csoport erőfeszítéseinek egybehangolása, szervezése és irányítása, mégpedig oly módon, hogy biztosított legyen a kitzűzött feladat optimális megoldása, a kijelölt cél optimális elérése. Ezzel az értelmezéssel egyben kikizűzőbölhetők a szubjektív természetű érték-kritériumok is. A társadalmi szervezet egy pontosan meghatározott feladat teljesítésére kialakított rendszernek, organizmusnak vagy mechanizmusnak minősül; minél hamarabb alaposabban és minél kevésbé költséges eszközökkel teljesül a cél, annál megfelelőbb a vezetés. Lehetőség nyílik a vezetés hatékonyságának összehasonlítás útján történő maximális pontosságú matematikai mérésére is. Minden más feltételt egyenlőnek véve (a rendelkezésre álló időt is), például egy iparvállalat esetében a vezetés felsőbbrendűségét a termékek árával, mennyiségével és minőségével mérik.

Jelenleg azonban két alapvető áramlat érvényesül a vezetés elméletében. Az egyik a *csoportra*, a csoport kohéziójára, az életében részt vevők szükségleteinek kielégítettségére helyezi a hangsúlyt, a másik inkább a közös feladatra, az elérendő *célra* összpontosít. Az első, strukturálisan betájolt áramlat szerint a vezetés alkalmasságát a megvalósult társadalmi-emberi vonatkozású eredmények, a csoport egység- vagy szolidaritási-koefficiense alapján lehet felmérni, a funkcionális — tehát teleologikus — irányzatú másik áramlat szerint a feladatok teljesítésében elért eredmények, a közösség termelékenységének foka alapján.

A többoldalúságra törekvő újabb kutatások (közöttük azok is, amelyeket minálunk az Akadémia Lélektani Intézetének társadalomlélektani osztálya folytat) bebizonyították: a csoportok szerkezete és funkciója, a csoportok dinamikája és ténykedésük hatékonysága között annyira szoros az összefűggés, hogy nem is lehet külön-külön foglalkozni velük: egymást feltételezik s *együtt* alkotják a konkrét valóságot.

A vezetés alkalmasságát tehát a társadalmi-emberi megvalósításokkal, valamint a közös cél felé törekvésben elért eredményekkel mérhetjük. Az egymást kiegészítő aspektusok különválasztása csakis laboratóriumi feltételek mellett vagy pedig elvont elemzésekben lehetséges. Ilyen analízisek azonban csupán a tudományos megismerés kezdeti folyamataiban alkalmazhatók, akkor is eszközként, nem pedig célként. A végső tudományos megismerésnek mindkettőt magában kell foglalnia. E szintetikus látásmód szerint a vezetésnek a vezetett közösséget képessé kell tennie arra, hogy a ráháruló feladatok megoldásában a maximális objektív (produktív) hatékonyságot a lehetséges maximális társadalmi-emberi (szubjektív) elégedettséggel érje el.

Magasabb fokú kutatások (E. P. Hollander, W. B. Webb, S. B. Williams, H. J. Leawitt, T. B. Lemann, R. L. Solomon, D. C. Pelz) bebizonyították, hogy jelentős különbségek tapasztalhatók egyrészt a baráti és népszerűségi, másrészt a vezetési és végrehajtási relációk között. Eltekintve a szimpatetikus köröktől (azoktól a lélektani csoportoktól, amelyek kizárólag a kölcsönös rokonszenvre épülnek, s más finalitásuk, mint az együttlét öröme, nincs), a munkaközösségek, a politikai cselekvésre alakuló közösségek, katonai és kulturális közösségek mint statisztikai tömegjelenségek (jelentéktelen és elhanyagolható eltérésektől eltekintve) *teendők sze-*

rint alakulnak ki, vagyis az emberek ama képességétől függően, hogy megfelelően végrehajtsák a kijelölt programot.

Manapság már csupán kivételnek tűnik a vezető és a vezetett kvalitásainak az a különbsége, amelyet az elit és a tömeg ellentétének tévtanára építő reakciós társadalomlélektan dogmaként hangoztatott. A valódi vezetők nagy többsége előbb kijarta az alárendeltség és végrehajtás gyakorlati iskoláját, s alkalmas arra, hogy szükség esetén — bizonyos természetes korlátok között — bármelyik munkatársa helyére álljon, ama teendők elvégzésére, amelyeket éppen ő maga jelölt ki. A vezetés egyik alapfunkciója az irányítás és a felügyelet, az ellenőrzés; ám, manapság már majdnem axiomatikusan elv: senki sem gyakorolhatja e funkciót, ha nem alkalmas arra, hogy az irányítottak és ellenőrzöttek pontosan meg- szabja, mit kell tennie a rábízott feladat teljesítéséért.

Új és fontos eredményeket mutat fel a michigani lélektani iskola (Kurt Lewin, R. Lippitt, R. K. White) más kutatóközpontokban a „dinamikus lélektan“ gyűjtőnév alatt ismert számos követője. A jelenkori társadalomlélektan ez áramlata kivételes figyelmet fordított a vezetés stílusára, arra a módra, ahogyan egy közösség vezetője a rábízott funkciót gyakorolja. E tekintetben három alaptípust különböztettek meg: a *parancsolgató* (diktatorikusnak is nevezett) típust a vezénlyés és a kényszerítés jellemzi; a tanácskozás, a kollektív döntés, a munkatársak tájékoztatása és mozgósítása jellemzi a demokratikusnak is nevezett *együttműködő* típust; végül az engedékeny, *elnéző* típust, a laissez faire (anarchisztikusnak is mondott) emberét a lágyság, a csoport tevékenységébe való be nem avatkozás karakterizálja. Az eredmények azt bizonyítják, hogy az együttműködő stílus mind társadalmi-emberi, mind produktív szempontból magasabbrendű; a parancsolgató stílus csak a termelékenység szempontjából magasabb rendű (de a produktivitás terén is csupán az együttműködő stílus színvonaláig), viszont az engedékeny, elnéző, be nem avatkozó típus minden szempontból alacsonyabb rendű. A parancsolgató variáns esetében a közösség a munkaidőt nem használja ki, csak a vezető jelenlétében dolgoznak. Az engedékeny variáns esetében sem távollétében, sem jelenlétében nem dolgoznak; az együttműködő variáns esetében viszont a tevékenységi görbe magas szinten állandó, függetlenül a vezető jelenlététől vagy távollététől. A munkatársi atmoszféra és a közösségi erőlköcs is hasonlóképpen változik.

További, a vezetők személyisége, illetve munkastílusa és a vezetettek közössége közötti viszonyt különféle szempontok alapján kutató vizsgálódások (W. Haythorn, R. N. Sanford, J. Lanzetta, H. Menzel, E. Katz) még sok fontos aspektusra rámutattak. Mind fontosabbnak tartják a kulturális tényezőket, a szóban forgó csoport hagyományait, intézményesülési fokát, szakmai szerkezetét, a vezetők és vezetettek előre megszabott szerepkörét és státusát. Ugyanakkor mind nagyobb figyelmet szentelnek a vezetési folyamat részeseinek motivációira, beleértve a kollektív motivációt, vagyis a csoport motivációját is (*a csoport szintetikus valóság*, amely az összetevő egyedekhez képest többletet képvisel).

Megállapították például, hogy a parancsolgató vezető különösebb nehézségek nélkül irányítja az ugyancsak parancsuralmi szellemben kialakult közösségeket; ugyanez a helyzet, vagyis megfelelő együttműködési képletet jelent, ha mind a vezető, mind a vezetettek az egyenlőség hagyó-

mányaiban nevelkedtek; ha azonban a két szint szellemiségében különbözik, az egyik parancsuralmi, a másik viszont egyenlőségi beállítottságú, akkor bizony nagyon nehezen kerülhetők el a konfliktusok. Megállapították továbbá azt is, hogy majd minden intézményesült, pontos — alaposan elsajátított — szabályok alapján megszervezett, a normák és társadalmi tradíciók rangjára emelt hagyományok szellemében kialakult közösségek majdnem legyőzhetetlen ellenállást fejtenek ki mindenféle kategóriájú vezetővel szemben, aki — kellő előkészítés nélkül — e hagyományokat haladéktalanul módosítani szándékszik. Mindezekben az esetekben a sikeres vezetőket a közösség előbb asszimilálja, s csak miután azonosultak a közösség normáival, sikerül végrehajtaniok a szándékolt változtatások egy részét. S fordítva: amikor a közösségek újítást ohajtanak, sikerül rávenniök a vezetőt, még akkor is, ha az egy ideig ellenszegül. Amikor harcra kerül sor a vezető és a vezetettek között, a vezető az esetben győz nehézség nélkül, ha csak egyetlen személyen próbál diadalmaskodni, vagy csak a személyek egy szűk csoportját akarja legyőzni; s majd mindig vereséget szenved, ha az egész közösséget támadja hagyományaiban, normáiban, életmódjában. Az egymástól elszigetelődött vagy egymással marakodó egyedek könnyű áldozatai minden külső támadásnak; ám nagyon nehéz elbánni az összeforrt, egységes, szolidáris közösségekkel.

A vezetés-elmélet bizonyos — helyzeti modellel kapcsolatos — tételei majdnem teljesen figyelmen kívül hagyták a személyiség-tényezőt, s a valósággal ellentétben túlságosan lebecsülték ama képességek jelentőségét, amelyeket pedig a vezetői munka eredményessége megkövetel. A gyakorlat félreérthetetlenül arra mutat, hogy azonos vagy nagyon hasonló helyzetekben egyes vezetők említésre méltó sikereket érnek el, mások viszont rövidesen csődbe jutnak. Nem készen kapott, charismatikus jellegű különleges adottságokról van tehát szó, hanem egyszerűen *hajlamokról és felkészültségről*, mint minden társadalmi funkció gyakorlása esetében, amaz elv alapján, amely szerint „mindenki jó valamire, de senki sem jó mindenre“.

Manapság sok pszichológus helyezkedik erre a kiegyensúlyozottabb, a pszicho-szociális valóságot hívebben tükröző álláspontra. Példaként elég a következőket említeni: R. B. Cattell, C. A. Gibb, R. Bales, M. E. Roff, L. Carter, J. K. Hamphill (persze közöttük is sok árnyalati eltérés mutatkozik).

A vezetés-lélektani kutatások legújabb szakaszában tehát arra a következtetésre jutottak, hogy szó sem lehet született vezetőről, aki bárhol, bármikor, bármit, bárkit irányíthat, s olyan egyetemesen emberi vezetői alkalmasságról sem, ami az embernek egyszerűen emberi mivolta folytán volna tulajdonsága. Igenis vannak vezetésre alkalmas személyek, de nem minden helyzetben, hanem csak bizonyos körülmények között alkalmasak; mégpedig olyan szituációkban, amelyek megfelelnek a velük született hajlamoknak és azoknak a képességeknek, amelyekre a későbbiek során tettek szert. Ez az alkalmasság sem korlátlan, hanem „az ember és a hely“ egyezésének függvénye, ama — legalábbis minálunk — egyetemesen elismert elvnek megfelelően, amely szerint: „a megfelelő embert a megfelelő helyre!“

Röviden még csak azokról a gyakorlati, alkalmazható implikációkról

kívánunk szólni, amelyek a vezetés — részünkről is elfogadott — elméletéből következnek.

Manapság szigorúan tudományos alapról már senki sem állíthatja, hogy bizonyos társadalmi teljesítmények, a különféle ténykedések csúcseinak eléréséhez semmiféle veleszületett hajlamra, képességre, fogékonyságra nincs szükség. De az sem mondható, hogy a veleszületett tulajdonságok önmagukban elegendők. Minden kutató egyetért abban, hogy a hajlamok csupán lehetőségeket jelentenek, saját dimenzióikba tokosodottan azonban gyakorlatilag semmit sem érnek. Hogy a hajlamok a realizálódás tevőleges és hatékony tényezőivé váljanak, ahhoz fejleszteni, vagyis művelni, művelni kell őket. A vezetés problémája szempontjából ez a következőket jelenti: föltétlenül meg kell állapítani, melyek azok az elengedhetetlenül szükséges hajlamok, amelyek híján senki sem válhat hatékony vezetővé; másrészt szükséges a már diagnosztizált hajlamok kiművelését szolgáló legcélravezetőbb eszközök megállapítása, hogy a különféle (politikai, katonai, kulturális, erkölcsi) vezető-típusok tényleges társadalmi feladatainak szintjén bontakozhassanak ki ezek a hajlamok, ama konkrét helyzetektől függően, amelyeknek meg kell felelniök (társadalmi rendszer, történelmi korszak, szervezet, intézmény, vállalat, a munkatársak száma és minősége).

Noha mind világosabban és pontosabban sikerül megfogalmazni ezeket a kérdéseket, megoldásuktól még távol vagyunk. A vezetőket még jórészt empirikus, nem pedig tudományos ismervek szerint választják ki, képezik tovább és léptetik elő. Vannak — többé-kevésbé nyilvánvaló — kivételek is a gazdasági, kulturális, egészségügyi, de főként katonai vezetők tekintetében. A hadseregben idejekorán törekedtek a parancsnoki hajlamok felismerésére s ezek megfelelő továbbfejlesztésére. A művészet bizonyos területein hasonlóképpen a profilként megfelelő vezetők képzésére törekedtek (karmesterek, színházi és filmrendezők). A közegészségügyben megjelent az egészségügyi szervező. A gazdasági életben ez az irányzat teljesen újkeletű. A legfejlettebb országokban különleges menedzser-iskolákat létesítettek az ipari, kereskedelmi, pénzügyi, építészeti, szállítási vezető kiválogatására és speciális képzésére. Mindez azonban csupán kísérletezés, a leghatékonyabb módozatok kijelölése még hátra van.

A román Akadémia Lélektani Intézete társadalomtudományi osztályának az utóbbi években végzett kutatásai arra a következtetésre vezettek, hogy a nemzetgazdaság tökéletesítésére irányuló műveletek során — főként a szocializmus kiteljesítésének és a kommunizmusba való áttérésnek a szakaszában — fokozatosan mind nagyobb fontosságúvá válik a vezetés lélektana, mégpedig nemcsak a vezető káderek megfelelő tudományos szempontok szerint történő (fentebb vázolt) szelekciója, továbbképzése és előléptetése tekintetében, hanem a következő értelemben is: a vezetői hivatás elsősorban emberekkel való együttműködést jelent, sikere lélektani érzéket és tapintatot, de pszichológiai ismereteket is igényel. A vezetés lélektanának tehát két, egymást kiegészítő s egymást fölöslegessé nem tevő tartalma van: az egyiké a vezető, s a vezetők tevékenységei; a másiké a vezetők továbbképzése az emberekkel való együttműködésre, amire magának a vezetőnek is szüksége van hivatásbeli sikeréhez. Kutatásaink jelenleg mindkét irányban folynak.

Munkaidő-fénykép egy üzemigazgatóról

Tartanám magam útfeladathoz, nem útleíráshoz, hiszen az üzemvezetés kérdéséről kell tájékozódnom Újvlahicán, ahová az új esztendő harmadik munkanapján déltájban toppanok be. Am éppen egy operatív gyűlés zajlik fenn az igazgatóságon, s míg véget ér, muszáj széttekintennem a Homoródi-fennsík keleti peremén fekvő város. Igen, közigazgatásilag is előre lépett a hajdani vályogvaskós telep. Itt már megoldották a teljes közművesítést (víz- és csatornahálózat), amit lenn, 19 kilométerre innen, Székelyudvarhelyen csak a cérnagyár építése old meg a közeljövőben.

Az új arculatú lakótelep itt is együtt korszerűsödik az üzemmel. A nagy bekötő út teraszos oldalán kényelmes családi házak — ez a közelmúlt. A terasz felső szintjén (a két épülettömbös liceum magasságában) és átellenben, lent a völgyben többemeletes lakóháztömbök sűrű csoportja — ez a jelen. A régmúlt (négy falusias jellegű vályogház a teraszos rész középső övéen) eltűnőben, évek múlva nyoma sem lesz már.

És az üzem? A két átellenes magaslati ponttól, a központi beruházási alaptól épült és még épülő új anyagtárolóktól az öntvényt elemző korszerűsítő fizikai-kémiai laboratóriumig sok minden épült itt 1959 óta, amikor először írtam a régi Szentkeresztbányáról a Korunkban.

Az új anyagtárolókkal lényeges kérdés oldódik meg: többszöröse emelik a jelenleg tárolható mennyiséget, s a két hosszanti irányú (pörkölt szideritet, hematitot és salakképző mészket hordozó) és a két merőleges irányú (faszenet és acélforgácsot szállító) szalag megszakítás nélkül szaladhat a nagy bekötő út fölött húzódó fedett hidon, fel a kohókig.

A szállítás ugyanis nagy gond itt az üzemvezetésben, hiszen a fő anyagrakodó telep Csíkszeredán van, több mint 30 kilométerre.

Néhány évvel ezelőtt az üzem öntődéje főleg nyers vagy félkész termékeket szállított. Az üzemvezetés egyik fő feladata volt, hogy a vasolvasztó csarnokot s a csiszoló- és fémforgácsoló-műhelyeket kibővítse. A korszerűsítés révén Újvlahica ma készen szállít villanymotor- és gépkocsi-alkatrészeket, kipufogócsöveket, kapcsolószekrényeket, hűvelőket és hengerfejeket a Steagul Roșu Műveknek, nagy lemez- és profilhengereket Galacnak, Vajdahunyadnak, Aranyosgyéresnek, Grivicának. Bővül a küpos és szögletes kokillák gyártása Brassó és Vajdahunyad részére. A bukaresti Republica Csöhengermű nem a szomszédban keres öntött alkatrészeket, hanem a távoli Újvlahicán. Közvetlen exportkapcsolat alakult ki a nyugat-németországi AEG-vel, közvetett exportkapcsolat villanymotor-alkatrészek előállítására a brassói szecselei üzemmel és a temesvári Electroputerével. Jelen van termékeivel ez a múltban csak kőceráj jellegű és mára nagy horderejűvé fejlődött üzem a hazai műgumi- és műanyaggyártásban is, kiszorítva a behozatalt.

Mínőségünk, s nem ózondús levegőnk a vonzóerő — mondják a vlahicaiak.

*

Az operatív gyűlés befejeződött. Megismerkedek Demeter Ferencsel, aki egy esztendeje az üzem igazgatója és Schnitzer Ignác főmérnökkel (nagyapja is itt dolgozott a hajdani Szentkeresztbányán). Velük és házigazdámval, Lászlóffy Pál liceumi helyettes igazgatóval, aki szívélyesen kalauzol e megváltozott tájak, új emberek között, bevonulunk a III. emeleti dolgozósobába, egy kis eszmecezerére.

Ismertetem a *Lupta de clasă* 1967. 11. számában megjelent szociológiai felmérést, összefoglalva a vezetés tartalmára és gyakorlatára, valamint a vezető profil-

jára vonatkozó vizsgálat 28 üzemigazgatót érintő kérdéseit, az adott válaszokat és az ezekhez fűzött alapvető észrevételeket.

Közben figyelem Demeter Ferencet és Schnitzer Ignácot. Előbbinél a tapasztalatot feltételező életkor — úgy 50 körül — adva volna. A fizikai és alkati tényezők sem hiányoznak (átlagon felüli testmagasság, súly. Kissé ridegen kemény arca és rebbenéstelen világos tekintete töretlen egészségi állapotot, nagy munkaképességet tükröz). Utóbbinál — 35 éves — az említett tényezők jóval szerényebben tűnnek fel. Kisfiúsan kerek arcán, derűs tekintetében szinte nyomon követhető az ankét telitalálatszerű megjegyzéseinek hatása: „Nem találtak időt arra, hogy saját időbeosztásukkal foglalkozzanak“... „senki nem adott konkrét választ arra: létezik-e tudományos elem a kollektív vezetésben?“... „A vezetéshez szükséges ismeretek és képességek felsorolásakor a 28 megkérdezett közül csak egy hivatkozott lélektanira“...

— Hát tessék! — pattan fel ülőhelyéről Demeter Ferenc, s lám, máris felmerül konkrétan itt az üzemigazgató munkaidejének kérdése. A szekrényből kiragad három hatalmas befűzött iratcsomót. Mindegyikük a felső szervekkel és a megrendelővel folytatott évi levelezést tartalmazza. Vagy 1200—1500-ra becsülöm a papírlapok számát. Valamennyi átirat címzése alatt aláhúzva: *In atenția tov.-lui director!* Mintha e bekötött sorok összkilométereit más élőlény az üzemben figyelemre sem méltathatná. Minisztériumi és vállalati *osztályvezetők* átiratai tömkelegével nem az üzem osztályaihoz fordulnak, hanem egyenesen az *igazgatóhoz*... — Ha mindehhez hozzászámítjuk a belső levelezést, kimutatások, jóváhagyásra beterjesztett folyamodványok rengetegét — méltatlanul kodik Demeter Ferenc —, akkor kiderül, hogy naponta száz-százhusz ügyiratot kell tanulmányoznom, utasításokat rávezetnem vagy aláírnom.

Megállapodunk, hogy délután 6-kor találkozunk az osztályvezetőkkel tartandó — vitajellegű — operatív gyűlésen. Másnap pedig reggel 7 órakor az igazgatói irodában. Ami a reggeli időpontot illeti, úgy hallom, hogy az igazgató csak reám való tekintettel jön ilyen későn... Általában negyedhétkor—félhétkor már kezdi végigjárni a munkahelyeket. Amikor itthon van — bizonyos szorongás és fagyosság, amikor távol van — jó adag lazultság és felengedeltség uralkodik.

Mindez arra vall, amit a *Lupta de clasă* szociológiai vizsgálata hangsúlyoz többek között: az üzemigazgatók lélektani ismeretei és képességei még hiányosak. Van-e Újvlahicán tennivaló a kölcsönös bizalom légkörének kialakításáért, egyrészt a vezető kollektíván belül, másrészt a vezető munkaközösség és az osztályok beosztott dolgozói között?

A délutáni — operatív — gyűlésen az a tény, hogy a felszólalók többsége csak hiányol és nem javasol, s minden döntést — kezdve a munkahely tisztántartásától az anyagszállítás folyamatosságának a biztosításáig — az igazgatótól vár, igazolni látszik a tennivalót. A felszólalások során egészségtelen megnyilatkozás is hangot kap. Az egyik mérnök az öt régebben ért szankcióra (prémium-megvonás) mint „csúffá tevésre“ hivatkozott, ami — úgymond — nem egyeztethető össze „magas képesítésével“. Úgy tűnt, hogy szankcióval csakis alacsonyabb beosztású egyéneket szabad sújtani... Az igazgató átsiklott a szerinte nem idetartozó megjegyzésen, de egy feladatra vonatkozóan, amelyet az illető másnapi teendőiben megoldhatatlannak vélt, kijelentette: maradjon otthon fizetett szabadnappal, majd megoldják nélküle is a feladatot. (Persze, a mérnök másnap megjelent pontosan munkahelyén, de vajon az újabb konfliktust nem tekinti-e szintén „csúffá tevésnek“?)

*

Persze, jó dolog, ha *de minimis non curat praetor* (apróságokkal a vezető nem foglalkozik). E kétezer éves igazságra azonban lépten-nyomon rácaffol éppen a vezető részéről meghonosított ama gyakorlat, hogy az ő tudta nélkül semmit sem szabad önállóan elhatározni vagy eldönteni. Így aztán nem érvényesülhet az a fő vezérfnal, amely szerint vezetni annyi, mint másoknak bizalmon alapuló megbízást adni, velük eredményt elérni s felelni mindazért, amit végeznek.

REGGEL 6,55 ÓRA. Az igazgató belép az üzem kapuján. Kérem, tegyen-vegyen, járjon-keljen, intézkedjék úgy, mintha nem is volnék jelen; én majd „fényképezem“ (s felmutatom jól kihegyezett grafitceruzáimat. Most először látok széles mosolyt az arcán). A továbbiakban csakis Demeter Ferencé a szó és a tett.

7,00 ÓRA. *(A titkárságon)*: „Kérem, Piatra Neamțra megsürgetni a választ. Kérem a főkönyvelőt és a kimutatást a IV. évnegyedi pénzügyi terv teljesítéséről. *(Bent az irodájában, a telefonnál)* Kérem a kovácműhelyt... Ma reggel félhatkor az egyes kohót lehűtötték. Mielőbb fogjanak hozzá a munkálatokhoz. Gázmaszkról, egyéb védőfelszerelésről gondoskodjanak. A mesterek minden váltásban ott legyenek... Kérem a terv-osztályt... Hogy állunk az export-rendelésekkel? Mi van az AEG-megrendelésekkel? *(Belép a főkönyvelő)* A negyedévi kimutatásból még hiányzik a december hónapra vonatkozó. Tüллépés mutatkozik az áramfogyasztásban... A csíki munkások szállítási bérletét biztosítottuk. A szállításoknál jelentős a túllépés, de ebben a munkások autóbusz-bérlete elenyésző rész, mindössze 3000 lej... Kit nevezünk ki a dolgozók folyamodványai és a sajtóészrevételek kezelésére? Az irodát és a posztot ugyanis megszüntették. A személyzeti osztály egyik beosztottját bizzuk meg ezzel, s erről a változásról értesítjük a minisztérium illetékes osztályát. A személyzeti osztály főnökével ezt majd részleteiben megbeszéljük. *(A főkönyvelő távozik. Telefon)* Nem létezik, hogy Csikban csak 80 tonna szén legyen! Semmi értelme annak, hogy a port elhuzzuk ide a szénnel együtt... A rakodó telep gépésze gondoskodik arról, hogy a három rakodó-szalagon mindig működjék a rosta, hiszen ott van közel a portája, maga oszthatja be munkaidejét. A szállítást ütemezék úgy, hogy a sofőr ne töltsön el 8 órát egyetlen úttal... *(Újabb telefon)* Hogy állunk a régi vassal? A Republica felhívott onnan: megkaptuk-e a kiutalást? Később ismét felhívott: a kiutalás útban van a minisztériumtól. Várható egy újabb telefonhívás a minisztériumtól is, hogy valóban útban van *(mosoly...)*“

7,30 ÓRA. „Kérem az ellenőrző osztályt! Levelet kaptunk az Electropreciziától. Korrigálják tévedésüket. A megrendelt terméket azért utasították vissza, mert a motortest pajzsán végrehajtott módosítás, a vájatgyűrű nem szerepelt a régi rajzon, s ők azt vették alapul, nem pedig a kiküldöttükkel itt módosított újabb rajzot... Elintéződött a resciai kombináttal az ügy. A leértékelt árut visszaminősítették első osztályúra, mert kiderült, hogy jelentéktelen az eltérés. A különbözetet egy ma érkezett átiratban jóváhagyják. Ez mindössze 768,96 lej, de fontosabb a gyári védjegy becsülete... *(Aláírások következnek)*“

8,00 ÓRA. A személyzeti osztály főnökével, majd a jogtanácsossal megbeszéljük a dolgozók javaslataira, folyamodványaira és a sajtórészvételekre vonatkozó teendők nyilvántartásának és megoldásának módjait. Közben átnézem a kollektív munka tudományos elemzésével kapcsolatos, az I. negyedévre, de főleg a január-februárra vonatkozó tervet. Ebben szerepel a belső pénzügyi ellenőrzés 1967-es tevékenységének felmérése; a főgépész tevékenységének évi értékelése — különös tekintettel az előirányzott feladatokra; a termelés és munka tudományos megszervezésével kapcsolatos elemzés és alkalmazásának kiszélesítése 1968-ban; az üzem termékei mi-

nőségének elemzése, a számlák visszautasításának okai és a minőségi mutatók megjavításának módoszatai; a műszaki osztály tevékenységének értékelése, különös tekintettel az összes termékek technológiai mutatóira és a fajlagos anyagfogyasztásra; a közvagyonban okozott károk vizsgálata; az 1968. évi beruházási munkálatok ütemének ismertetése, a következő munkaszakaszok előkészítése és a dokumentálódás 1969-re; a műszaki-szervezési intézkedések és a kisgépesítésre vonatkozó szakaszos tervek elemzése.

Van időm arra is, hogy a szakmai továbbképzés szervezett formáiba — szintén dokumentumok alapján — bepillantassak. Az üzemben rendszeresített az elméleti továbbképzés, valamint az ugyancsak vizsgával egybekötött szakképesítés. A tanfolyamok az üzem valamennyi részlegét felölelik, sőt az öntők számára két tanfolyamot is tartanak, kezdőknek és haladóknak. Külön előadásokat szerveznek mesterek és technikusok részére, hogy a műszaki haladással lépést tarthassanak. A tudományos és műszaki könyvtár évente bővül, ezt a technikai kabinetben helyezték el, s a könyvtáros rendszeresen tájékoztatja a vezetőket az újabban megjelent munkákról.

Alkalmam van a formális és nem formális csoportrendszer léggözt alakító hatását is nyomon követni. Mindkét csoport itt jóval összeforrottabb, mint nagyvárosokban. A legfőbb találkozóponthoz — művelődés, klub, sport, szórakozás — rendkívül közel esnek egymáshoz, a kölcsönös családi látogatások sem okoznak különösebb fáradalmakat.

A közeli nagyfaluból vagy távolabbról bejáró dolgozók azonban lemaradnak az újlahicaiak mögött, jó részük földet is művel odahaza, s így az üzemhez való hozzáállásuk, munkaszellemeük jóval lazább; leginkább ők idegenkednek az új technika bevezetésétől, s van köztük néhány, aki az üzemben végzett munkát amolyan jövedelemráadásnak, szükséges rossznak tekinti.

9,00 ÓRA. Egymásnak adják a kilincset a látogatók. Panaszt tolmácsolnak, hogy a tusolóban nincs forró víz. Kiderül, hogy a fürdőkezelő mindig télidőben veszi ki szabadságát, s különböző háztájakon sertésvágáskor gondja a forró víz, mert ezt a buzgólkodását anyagilag és természetben külön honorálják. Más. Az igazgatóhoz toppannak be, hogy megérdemled: megvehetik-e a régi csűr lebontásából visszamaradt téglát. Más. Belép az egyik dolgozó: szabadnapjai vannak, elmehetne-e alkalmi fuvarral — távolabbra — ügyeit intézni. Más. Tisztviselőnk jelenti: orvosi vizsgálatról jön, idegösszeroppanást állapítottak meg, be kell mennie az udvarhelyi kórházba. Kiderül, hogy előző nap 132 ügyiratot kellett iktatnia és szétosztania. Egyiket tévedésből más osztályhoz juttatta. R. S. mérnök megjegyezte: jó, hogy nem küldte a portásnak... Ekkor összeomlott. Munkáját mindeddig kifogástalanul végezte.

Még két apróság — s ezzel be is fejeztem a „fényképezést“ Fenn, a garázsok térségében. Két idősebb munkás hatalmas lemezt vonszol a havon. Az igazgató odakiált: — Emberek! Tegyétek le, s kössék traktorhoz, a traktoros ott fűtőzik a tűzoltóknál... Még fennebb, a javításra került kohó nyílásperején az egyik munkás, féllábbal a sodronykötélcuklón, vederral öntögeti a vizet a vájatokban meggyült, még égő anyagra. A hideg fut végig a hátamon, nemcsak a fagytól, s eszembe jut a korareggeli telefonutasítás: „...védőszközökről gondoskodjanak!“ Nyilván nemcsak tartószíjról, hanem csővezetékes kézipumpáról is gondoskodhattak volna, hiszen a nagy víztartály ott van a kohónyílás közelében.

Mit tükröz az elkészült munkaidő-fénykép és milyen általános vonásokra utalnak az itt-ott felvillantott emberi mozzanatok?

Lám, egy üzemigazgató esetében is igazolódnak mindazok a következtetések, amelyeket a *Lupta de clasă* széles körű szociológiai vizsgálata feltárt. Egyfelől: a vezetésben mindennap még megnyilvánuló elaprózódás, mely kihat a koncepciózus tevékenységre és gátolja azt; a kollektív munkában az összeforrottság hiánya. Másfelől: a bizalmon alapuló megbízás szélesebb körű kiterjesztése a maguk munkahelyén szintén vezető beosztottakra, akik nem *alárendeltek*, hanem *munkatársak* a kollektív vezetésben, továbbá azoknak a lélektani ismereteknek és képességeknek a szükségessége, amelyek nélkül a vezetés nem töltheti be hatékonyan a funkcióját.

Demeter Ferenc, többek között, ezt mondta: „Amikor először ültem be az egyetem padosorába, számot vetettem azzal, hogy a vizsgaszesszió máris megkezdődött. Úgy vélem, ez vonatkozik a vállalat vezetésére is, amikor számolunk azzal, hogy annak a bizonyos »évvégi hajrának« is az esztendő elején kell kezdődnie... Tevékenységemben azonban még gátolnak mindazok a nehézségek, amelyekre az említett szociológiai felmérés is utalt.“

Ha azt latolgatom, vajon e három alapvető típusból melyikhez tartozik a „lefényképezett“ üzemigazgató: a) parancsokon alapuló tekintélytartás; b) együttműködően közvetlen, felvilágosító és mozgósító szellemiség; c) anarchizmusra vezető engedékenység és szabadosság, akkor a c) típust messze száműzőm vizsgálódásomból. És hajlok arra, hogy nála — az a) típus jellegvonásai mellett — a b) típusban foglalt elemeket is felfedezem.

Ha nincs az üzemben olyan ember, aki az ő munkabírását, odaadását kétségbe vonná, olyan se legyen, aki — s itt a lírai riporter szól belőlem — ne tudná elképzelni, hogy különleges alkalmakkor koccintson, s szabad időben társaságban egy fekete kávé mellett elbeszélgessen a vele együtt, egy célért dolgozókkal, ott a zord és mégis vonzó Hargita alatt...

Papp Gábor
linóleum-metszete

MÉLYREPÜLÉS

Páskándi Gézának

(Az avasi Kőszegremetén azt tartják, hogy aki öregember már nem tud felmenni a szőlőhegyre — abban az évben meghal.)

Ha én el merném mondani, hogy bennem azóta mi reszket. Amikor megtudtam, mit nyerek vele, a fent-megjelenés fáradtságával ezt az évet legalább —, már ott álltam a hegyen. Nem írom le, milyen volt az ősz. Valami állandóbbat kerestem, amibe meg lehet fogózni. Az ősz szemem láttára alakult. Délután negyed négykor letette ugyan az ecsetet, de csak ebédszünetre; később annál nagyobb lendülettel folytatta a munkát. A nap-palettaról vette színeit. Már nem perzselt a nap, megperzselt minden levelet. A napot, e sárgatorokú hiénát, a nyarat mindenestül befalót, ott, a hegyélen, leszakíthattam volna az égről, akár egy almát. Ha akarom.

*Csak álltam ott,
megrészegülten a felismeréstől,
hogyan van haladék.
Van menedékház,
itt, ez a néhány présház, ha más nem.
Egy könnyű vihar, mint kalapot, megemelné őket,
de ha kibírtak széléveket,
egy keveset még várnak.
Lüktető ujjongás áradt szívembe.
Orgonamuzsika: vagyok.
Tétova pillanat: nem emlékszem, csak vagyok.
Pillanat: élni gyermekjáték.
Súlyos a hegy: csupa lebegés.
Présházak gerendáján elszáradt szüretetek.
Mi dolgom velük?
Balra azt a bárányfelhőt már láttam valahol.
Holnap is láthatom?
Élj: csak gyermekjáték.
Ne vegyétek el a játékomat.*

De mondhatom másképp is. A világ e jószagú asztala fölött magányos helikopter — én mindig a „szitakötő“ nevet álmodtam számára — egyhelyben repülése voltam. Könnyen költöző sziget, mely türelmével úgy szeleteli a levegőt, hogy senkiét el nem veszi azért. Így álltam ott, miközben apám jutott eszembe: „Ne bibelődjünk a részletekkel, részletké-

désekre nem érdemes válaszolni, az ember nem részletkérdésekért felelős“. Adjam magam egészen? Adom. Már több pohár bort emeltem a magasba, nehéz óbort. Gyöngye felszállt legméltóbb szintjére: koponyám belső csillagpályáira. Úgy méregettem a világot, mint másík, a csodálatra nem megvetendőbb, külön naprendszer. Tudom, hogy kulcscsontom nem nyitja titkok zárját. De az anyag se feledje vaksi buzgalmában: minden kísérlete hiábavaló. Egyedül az emberben döbbenhet önnönmagára. Nem akartam emlékezni, mégis visszahallottam az időbe:

*Mennyi ember, honnan jönnek,
tüdő fűjtat, még csak néhány méter,
aki felér, kitűzheti mosolya piros lobogóját.
Elöl mindig öregek zihálnak,
görbe bot segíti görbe hátuk,
szívük botlik röge, térden jönnek,
remény pókfonalán markuk füvet legel,
de felvonulnak csakazértis — inukszakadtáig.
Ó, ellobbanó atomreaktorok,
ó, a magfúzió boldog iszonyata.
Ó, szép ibolyántúli sugárzás,
mely néha mínusz 273,2 fok:
fogat már nem is vacogtató hideg.
Nem sok ez egy kicsit — ennyi teher —
az emberek esendő fenségének?*

Mert egyszer nem sikerül felérni a hegyre. Hol a híd, ami átvinne a végtelenbe? Mivégre emelkednek csúcsok, ha csak *ama szakadék* kifutópályái? Milyen lehetett az özönvízkor lemaradni Noé bárkájáról? „Kéretik a kölcsönvett felszerelést hiánytalanul visszaadni.“ A Jupitert egy úrhajóért. De miért nincs a Tejúton sehol kiírva, merre van a vészkijárat? Hallásunkat egyetlen kérdés örökre elrobbantja. Nem kérdezek tovább. Aki mondani akar valamit, így címezze: *Poste restante*. Ragassza levelét címke helyett mindenféle üvegekre; az üvegeket kézzől kézre adja már az emberiség, valahol csak megfénylik majd egy-két betű:

*Láthatatlan falnak fordul szívünk,
görbebotunk szépen egyenes lesz,
jobb kezünk csak bal kezünket fogja,
lehunyt szemmel látunk valahová —
végetért az erőltetett menet.*

Mivel nem tehettem egyebet, észrevétlenül zsebrevágtam a hátam mögé lopakodott napot. Csak ki kellett nyújtanom érte a kezem. Almának is elvihettem volna, gyönyörű pirosra érett. De én valami emléket akartam onnan, arról a hegyről, elloptam nektek NAPUL. Reggelig senki sem fogja észrevenni a hiányt, reggel én már árkon-bokron túl leszek. Inkább lopok, de nem nézhetem ölbekézzel, hogy a Földet, mint valami olcsó üveggolyót kicikkantják talpunk alól. Vagy nincs más hátra, mint oly

nyugalommal nézni a dolgok elé, ahogy rég a karóbahúzottak pipát szív-
tak? A nap immár az én lángszóróm — kezetekbe adom. Ó, ha mind
ehelyett ezt mondhattam volna el már. Egyszer elmondjuk majd. Testvé-
reim. Arcunkon a felvilágosodás.

AMIKOR A VERS SZELLEME MEGJELENT

Lászlóffy Aladárnak

Verseket akartunk meghallgatni, egy barátunk verseit.
Épp össze voltunk veszve egyébként; mondtam is,
ha jól emlékszem: Aludjunk rá egyet, hogy tegnap
még szerettük egymást — de a rádiót azért kinyitottam.

Minden hullámhosszak legfontosabb időjárásjelentése,
a vers kellett volna felcsendülnön: mit tesz a lélek,
fogadja-e a vihart, mit tesz, ha derült ég várható holnap,
továbbra is, még néhány napig, így ősszel,
mert aztán oly iszonyú magasságokba húzódik a távlat —
a felhőátvonulások unalma színvevő ámulatunk is leszereli.

Engem már fáradtra bosszantott „hányszormondjam“ litániád;
még szólt, most épp kapóra jött, csattanó bizonyítékul:
„Mióta ígéred, az antennát máig sem tudad felszerelni.“
Nem volt antennánk, pedig az adás már ment javában,
szavak susogtak, egymásra omolva, e vonulásban dadogott
az értelem: színész és költő küzdött a hangzavarral.

Ekkor jutott eszembe: egy méternyi drótot, csak annyit,
hamar a kézbe, a hangok elé, a kapcsolatig kinyújtom.
A válasz: zagyva recsegés, nem értem el kitért karjukig.
Pedig már hömpölygött a vers, valahol messze mondta
a magáét — hallottuk, holott meghallgatni szerettük volna.

Hirtelen — mint utolsó szalmaszálat — megfogtam a kezed.
Intettem, hagyd most a kezemben, szükségem van rád újra.
Adják a kezük mind, kik e szobában jártak, a rádióellenes
szomszédok is, a másfelé tartó járókelők, az egész város.

Gyertek kézenfogva a vers elé, testünk legyen az antenna,
ellen-láncreakció, erősítsük fel a költőt, csak néhány percre.

Épp össze voltunk veszve egyébként; de lassan, észrevétlen
kibékültünk — én tudom, hogy csak a vers áramütésére —,
már nem érzem el a kezed, pedig épp össze voltunk veszve.

A fiatal Lukács György és a századelő társadalmi problémái

Lukács György 1938 késő őszen fejezte be *A fiatal Hegel és a kapitalista társadalom problémái* című könyvét. A mű megjelenését az akkor felmerülő ideológiai polémiák, majd a háborús megpróbáltatások tíz évvel kitolták. Amikor 1954 januárjában könyvének berlini kiadását előkészítette, már magyarázó előszóval kellett ellátnia. „Más, gyakran később írott műveim német olvasói számára néhány megjegyzést engedek meg magamnak — írja Lukács. — A fiatal Hegel fejlődésének ábrázolása sok vonatkozásban kiegészíti azt, amit a német filozófia és irodalom történetéről más tanulmányokban törekedtem megfogalmazni. Mindenekelőtt itt az irracionális klasszikus periódusának, amelyet *Az ész trónfosztása* című művemben tárgyaltam, pozitív ellentéte jelentkezik. Ugyanaz a harc, amelyet az utóbbiban mint Schelling és utódai harcát elemeztem, ebben a könyvben Hegel oldaláról az irracionális bírálata és túlhaladása gyanánt jelenik meg, természetesen mint az új idealista-dialektikus módszer megalapozásának pusztán negatív-kritikai mozzanata. A jelen Hegel-tanulmányomban vált csak lehetővé pozitív módon tisztázni, hogy miért éppen a hegeli filozófia volt ezen időszak irracionálisainak nagy ellenlábasa, s miért harcoltak ezek — okkal — Hegel ellen mint a polgári filozófiai haladás legpregnansabb képviselője ellen, és miért talált ugyanakkor a historizmus dialektikájának bírálata reális támaszpontokat, ürügyeket Hegel idealista hibáiban egy — viszonylag — helytálló kritika számára. Hegel ifjúkori fejlődésének bemutatása és bírálata magyarázatát adja ezzel annak, hogy miért kellett, miután fellépett a tudományos szocializmus mint az irracionális fölénsége, Nietzschevel a filozófiai megalapozottság még ama nyomainak is eltűnnie amelyekkel az irracionális a fiatal Schelling idején még rendelkezett. Ahhoz, hogy Marxnak nemcsak közvetlen, hanem időnként erősen közvetett szerepét a német eszmevilág fejlődésében teljesen megérthessük, elengedhetetlenül szükséges Hegel — nagyságának és korlátainak — valóságos ismerete“.

Ezt a könyvét Lukács annak az M. A. Lifschitznek ajánlotta „tisztelettel és barátsággal“, akivel együtt a harmincas évek elején Marx ifjúkori, addig kiadatlan műveinek feltárásában, jelentőségük elismertetésében oly nagy érdemeket szerzett. Hiszen ily módon a marxizmus hívei s a köreiben messze túlmenően, mindenki előtt, aki a marxizmus iránt érdeklődik, nyilvánvalóvá lett a marxizmus keletkezéstörténete. Így válik igazi valóságában és jelentőségében megismerhetővé az út, amely Marxot és Engelst tudományos kezdeteiktől, a *Gazdasági-filozófiai kéziratoktól*, a *Német ideológiától* a *Kommunista Kiáltványon* át, a *Tőkéhez*, az Első Internacionálé megalapításához, a tudatosodó munkásmozgalom világot átfogó praxisának szervezéséhez és irányításához vezette.

A fiatal Hegel, a fiatal Marx — két útjelző Lukács György sokoldalú filozófiai, szociológiai, esztétikai, kritikai tevékenységében. Ez a két név jelzi tájékozó-

dásának töretlen irányát a XX. századi munkásmozgalom, a szellem, a tudományok és a gyakorlat oly bonyolult világában.

Lukács Györgynek, jóval túl a nyolcvanadik esztendőn, elsősorban immár több mint hatvan évet átfogó munkálkodása eredményeként, egy újabb témája akadt: foglalkozni kényszerül egy neves Hegel- és Marx-tanítvány ifjúkorával, kezdeteivel, indulásának eredményeivel, „hibáival és ellentmondásaival“ is.

Így kapunk magától a mai Lukácstól évről évre, lépésről lépésre, mind pontosabb tájékoztatást — „a fiatal Lukács Györgyről“.

Töretlen alkotó erővel folytatja és tetőzi be életművét. Elégséges e vonatkozásban — kiragadott példaként — hegeli módon triaszosnak tervezett *Esztétikája* — a német eredeti után immár magyarul is megjelent — első részére, *Az esztétikum sajátossága* két hatalmas kötetére utalnunk. Megindult és újabb kötetekkel gyarapodik összegyűjtött műveinek kiadása a Luchterhand Verlagnál. Egyes újabb keletű, de régibb művei is új kiadásokat érnek meg, mind több nyelvre fordítják le őket.

A Luchterhand-féle kiadás köteteit Lukács György értelmező és többnyire erősen önbírálati szellemű előszavakkal, bevezetésekkel látja el. A mai álláspontjáról néz vissza korábbi műveire. Közülük egyeseket egészen túlhaladottnak tekint, másokat pedig a marxizmus—leninizmushoz vezető útjának dokumentumaiként értékeli. Figyelmeztet, hogy ezeket csak így lehet és szabad olvasni, mert csak így vezethetnek azokhoz a következtetésekhez, amelyeket Lukács György, a marxista filozófus, esztétikus és szociológus, ma vagy még ma is a magáénak tekint, bennük látván igazi és érvényes hozzászólását a kor nagy kérdéseire a világot átalakító forradalmi praxis szolgálatában.

Ezért válik időszerűvé, hogy magának Lukácsnak az irányításával megkísérljük mi is a tájékozódást művében és eszmei fejlődésében. E kísérlet visszavezet bennünket a századelőhöz, de nem szakít el a jelen égető kérdéseitől. Sőt: figyelmünket még élesebben, gazdagabb tanulságok ígéretével irányítja a marxista gondolkodás fejlődésének jelen szakasza felé.

Lukács György indulása

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság leverése után a bécsi emigrációban élő Lukácsot Seipel kanonok klerikális és reakciós kormánya kiutasította Ausztriából. Thomas Mann ekkor levéllel fordult az osztrák kancellárhoz, és tiltakozott az intézkedés ellen. Lukácsot olyan férfinak nevezte, akinek ő nem osztja ugyan intellektuális alkatát, világlátását, társadalmi credóját, „de — mint írta — tisztelem benne és erkölcsileg csodálom a szigorú, tiszta és emelkedett szellemet, akinek kritikái művei a legjelentősebbek közé tartoznak mindabból, ami ezen a téren az utóbbi évtizedekben német nyelven megjelent. Ön biztosan ismeri személyes adatait, gazdag nagypolgári családból való származását, aminek előnyeiről — meggyőződésének kedvéért — lemondott s egy olyan idealizmusról tett tanúságot, amelyet Ön talán jobb ügyhöz méltónak tekinthet, amely azonban semmi esetre sem lehet kiműveletlen vagy alantas szellem jele“.

A lübecki patricius-család sarja ebben az időben eszmeileg valóban távol állott attól a marxista kritikustól, akiben később művének egyik legilletékesebb értelmezőjét értékelte, és akivel, még később, mind testvéribb megértésben találkozott a fenyegetett szellem barikádjain, az antifasiszta küzdelemben, az emigrációban, a szocializmus eszmeinek szolgálatában.

Hermann István *Lukács György fejlődése*. „A regény elméletétől a realizmus elméletéig“ című tanulmánya („Jöjj el, szabadság!“ *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*. II. 403—439) áttekinti Lukács fejlődését *A regény*

elmélete című könyve megjelenéséig (1916). Ezt különben maga Lukács György is felvázolja a könyv 1962-es német kiadásának bevezetőjében. Hermann említett írásában arra figyelmeztet, hogy Lukács György első korszakát, amelyet *A regény elmélete* zár le, az első imperialista világháború kellős közepén csakis úgy lehet valóban megérteni, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a fiatal Lukács részese ugyan a német szellemtörténeti iskola törekvéseinek, de ugyanakkor ebben az áramlatban sajátos és előremutató álláspontot képvisel. A szellemtörténet neokantiánus, irracionalista irányulásától a hegeli historizmus és dialektika felé vezette már pályájának első szakaszában az a körülmény, hogy gondolkozására nemcsak a német iskola, hanem Magyarország politikai és közéleti feszültségei is hatottak. Filozófiailag idealista volt, de társadalmi nézeteiben a forradalmi következtetésekhez közeledő radikalizmus híve, melynek zászlóvivőjét a legelsőők között ismerte fel Adyban.

„Lukács első művein végigtekintve, a német szellemtörténeti és a magyar polgári forradalmi gondolat egymással sokszor ellentmondásba kerülő, de lényegileg összeszövődő és az elméletet magasabb síkra emelő látásmódjának a dialektikáját szeretnénk bemutatni” — jelöli meg Hermann István tanulmányának célját.

Mi itt nem vállalkozhatunk e fejlődésnek még csak a felvázolására sem, de megjelölhetjük pályakezdetének néhány olyan mozzanatát, amelyek érthetővé teszik a szellemtörténész Lukács átalakulását a marxista Lukácsá. Két korai műve dokumentálja ezt az átalakulást. Az 1916-ban írott regényelméleti könyvet néhány évvel később, 1923-ban követte *Geschichte und Klassenbewusstsein* című gyűjteményes kötete. Ezt a könyvet, amely a berlini Malik Verlag *Kleine Revolutionäre Bibliothek* című sorozatában, Zinovjev, Herzfelde, Wittvogel, Barbusse könyveinek és George Grosz rajzainak a társaságában jelent meg *Tanulmányok a marxista dialektikáról* alcímmel, a már kommunista Lukács György írta.

Életútja logikusan vezetett ehhez a teljes szellemi átalakuláshoz, a forradalmi proletariátus tudományos szolgálatához, még akkor is, ha maga a szerző figyelmeztet ma bennünket arra, hogy e művét sok vonatkozásban túlhaladottnak tekintti, és hogy benne a szociáldemokrata pragmatizmus és az antidialektikus gondolkodás elleni fellépés erősen magán viseli a baloldali szektásság vonásait.

Lukács György budapesti és németországi tanulmányai során a szellemtörténeti iskola hívévé vált. De ezzel párhuzamosan már egészen korán felfedezhetjük radikális irányulásának jeleit. *A lélek és a formák* című esszé-kötete szinte egyidőben jelent meg németül és magyarul. *A modern dráma fejlődésének története* című kétkötetes munkájával 1912-ben elnyerte a Kisfaludy Társaság díját. De részt vett korábban a Thália Színház megalapításában (1904). Tanulmánykötetei (*Esztétikai kultúra, Balázs Béla és akiknek nem kell*), és a magyar Fauve-ok, a Nyolcak festőcsoportja melletti kiállása is jelzi Lukács György bekapcsolódását a magyar radikalizmus haladó és a forradalmiság felé vezető küzdelmeibe. Mint azok a németországi társai, akik vele egyidőben indultak és társadalmilag radikalizálódtak, Lukács György is forradalmi következtetéseket vont le a „reakciós ismeretelméletből”, vagyis az idealista filozófiából, melyet vallott. Mindenesetre azzal a továbbiaknak utat nyitó lényeges különbséggel, hogy elítélte a neokantiánizmust, és Hegel dialektikájában keresett kivezető utat. Az 1923-ban megjelent *Geschichte und Klassenbewusstsein* első tanulmányában (*Mi az ortodox marxizmus?*) Lukács idézi Lenin nyomán Herzen híres megállapítását arról, hogy „a hegeli dialektikából a forradalom szelleme árad”.

Az a megrendülés, az emberiségnek és a civilizációnak az a féltése, amelyet az első világháború váltott ki a radikálisan barbárság- és háború-ellenes Lukácsból — ennek a hangulatnak a kifejezője *A regény elmélete* —, elvezette őt nem-

csak az 1918-as „öszirózsás forradalom“, hanem az 1919-es kommün elfogadásához és szolgálatához. A még nem marxista dialektikus a kommün néhány hónapjában kezdte meg a forradalmi praxissal való gyakorlati ismerkedést, felelős posztokon: mint közoktatásügyi népbiztos és mint az egyik forradalmi hadosztály politikai biztosa vett részt a kommünben. Különben akkor volt közvetlen munkatársa a népbiztosságra beosztott Gaál Gábor, a világháborút megjárt tiszt, aki katonai szakértőként az északi frontra elkísérte.

Arról pedig, hogy a forradalmi cselekvés közben milyen kitartóan kereste a filozófus is a maga útját, tanúskodik *Taktika és etika* című, 1919-ben megjelent brosúrája. Ebben olyan problémákat vetett fel, melyekre csak később találta meg a választ amikor megismerkedett Marx, Engels és Lassalle vitájával a forradalmi tragikum és a forradalmi hős kérdése körül.

A regény elmélete és a háború

A fiatal Lukács mai önmegítélésének és mások általi értékelésének jellemző adalékaként idézhetjük *A regény elmélete* francia kiadását (*La théorie du roman*. Genf, 1963). Ennek előszavában Lukács György a mű fogantatását az 1914-es helyzettel és „a baloldali intelligencia magatartásával“ magyarázza. „Legbelsőbb álláspontom a háború — és méginkább a háborús lelkesedés... — heves, maradéktalan, és különösképpen az elején, kevésbé differenciált visszautasítása volt. Ebben a lelkiállapotban vázoltam fel a regény elméletét... Tehát a légkör, amelyben ezt a könyvet megírtam, a világhelyzet miatt táplált állandó kétségbeesés volt. Később csak 1917 hozta meg azoknak a kérdéseknek a megoldását, amelyek addig megoldhatatlannak tündek nekem — írja Lukács. És mindjárt hozzá is teszi, hogy ez a műve még idealista filozófiai álláspontról keletkezett, és hogy különösen első általános részében teljesen Hegelre támaszkodik, de hasznát is látja a hegeli dialektikának abban a vonatkozásban, hogy kísérletet tesz az esztétikai kategóriák historizálására. Ezek alapján a mai Lukács túlhaladottnak tekinti művének filozófiai alapjait, és az olvasót a kritikai szellem szükségességére figyelmezteti: „Ha valaki *A regény elméletét* azért olvassa ma, hogy jobban ismerje azoknak az ideológiáknak az előtörténetét, amelyek 1920 és 1940 között fontos szerepet játszottak, akkor a kritikai szellemben történő olvasás szolgálatot tehet neki. Ha azonban ebben a könyvben eszközt keres arra, hogy megtalálja előrejutása útját, még inkább elveszíti önmagát. Arnold Zweig mint fiatal író azért olvasta *A regény elméletét*, hogy járható ösvényt keressen benne; józan eszének biztos ösztöne azonban arra készítette — ebben tökéletesen igaza volt —, hogy kategorikusan elvesse ezt a munkát.“

Érdekes módon a francia kiadás utószavának a szerzője, Lucien Goldmann nem ért egyet Lukácsnak ezzel a szigorú önitéletével. Ellenkezőleg: úgy véli, hogy már az idealista alapvetésű *A lélek és a formák* című tanulmánykötetben Lukács „forma“-fogalma tartalmában arra a totalitás-fogalomra utal, amely Lukács dialektikus felfogásának központi kategóriája. Goldmann szerint *A regény elmélete* az első sikeres kísérlet a dialektikus materialista-strukturalista módszer alkalmazására, nemcsak a regényforma vizsgálatában, hanem általában is. A magát Lukács-tanítvány marxistának valló Goldmann elsősorban a fiatal Lukács műveiben véli felfedezni a gondolkodó és az esztéta legnagyobb teljesítményeit, s ezekből kiindulva törekszik a maga tudományos nézeteit felépíteni. *A lélek és a formák* Kierkegaard-esszéjében Lukács jóval a dán filozófus újrafelfedezése és divatossá válása előtt felfigyelt az egzisztencializmus problematikájára. E vonatkozásban Sartre és társai járják be újra a fiatal Lukács útját, azonban az ő későbbi nézeteivel ellen-

tétben kitartanak amellett, hogy a történelmi materializmus alkalmas módszer a társadalmi jelenségek értelmezésére, de a dialektikus materialista módszer nem terjeszthető ki a természeti jelenségek vizsgálatára. Lukácsot fejlődése az idealista dialektikától a történelmi materializmushoz és azon át a dialektikus materializmus elfogadásához vezette. E fejlődés döntő mérföldköve 1923-as *Történelem és osztálytudat* című tanulmánykötete.

Elüdegenedés, történelem, osztályharc

Sajnos, nem állott módomban Lukácsnak a *Geschichte und Klassenbewusstsein*hez írott előszavával megismerkedni. Csak a mű olasz fordításának kritikái visszhangjából, elsősorban Mario Spinella és Tito Perlini, a *Rinascita* 1967. szeptember 15-i számában megjelent cikkeiből sikerült valamelyes képet alkotnom arról, hogyan látja Lukács ma ezt az 1923-ban megjelent munkáját. Lukács ismét arra figyelmezteti a mű mai olvasóit, hogy a könyvet „messianisztikus szektarianizmus” hatja át, és hogy egy bizonyos, még idealista voluntarizmus is jelentkezik benne annak a „baloldaliságnak” a szellemében, amelyet Lenin „a kommunizmus gyermekbetegségének” nevezett. Hermann István már idézett tanulmányában, nyilván Lukács önbírálatával egyetértésben, ismételten a filozófus „legehízbízottabb” munkájának nevezi a könyvet, s korlátaival magyarázza azt, hogy a modern egzisztencializmus, különösképpen annak francia ága, vagy tudatosan a korai Lukácsra támaszkodik, vagy vele sok tekintetben egybehangzó következtetésekre jut.

A magam részéről afelé hajlok, hogy e Lukács-könyvnek inkább az érdekeit, mint a korlátait tekintsem jellemzőnek. Azért merek e vonatkozásban még magával Lukácssal sem egyetérteni (nem is szólva arról, hogy Hermann bíráló megjegyzéseit megfogalmazásukban merevnek és túl általánosítónak találom), mivel meggyőződésem szerint Lukács ebben a kétségtelenül „átmeneti” jellegű — de döntő átmenetet jelző — munkájában felvetett, és csakis ő vethetett fel akkor, olyan nagy kérdéseket, amelyekre annak idején talán egyoldalú és ma már túlhaladott válaszokat adott. Am maguk a kérdések, a marxista gondolkodás fejlődésének sajátosságai és ellentmondásos zökkenői folytán, nagyrészt megoldatlanok maradtak a *Geschichte und Klassenbewusstsein* megjelenése óta eltelt harmincöt év során. Részben még ma is megoldatlanok. Tehát a fiatal Lukács eszmevilágának és fejlődésének ez a dokumentuma még távolról sem lezárt szakasz mellékterméke. De kiindulópontja lehet a termékeny marxista vizsgálódásoknak. Teljes elfogadása, ahogy azt Goldmann teszi, a fiatal Lukács szembeállítását a mai Lukácssal, éppen olyan egyoldalúság, mint a mű értékeinek, utakat nyitó vonatkozásainak az alábecsülése, hibáinak eltűlése még akkor is, ha az utóbbi álláspontot nem kisebb tekintély, mint maga a *Geschichte und Klassenbewusstsein* szerzője támasztja alá.

Valamennyire hasonlít ez a helyzet ahhoz, ahogy manapság a fiatal Marx és az érett Marx értékelése körül csapnak össze a nézetek. A polgári, egzisztencialista vagy idealista „marxológusok”, az „igazi” Marxot — az „egzisztencialista” vagy „strukturalista” vagy „antropológus” Marxot — szembeállítják *A tőke* szerzőjével, az Internacionálé alapítójával, a tudományos szocializmus kidolgozójával és hirdetőjével. A „konzervatív” marxisták viszont idegenkedve nézik a korai Marx-műveket, s legjobb esetben mint Marx Marxszá válásának történelmi dokumentumait hajlandók elismerni őket.

Nem merészném eldönteni Lukács vitáját ifjúkori önmagával. Nem hiszem, hogy máris lehetséges volna a körülötte zajló polémiák pozitív megoldása. De feltétlenül hasznosnak és célravezetőnek tartom magát a könyvet kézbe venni, figyelmesen elolvasni, mai szemmel újraolvasni és megjelölni, jelezni, vázolni azo-

kat a nyilvánvaló tanulságokat, azokat a kérdésfelvetéseket, amelyek ezt a régi, konkrét tartalmaiban meglehetősen sok vonatkozásban túlhaladott tanulmány-gyűjteményt mindmáig élővé teszik. Olyannyira, hogy hozzászól mai problémáinkhoz is.

Így például a mai helyzet szemszögéből elfogulatlanul olvasva feltehetőleg más, sokkal kevésbé „eretnek“ színezetet kap egy a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-ből nemcsak közvetlenül a könyv megjelenése után, hanem még 1949-ben és 1958-ban is oly sokszor és erősen elítélően kiragadott mondat: „Feltéve, de el nem fogadva, hogy esetleg az újabb kutatás kifogástalanul bebizonyítaná Marx minden egyes külön megállapításának tárgyi helytelenségét, minden komoly »ortodox« marxista feltétlenül elismerhetné mindezeket az új eredményeket, elvethetné Marx minden egyes külön tételét — anélkül, hogy akár egy percre kénytelen volna marxista ortodoxiáját feladni... Az ortodoxia a marxizmus kérdéseiben sokkal inkább kizárólag a módszerre vonatkozik.“

Lukács nem a marxista módszert állítja szembe itt a marxista elmélettel, ahogy azt régi és újképletű bírálói vélték és vélik. Hanem már 1923-ban kimond egy olyan alapigazságot, amely azóta még nyilvánvalóbbá lett. Különösképpen, ha arra gondolunk, hogy mennyi és milyen új jelenség lépett fel a társadalomban, osztályok harcában, tudományban és gondolkodásban, a kultúrában és művészetben, nemcsak 1848 és 1863, nemcsak 1917 és 1924, hanem 1944 óta is napjainkig. A marxizmus igaza valóban nem egyes tételeinek helytállóságától és időtállóságától függ. Az, ami él és ami érvényes: a kutatási és gondolkodási módszer, az új helyzetek elemzésének és az új feladatok felismerésének és megoldásának módszere. Ennek ismerete és alkalmazása teheti csak képessé azokat, akik ma is marxistáknak vallják magukat, hogy Marx és Lenin módjára nézzenek szembe a ma kérdéseivel és ezekre valóban marxista, ahogy a fiatal Lukács idejében mondták: ortodox marxista, vagyis valóban tudományos és hatékony válaszokat adjanak.

A könyv Lukács Györgynek 1919 és 1922 között keletkezett írásait foglalja magába. A szerző előszavában arra utal, hogy Engels Marx értelmezésének a hagyományait kívánja folytatni, aki a német munkásmozgalmat a klasszikus német filozófia örökségének tekintette. Lukács, Lenin szellemében, maga is tagja óhajt lenni a „hegeli dialektika materialista baráti társaságának“. A kötet tartalmazza Lukácsnak *A történelmi materializmus funkcióváltása* című, 1919-ben írott tanulmányát, amely tulajdonképpen a budapesti Történelmi Materializmus Kutatóintézet megnyitásakor tartott előadás. Ebben a tanulmányban szinte keletkezésének pillanatától követhetjük azt az átalakulást, amelyen a hegeliánus gondolkodó a forradalmi gyakorlattal, a marxi módszerrel és Marx gazdasági tanításával való ismerkedés útján átment. Így lett Lukács az 1919-es proletárforradalom utáni időszakban az „ortodox“ marxizmus hívévé, melyet a szociáldemokráta praktikizmussal és a kantiánus filozófiai beütésekkel szemben védelmezett. Rosa Luxemburgról szóló két tanulmánya (*Rosa Luxemburg mint marxista* és *Kritikai megjegyzések Rosa Luxemburg „Az orosz forradalom kritikájáról“*-ról) azt mutatja, hogyan fordult Lukács érdeklődése a marxista munkásmozgalmat stratégiai és taktikai kérdései felé, különösen amikor a III. Internacionálé alakulási időszakában gyakorlatilag is megismerkedett azokkal a mély elméleti jelentőségű válaszokkal, amelyeket az októberi forradalom és következményei adtak az őt az imperialista világháború éveiben kínzó sorskérdésekre. Vagyis, amikor felismerte, hogy a „tökéletesedett bűnöség“ világból nemcsak illuzórikus kiút képzelhető el, ahogy azt *A regény elméletében* Goethehez visszatérve elképzelte. Lukács felismerte, hogy létezik a konkrét kiút elméleti lehetősége a forradalmi párt vezette, a forradalmi elmélettől áthátozott proletariátus cselekvése által.

Ettől kezdve mindmáig Lukács elméleti és tudományos érdeklődésének kikristályosodási központja a filozófia, a művészet és a cselekvés kapcsolatának a kérdése. A húszas évek elején, amikor a nemzetközi munkásmozgalom elméleti erőt a folyamatban levő vagy küszöbön álló forradalmak gyakorlati kérdései kötötték le, Lukácsra hárult az a feladat, hogy a filozófiai hagyomány teljes birtokában hozzájáruljon a praxis elméleti-bölcséleti megalapozásához. Ezt a feladatát teljesítette többek között *Eldologiasodás és a proletariátus tudata* című munkájában, amely nemcsak terjedelmében, hanem jelentőségében is központi helyet foglal el a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-ben. Ez a tanulmány első részében az *eldologiasodás* jelenségét vizsgálja. Második fejezete a polgári gondolkodás antinómiáit tárja fel a marxi tanítás fényében. Harmadik fejezetében pedig „a proletariátus álláspontját” fejti ki. Mai szempontból jogosan illetheti e tanulmányt az a kifogás, hogy nem különbözteti meg világosan az eldologiasodás, az elidegenedés és a tárgyiasság egymással összefüggő, de nem azonosítható kategóriáit, és hogy a hamis tudat problémáját is leszűkítve vizsgálja. Azonban és nemcsak azért, mert az ifjú Marx e vonatkozásban leggazdagabb szövegei csak később, a harmincas években váltak ismertté és hasznosíthatóvá, Lukácsnak ez a tanulmánya joggal vált híressé. Hiszen, kétségtelen egyoldalúságai ellenére abban az irányban nyitott utat a marxista gondolkodásnak, amelyet később csak elmélyíthetett a korai Marx-művek ismerete. Erre pedig nemcsak azért vált éppen Lukács képessé, mert ő is annak a filozófiai hagyatéknak az ismeretében indult el, mint az időszerű vele szemléileg rokonalkatú gondolkodói — elsősorban Ernst Bloch, Korsch, Walter Benjamin és Adorno munkásságára kell itt utalnunk. Hanem főként azért, mert ő nem állott meg a tisztán filozófiai vizsgálódásnál. Szenvedélyesen kereste a filozófia és a praxis kapcsolatát.

A *Geschichte und Klassenbewusstsein* olasz fordításának recenzensei helyesen utalnak arra, hogy a híres és sokat vitatott elidegenedés-tanulmány mellett figyelmet érdemel a *Módszertani szempontok a szervezeti kérdéshez* című Lukács-írás, amely a filozófia, a forradalmi párt és a szervezeti formák összefüggéseit tárja fel. E tanulmány záró részében Lukács arra mutat rá, hogy a párt mint egész, megvalósítja a proletárok osztályának igazi egységét, s ugyanakkor „szigorú szervezete, az abból adódó vasfegyelem és a teljes egyéniség bevetésének a követelése szét szakítja azokat az eldologiasodott burkokat, amelyek a kapitalista társadalomban az egyedek tudatát elködösítik. Az, hogy ez hosszas folyamat, és hogy mi annak még csak az elején állunk, nem akadályozhat meg bennünket abban a törekvésünkben, hogy az elvet, amely itt megjelenik, a szabadság közeledő birodalmát mint az osztálytudatos munkás követelését a ma lehetséges világosságban felismerjük“.

Az „eldologiasodás burkainak“ a szétszakítása valóban hosszas, és hozzátehetjük: nehéz, ellentmondásos folyamatnak bizonyult. Hibáink a dialektikus historizmus alkalmazásában újra és újra „támaszpontokat és ürügyeket“ adtak látszólag helytálló bírálatoknak. Közben Lukács György tovább haladt a maga útján.

A *Geschichte und Klassenbewusstsein* hamarosan követte Lukácsnak a Leninről szóló könyve. A húszas évek derekán elméleti tevékenységét egy időre háttérbe szorította a gyakorlati munka a kommunista mozgalomban. Majd, a harmincas évek elejétől kezdve, fokozatosan mind nagyobb helyet kapott filozófiai munkássága mellett kritikai és esztétikai tevékenysége, amelynek talán legjelentősebb terméke a *Történelmi regény* című könyv. Ez azonban már új fejezet Lukács György és egyben a XX. századi marxizmus fejlődéstörténetében. Szükségszerűséggé vált a hanyatló imperializmus problémái mellett a születő, irányt kereső szocializmus kérdéseinek tisztázása. Ebben vett részt és vesz részt ma is az érett Lukács György.

Hazánk 400 éve meghalt nagy fiát ünnepli: a havasalföldi bojár-ösöktől származott, Erdélyből Nyugatra került Nicolaus Olahust, akit a magyar irodalomtörténetírás Oláh Miklósként ismer és tisztel. Cikkek és tanulmányok, tudományos ülések sorai mozgósították Románia közvéleményét a méltó megemlékezésre. A neves humanista ragyogó pályája valóban magasra ívelt: a nagyszebeni születéstől (1493) a nagyszombati temetésig (1568) terjedő tisztességes életkor a költő és krónikáíró, az Erasmusszal barátkozó tudós, a magyar királyi helytartó és esztergomi érsek, a kutató történész reneszánsz embertípusát formázta ki. Világos okfejtésű munkáiban szeretettel írt Havasalföld, Moldva és Erdély természeti szépségeiről, ismeri és megmagyarázza az itt élő román nép latin eredetét, s érdekesen ír a székelyekről is, lefestvén mind a románok, mind a székelyek szokásait. Amikor bátyját, Mátét latin epigrammában búcsúztatja, büszkén hivatkozik őseinek földjére „a Kárpátok túlsó oldalán”.

Jakó Zsigmond kolozsvári professzor alább közölt tanulmánya a képet a jeles művészetpártoló jegyeivel egészíti ki.

JAKÓ ZSIGMOND A művészetpártoló

A Nicolaus Olahus halálának 400. évfordulójára rendezett ünnepségek fénye felvillantott néhány olyan hiányosságot, amelyeknek eltüntetése mielőbbi sürgős feladatnak látszik. Ezek közül első helyen kell említenünk, hogy a hazai szakember Nicolaus Olahus írásos hagyatékának korszerű belföldi kiadását, közönségünk pedig azokat a fordításokat nélkülözi, amelyek lehetővé tennék számára, hogy közvetlenül megismerkedhessék múltunk e nagy alakjának eszméivel.* A Rotterdami Erasmussal való kapcsolataitól eltekintve mindmáig feltáratlan Nicolaus Olahusnak a külföldi tudós és művészvilággal való kapcsolataira vonatkozó iratanyag. Pedig ha hosszú németalföldi és bécsi tartózkodására gondolunk, aligha lehet bárki előtt is vitás, hogy ezek ismerete nélkül lehetetlen helyesen ábrázolni a tudós szellemi fejlődését és megfelelően értékelni irodalmi munkásságát, művelődési szerepét. Teljesen kikerülte az eddigi kutatók figyelmét Nicolaus Olahus művészetpártolása, jóllehet ez a vonás egyetlen reneszánsz főpap arculatáról sem hiányozhatott. Az alábbi vázlat nem alapul kimerítő, rendszeres anyag- és probléma-feltáráson, hanem mellékterméke azoknak a módszertani vizsgálódásoknak, amelyeket éppen a Nicolaus Olahust ábrázoló ikonográfiai anyagon kezdtünk képszerű forrásaink kritikai felhasználásával kapcsolatosan.

Művészetpártolására vonatkozóan legfőbb forrásaink maguk a fennmaradt épületek és műtárgyak. De az írásos forrásokból is sok apró részlet kideríthető. Elsősorban levelezéséből és 1562-ben kelt terjedelmes végrendeletéből. Ez utóbbiban ugyanis legkülönbözőbb vagyontárgyai felől intézkedik testvéreinek gyermekei, illetve édesanyja, Huszár Borbála, János nevű testvérének utódai javára.

Nicolaus Olahusból sem hiányzott a reneszánsz embernek az a vágya, hogy nagyszabású építkezésekkel állítson örök emléket az utókor előtt. Maga mondja el em-

* A bukaresti Tudományos Könyvkiadó rövidesen testes könyvet ad ki Nicolaus Olahus életéről és munkásságáról. — A szerkesztőség megjegyzése.

ANNO NICOLAUS OLAVO, Fecit. **S**alutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario. Et salutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario. Et salutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario.

SPERIO... **S**alutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario. Et salutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario.

SPERIO... **S**alutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario. Et salutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario.

SPERIO... **S**alutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario. Et salutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario.

SPERIO... **S**alutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario. Et salutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario.

SPERIO... **S**alutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario. Et salutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario.

SPERIO... **S**alutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario. Et salutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario.

SPERIO... **S**alutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario. Et salutem gratamque sanctorum in te nostrorum, summo secretario, et cancellario.

1. *Nicolaus Olahus címereslevelének első oldala Bocskay György kezeírásában.*

2. *Nicolaus Olahus miniatúra-arcképe*

lített végrendeletében, hogy jövedelmének jelentős részét a különböző helyeken folytatott költséges építkezései emésztették fel. Ha egyetlen más adat sem maradt volna reánk Nicolaus Olahus humanista kultúrájáról, pusztán abból, amit életmódjáról, lakásvizsgálatairól tudunk, arra kellene következtetnünk, hogy a reneszánsz-élet-szemlélet kiemelkedő képviselőjével állunk szemben. Bécsi és nagyszombati palotáját a reneszánsz egyházfejelmek szokott pompájával rendezte be. Ez utóbbiban márványba vésett feliraton (1562) saját maga örökölte meg az építető dicsőségét.

A civilizált életformákat megtestesítő okori világ követésének vágya hajtotta a reneszánsz kor tudósait és közéleti személyiségeit, hogy fényűzően berendezett városi otthonaik mellett megteremtsék maguknak azokat a „mezei lakokat“, ahova visszahúzódhattak az udvari élet zaja és intrikái elől a természet közelébe, az alkotó munkához nélkülözhetetlen csendbe. Ilyen tuszkulánomot építtetett magának Nicolaus Olahus Bécsben és Pozsonyban. Végrendeletéből is kiolvasható, hogy különösen szívéhez nőtt a mai Schönbrunn felé eső Szent Margit nevű külvárosban épített és Nicoletumnak nevezett nyárilaka. E házhoz kert, szőlő és kisebb gazdaság csatlakozott. Az itt emelt kápolna felszerelése művészi kivitelű kegyszerekkel, szőnyegekkel, oltárképekkel szintén azt bizonyítja, hogy Bécsben a Nicoletum volt az érsek kedvenc tartózkodási helye. Szintén Nicolaus Olahus építtette Pozsony külvárosában a hercegprimások későbbi nyári palotáját és vetette meg alapját annak a parknak, amelyet Lippay György érsek a XVII. században valóságos botanikus kertté fejlesztett. Egyházi építkezései közül a jezsuiták nagyszombati kollégiumát és a temetkezési helyéül is választott Szent Miklós templom renoválását kell felemlítenünk.

Jóllehet a felsorolt lakóhelyek berendezése szétszóródott, az Esterházy hercegek kincstárának és a különböző múzeumok anyagának átvizsgálása nem egy olyan műtárgy nyomára vezethet, amely Nicolaus Olahus számára készült, vagy egykor az ő használatában volt. Minthogy végrendeletében az arany és ezüst ötvösművek közül részletezve csupán a gyűrűket sorolja fel, főként a pontosabban leírt falkárpitok alapján szerezhethetünk némi fogalmat magunknak arról a reneszánsz pompáról, amely Nicolaus Olahus lakosztályait jellemezte. Különös figyelmet érdemel az a tizenkét régi faliszőnyeg, amelyek a Tékozló Fiú történetét ábrázolták. Ezeket a Frangepán Ferenc egri püspök hagyatékából származó művészi darabokat Varkocs Tamástól és Perényi Jánostól szerezte. Lakásában volt két, Bakócz Tamás érsek címerével díszített aranyozott bársony kárpit is. Ezekről azt is megjegyzi, hogy ő restauráltatta őket Bécsben. Bécsi és pozsonyi lakásának diszeiül szolgált az a saját címerével és virágokkal díszített nagyméretű, zöldes színű nyolc faliszőnyeg is, amelyeket egri püspök korában készíttetett, talán belgiumi ismerősei révén, Flandriában. Különös művészi és anyagi értéket képviselt négy arany- és selyemszálakból szőtt faliszőnyege, amelyek közül az egyik a keresztfát vivő Jézust, egy másik pedig azt a jelenetet ábrázolta, amikor János Krisztust megkereszteli. Az érsek használatában volt tárgyak magas művészi színvonala felől fogalmat nyújt jelenleg Esztergomban őrzött pástorbotja. Ennek az aranyozott ezüsből készült botnak drágakövekkel és gyöngyökkel díszített kampójában Mária alakja látható sugaras dicsfényben.

Egy humanista tudós otthona elképzelhetetlen volt régiségek és könyvek nélkül. Mindkettőből bőven akadt Nicolaus Olahus környezetében. A rokon érzés tette becses emléktárggyá az érsek számára Mihnea cel Râu havasalföldi vajda gyűrűjét. Ezt különös értékeként végrendeletében Miksa főhercegre hagyta. Régisége miatt tekintette a drágaköves aranygyűrűkkel egyenlő értékűnek azt a vasgyűrűt, amelyvel a gyűjtőszennvedélyéről közismert Bornemissza Pál erdélyi püspöknek kedves-

kedett. Hihetőleg Nicolaus Olahus hozta magával Belgiából azt a XI. században másolt evangelistariumot, amelyet ma Esztergomban őriznek. Az mindenesetre kétségtelen, hogy a különös értékű, de rossz állapotban levő régiséget Nicolaus Olahus 1554-ben szükségesnek érezte restauráltatni és újrakötettni.

Feltűnő érdeklődését a régi miniált kódexek iránt talán még a váradi püspökök gazdag könyvtárában és a Corvinában szerzett fiatalkori élmények keltették fel benne. Erre az alapra épülhetett aztán a későbbi humanista tudós külföldi könyvgyűjtése. Az esztergomi könyvtárban ma is látható két 1543-ban nyomtatott szerzetáskönyv (pontificale) és egy nagyméretű pergamen énekeskönyv (graduale), amelyeket Nicolaus Olahus miniatúrákkal díszítettet. Ezt az énekeskönyvet még Bakócz Tamás rendelte meg 1520 körül a budai másolóműhely olasz mestereinél unokaöccse, Erdődy Simon zágrábi püspök számára. Az ő halálával azonban félbemaradt a kódex díszítése. A kötet miniatúrájának a Corvina hagyományai szellemében való befejezésére Nicolaus Olahus 1557 körül utasította azt a miniatórárt, aki alkotásait I. K. monogrammal jelölte. A könyvek iránt támasztott határozott művészi igény figyelhető meg gyűjteményeinek többi ismeretes darabjain is. Egytől egyig kitűnő ritka kiadványok ezek és Aldus, Frobenius, Stephanus s a kor más jeles nyomdászának kezéből kerültek ki. Diszesen aranyozott bőrkötésük is Nicolaus Olahus bibliofiliáját dicséri. Külföldi könyvvásárlásaiban segítségére lehetett az európai híru bibliofil-humanista Sámbock János, akivel egy ideig unokaöccsét, Bona Györgyöt nevelte ki Pádovában. Kapcsolatai a különféle könyvkiadókkal még Németalföldön elkezdődtek, és egészen élete végéig elevenek maradtak. Szívesen támogatta mások (például Johann Faber és Telegdi Miklós) munkáinak kinyomatását, saját munkáit pedig az akkori Bécs legjobb nyomdászával, a később Erdélybe menekült Hoffhalter Raffaellel adatta ki. E kapcsolatainak köszönhetőek azok a portréi is, amelyek arcvonásait hitelesen megőrizték számunkra.

Nicolaus Olahus hiteles arcképeként eddig csupán a Hoffhalter-féle nyomtatványokban található metszeteket tartották számon. Ezek alkotója két jó nevű és Hoffhalterrel, valamint a császári udvarral szoros összeköttetésben álló bécsi művész. Az 1558-ban készült és I. S. L. jelzésű rézmetszet Hans Sebald Lautensack (1524— kb. 1562) műve. Lautensack Nürnbergből került 1556 táján Bécsbe és ott mindjárt a császári régiség- és numizmatikai gyűjtemény legszebb darabjainak rézbe metszésével bízták meg. Oláhus mint kancellár és régiség-kedvelő tudós az udvarban ismerkedett meg Lautensackkal, és 1558-ban magával vitte érseki székhelyére — amint ezt arcképének természetűen ábrázolt tájképi háttere sejtetni engedi. A XVI. századi német grafikának ezzel a sokoldalú képviselőjével sem tehetség, sem mesterségbeli tudás dolgában nem versenyezhetett az 1560-ban erről készült fametszetű arckép alkotója. Ezt a D. H. monogramot használó művészt Donat Hübstrmann fametszővel (1540—1583) azonosíthatjuk, akit Hoffhalter Lipszéből hívott Bécsbe, és kiadványai illusztrálásával foglalkoztatott. A korabeli Bécs közéleti személyiségeiről és szellemi kiválóságairól készített fametszetei sorában előkelő hely illeti meg Nicolaus Olahus mindmáig gyakran reprodukált, reneszánsz izlésű keretbe foglalt közismert mellképét. Az érsek nagyon megelégedett lehetett ezzel az arcképével, mert az alatta olvasható szöveg szerint az alkotó művész ügyesség dolgában még az ókor festőjét, Apellészt is felülmúlta.

E két metszettel történeti hitelesség tekintetében teljesen egyenértékű ábrázolás Nicolaus Olahus vörös márványba faragott nagyszombati siremléke. Az életnagyságú dombormű címerével, főpapi jelvényeivel és teljes ornátusban ábrázolja az érseket. Annyira élethűen és egyénített módon, ahogyan csak olyan művész képes, aki az elhunytat közelről ismerte. Az alkotó elsőrendű művész lehetett; tehát vagy

Bécsben, vagy Pozsonyban keresendő. A reneszánsz főpapra jellemző különben az a mód is, ahogyan Nicolaus Olahus e síremléke felől intézkedett említett végrendeletében.

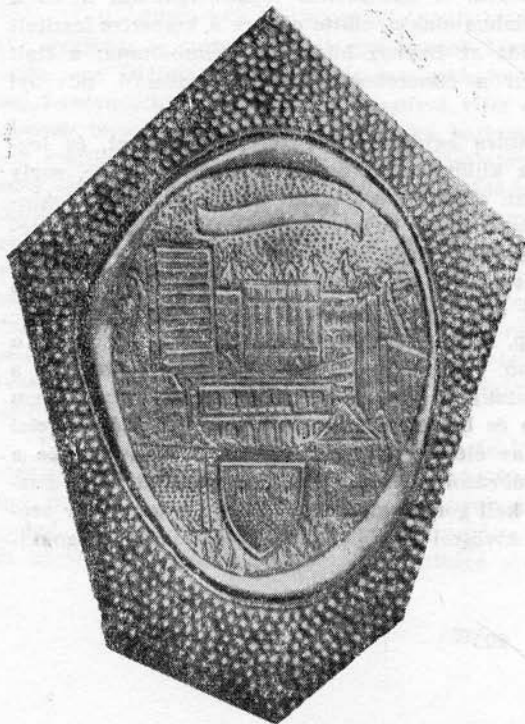
Éz alkalommal csak egyetlen példát hozunk fel a Nicolaus Olahus-szal kapcsolatos további kutatásoktól várható meglepetésekre. Műmellékletünkön bemutatjuk az érseknek egy eddig ismeretlen arcképét, mely paleográfiai kutatásaink során nemrégiben került elő. A kis méretű miniatúra annak az 1558-ban könyv formában kiállított armálisnak első oldalát díszíti, amelyben I. Ferdinánd király újra leírja az érsek, valamint öccse és nőtestvérei gyermekeinek közösen használt címerét, és régi nemességük mellé bárói méltóságot, valamint a vörös viasszal való pecsételést jogát adományozza. Tudni kell ugyanis, hogy Ferdinánd már tíz esztendővel korábban díszes oklevélben állapította meg Nicolaus Olahus és rokonsága címerét. Mindkét oklevél nyilvánvalóan magának a királyi kancelláriát vezető Nicolaus Olahusnak a fogalmazásában részletesen ismerteti a megadományozott rokonságát a havasalföldi vajdákkal és a Hunyadiakkal, szól anyja családjáról és mindazokról a fontos szolgálatokról, amelyeket az érsek pályája kezdetétől fogva II. Ulászló és II. Lajos királynak, majd ez utóbbi özvegyének, Mária királynőnek és végül Ferdinándnak tett.

De nemcsak az oklevelek szövege érdemel az eddiginél nagyobb figyelmet, hanem díszítésük is, hiszen e miniatúrák jellemzőek Nicolaus Olahus művészi ízlésére. Díszítésük ugyanis a királyi kancelláriában, az ő meghallgatásával, sőt irányításával ment végbe. Az armális kifestése különben is mindig a megadományozott költségével történt. Az 1548-ban Pozsonyban kiállított első címeres levélből már megállapították, hogy osztrák miniatör műve. Ugyanez mondható el az 1558-ban Bécsben kelt második armálisról is. Ezt főként az érsek portréját magába foglaló díszes első lap keretdíszének németes zsúfoltsága árulja el. A legalább négy egységből összeállított kompozíció antik vázákban, illetve szabadon elhelyezett növényi díszekkel, leveles ágaival, virágaival, az ezek között repdeső maradványokkal, méhekkel, szitakötőkkel a virágos mezők buja színpompájának és az ottani élővilág eleven nyüzsgésének képzetét kelti a szemlélőben. A kompozíció leggazdagabban díszített alsó részén, középen látható Nicolaus Olahus alakja, előtte címere a keresztre feszített Krisztus lábai elé helyezve, háta mögött az Egyház középkori szimbóluma: a fiait saját vérével tápláló pelikán, valamint a címerében ábrázolt egyszarvú, növényi díszektől övezve.

Az aprólékosan kidolgozott miniatúra egyénítve ábrázolja az érseket, és legéletesebb képe a nagy tudósaké. Ez különben az egyetlen olyan arcképe, mely oldalnézetben ábrázolja. Így még jobban előtűnik boltozatos homloka, eleven tekintete, határozott metszésű orra és szája, melyet bajusz, valamint keményen előreugrott álla, melyet rövidre nyírt körszakáll borít. Az érsek lila párnán térdelve imádkozik a feszület előtt, vörös reverendában, karingben, vörös köpenyében (mantella), vállára eresztve tartja már említett pásztorbotját, előtte ezüstösen csillogó kereszt és bíborszínű érseki kalap. A keretet díszítő miniatör nem lehetett a kancellária alkalmazottja, mert járatlan volt az ottani leggyakoribb teendőben: a címerfestésben. Az érsek címerének alakjait ugyanis fordítva festette meg, nem tudva azt, hogy a heraldikában a jobb és bal oldal a valóságos fordítottjának felel meg. Minthogy ugyanezen a lapnak az élére a kancellária szokott címerfestője a leírásnak megfelelően már helyesen kiábrázolta Nicolaus Olahus címerét és a díszírási szöveg szintén készen állott, arra kell gondolnunk, hogy éppen a kancellár arcképének elkészítése végett kértek fel kívülről egy ilyen igényes feladat megoldására is képes elsőrangú bécsi művészt.

E címerlevél azonban nemcsak festett miniatúrái, hanem különleges díszes írása révén is elsőrangú forrás Nicolaus Olahus művészeti környezetének megismeréséhez. Talán az oklevél élére festett aranykeretes címerkép is, de az oklevél szövege mindenesetre a XVI. századi Bécs legnagyobb betűművészenek, Bocskay Györgynek (+1575) a kézírása. Bocskay 1537-től fogva titkároskodott a magyar kancellárián, ahol díszes szövegek, főként címeres levelek kiállításával foglalkoztatták. Ennek során a korabeli olasz, francia, spanyol és német betűtípusokból szinte már barokkos egyéni díszítést fejlesztett ki, mely különös megbecsülést szerzett neki a Habsburg-udvarban. 1571-ben Rudolf császár megrendelésére készített írásmintakönyve, melyet később Georg Hufnagel pompás miniatúrákkal díszített, az európai későreneszánsz írásművészetnek mindmáig általánosan számon tartott egyik fő forrása. A kézzel írott betűnek a maga idejében nagyobb művésze nem is akadt a Habsburgok udvarában, és ezért vele készítették el az I. Miksa császár innsbrucki síremlékéhez szükséges negyven epitáfium szövegének monumentális írását. Hihetőleg Bocskay munkája a már említett emléktábla is, amelyet Nicolaus Olahus tétetett 1562-ben nagyszombati palotája falára.

Könnyűszerrel folytathatnók azoknak a szálaknak kerek képpé való összeszövését, amelyek Nicolaus Olahus és a művészetek, illetve azok képviselői között egykor fennállottak. E sorok azonban csak néhány odavetett vonással azt kívánták érzékelteni, hogy még mennyi érdekes és jellemző részlettel gazdagítható mindaz, amit ma tudunk Nicolaus Olahusról. A történetkutatók legméltóbban úgy róhatják le a múlt nagy személyiségei előtt tiszteletüket, ha az évfordulók felkeltette általános érdeklődést minél több új ismerettel igyekeznek kielégíteni. Meggyőződésünk, hogy a mostani ünnepelést is új kutatások termékeny szakasza fogja majd követni, hogy az utódok előtt még világosabbá váljanak a nagy humanista alakjának méretei és eszmei örökségének közép-európai jelentősége.

*Fuhrmann Károly:
Kolozsvár*

A székelyek eredetének és Erdélybe telepedésének kérdéséről

Századunk első évtizedeiben, de különösen a második világháború utáni időszakban a régészeti kutatások köre egyre szélesedett, ugyanakkor el is mélyült, és mind több természettudományos eredmény, sőt módszer fölhasználásával egyre biztosabb adatokkal egészítette ki vagy helyesbítette az ő-, ó- és középkori történetírás hézagait, tévedéseit. Az idők folyamán már-már szinte áttekinthetetlen óriási tudományos adathalmaz gyülemlt fel. Ennek rendszerezése egészen új, eddig elképzelhetetlen lehetőségeket, távlatokat nyitott a földkerekség legkülönbözőbb tájain élt vagy ma is létező népcsoportok, népek eredetének kifürkészésére, fejlődése — nem egy ízben csaknem áthatolhatatlanul szövevényes — történetének, rendkívül bonyolult társadalmi-gazdasági haladásának nagy ügyel-bajjal megvalósítható nyomon követésére. Ezek az aprólékos gonddal végzett kutatások, melyek lázas érdeklődést keltenek a legszélesebb körökben, bizony sokszor évek hosszú során át a kutatótól önmegtagadást, lemondást követelnek a kényelemtől, a civilizált életkörülményekről (Thor Heyerdahl Kon-Tiki tanulmányútja, Eric de Bisschop Tahiti-Nui expedíciója, Stein Aurél, Sven Hedin, P. K. Kozlov a Takla-Makán sivatagot meg a Góbit földerítő, századok óta részben vagy egészen kihalt romvárosok felkutatására indított kalandos és veszélyes utazásai, hogy csak ötlet-szerűen említsünk közülük néhányat. E kutatások tanulságai felbecsülhetetlen tudományos értékűek.

A sokféle körülményt, adatot egyeztető, sok mindent figyelembe vevő vizsgálódások nyomán nemritkán nagyfontosságú, sőt éppenséggel bámulatos eredmények születtek. Sikerült például, többek között, fényt deríteni az ókori Kína meg a mexikói azték-tolték birodalom első hallásra szinte hihetetlen művelődési kapcsolatainak évszázados történetére, eddig ismeretlen közép-afrikai hűbéri birodalmak kialakulására, virágzására, lehanyatlására. A mai ember csak elámul, hogy ősei, száználmasan kezdetleges eszközök és lehetőségek birtokában is, milyen bámulatos tettekre voltak képesek. Nem tekintették áthidalhatatlannak még a mai értelemben is tekintélyes földrajzi távolságokat sem. És nem csupán egyes merész vállalkozók, de egész közösségek, törzsek, népek változtattak lakóhelyet, jutottak messzi vidékekre, további fejlődésüket meghatározó, új irányba terelő, az előzőhöz képest vadidegen területekre. Ebből következően még a földgömb legelhagyatottabbnak látszó vidékeinek a népessége se élt állandó teljes elszigeteltségben, minden külső anyagi vagy szellemi hatástól légmentesen elzárva. Mindez természetesen hozzájárult a különböző emberfajták, embertani csoportok keveredéséhez is. Következésképpen napjaink emberisége sajátos fajta-keveréknek, fajta-ötvözetnek, tehát fajta tekintetében bizonyos mértékben vegyes csoportok összességének tekinthető. A fajelmélet „tisztá vérű” emberfajtáiról sem a régmúltban, sem ma egyáltalán nem lehet szó.

A népszármazás sokat vitatott ügyének megoldása hazai viszonylatban is a

történelemkutatók, nyelvészek, néprajzosok, régészek egyik központi főladatává vált. A romániai magyar történelemkutatókra az általános és közös tennivalók mellett a hazai magyar nemzetiség múltjának tanulmányozása is sajátos főladatként hárul, különös tekintettel annak a román néppel a sokszázados együttélés folyamán kialakult kapcsolataira. A közös múlt megismerésének egyik lényeges kérdése a hűbéri társadalmi viszonyok kialakulása és meggyökeresedése Erdély területén. A hűbéri társadalom erdélyi jelentkezésének vizsgálata elképzelhetetlen. a magyar meg székely néptömegek letelepedése és berendezkedése folyamatainak tanulmányozása nélkül. Ezért vetődik föl tudományos tekintetben ma ismét, többek között, a székelyek eredetének és Erdély földjére való beköltözésének kérdése is. Vizsgálata szerves része a romániai történelemkutatásnak.

Ismertetésünkben a kutatások mai szintjén, de főleg más szakemberek eddigi eredményeit összegezve — különösebb egyéni hozzájárulás nélkül — igyekszünk vázolni a székelyek eredetének és mai lakóhelyükre való letelepedésének főbb kérdéseit.

Előljáróban még szükségesnek tartjuk megemlíteni: a székely-eredet kérdésének jelentős tudományos irodalma van, s a kutatók úgyszólván kezdettől fogva két táborra szakadtak. Az egyik csoport tagjainak véleménye szerint a székelyek egyértelműen magyar származásúak. A másik felfogás értelmében eredetileg nem voltak ugyan magyarok, de föltétlenül a magyarokkal rokon nép vagy népelemek leszámazottai.

Túl messze vezetne az egyes elméletek mellett vagy ellen fölhozott érvek még egészen futólagos fejtegetése is. Egy azonban bizonyos A székelyek eredetének nagyon sokrétű, nagyon bonyolult kérdését ma már nem foghatjuk föl egyoldalúan, akár egyik, akár másik vitázó fél merev álláspontjához csatlakozva. Csakis a sejtetőleg közrejátszott társadalmi-gazdasági és történelmi tényezők együttes szemmel tartásával, a folyamatok aprólékos, dialektikus vizsgálatával közelíthetjük meg.

*

A mai székelység XII—XIII. századi elődjének származásával összefüggően három fő kérdést ragadhatnánk ki: 1. milyen jellegű népcsoport alkotta a későbbi székelység alaprétegét, magját; 2. milyen más, nem magyar népcsoportokat csatoltak, a szükségnek megfelelően, parancsra ehhez a maghoz; 3. mikor és hogyan költöztek korábbi lakóhelyükről Erdély földjére, és miként egészítették ki a Kelet-Erdélybe áttelepített székelyeket kétségtelenül magyar származású csoportokkal.

Mindenekelőtt a székelyek legősibb *alaprégének* kérdését kísérreljük meg tisztázni. A középkor folyamán magyarnyelvűségük ellenére is a magyartól *különböző* népnek tekintett székelyek — feltehetően — eredetileg egy török néptörzshöz tartoztak, amely már korán a magyarokhoz csatlakozott, jóval azoknak a Kárpát-medencébe települése előtt. A középkori törökös jellegű hadiszervezetben az akkori Magyarország területére a magyar királyok betelepítette, főként török származású népekkel teljesen azonos nyilazó-harcos, portyázó és előrsi beosztásban szerepeltek. (Ezalól kivétel csupán a nem török eredetű, de hasonló hadi-, társadalmi és jogi helyzetű jászok esete!)

Ha kétségbevonhatatlan bizonyító erejű források hiányában a székely népcsoport „magja” még mindig nem mondható fenntartás nélkül török eredetűnek, mégis ez a *föltevés a legvalószínűbb!* A török származást véve alapul, eddig négy lehetőség került szóba: a) a székelyek, azoknak a szó *mai* jelentésében vett s a legutóbbi kutatások eredményeinek megfelelően nagyon távan értelmezett „avarok”-

nak az utódai, akik egykor az egész Kárpát-medence fölött uralkodtak; b) a besenyőkhöz, úzokhoz, kálizokhoz, kunokhoz hasonlóan, a magyarok letelepedése után Magyarországra sodródott török nép vagy néptöredék maradványa; c) I. István király balkáni hadjáratai folyamán tömegesen foglyul ejtett bolgár harcosok lezármazottjai; d) a kazár birodalomból kiszakadt kabar (kavar?) törzsek utódai.

A többé-kevésbé tudományos színezetű föltevéseknek, ezzel a négy változatával az elméleti tekintetben számba jöhető lehetőségek körülbelül ki is merültek.

A székelység *alapsoportjának* avar eredetét *látszólag* több körülmény is bizonyítja. Erre vonatkozatható a középkori magyar krónikáknak a székelyek hun származásáról szóló állítása, továbbá a már eddig is sok fejtörést okozott „Csigla” névnek valamely török nyelvből való eredeztetése. E tekintetben azonban a helyzet egyáltalán nem javul, ha a székelység magvát az „avaroknak”, a Nagy Károly-féle irtóhadjáratok pusztítása elől Erdély déli részébe húzódott töredékétől, a veszedelmeket átélte maradványoktól akarnók származtatni. A dél-erdélyi helynevek tanúságtétele szerint ui. ennek a területnek a IX. és X. század előtt vegyes román-szláv nyelvű népességen kívül másfajta lakossága nemigen lehetett. Ha tehát valaki szerint, s ez végeredményben nem is egészen lehetetlen, Erdély déli felének a magyar megszállás előtti népessége az (ismétlem: legtágabban értelmezett) avarok maradékaiból került volna ki, akkor a magyarországi avarkor-végi fejleményekhez hasonló helyzetet kell elképzelnie: eszerint ezek az „avarok” már föltétlenül szlávul beszéltek volna. Másrészt pedig, ha a magyarok Erdélyben találták volna a székelyek őseit, azoknak semmi esetre sem maradhatott volna meg a későbbről jól ismert sajátos szervezetük, mert abban az esetben — az itt talált szlávok csoportjaihoz hasonlóan — szükségszerűen függőségben élő néppé váltak volna...

E nagyon is meggondolkoztató érvek mellett a székelyek hun-avar származásának — legalábbis pillanatnyilag — ellentmond egy, a magyar krónikák rögzítette, de nyilván néphagyományból átvett és megőrzött adat. Eszerint a székelyek ősei, a magyaroknak a Kárpát-medencébe vonulása előtt, Ruténiában csatlakoztak a magyar törzsszövetséghez, és részt vettek az új területek meghódításában is. Ha viszont a székelyek valóban dél-erdélyi „avarok” voltak, teljesen érthetetlen volna ruténföldi csatlakozásuk és a megtelepedésben való részvételük hagyománya.

Erdély déli felének a magyar királyság első századaiban meglehetősen gyér lakossága lehetett. Egy eshetőség mellőzésével feltevéődik a kérdés: hogyan magyarosodhatott volna el az itteni török nyelvű, föltételezett „avar”-csoport a vegyes szláv—román lakosságú környezetben? Így tehát az avar-székely elmélet dél-erdélyi változata csakis abban az esetben volna fönntartható, ha az egykor itt szállásolt „avarokról” biztosan lehetne állítani: azok az előrenyomuló magyarokéhoz teljesen hasonló vagy éppenséggel azonos nyelvet beszéltek volna. Egyebekben kívül ezért kell nagy óvatossággal kezelnünk azt az elméletet, miszerint a székelység *magját*, *alapsoportját* Erdély déli felébe menekült „avar” elemek alkották volna. Ez a véleményünk természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy ehhez a *maghoz* később esetleg jelentős (tágabban értelmezett) „avar” csoportokat kapcsolhattak az udvarhelyszéki székelyek képében, vagy azon kívül is. Erről a későbbiek folyamán majd még szó esik.

Mivel a középkori írott forrásokban a székelyek többször említődnek együtt a besenyőkkel, továbbá minthogy a régi magyar törökös hadiszervezetben azokhoz teljesen hasonló katonai szerepet töltenek be, már régebben fölmerült és a szakirodalomban vissza-visszatért a székelyek besenyő-származásának gondolata is. Ezt az elméletet azonban szintén több, lényeges körülmény cáfolja: 1. Több ízben együtt

ugyan, ám *mindig megkülönböztetve* emlegetik őket. 2. Egyetlen középkori forrás sem tud a besenyők Magyarországon kívüli csatlakozásáról, ez viszont — a székelyekkel kapcsolatosan utaltunk már erre — ismert tény. 3. Ha a magyar királyok Erdély déli részein nagyobb tömegekben telepítették volna le ezt a szintén keletről érkező török népet vagy annak töredékét, az itt semmiképpen se magyarosodhatott volna el (mint ahogyan a sok száz éves együttlakás ellenére ezen a területen a szászok se veszítették el őseik nyelvjárását), hihetőleg ma is a nyugati török nyelvek valamelyikét beszelné! 4. E föltevés mellett teljesen érthetetlen volna a „nagy csatavesztés“ székely népi hagyománya. (Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk azonban, hogy ha a székelység magját nem is tekinthetjük egészében véve besenyő eredetűnek, e valamikor jelentős nép több kisebb-nagyobb töredékének hozzájuk-csatolását mégis történelmi tényként kell elkönyvelnünk.)

A dunai-bolgár hadifogoly-elmélet ugyancsak elesik, hiszen az a nép erre az időre már úgyszólván teljesen elszlávosodott. A kiejtés hasonlósága alapján szokták a „székely“ névvel összekötni az eszegel-bolgárokat (legalábbis részben), viszont ezek a Volga, nem pedig a Duna mellett laktak, és ott élnek ma is a csuvasok képében.

Utolsónak marad a székelyek *kabaroktól* való származásának lehetősége. E föltevés ellen, legalábbis egyelőre, nem szól semmi jelentősebb érv, bizonyítékául viszont a következőket említhetjük: 1. A krónikákban őrzött magyar népi szájhagyomány szerint a székelyek részt vettek a Kárpátok medencéjének megszállásában. A kabarokról ezt biztosan tudjuk: Biborbanszületett Konstantin bizánci császár hiteles magyar forrásból — Árpád unokája Tormásznak az elbeszéléséből — származó, 950 körüli tudósításából. A kabarokról szóló értesítéséből kitűnően a kabarokat a magyar törzsszövetség keretében előlharcolói és — e szerepüknek megfelelően — valószínűleg gyeplőri feladatok elvégzésére kötelezték. A székelyekről pedig hasonlóképpen e kettős beosztásban emlékeznek meg a középkori források. 3. A székelyek kabar származtatásának esetén korai elmagyarosodásuk korántsem annyira érthetetlen, mint például besenyő-eredeztetésük föltételezésekor, mert a Kárpátok átlépése előtt jóval a magyar törzsszövetséghez csatlakozott kabarok már Konstantin császár értesülése szerint is 950 táján a magyar nyelvet beszélték. 4. A kabar-székely azonosság föltevése esetén a székelyeknek a középkori magyar krónikákból ismeretes, több vagy kevesebb joggal a hun birodalom összeomlásához kötött, a „nagy csatavesztés“-ről szóló hagyománya is világosan értelmezhető. A „kalandozások“ korából ismert 933. évi merseburgi, de főként a 955. évi Lech-mezei (augsburgi) csatavesztésről lehet szó, mivel a magyar törzsszövetséghez többé-kevésbé önként csatlakozó kabarok szállásai eredetileg Magyarország nyugati végein voltak; a frank, majd annak utóda, a német-római birodalom várható támadásainak kivédésére a Bécsi-medencébe, illetőleg az (északi) Morva-folyó alsó szakasza mentén telepítették le őket.

A gyaníthatólag török eredetű székelyek a minden bizonnyal török (még hozzá nyugati: bolgár-török) kabarok leszármazottai lehetnek. Ebből következően a „székely“ népnév gyökereit is a török népnevek rendjében kereshetjük. Eredeti alakja *szikül* (*Siculus*, 1213). A kutatók néhány a török *džikil* (olvasd dzsikil) — *dzekil* — *čigil* (olvasd csigil) népnévből származtatja, újabban viszont fölbukkant a nyugati, tehát bolgár-török jellegű szibériai *äskil* (olvasd eszkil) néppel való azonosításának a lehetősége is.

A magyarok a székely név tekintetében számbajöhető *džikil*, esetleg *äskil* népet csak a Kárpát-medence meghódítása előtti korban vehették át. Miután pedig a kabarokon kívül nem tudunk más népnek a magyarsághoz való csatlakozásáról a jel-

zett történelmi esemény kapcsán, így a hozzájuk szegődött *džikil* vagy *äskil* (=székely) néptörredék, a különben tudvalevőleg három törzsi kabarok egyik törzse lehetett. Ez a névmagyarázat tehát mintegy nyelvészeti igazolását jelentené a székeleyekben a magyarokhoz csatlakozott kabarok utódait kereső elméletnek.

Ez a közép-ázsiai *džikil*, vagy a másik felfogás szerinti szibériai *äskil* nép egyik törredéke valószínűleg az ázsiai fehér-hun—avar birodalmat a VI. század harmincas éveiben megdöntött türk törzsszövetség kötelékében sodródhatott Kelet-Európába. Ez csatlakozott azután, talán már a VI. század közepe után, de legkésőbb a IX. század elejétől két másik, eredetileg a kazár birodalomba tartozott törzs vagy törzstörredék társaságában a kazár igát magáról 830 táján éppen lerázó Volga-Don melléki magyar törzsszövetséghez. Hogy a csatlakozottak *kabar* neve honnan ered, egyelőre nem tudjuk. Esetleg, mégis helyesnek bizonyulhat a szónak „lázadó“-ként való fordítása.

A székeleyek ekként való származtatását figyelembe véve egyáltalán nem tűnik többé csodálatosnak: hogy a székely rovásírás nagyon szorosan kapcsolódik az Orkhon-, Jeniszej-melléki, Tálász-völgyi és más belső-ázsiai török-jellegű írásrendszerekhez, hogy a magyar népi zenekincs gazdag tárházában éppen a székelység őrizte meg legtisztábban a kínai népi zeneműveltséghez is kapcsolódó ötfokú dallamok gyönyörű csokrát, hogy éppen, a székely tárgyi és szellemi műveltség, népi világszemlélet óvott meg nagyon sok és jelentős belső-ázsiai jellegzetességet, és hogy végül a székeleyek között még ma is viszonylag gyakoribbak a mongolos arcú és testalkatú egyének.

*

Az eddigiekben egészen vázlatosan érintettük a székelyeredet-kérdés néhány jelentősebbnek vélt részletét. Most annak az ugyancsak futó felvillantása marad hátra: hogyan alakult a kabar törzsek története a 955. évi augsburgi csatavesztést követő időben, hogyan őrizhették meg a székeleyek később is törzsi nevüket és népi egyéniségüket?

A Bíborbanszületett Konstantin értesítése szerint 950 tájáig fejedelem vezetésével élt kabarok három (al-) törzse egyikének neve *Szikül*=*Székely*, a másik kettő *Tárkány* meg *Varsány* lehetett. Kérdés: mi okból maradt meg éppen csak az egyik törzs neve, és miért tűnt el a másik két törzsi név? Ennek magyarázatára két lehetőség mutatkozik. Az egyik, talán éppen a vezető (al-)törzs neve a magyar szóhasználatban valamiképpen az összes kabarok megjelölésére állandósult. Másrészt viszont az sem lehetetlen: bizonyos történeti események és azok fejleményei következtében a *Szikül*=*Székely* nevű kabar (al-)törzs életútja lényegesen másként alakult, mint a másik két kabar (al-)törzsé. (Ez utóbbiak egyike, korábbi, alább megjelölendő szálláshelyeiről nem Erdélybe, hanem a magyarországi Mátra-aljára került.) Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a korai oklevelekben a székely ispánok címében az *egész székelységet* „*Siculi trium generum*“-ként jelölik. Ez a körülmény inkább az első föltételezés felé látszik billenteni a mérleg nyelvét.

Ez a vitatható latin jelölés azonban, az eddigi vélekedésektől eltérően, nyilván másképpen is magyarázható, sőt magyarázandó. Esetleg „az egész székelység“ fogalma úgy is felfogható, mint a későbbi Háromszék székeleyeinek — a három (al-)törzsféle közösségben élt őseinek — jelölésére használt kifejezés. Ezeket az (al-)törzseket a kuriális latinságban *genus*-ként (azaz „nem“-ként) emlegették. Nem zárhatjuk ki azonban annak lehetőségét sem, hogy a *genus* elnevezésen a székeleyeknek az eredetileg Háromszéket, azután a későbbi Udvarhelyszéket, valamint az ugyancsak későbbi Marosszéket megszálló három fő csoportja értendő.

*

A ma megítélhető helyzet alapján röviden a következőkben vázoljuk a széke-lyek „őstörténetét“ a mai lakóterületeiken való megtelepedésükig.

A magyar törzsszövetséghez már korábban csatlakozott kabar törzsnak (tehát a Szikül, Tárkány és Varsány altörzsnak) előőrsi szerepben a IX. század végén, a X. elején a Kárpát-medence legveszélyeztetettebb kapujának védelme jutott osztályrészül. Ezért az összes magyar törzsek tervszerű hadászati elhelyezkedése keretében a kabar törzsnak a Bécsi-medencét, valamint a Morva folyó völgyének alsó (déli) és középső részét kellett megszállania, nagyjából Morvaország székhelye: Brno városa környékéig. (Azon a területen valóban meglehetősen szép számmal ismeretesek magyar eredetű helynevek s ott vannak a Szekula-falvak is.) A kabarok, helyzetüknél fogva bizonyára derekasan kivették részüket a nyugatra irányuló „kalandozásokból“. Az ezzel természetesen együttjáró tetemes vérvesztéséget csak tetőzte a 933. évi és különösen a 955. évi Lech-mezei vereség. Az erőben és számban megfoghatkozott kabar törzseket ekkor valószínűleg más katonai erőkkel cserélték ki, őket pedig egy időre, mindenestül visszavonták a Dunántúlra (a krónikák Csigla-mezejére), azután a Mátra-aljára, illetőleg további harmadik csoportjukat (talán a Tárkány altörzset) még keletebbre, szintén gyeprü — de támadásoknak akkoriban sokkal kevésbé ki-tett gyeprü — védelmére: a Körösök vízgyűjtő területére.

A magyar hűbéri állam megszervezése után, esetleg már az erdélyi gyulának, hihetőleg Ajtonnak az unokaöccse, István király elleni lázadáskor, annak egyenes következményeként, de esetleg csak későbbben, a század végén, Lászlónak az ország keleti végei megerősítésére, az egyre gyakrabban ismétlődött úz és kun betörések elhárítására irányuló tervei keretében Erdély déli részébe vezénylik az átmenetileg a Csigla-mezején sátorozott kabarokat, azaz a szikülőket. Itt megerősítve, valószínűleg más népcsoportokkal is föltöltve, visszanyerik a hagyományokban még élénken élt előlharcos, gyeprüvédő szerepüket. Ez lehetett az első, ősbib erdélyi székely csoport, az egész későbbi székelység alaprétege. A jelzett csoportnak, a későbbi háromszéki székelyek őseinek a népessége egyelőre azonban nem a mai Székelyföldön, hanem az utóbb behívott szász telepések részére 100—150 év múltán kijelölt területeken: a Nagy- és Kisküküllő középső meg alsó folyása (e folyónév bizonyosan török eredetű), az Olt rákosi meg Vöröstoronyi-szorosa közötti szakaszán, a Szederjes, Kosd, erdélyi Hortobágy, Viza és a két Kis- és Nagy-Székás vízvidékén, aztán a Maros mentén Szászvárosig vagy még nyugatabbra, a Marosra harántos irányban folyó Sztrigy és ottani Homoród völgyéig terjedt vidéken telepedett volt le. Ennek em-léke a másfél évszázaddal azután következő háromszéki területi-katonai-közigazga-tási egységek létrejötte után is megmaradt a jövődi széknevekben, amennyiben a *Kézd* (vö. Szász*kézd*), *Orbó* (vö. Szász*orbó* és *Sepsi-* (vö. Szász*sebes*, *Sebesi Sepsi-*) szék neve nem Háromszék (ott ilyenek egyáltalán nincsenek!), hanem a későbbi Királyföld (Königsboden) helyneveiből erednek.

A széknevekben megörzödött helységnevek eredetileg a rideg (külterjes) állat-tenyésztő nemzetségi csoportok (nemek) székhelyei lehettek. Róluk nevezték el az-után magukat az egyes csoportokat is. A közösségek helyrajzi alapokon való — különben egyáltalán nem szokatlan jelölése elköltözésük után, az új háromszéki szállásokon is megmaradt, sőt, utóbb, a székely székszervezet kialakulásakor a csoportok területeit is ezzel jelölték. (Mellesleg megjegyezve, ugyancsak a királyi ha-talom akarata szerint, a háromszéki székelyek népességben valószínűleg jobban gyarapodott kézdi csoportjából rajzott ki még 1270 előtt az aranyosszékiek csoportja.)

A későbbi háromszéki székelyek első szállásaitól, tehát későbbi szászföldi tele-peiktől keletre, egyrészt az abban a korban valószínűleg nagyon nevezetes „rikai út“,

másrészt a járatlan rengetegeket fedte alig lakott Barcaság és Háromszék védelmére berendezett besenyő szállásokról (Erdővidéken Alsó- és Felsőrákosról, Barótról, Bibarcfalváról, Baconról; Háromszéken és a Barcaságban Sepsibesenyőről, Nyénről, Uzonról, Márkosfalváról és Csernáton vidékéről) tudunk a mongoljárás koráig.

A fölöttébb gyér és homályos adatokból leszűrhetően a rengetegekkal borított mai Székelyföld tehát csak a XII. századtól kezdve népesült be jobban. A háromszékiek után telepítették mai lakóterületükre a második, az eredetileg, eléggé meg-hökkentően, „telegdi“-nek nevezett csoportot, a későbbi udvarhelyszékieket. (Egyházi szervezetében sokáig megőrződött a „telegdi főesperesség“ neve!) Egy részüket még jóval 1324 előtt átköltöztették a Hargita vonulatától keletre, Csík benépesítésére, hiszen a pápai tizedjegyzékekben már bennefoglaltatnak. Ez utóbbi terület-ről föltétlenül még a XIV. század első felében megindult a Gyergyai- és a Kászoni-medence alaposabb benépesedésének folyamata is.

Az udvarhelyi (azaz „telegdi“) székely csoport nevét, gyaníthatóan, a bihari Mezőtelegdről nyerte. Az egykori Magyarország területén ui. másutt ismeretlen ez a helynév. Azonkívül több, ezt a vélekedést megerősítő adat tanúságtétele értelmében Biharban 1200 körül egészen biztosan élt egy nagyobb székely csoport. Ennek eredetéről egyelőre semmi közelebbit nem tudunk. A régebbi meg újabb magyarországi régészeti ásatások folyamán föltárt ártándi, nyékládházi és más, a magyar foglalás korába nyúló kései avar temető jelentősége ebből a szempontból hatványozottan megnövekszik, hisz III. Béla király Névtelen Jegyzőjének állítása szerint a bihari földvár környékén, szabatosabban a Szentes közelében levő Korógy-ér mellett „székelyek“ fogadták Árpád fejedelem Ösbő vezette hadait... Alaposabb kutatások, földolgozások elvégzéséig azonban nem beszélhetünk biztosan a kései avarok meg a bihari székelyek közötti azonosságról, bár egyelőre — legalább elvben — egyáltalán nem látszik lehetetlennek ez a föltevés sem.

Az elmondottak értelmében tehát az egyik fő székely csoport, a háromszékiek s a belőlük kiszakadt aranyosszékiek, eredetileg tágabban értelmezett kabarok, szikülök lennének, a másik, vagyis a Biharból későbbben áttelepült csoport: a háromszéki székelyek kiegészítésére odarendelt udvarhelyiek viszont valószínűleg részben „avar“ maradékcsoportokból, részben esetleg a kabarok Tárkány törzséből származtak.

A bihari székelyek települési területe az egész Sebes-Körös völgyére, esetleg a Fekete-Körösére is (ott van Kö-östárkány!), talán még a Berettyó- és Érmellékre is kiterjedt (vö. Székelyhíd nevével!), belefoglalva a régi, sokkal nyúltabb Bihar vármegyéhez (esetleg éppen emiatt is) hozzátartozó Kalotaszeget. Ennek kétségte-len emléke a mai Kalotaszeg nyugati határán a Kis-Sebesben folytatódó Székelyó (Székely + jó = víz) nevében tükröződik. A Névtelen Jegyző életében, tehát III. Béla korában, azaz a XII. század végén ez a székely csoport még semmi esetre se költözött el Biharból. Valószínűleg csak 1217 után telepítették át őket Erdélybe, mert ez évben a Várad Regestrum még említi a bihari „székelyszáz“ várjobbágy-századot. Minthogy pedig 1270-ben már Erdélyben bukkan föl az „universitas Siculorum de Thelegd“, e csoport, nyilvánvalóan, még 1270 előtt, tehát a két említett év közötti időszakban, talán éppen a mongoljárás után közvetlenül került át oda.

A későbbi teljes székelység harmadik nagy csoportja a marosszékiek. Ennek származásáról semmi közelebbit nem tudunk. Minthogy azonban a marosszékiek egyház-közigazgatási tekintetben szintén az erdélyi, ún. „telegdi-főesperesség“ hatáskörébe tartoztak, esetleg ugyanúgy a bihari székely csoportnak lehettek részei.

A megtárgyaltak értelmében a székelyeket végeredményben semmi esetre se vélhetjük holmi „szabad“ ösfoglalóknak. Nem tehetjük ezt, mert az egyes székely csoportok se korábbi, se későbbi szállásterületeiket nem jószántukból hagyták oda.

(Például a bihari székelyek se a jobb legelők keresése során jutottak valószínű törzsrokonai: a háromszékiek közelébe.) Nem, A székelyeknek a mai Székelyföldön való megtelepedésében nyilvánvaló a hűbéri magyar állam érdekeit mindenekelőtt szemmel tartó honvédelmi céltudatosság. Márpedig ennek az eszmének az érvényesítése, a gyakorlatba való átültetése csakis erős központi, királyi hatalomnak tulajdonítható. Miután pedig — egyelőre — semmilyen biztos adattal se rendelkezünk a székelyek kelet-erdélyi lakóterületeinek a XII. század derekánál korábbi megszállását illetően, általánosságban azt kell gondolnunk, hogy a magyar királyok csak a XII. század második felében, vagy a XIII. század elején, a Keleti-Kárpátok hadászati jelentőségű hágóinak és szorosainak védelmére vezényelték őket oda: egyik részüket Erdély déli feléből, másik csoportjukat a Körösök vidékéről. A telepítést valószínűleg szakaszosan oldhatták meg, előre megszabott és végre is hajtott tervnek megfelelően, egyes székely vagy csupán később azokká váló egységek más és más idejű átköltöztetésével.

Talán nem vetjük el túlságosan a súlykot, ha a XI. századtól Erdély megnevezett déli részén szállásolt (későbbi háromszéki) törzs-töredék zömének áttelepedését vagy annak kezdetét a XII. század közepére tesszük, az Erdély déli részébe érkező szász telepések lépcsőzetes, szakaszos bejövételének folyamatával egyidejűleg, annak méreteivel egyenes arányban.

A mai lakóhelyére legkorábban betelepített (a későbbi háromszéki) székely csoport mellett a királyi hatalom még egy vagy két „székely” csoportot képezett, mesterségesen. Ez utóbbiak keletre vezénylését, átköltöztetését vagy a havaselti és moldvai Kunországgal a XIII. század első évtizedeiben, a közelgő mongol veszedelem miatt kialakult békésebb viszony kezdő lépéseivel, politikai célkitűzéseivel, vagy — s ez sokkal valószínűbbnek tűnik — a mongoldulás szomorú következményeivel és tapasztalataival kapcsolhatnók össze, a Magyarországot sok tekintetben teljesen újjászervező, újjáépítő IV. Béla király intézkedései keretében. (Ma még nem látunk ugyan tisztán, de korántsem lehetetlen, hogy II. Endre és IV. Béla közös uralkodása idején, az ún. „ifjabb királyság” intézménye meg a székelyek másik részének ideköltöztetése és megszervezése között is kereshetünk összefüggéseket.) A székelység megerősítésére föltétlen szükség volt, hiszen Moldva és Havaselve 1242 után is bizonyos ideig mongol fennhatóság alatt maradt.

E nagyszabású gyepüvédelmet célzó szervezési intézkedés kezdetben talán kisebbre tervezett szükségleteihez képest föltehetőleg már nem bizonyult elegendőnek a meglévő (eredeti) „székely” emberanyag. Ezért a tulajdonképpeni székely kereteket még más eredetű és korábban más beosztású (mindenekelőtt magyar) csoportokkal egészíthették ki. Az összetartozás érzésének kifejlesztésére és megerősítésére az egészet egységes katonai-társadalmi szervezetbe tömörítették, még a nemek és ágak megjelölésében is teljes azonosságot teremtettek. Ezt annál is inkább megtehették, mert a *vérségi* kötelékeken alapuló nemzetségi-törzsi beosztást szükségképpen már a fejlettebb területi nemzetségi-törzsi rend váltotta föl. A királyok rendelkezhetek és rendelkeztek is az akkori Magyarország különböző vidékeiről összevont „székely” csoportokkal külön-külön is, de a társadalmi-gazdasági, katonai, művelődési, egyház-szervezeti tekintetben idővel elkerülhetetlenül egységbe forró székelység egyetemével is. Ezt bizonyára azért is megtehették, mert egyes főbb csoportjaik áttelepítésével még nem halványult el mindegyikben a békebeli gyepüvédelmi és háborús előharcolói kötelesség tudata.

A székelyek ősi gyepüvédő kötelezettségeinek következménye életformájuk tekintetében az lett, hogy a rideg állattartás még akkor is megmaradhatott gazdaságuk alapjaként, mikor a magyarságnak általában a hűbéri termelési rendszer győzelme

miatt arról már régen le kellett mondania. Tovább élhetett tehát ennek az ősi gazdasági formának az ugyancsak avult színezetű politikai és társadalmi vetülete: a földközösségen alapuló nomádus területi-nemzetségi szervezet. Ezek a székely nemzetségek azonban, különösen a mongoljárás utáni nagy rendezés, újjászervezés következtében már nem vérségi, hanem inkább területi elven alapuló (katonai) „nemzetségi” kötelékek. Bizonyos vérségi elemek azonban idővel ismét átúthettek, „új-jáéledhettek”.

A külterjes székely állattenyésztésnek kedvezett a gyepüvédelmi szervezet, hiszen a védelem jelentős elveként a gyepülvének gyér népességű, lehetőleg megműveletlen sávnak kellett maradnia; ellenség közeledtének hírére pedig a gyepülvét teljesen ki kellett üríteni. Ez viszont csak rideg állattartásból is megélő, aránylag csekély számú és könnyen mozgó népesség esetén volt lehetséges.

*

Az utolsó negyed század ötletszerű kutatásainak tárgykörünkkel kapcsolatos, jelentősebb tudományos eredményeit iparkodtunk röviden összegezni. Szerény igényű és terjedelmű írásunk korlátai között nem térhettünk ki mindenre, nem magyarázhattunk meg mindent, és nem is vállalkozhattunk a saját magunk nézeteinek kifejtésére. Ennek a fölöttébb szövevényes kérdéscsomónak a kibogozása messze meghaladná erőnket, lehetőségeinket. Még egyszer szeretnők hangsúlyozni: az előbbieken mások kutatása, észrevételei, következtetései nyomán igyekeztünk helyzetképet rajzolni. A tárgyalt kérdések elfogadható megoldásához nyelvészek, néprajzosok, történészek, jogtörténészek, gazdaságtörténészek együttes alapos, összehangolt, mélyre hatoló, állandó együttműködésen nyugvó tevékenysége szükséges. És hogy „haza is” beszéljünk: a régészek is jelentősen hozzájárulhatnak egyes kérdéskörök megvilágításához. Csak ezen az úton haladva tárhatunk fel új anyagokat, juthatunk véglegesnek ígérkező megoldások, eredmények, válaszok birtokába.

Kazinczy Magda:
Berbécsek
(faliszőnyeg)

(Lászlóffy Aladár költészetéről)

Tizenkét évvel ezelőtt jelentkezett borzas fiatalként, valamiképpen a borzas fiatalok nevében is, meglehetősen riadalmat keltve jólfésült költészetünkben.

S mert az áramlathoz, melynek első szószólója volt, mély rokonszenv fűz, meg kell vallanom, elfogult vagyok iránta. Remélem, nem a javára, hanem meglévő javai miatt. A selejtjeit azért észreveszem, akárcsak azok, akik a rovására elfogultak, de ez engem nem izgat. Sok selejtet gyárt, miközben kitűnő költészetet alkot. Képzavaraival nem sokat törődöm: átsiklom azon, hogy „a művész ujjá indul el / mint eszmét hordozó agitátorok, / egymásnak idegen nyelvek közé...” (ujj a nyelvek között!), s felőlem mondhatja azt is, „a kezem, mint egy sziget napsütötten / itt nyugszik mindörökre már a földön” (sziget a földön!), hiteles beszéde elviseli ezeket, csak képmutató költészet bukik el képzavarokon. Nem háborgok a prózaisága miatt, ha ilyeneket olvasok nála: „Állandóan kísértének a dolgok, / A felismert hasznú formák / S az anyag igénybevehető szolgálatai.” Csakugyan prózaiain hangzik mindez, mint általában az értelmező beszéd, az értelem göcai mégis befogadják a versbe; ettől a puritán prózaiságtól csak az a nyafogó költőiség riad vissza, melynek egyetlen kincse az öltöztetett választékosság. Tudom, néha teljesen ökonómiátlan, amikor például fegyelmetlenül és kapkodóan újra mondja elég jól, amit két sorral fentebb már igen jól elmondott, az menti csupán, hogy nagy gondolat-torlódásától vág tulajdon szavába; nem is olvasom rá henyeséget, a pallérozott beszédet többnyire az eszmeszegények tekintik legfőbb költői erőnyeknek. Alig tartom említésre érdemesnek, hogy gyatrák a rimei, mégpedig nem a rímszótár elvont mértéke szerint, nem is az édesen ömlő muzsika igényeihez képest. „Költészek fel az embereket — nekik adom oda reggeli énekemet”, „anyagnak — nyugalma”, „versig — nyersig” — az ilyen rímpárok éktelenek az összecsengés funkcionális igénye szerint is; sebjaj, — jó rímeitől még senki sem lett jó költő. Bosszant is, de inkább elgondolkoztat, hogyan hallszik ki orkesztrációjából egy-egy József Attila-i szólam, mégsem olvasom rá az epigonizmust; könnyű azoknak, akiknek nincsenek elődei.

Ákármilyen tehetségnek felronám hát Lászlóffy gyengeségeit — Lászlóffy-nak nem. Ma már, három kötete alapján (*Hangok a tereken* 1962, *Színhelyek* 1965, *Képeskönyv a vonalokról* 1967) lehetek vele annyira elfogult, hogy ne tulajdonítsak túlzott jelentőséget borzosságainak, amelyek ürügyén (távolról sem miattuk!) olyan nehezen tudta indulásakor áttörni az előítéletek falát. Kár, ha annyit kell egy költőnek a közlésért küzdenie, — elég gond neki, ha megküzd a költői világgal.

I.

„Az egyetlen értelmes Emberi Rend érdekében”

Ákár mottója is lehetne Lászlóffy költészetének. Az értelem, az ember és a rend, ezek értékrendjében a legfőbb jók. „Az egyetlen értelmes Emberi Rend érdekében” — úgy mondja ezt, ahogy József Attila mondotta volt: „Egem az ésszel fölfogott emberiség világossága.”

Sok mindenben változott tizenkét esztendő pályafutása során — ebben nem. Első kötete kezdő sorai a megszületett embert illetik, utolsó kötete zárószorai a „jövőbeli embert”. Költészetének hűrjai e kettő között változó rezgésszámmal és amplitudóval remegnek, az ítélet végső motívuma mégsem változik: Ember, Rend, Értelem.

Találomra kinyithatom bármelyik kötetét, ott kísért mindenütt ceterum censeója: „Ember-kozmoszokban / benn, az értelemnek / aranyfellegei / hogyha megjelennek...” (*Érzékenyen élni*); „Jaj, ne hagyj el! Csak úgy bírom, / ha a kezem fogod végig / s továbbítod S.O.S-em / az erős emberiségig!” (*Jaj, ne hagyj el!*); „Vas is, virág is ő: a győzedelmes ember” (*Vas és virág*).

Ha így összeolvasom, magam is megriadok — beugrottam volna a demagógiának? Hogy lehet az, hogy ízlésem és hajlandóságom szerint vonzódok ehhez a köl-

tészethez, noha a legnagyobb szavak ismétlődnek benne mániákusan? Azt hiszem, az egésznek az a titka, hogy Lászlóffy szemünk láttára vonja el ezeket a szavakat a valóságból: előttünk áll a tett, amelytől a káosz Renddé, az érzékenység Értelemmé, az élőlény Emberré gyűrődött. A szó itt lelke annak, amit illet, genezisének tanúja, eleven létének neve.

Hallom itt is, ott is, hogy igen egyoldalú ez a Lászlóffy-féle költészet, nem elég, hogy gondolati, azon belül is tisztára filozófia. Egyoldalú is meg absztrakt is. Igaz, Lászlóffy filozófiai embere, a „milliárd színhelyen szemmel tartott történelemakó“ mégis él, még ha mégoly filozófiaian elvont is, él, ahogy előttünk áll Minden Emberként: állat, amint kimunkálja magát a természetből, emberi ő, amint ki-verekeksi magát az őstörténetből, civilizált ember, sarkában az osztálytársadalmak történetével, huszadik századi ember, amint maga mögött hagyja bolygóját, hogy átröptse a történelmet a csillagokra, vagy visszazuhanjon, és kezdje előlről az egész-
szet. Ember — ember. Ugyanúgy hangzik a jó költészetben, mint a dagályos lelken-
dezésben. Csak a jelentése más. Itt ugyanis a szó nem poétikai kellék, hanem a tettenért világ, a megvallatott létezés. Ezért aztán, ha elem állítja győzelmét, mond-
hatja utána nyugodtan: „győzedelmes ember“, nem pufogó frázis ez. És reám is kiált-
hat „az egyetlen értelmes Emberi Rend érdekében“, ez sem közhely, nem is de-
magógia. Csak annyi kellett hozzá, hogy tanújává tegyen az értelem, az ember és
a rend születésének.

II.

4 vers határán

A költő, aki a világot újrakölti, az örök újrakezadás kényszerét vállalja. Persze nem a világot kezdi ő előlről, csak rendszerint egy másik költőt. Lászlóffy például (egész nemzedékével egyetemben) József Attilát. Meg is mondták róla, hogy epigon. Amiből annyi igaz csupán, hogy kezdetben többnyire közepes József Attila-verseket írt, anélkül, hogy tudta volna, mit művel: „A fűből kipréselt őszi ned-
vek / Ott csordogálnak az utakon / S összegyűlnek a völgyek alján. / Belőlük forr-
nak a hűlt napon / A vad — hideg — jeges borok, / Amiktől majd a téli szél / Be-
rúgva, bambán tántorog.“ Ez bizony egyelőre csak utánezet kamasz-hangon. Igaz, a nagyon tehetséges kamasz hangján. És sok tekintetben még ma is kamaszkorát éli. Amikor a továbbiakban azzal próbálkoznék, hogy nyomon kövessem Lászlóffy együvértartozását József Attilával és kifejlését belőle, akkor természetesen költői attitűd rokonságáról beszélek, nem költői rangról.

A példakép, ahogy neve is mutatja: a kép példája. Nincs azon semmi ször-nyűlködni való, ha a leendő eredetiség, amikor még ködös látomásainak homályá-
ban bolyong, a mástól már formába öntött látomás bűvöletébe esik, és annak hatá-
rozott kontúrjai közé álmodja tulajdon körvonalazatlan képzelmeit. Csak az a fon-
tos, hogy valóban vérségi kötelék legyen közöttük, valódi szemléleti rokonság hívó-
szava állítsa az indulót példaképe mellé. Lászlóffy ilyen hiteles kapcsolat fűzi Jó-
zsef Attilához, s akkor már aligha lehet nyomon követni, mi minden kavargott az
agyában, amikor leírta ezt: „Amiktől majd a téli szél / Berúgva, bambán tántorog.“
A későbbiek bizonyítják — Lászlóffy a jeges széltől tanult dideregni, nem József
Attilától. Hogy viszont a József Attilában ismerte fel tulajdon didergésének rej-
telmeit? Énistenem, — a legeredetibb gyermek is szülőktől származik. A szemléleti
leszámrazás mágnesre vonzott nyilván atyai sorokat a fejébe. Ilyeneket: „Az ifjú
nyár / könnyű szellője, mint egy kedves / vacsora melege száll“; azután: „... meg-
áll, sóhajt az éj; / leül a város szélénél. / Megindul ingón át a téren“, s ugyanon-
nan: „Kóbor kutyaként jár a szél, / nagy, lógó nyelve vizet ér / és nyeli a vizet“;
vagy pedig: „Fürkészve, körben guggoltak a bokrok / a város peremén. / Az őszi
szél köztük vigyázva botlott.“ S úgy történhetett, hogy addig dúdolgatta-dédelgette
magában az ilyen sorokat, míg végül — nyilván öntudatlanul — kimondta: „Amik-
től majd a téli szél / berúgva, bambán tántorog.“

Utánérzés ez, szó se róla, de nem olyan, mint például a petőfieskedőké, akik
üvegből állították elő iparilag a Koh-I-Noor gyermekded hamisítványait. Lászlóffy
a József Attila kezével csiszolgat ugyan, de tulajdon gyémántjait csiszolja.

Persze, akadt itt kezdetben mimélt gondolat is, olyan, amit nem lelkében ál-
modott hasonlónvá, csak lelkesen eltulajdonított:

De akkor honnan a lázad?

(József Attila: Kései sirató)

(Induló-téma)

Itt nyilvánvaló, hogy nem saját testének hőmérsékletén mérte az alkotás lázát — magát az alapélményt vette kölcsön. Más verseiben a hasonlóság jóval bizonyultabb, hiszen egyebütt eredeti élmény és élményhasonlítás munkál a vers mélyén. Például a vérévé vált minta öntudatlan ritmikai indíttatására így:

Hát agtálj! S az éneken
Legyen páncél az értelem!
(Maradandóság)

Hadd írjak szépet, jót — nekem
add meg boldogabb énekem!
(József Attila: Hazám)

Másszor a hasonlat-alakzatnak és a zeneiségnek egybejátszása módolja a verset. Egészen ellenőrizhetetlenül. Vagy a szavak fonetikai hanganyagának merőben véletlen összecsengése vezette az iker-hasonlatra, vagy épp fordítva, a megérlelődött iker-hasonlat kényszerítette, hogy öntudatlanul idomuljon zeneiségben is:

... a közeg térfogatában,
mint nyelvben a szavak:
alakok villamlanak.
(Kövek és szobrok)

Elmémbe, mint a fémbe a savak,
ösztonéimmal belemartalak,
te kedves, szép alak ...
(József Attila: Oda)

Másutt világos, hogy az erkölcsi magatartás és az ítélet teljes azonossága parancsolja szájára a teljesen azonos formulát:

Nem alkuszunk — se stroncium, se kényes Nincs alku — én hadd legyek boldog
új unalom nem bont vissza a nyerség!
(Tengerképek. Álom)

Másként akárki meggyaláz.
(József Attila: Ars poetica)

Aztán akadnak egészen titokzatos hasonlóságok, ahol a konkrét képi látomás maradéktalanul autentikus, míg a metafora felépítésének a képlete tökéletesen József Attila-i:

Hiába tudom én véglegesen
és pontosan, hogy igazam van.
A párbeszédnek egyik fele csend,
a szív egyik szobája kong magamban.
(Én így is megvagyok)

Magadban döntöd el! Én fájlalom,
hogy nem felelhetek, ha kérded: él-e?
Mert elfárad bennem a fájdalom,
elalszik, mint a gyermek, s én is vele.
(József Attila: Majd megöregszel)

A József Attila-strófa kezdő sora, „Magadban döntöd el!“, Lászlóffy versének a címébe téved: „Én így is megvagyok“, miközben József Attila második sora: „hogy nem felelhetek, ha kérded: él-e?“, a Lászlóffy-vers szívdobbanása lesz: „A párbeszédnek egyik fele csend.“ Valami olyasmi történhetett itt, hogy a vers-élmény emlékként él tovább Lászlóffy lelkének mélyén, mint rezgésállapotban szunnyadó hang a kábelen, majd valamilyen eredeti élmény membránján visszaváltozik hanggá, és megszólal a rokonhangulat közeli hullámhosszán. Az áthallás mechanizmusát legfennebb egy ihlet-elemző elektronikus agy deríthetné fel, az áthallás oka azonban világos: a József Attilaéval közös élmény, mely a magány, a nosztalgia, a beletörődés és a büszke lemondás hangulata.

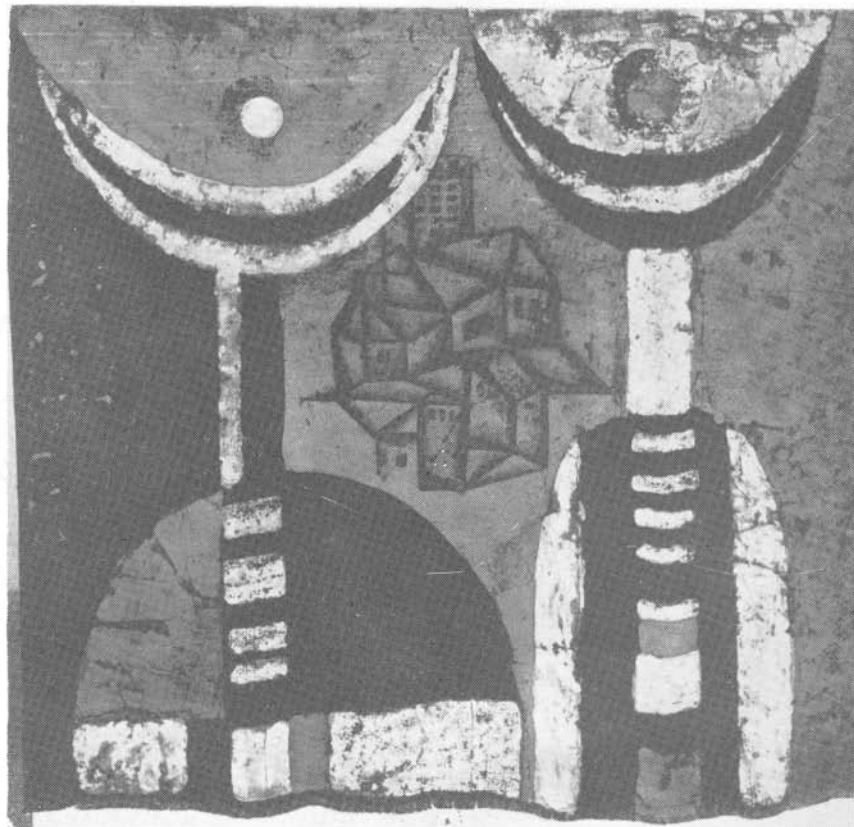
A rokon élménynek természetesen nem kell kötelezően hangulatinak lennie, lehet az indulat, érzelem, vágy, akarat, szenvedély. Vagy akár tiszta gondolat is, mint emitt, ahol Lászlóffy eszmetársítása öntudatlanul rokonul a József Attilaéval, s ez megindítja a tudata alatt megbúvó józsefattilás gondolatritmusok láncreakcióját:

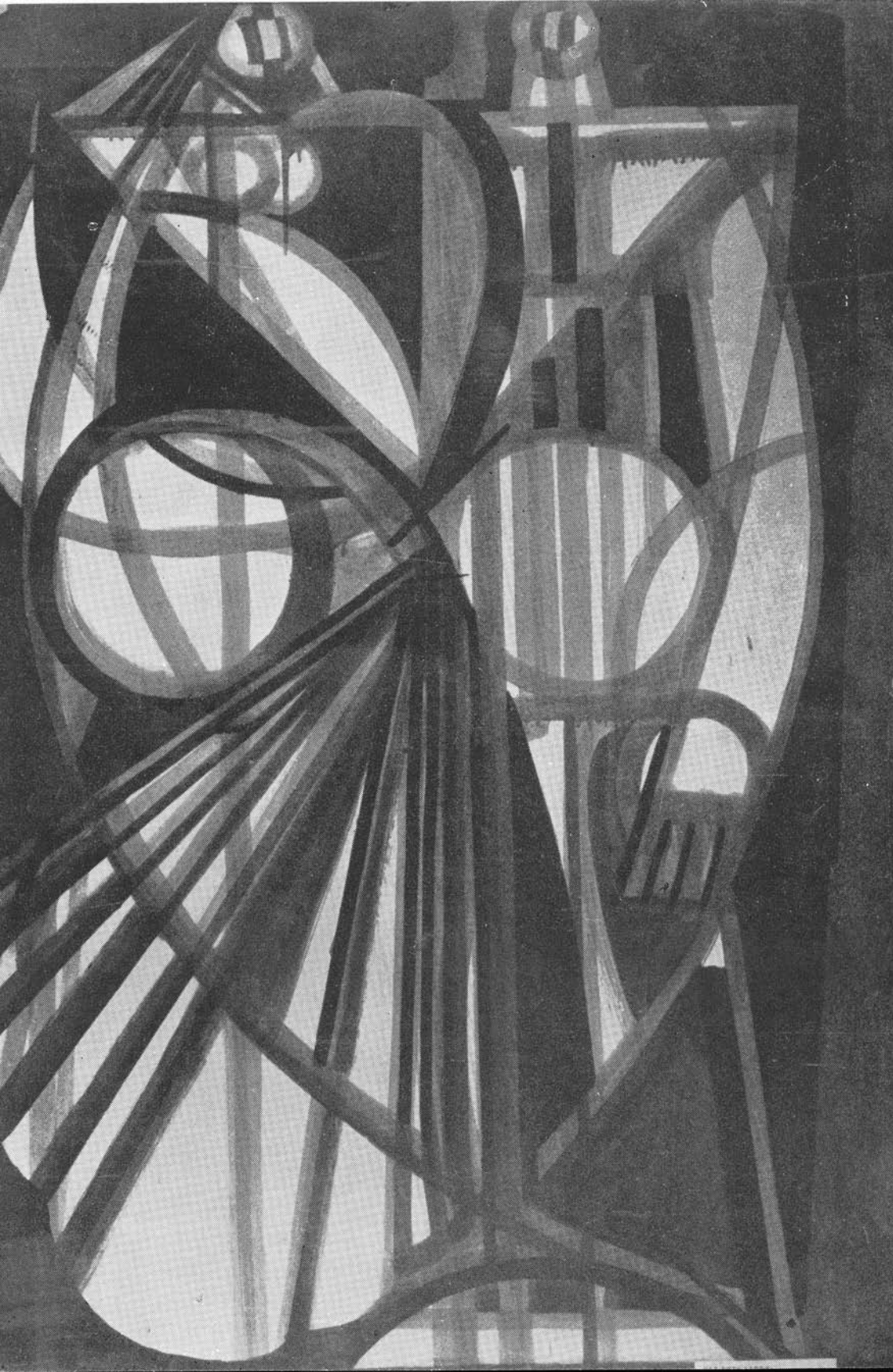
Magok úsznak a tengeren —
az első belehullt magok,
magok mélyén a szerelem,
szerelemben az állatok,
állat-tokban az ember ül,
emberben már a gondolat ...
Két végtelen, kívül s belül,
egy réteget már bontogat.
(Tengerképek. A kezdet)

Én a széken, az a földön
és a Föld a Nap alatt,
a naprendszer meg a börtön
csillagzatokkal halad —
mindenség a semmiségbe,
mint fordítva, bennem épp e
gondolat ...
(József Attila: „Költőnk és kora“)

FIATAL TEMESVARI KÉPZŐMŰVESEK MUNKÁIBÓL

1. Jecza B. Klára: Ünnep
2. Molnár Zoltán: A régi Temesvár
3. Kazinczy Gábor: Szultinai pár

Lászlóffy gondolatritmus sorozata tökéletes. Nemcsak hasonlóság dolgában, de művészileg is. Ami ebben az esetben mégsem biztató vélemény. Tökéletes József Attila-sorokat írni ugyanis József Attila dolga, és egyetlen költőnek sem édesemes azért küzdenie, hogy a csúcsteljesítmény legkivételesebb perceiben már meghódított csúcspokra hágjon. A hasonlítás tökéletes volta egyszerűen az út járhatatlanságának a bizonyítéka. Elveszett költő volna, ha ezt a művészi teljesítményt bármikor meg tudná ismételni.

Mert rokonságuk gyökere nem a példakép ismétlésére való hajlandóság, hanem az, hogy ő is személyes ügyének érzi az emberiség leggyötrőbb létkérdéseit, akárcsak József Attila. Egyetemes összefüggések és végletes ellentmondások kérdőjelei között vergődő lélek a József Attila lelke; ez vonzotta magához Lászlóffy, akiben szintén végletes és egyetemes gondolat keres költői látomást. Csak hogy a József Attila agyát megjáró gondolatnak nem kell látomás után keresgélnie, az a gondolat már eleve képi alakban jelenik meg az érzékeiben. Amihez — ha már költőtől van szó — talán nem is keil zsenialitás, — mondhatná valaki. Gondolata válogatja. Van olyan is, amihez páratlan zsenialitás kell. Mert a gondolatnak olyan a természete, hogy addig szárnyal, amíg kirepül látókörünkből. Bizonyos határon túl még a költők látóköréből is. József Attilának viszont olyan a pillantása, hogy a gondolat az absztrakció legmagasabb szférájában sem menekülhet a szeme elől.

Aminek a normális költői szemléletben már egyáltalán érzéki megjelenése sincs, azt József Attila a legtermészetesebb metaforikus viszonyok képében szűri ki az életből. Ő az áru fétis-jellegét pezsögüsvembe zártan fedezte fel, s ha arról akar beszélni, hogy az árutermelés elrejtje a valóságos emberi viszonyokat, egyszerűen kiengedi az értéktöbblet szellemét a palackból: „Miatta nem tudja a részeg, / ha kedvét pezsögbe öli, / hogy iszonyodó kis szegények / üres levesét hörpöli!"; számára a determinizmus sem az egyetemes oksági összefüggés elve, hanem az egymástól szabadulni nem tudó tárgyak halmaza, s ha azt akarja mondani, hogy mindannyiunkat kénytelen meghatározottság köt, egyszerűen kikiáltja: „Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ, / szorítja, nyomja, összefogja / egyik dolog a másikat...”; a világ együvé hordott nyomora (ami normálisan csak statisztika lehet) számára a penészesedés élménye, és a nyomorgó országok sokasága (ami normálisan csak tékép lehet) számára a falon kiűtő salétromfolt látványa, s akkor, azt, hogy a föld minden nyomorúsága ide sűrűsödik ebbe a szobába (amit más költő inkább retorikusan mondana), ő egyetlen metaforával szuggerálja a szemünkbe: „A nyomor országairól / térképet rajzol a penész”; nála még a Semminek is van képi megfelelője: az elporladó valami, — s mire úgy érzi, hogy költeménye nem egyéb, mint céljától megfosztott értelem, addigra már fel is fedezte, hogy: „Úgy szállong a semmi benne, / mintha valaminek lenne / a pora...“ József Attila érzékeinek a szó szoros értelmében nincsenek korlátai; ami másnál még ingerküszöb alatti hullámrezgés, nála már eleven hang, ami másnál már merő absztrakció, nála még mindig szín, forma, kép. Azt hiszem, ha akarná, a benzolgyűrű vegyképletét is hasonlatba tudná írni.

Néhány évvel ezelőtt még nagyon ráfért volna Lászlóffyra az intelem — ne kapaszkodjék olyan görcsösen mestere kezébe, mert ez a kéz maga után vonszolja tulajdon régióiba, s ott ő amúgy is csak bukdácsolhat a nyomában. Ilyenformán: „... az ezerméterek s az évezredek / mint hang-szólószemek / fülünkbe összefűzve érnek”, s csak csodálkozik az ember, hogy kerül a szólószem a fülébe, amikor voltaképpen azt akarta mondani, hogy hatalmas térbeli távolságok és mérhetetlen időbeli messzeségek gyűjtik fel tartalmainkka az emberiség vívmányait. Amit József Attila így mondott: „minden emberi mű / értelme ezért bűg mibennünk, / mint a mélyhegedű.“ Hiába gondolkodik tehát József Attilához hasonló absztrakciókban, ha nem érzelkel hasonló konkrétsággal. Másutt a halálról így: „Egy foltnyi semmi volt, / ahogy egy víztócsában tükröt vet az ég / s az utcák fénytelen mezőjén úgy rikit, / mint tengerszemnyi fenekletlenség.“ Nem is rossz ez, de kissé terhes a képzeletnek, túl sok ahhoz, hogy semmi legyen, túl súlyos ahhoz, hogy — megint csak József Attilával — „valaminek lenne a pora“. Arról van szó ismét: egyetemes összefüggésekre mozdul Lászlóffy agya, akárcsak a József Attilaé, de aligha győzi képzelőerővel. Ami ebben az esetben viszont nem túlságosan elmarasztaló vélemény, mert ismétlem, zseni legyen, aki az egyetemes gondolatot hasonlatban éli meg, amikor az egyetemes gondolatnak nincs egyedi hasonlója a képzetek világában. Az már Lászlóffy személyes balszerencséje, hogy eszmeileg olyan költővel rokon, akinek „álmaiban megjelent / emberi formában a Csend“, s ettől az Úr üzenete is csak képeskönyv neki.

Ahogy József Attila egy metaforikus viszonyt minden következményében kibont, azt a végetnemérő dialektikát amúgy sem lehet megtanulni:

*Megszólítanak, mert ők én vagyok már;
gyenge létemre így vagyok erős,
ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,
mert az össejtig vagyok minden ős —
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
apám- s anyámmá válok beldogon,
s apám, anyám maga is ketté oszlik
s én lelkes Eggyé így szaporodom!
(József Attila: A Dunánál)*

Az ehhez hasonlóan bonyolult dialektika Lászlóffynál így keres hasonló képi megjelenést:

*Csupa ilyen Minden kerül a földre:
személy, ki már különkül összeállt egésze
a darabonként felismert világnak,
melynek ő — a látó — is csak része.
Végtelenszer így önmagává válva
és újra beépülve, összeállva
mindenségünk valamire készül:
tehát minden, mit hozzá ember hord —
legyen bár öntudatlan —
kozmiuk értelművé egészül.*

(Materializmus)

Valami különbség azért mégis van a kettő között. Csak annyi, hogy a „lelkes Eggyé így szaporodom” — a gondolat képe, a „Végtelenszer így önmagává válva” — a gondolat képlete. József Attila képpé varázsolja az Időtlent is, mert mérni tudja a korát. Magán és elődein méri — ő az, aki apja és anyja osztódása révén tulajdon ösévé egyesül, illetve osztódik apja és anyja egyesülése révén „lelkes Eggyé”; nála évmilliók története egyetlen alany metaforikus viszonya a megszemélyesített mindenséggel a végtelenedik hatványon. Lászlóffy Mindeneről viszont csak kimondatik, hogy „végtelenszer önmagává válik”. Neki nincs metaforikus idő-mértékegyesége az időtlenhez, nála a Személy a maga elvontságában nem egyesülhet érzékileg az ugyanacsak elvont Mindennel, metaforába kényszergetésük legfennebb képzavarhoz vagy pedig kép helyett képlethez vezet.

Van a József Attila-i vízióknak valami olyan tulajdonsága, amit a körüléktan skizofrén képességek tart; megfeszülés a véletek között („...nagy-nagy szerezetre / minden napok Egy-Nappá égnek össze“) karnyújtásnyi közelítés valóságos és szellemi között, de úgy, hogy az absztrakció is testet ölt („egy tisztá érzés arra bandukol“) és a testi is szerkezeti vázára bomlik („a semmi ágán ül szívem“); keringés külső és belső örvényeiben, de úgy, hogy hol a külsőt fogadja belsejébe („sebed a világ, ég hevül“), hol ő maga tör a külsőbe („világizása hőmérsékletem“); szédítő csapódás magasságoktól mélységekig („...életem csúcsai közt, a távol / közelében zengem, sikoltom, / verődve földön és égbolton“), s ebben a zuhanás-emelkedésben a mélység is csúcs („hörpintek valódi világot / habzó éggel a tetején“), s a magasság is akna („a zúgó egek fenekén lapulok“). Nála társítás és metafora nem külön tagok, ellenkezőleg — és ez is skizoid vonás —, a legtermészetesebb képi társítások (sötétség—némaság, némaság—hideg, hideg—úr, úr—hold) a legbizarrabb fogalmi társításokkal (sötétség—ezüst, csont—hang, csönd—koccanás, koccanás—molekulák) olyan szervesen egyesülnek metaforikus kapcsolatba, mintha ösztön vonzaná őket egymáshoz. („Ezüst sötétség némasága / holdat lakato! a világra. / A hideg úrön holló repül át / s a csönd kihül. Hallod-e, csont, a csöndet? / Összekoccanak a molekulák.“) A sötétség a társítások nyomán világtalansággá vakult, a csönd halálos némaságba fulladt, a hideg lesüllyedt az abszolút fagypontra, amitől a téli éjszaka túltárgult önmagán, amikor pedig a társuló képzetek metaforává hatványozódnak, ez a téli éjszaka egyszerűen magával az úrral lesz azonos.

A József Attila-i képrendszer spirálisán Lászlóffy óhatatlanul eszméletét veszti. S mert a József Attilával rokon absztrakcióiról nem mondhat le (ezzel azt tagadná meg, amiért ír), csak úgy térhet önmagához, ha a példát követi, de elszakad a példaképétől. Mert a végtelen absztrakció képi megjelenése csak végső fokon lehet

metafora: ha radarszemű költő fogja fel. Az egyetemes gondolat adekvát költői látomása: az asszociáció. A metafora ugyanis (mindegy, mi a formája — hasonlat, metonímia, megszemélyesítés vagy szűk értelemben vett azonosítás), mindig hasonlított és hasonló viszonya, tehát — rigurózus kép. Abban két jelenségnek csakugyan hasonlítania kell egymásra, érzékiileg vagy racionálisan, egyetlen vagy számos tulajdonság alapján. Az asszociáció nem ilyen természetű. A metaforából ered az is, de túlnyújtózkodott rajta, nagyobb távokat összekötő íve nem nyugszik már a hasonlított és a hasonló pilléreire. Nem is olyan szilárd, mint amaz, de elég neki, ha megsejtésre, beleérezésre, szinesztéziára, fogalmi áttételekre támaszkodik. Nem szeszélyből — kényszerből. Az a tárgy ugyanis, amit képpé tesz, alig vagy egyáltalán nem viseli el az érzéki hasonlítás műveletét. A költő, mondjuk, a végtelenhez akar mérezkedni. (Persze, nem a hagyományos égbolthoz, — az véges és be is váltotta évezredek lírájában minden metaforikus ígérését.) A huszadik századi költő a transzcendentális végtelenhez vonzódik. De mihez hasonlítsa, ha az nem hasonlít semmi végesre? S akkor vagy olyan tébolyult látomású, mint József Attila, s azt mondja: „Csak néhány gondolat örül bele, / hogy mért virít, bár marja ür szele, / kerengő bolygó friss humusza lelkem“, vagy nincs neki ilyen szemlélete, s akkor jobb, ha lemond magáról a metaforáról. Ha ugyanis ragaszkodik hozzá, hasonulhat addig a példaképéhez, amíg ezt mondja: „Aki ember, végre itt a Végtelen / fókuszában érzi magát jó helyen“, ami igen találó, de tökéletesen epigon; vagy addig kényszerítheti metaforikus látomásra érzékelt, amíg ilyet mond: „A végtelen... mely süt szemünkre, / mint engedelmes, meztelen nagy tükre / maga-néző cseppnyi fókuszának“, ami feddhetetlen logikájú hasonlat, de olyan bonyolult, hogy riadtan kering fölötté a képzelet; mondhatja esetleg ezt is: „Négy húr a mindenség: a tér hárfáján mély / dimenziók. / Bennük kerengő kis szilícium-csillagunk / a költészet madarának látszik“, ami emeletes képzavar, hurok a képzeleten; végül mondhatja ilyenformán: „Végtelenszer így önmagává válva / és újra beépülve, összeállva...“, s ezzel már túl is repült a jelenségek légkörén, ki a fogalmi képletek sztratoszférájába, ahonnan a képzelet aláhull.

Ha tehát Lászlóffynak nincs olyan apokaliptikus pillantása, hogy a merev alkatú metaforába (x azonos y-nal, x olyan, mint y) befogja a végtelent, rá kellett jönnie, jobb, ha a társítás kerületűtján férkőzik a közelebe. Az asszociáció alkalmazkodóbb természete (x felidez bennem valamit y-ról) a végtelent is magához csalogatja, és általában bármi érzékfelettit. (A szimbólum szintén alkalmas erre, mégpedig sokértelműsége következtében [x. lehet á. is, y. is, és á-tól y-ig bármi], de ebben az esetben nincs miért beszélni róla, mert a szimbólum mítikus képforma, Lászlóffy viszont jellegzetesen demitizáló költő.) Képzeletét egyre tudatosabban járhatja most már a beleézés és a gondolati áttételek útjain, s noha itt viszont a túlbeszéléstől kell tartania, kiderül, hogy az az érzékfeletti, ami sok-vonzatú metaforáiban bonyodalmas és olykor zavaros, egyszerűen látomásához illeszkedik, ha társít: „A mélyben egy kövön koccanás nélkül fenékre ér / a halott zsebórája / s az idő belőle, mint kis buborék betéved egy csiga / végtelen labirintusába.“ A kép egyetlen metaforikus eleme: „az idő... kis buborék“; ez sem a végtelent érzékíti, ellenkezőleg, az emberi lét végeességét. Minden egyéb már kapcsolás: A halott órájából kiillanó idő gondolattársítás, az pedig, hogy egy csiga labirintusába illan át, hozzátársított képzét. A csiga-asszociáció nem kevésbé szugesztív egy találó metaforánál. Itt háromértékű hasonlattal ér fel, mert 1. a csigahéj mésvázja (a szerves elmeszesedése) szinte konvenció-szerűen hordozza a rétegződő idő gondolatát, 2. a kagyló labirintus-vájata az út titokzatos voltát idézi fel, 3. az ütvésző végtelen vonulata a belétevédt idő-buborékot az Öröklét útjára indítja. Így kerekedik ki a kép jelentése: a véges élet halálában is gyarapítja az emberiség halhatatlanságát.

Ebbe a képrendszerbe remekül beilleszkednek Lászlóffy gondolatai. Vándorolhat a társításokkal az ősidőktől máig, a pillanattól az öröklétig, az atomtól a világegyetemig. Érdekes, hogyan bukkann fel Lászlóffy verseiben ezentúl is a metafora; sosem emeletes, mindig csak egyetlen viszony tisztázására való, a jelentéshordozó társításrendszeren belül: „Madarak repülnek át valami / millióéves tájon, megjegyzett tereken, / s tisztelettel felkrúgatnak / a Diadalmas Fegyelemnél: / gerincoszlopra kötözve / kívánságszárnyú társaik vergődnek ott“ (*Az ablak előtt*). Persze, József Attila munkái ennek a képnek a mélyén is, de most már úgy, hogy a hajszálcsovesség törvényeivel hat, semmi sem ömlik át belőle közvetlenül, mert Lászlóffy is rájött arra, mit tanulhat tőle, mit nem — csak egyetlen jelentést bíz azonosításra: a fegyelem gerincoszlopra vont vágy. József Attilánál hasonló esetben

a kép minden eleme a gerincoszlopot kifejlesztő évmilliók, a fegyelemmel meghódított terek, minden a világon a madár—ember viszony metaforikus lehetőségeiből bomlana ki, és hasonlat-madarai ekkora jelentés-teherrel is könnyedén szárnyalnának; Lászlóffy azonban tudja már, hogy nem kényszergetheti alacsonyabb-röptű képzetét, az ő metaforája csak kínlódna ekkora jelentés súlya alatt, s ezért az eszme magvát gondolatársítással jeleníti meg. Mint ott, ahol a mai költő az őskiáltást folytatva áll helyt az emberiségért: „Mekkora tér! / Hova lesznek a lelkek, / Akik az elődök ürbeordításaira / Most érkezeit visszhangra — magukért megfeleltek?“ (*Sermo super sepulchrum*). Vagy itt, ahol Hellász hagyatékából építi fel a jövőbeli embert: „Részletekben küldtek el, / mint a megtalált szobrot. / Egy karaván Bizácon át elhozta / eszméletem“ (*A jövőbeli ember*). Természetes, majd-nem diskurzív hang, végre Lászlóffy saját hangja.

A *Hangok a tereken*-ben nemigen engedi még szabadjárára képzet- és gondolatársító képzetét, a *Színhelyek*ben már jó néhány gondolat leli fel asszociatív formáját, végül nemrég megjelent kötete (*Képeskönyv a vonalakról*) nagyobbbrész ilyen versekből áll, annak legjobb ciklusa, a *Bulevárd Termopilé* csakis ilyenekből. Az asszociáció áramlása azután szüntelenül vájja, szélesíti a versszerkezet medrét. Lászlóffy mindig is a szabadvers felé hajlott, nagy társítás-láncolatai most egyre sűrűbben viszik a makáma felé. (Egyszer írni kellene arról, hogyan függ össze — persze csak eredetében — képrendszer és zeneiség: elbeszélő költészet a klasszikus időmértékes verseléssel, metaforikus líra a rímes időmértékessel és a hangsúlyossal, asszociatív líra a szabadverssel, illetve a ritmizált prózával) Bárhogy legyen is, Lászlóffynál így éli ki természetét a társítás: képzetek és gondolatok addig vonzzák egymást, míg makámává láncolódik az egész:

Elvileg az öntudatban, mint a térképeken, határozott vonala-rajza van a szellem kontinenseinek: eddig az értelem, mint a szárazföld, a biztos talaj — onnan az érzékenység, mint az ingatag óceán... Itt élek ezen a sávon. Szemem előtt teregeti folyton az egzakt fizikára áttetsző csipkéit az emberi kiszámíthatatlan (A vers határán).

Hol hallottam már ezt? Sehol. Ezt sehol. És mégis. Valahol mégis hallottam valamit, amitől ez jöttányit sem veszít eredetiségéből, noha nélküle meg sem született volna:

*Már régesrég rájöttem én,
kétéltű vagyok, mint a béka.
A zúgó egek fenekén
lapulok most, e költemény
szorongó lelkem buboréka.
Gonosz gazdáim nincsenek,
nem les a parancsomra féreg.
Mint a halak s az istenek,
tengerben és egekben élek.
Tengerem ölelő karok
meleg homályú, lágy világa.
Egem az ésszel fölfogott
emberiség világossága.*

(József Attila: *Már régesrég. . .*)

Ha Lászlóffy költészete nem idézné annyiszor és annyi alakban a József Attilaét, *A vers határán*-ról és az ahhoz hasonlókról eszébe se jutna senkinek, hogy egyáltalán keresheti mögötte a *Már régesrég*-et vagy bármi egyebet. Amit Lászlóffy az emberiségnek igényel, hogy ne másolja a múltját, — azt kimunkálta végre a maga számára is. Úgy hasonlít itt már József Attilához, mint minden egyéniség a hagyományához: ő maga emlékezik, de nem emlékeztet reá. Mert nem kapaszkodik már József Attila kezébe, hogy szédítő metaforáinak pályáján szédelegjen utána, hanem tulajdon társításainak láncolatán át érinti a kezét.

III.

Háromszázan mindig visszaállnak

Értékrend dolgában semmit sem változott tizenkét esztendő s pályafutása során. Az értékeket megvalósító világmindenség ártatlanságára azonban ma már nem esküszik. Ember, Rend, Értelem — állapította meg a *Hangok a tereken*-ben és a *Szín-*

helyekben; a *Képeskönyv a vonalokról* verseiben követelően kiáltja: Ember; Rend, Értelem!

Bevallom, egy időben aggódtam már érte annyi határtalan és idillikus rajongása láttán, amivel minden jelenvalót megajándékozott, hálából a meghaladott múltért. Bizott az összejtben, amiért emberré sikeredett, és az emberben, mert sikerült neki összejtéből is kialakulnia. Bizott az őstörténetben, amiért történelemmé vajudta magát, bizott a természetes kiváltszódásban, a Jó átörökítésében, a civilizációban és a világmindenségben.

A modernség bajnokaként ünnepelték a fiatalok, amikor fellépett, mert a mi századunk módján érzekelte és szabadversbe írta a *haladás tényeit*, s közben nem vették észre, hogy a *haladás fogalma* viszont a múlt századi materializmus klasszikus rendületlenségével ült a tudatában: „A naprendszer üzemben áll. Az egészség még egy központja / van: az emberi elme, aki először tudta! / Körülötte százszor kerébe törték a valóságot. De az / állandó kivégzés az ő jóvoltából válik egészséges tornává / az emberiség számára, ki már olyan nagyhatalom, mint a / világhosszág“ (*Metszet az időben*). Olyan rajongóan naiv, mint aki nem veszi észre, hogy az emberek azóta két világháborúban és néhány kivégző táborban is kipróbálták már az emberiség gyógytornáját. Egyik közös barátunk mondta neki a *Színhelyek* megjelenése után: „Te a csillagokkal jéghokizol, miközben pechesebb öcséd megfagy a földön.“ Talán megütődött akkor, — mi a kifogás, hiszen igaz minden, amit állít. Csakhogy a vers nem minden igazságot visel el állító módban. Azóta rájött, hiába mond igaz tényeket, amikor magabiztosan tudomásul veszi, hogy „az állandó kivégzés“ az elme jóvoltából „egészes tornává válik az emberiség számára“, a költészet igazához akkor áll közelebb, amikor hagyja alább is: „S úgy megviselt a félsz, a sok sötétség, / a szemvesztő vakoskodás s az álom, / hogy elég pár személyes semmiség — és / helyem emberiségként sem találok.“ (*Érzékenység*).

Ehhez azonban meg kellett illesse őt is a történelem. Persze nem úgy, hogy elveszítse hitét, de legalább annyira, hogy ébredjen fel benne az érzék az ellentmondások iránt. Mert nagyszerűek ám a tárgyak, a civilizáció tárgyai, amiket ő annyira és oly rokonszenvesen szeret, de csak úgy válhattak szolgálóinkká, hogy közben rabjaikká is tettek bennünket az eltárgyasult világban. S nagy kincsünk a Rend is, amiért ő rendületlenül kiáll, olyan nagy kincsünk, hogy eszünkbe se jut, mennyi szép ihlet elfojtásával fizettünk érte. És csodálatos az Értelem, aminek győzelmet hirdeti, csak éppen gondolni kellene néha rá, hogy ez az értelem a megcsontított és láncravert személyiség élén vonult be győztesként a történelembe. S az Ember, a nagyszerű ember is inkább csak engedelmes eszköze volt örökké az emberiség magasabb szempontjainak, holott valójában a célja neki. A csodálatos haladás múlt századi eszméje valahogy így módosul századunkban: fájdalmasan csodálatos. Mert mindig kiteljesedik általa valami nagy ígélet, s mindig elsorvad benne valami énünk jobbik feléből.

A *Színhelyekkel* Lászlóffy korszakot zárt: rajongó kamaszkorát. A szó szoros értelmében zárta, — záróversében ködlik fel először, hogy a civilizáció is legalább annyira ellentmondásos, mint a barbárság, s a huszadik század sem kevésbé, mint a civilizáción át hozzá vezető út. És hogy állítás helyett inkább sikoltani kellene: „Ó, mennyi sajtó feszülés! Mennyi zabolázásból állunk itt az eszmélet wagneri színpadán, az öntudat kútjában, az ősi erdőkből szobába-jöttek, milliárdos életünk megszervezésére képesen... s rendre elveszítjük legősibb ihleteink“ (*Köd*).

Így vezet a *Színhelyektől* egyetlen érzelmi rezdülés a *Képeskönyv a vonalokról* verseiben uralkodó életérzés felé. Ezekben ismerte fel Lászlóffy, mi az ára a világ meghódításának: „Torz természet. Ember nélkül bamba. / Jön az agy, s majd test nem kell talán. / Én még együtt érzem ezt magamban: / kibernetikus majom a fán“ (*A költő*).

A költő nevében szól, de általában az emberről beszél. Most már féltve szereti, mert felismerte, hogy a világmindenség meghódítása esetleg emberi mindenségébe kerülhet: „Homérosz kortársa: fű volt a lelkem. / Úgy még figyelmet nem érdemeltem. / De most mint EMBER, történettel telve / csak nem végzem újra bambán lelegetve“ (*Huszadik század*). Ha pedig ilyen gondolat egyáltalán felmerülhet, akkor múlhatik a véletlen is, hogy annyi halál legyőzése után egyszerűen nem sikerül, és akkor egycsapásra és bosszúállóan szerzi vissza útjait a meghaladott természet meghaladója fölött, és int a „történettel teljes embernek“, hogy véget ért a nagy kaland: „És így? Itt vagyok temetetlen: / félig a földben — félig

a levegőben, / kidugták láthatatlan felsőtestem az űrbe. / Óriás totemoszlop vagyok valami történelemutáni / hűsvétszigetről: ez volt az ember!" (Mérés).

Egész költészete ember-voltunk vajúdásait feszegeti, sosem volt tehát titok előtte, hogy a haladás *ellentmondások révén* jön létre. Remélte azonban, hogy leg-
alább létrejötte után *ellentmondásmentes kiteljesedés*. S amíg remélte, addig nem is voltak apokaliptikus látomásai. Most viszont tudja már: sosem porlad el annyi szenvedés az úton, hogy valami ne szivároгjon át belőle a célba. S így kényszerül reá, hogy végiggondolja a gondolatot, amit huszadik századi költő el sem kerülhet: mi lesz, ha a történelem belebotlik tulajdon ellentmondásaiba? Innen erednek halálvíziói. Szüntelenül visszatérő gondolata azonban mégis az, ami *A formák, A légiók ősszel, A rotterdami bírák, a Szentilonán, A jövőbeli ember, a Bulevárd Termopilé* kiáltásaiból hangzik:

Indult az első, a tizedik, a tizezredik állig fegyveres, fekete szoknyás, szakállas harcos... De egy sem érkezik meg a pusztulás csóvájával a városok alá. Valami egyenként elnyeli őket. Az emberarcú Termopilé.

Vasárnap este a körúton... A negyvenkilenc emeletek sora kétoldalt örökké határol, ógörögország óta. Ez az egyetlen út, melyet elállva mindig a háromszázak, a hátországot védik.

Nem igaz, hogy Leonidász fejét már hazaküldték Spártába.

Az a fej itt van a gerinceden.

(Bulevárd Termopilé)

Ilyen az öröklét. Az emberiség nem jókedvében győzi le szakadatlanul a halált, de azért, mert szakadatlanul újratermeli az életveszélyt. A halhatatlanság való természetének felfedezése nem vezet azonban Lászlóffy-t kiabrándulás felé. Naivitását vesztette el csupán, — hite megmaradt. Nem állítja már az emberiség bevégzett diadalát, de hajthatatlanul hirdeti, hogy — nem mond le róla. Az ember, a rend és az értelem magától értetődő tudomásulvétele helyett valahogy jobban is illik a költészet szelleméhez mai hősi és tragikus érzésvilága, — mégis, mindennek ellenére: Ember, Rend, Értelem.

Fuhrmann Károly:
Ünneп

A filmet rövid története során hasonlították már a színművészethez, a képzőművészethez, ritkábban az építőművészethez és a zenéhez. Az utóbbi huszonöt évben majdnem egyöntetűen az irodalomhoz hasonlítják. Úgy tűnik, film és irodalom viszonya bizonyult a filmesztétika Achilles-sarkának.

A film — irodalmi műfaj?

D. I. Suchianu, a román filmesztétika veteránja, mindannyiunk meglepetésére a *Gazeta literară* egyik régebbi számában közölt írásának címéből elhagyta a kérdőjelet. A cikk röviden összefoglalja az irodalomcentrikus vizsgálódás alapelveit, a legfőbb érveket a film mint önálló művészet ellen. Mindjárt az első sorokban kijelenti: „A film nem rokon az irodalommal, nem az irodalomból ihletődik. A film egyszerűen irodalom, éppúgy, mint a novella, a szonett, a színmű, a regény, az epigramma, a ballada...”

Allításának alátámasztására három figyelemre méltó érvet sorakoztat fel. Az első: a forgatókönyv sajátos irodalmi műfaj. E meglehetősen széles körben elterjedt vélemény hívei általában Balázs Bélára szoktak hivatkozni, aki 1948-as filmesztetikájában a következőket írta: „A forgatókönyv immár önálló irodalmi műfajjává lett, mely úgy született a filmből, mint a dráma a színjátékból. A dráma azóta elébe került a színháznak. Most ő szabja meg a színház feladatait és stílusát... A filmben ennek még nyoma sem látszik... De talán nemsokára a forgatókönyv fogja meghatározni a film történetét. Ez a fejlődés útja.” Balázs Bélának ezt a megállapítását nem igazolta az idő. De talán maga sem volt teljesen meggyőződve a leírtak igazáról. A magyar filmtörténet újabb kutatásai kiemelik a dogmatizmus hatását a jeles filmesztéta munkásságára. Nemeskürty István szerint „Balázs Béla — élete utolsó évében — kényszerűségből alkalmazkodni igyekezett az 1947-től kezdve erősödő szektás irányzathoz, mely filmen csak az irodalmilag ellenőrizhető és kimutatható eredményeket ismerte el, és a forgatókönyvet tartotta az igazi műalkotásnak”. Ugyanezt látszik igazolni Balázs egyik, alig néhány évvel korábbi kijelentése: „A forgatókönyv nem irodalom, hanem — a tervrajz mintájára csinálom a szót — tervírás” (*Fényszóró*, 1945. 3). Összefoglaló filmesztetikájának különben hasonló az alapvető koncepciója (kivéve *A forgatókönyv* című fejezetet).

A forgatókönyv-központú szemlélet a film igazi alkotójának nem a rendezőt, hanem az írókat tartja. Ez ma már — a „szerzői film” idején — kétségtelenül elavult álláspont. De az esztétikai dilemma másutt keresendő. Kérdés: ha a forgatókönyv nem vázlat, hanem teljes műalkotás, ha a valóságot önállóan képes ábrázolni, akkor mi szükség a filmre? Ez a szemlélet fetisizálja s önmagában — az alkotás folyamatától, a művészi egésztől különválasztva — vizsgálja a forgatókönyvet. Holott azt a

filmművészet hívta életre, mint bizonyos, rendkívül differenciált alkotó folyamat részét, s ezért szükségszerűen alárendelt szerepet játszik az alkotás egészét meghatározó rendezői koncepción belül. Ha a filmművész előzetesen írásban rögzíti elképzeléseit, az még nem lesz irodalom, s főleg nem teljes műalkotás, mindössze egyfajta nyersanyag, amit formába kell önteni. Ez a megjelenési forma a film. Hogyan magyarázhatnók különben a némafilmek „forgatókönyvét“, s mit szólnánk azokhoz a modern rendezőkhöz, akik — az anyag és az egységes művészi koncepció birtokában — közvetlenül a filmezés pillanatában, az alkotás, az ihlet hevében rögtönzik a „forgatókönyvet“?

Kiváló irodalmi értékkel rendelkező forgatókönyv eredményezhet nagyon silány filmalkotást. És akkor felmerül a kérdés: mi értelme volt az irodalmi értékeknek, ha azok nem menthetők át a filmre, hiszen — leegyszerűsítve a kérdést — az irodalmi stílus nem fényképezhető. Ezért — ahogy Gyertyán Ervin állítja — a forgatókönyv értéke csupán azon mérhető le, „mennyire sugallja a filmművészet sajátos anyagában, nyelvében, megjelenési formáiban való megvalósulás lehetőségét“. A filmnovella fölemlítése mint ellenérv — nem mond semmit. Ez a ritka műfaj — bármilyen kétségbeesetten kacsingat a film felé — lényegében irodalmi műforma. Ha pedig nem az, nem hat, nem érdekes. Nevének összetételéből bátran elhagyható a gyakran megtévesztő előtag...

Lesz-e hát valaha — ahogy Balázs remélte — a forgatókönyvnek Shakespeare-je, Ibsene? Nehéz elhinni. De nem itt a lényeg. A fő, hogy a filmművészetnek legyenek nagyjai. És ilyenek már vannak.

A második érv szerint a film azért irodalom, mert felhasználja a szót, sőt, bőségesebben, változatosabban használja, mint a többi irodalmi műfaj. A szó, a beszéd megjelenése ténylegesen forradalmasította a filmművészetet, és sok zavart okozott a filmesztétikában. De hadakozni ellene Don Quijote-i szélmalom-kalandot jelentene. Történetiségében nézve a kérdést, a némafilm „természetellenes“ állapot volt: néma képeken láttunk beszélő embereket. Hubay Miklós az UNESCO 1966. évi budapesti kerekasztal-konferenciáján tartott bevezető előadásában — mely szerint a „nagy néma“ megtanított az abszurdum élményére — joggal teremtett kapcsolatot a némafilm és az abszurd dráma között. A beszéd szerves része a társadalmi valóságnak, az élet totalitásának, nem hiányozhatott éppen a valóságra annyira éhes filmvászonról. Megjelenése azonban nem hozott mindjárt komoly művészi eredményeket. A filmművészet története során többször bizonyította, hajlamos az extrémításra: az új lehetőségek mindig elragadják. A legelején a mozgást, később a hangot, a beszédet abszolutizálta, végül a színek tobzódásában és a különféle vászonméretek alkalmazásában merült el. A szó egyeduralma pedig — ahogy a mi Gaál Gáborunk már annak idején jelezte — jóideig tehermentesítette a filmet a további útkereséstől.

Nem mindegyik művészetágnak van szüksége szavakra, bár egyesek mellékesen felhasználják. Az irodalom, a szín- és filmművészet azonban a szót mint kifejezési eszközt veszi igénybe. Az irodalomnak kizárólagos anyaga a nyelv. Az író mindent — leírást, monológot, párbeszédet, kommentárt — a nyelv útján, tehát elvont, közvetett úton ad vissza. A színház nem. Itt már — díszletek, színészek révén — bejön a közvetlen ábrázolás, a szó azonban megtartja alapvető szerepét. A színpadon

nem nyílik alkalom sokoldalú cselekvésre, az író elsősorban párbeszédén keresztül jellemez, teremt konfliktusokat, atmoszférát.

Filmen a szó elveszti központi szerepét. A film nagyjai, akikben eleve megvan a filmlátásmód kivételes képessége, jól tudják: nem a szavak, hanem a képek és azok összeütközései hivatottak a cselekményt magyarázni. Az újabb és újabb törekvések szinte kivétel nélkül a „sok beszéd — szegénység” elv jegyében indulnak útra, ami részben a szó túlburjánzásának a reakciója, részben a szavakkal szembeni alapvető bizalmatlanság következménye. Ismerjük a paradoxont: a nyelv arra jó, hogy elrejtse a gondolatainkat. Vagy — tehetjük hozzá — az igazságot. Filmen különösen gyakran látni olyan jeleneteket, amikor a kiejtett *igen* láthatóan *nem*-et jelent. Maga a film irányította a figyelmet erre a lehetőségre. A modern rendezők ezért jobban megbíznak a fogalom előtti élet kifejezőeszközeiben, s szívesen beszéltek a nyelv őseit: a mimi-kát, a gesztust, a kifejező mozgást.

A hangosfilm egyik legnagyobb vívmánya, hogy lehetővé tette a csend ábrázolását. Mert a csend csak az élet lármája közepette nyerhet művészi funkciót. Urban Gad írja valahol: „... a film tudja azt, amihez csak a legbensőségesebb, legjobb barátunk ért: hallgatni tud. Túl minden szón, minden beszédén, ott, ahol az érzések és fájdalmak csak mint vonagló, reszkető idegek élnek, az élet nagy pillanataiban — néma az ember. És ezt a némaságot soha még művészet olyan mélyen és bensőségesen nem rajzolta, mint ahogy erre a film legnagyobb alkotásaiban képes.” Gad mindezt felesége, Asta Nielsen legendás hírű némajátékával bizonyította. De szavai ma sem veszítették el aktualitásukat. Ha évek múltán erre vagy arra a filmre emlékezünk, elsősorban ezek a némaságokban beszédes jelenetek ötlenek fel bennünk: *Az akasztottak erdeje* börtönjelenete, amikor Ilona meglátogatja halálraítélt szerelmét, a *Cabiria éjszakai* utolsó kockái, ahol egyetlen félénk, vonagló mosoly fejezi ki az életbe való visszatérést, a *Kaland* döbönt némaságba burkolt zárójelenete, amikor Claudia egyetlen tétova kézmozdulata jelzi a tehetetlen megbocsátást, a beletörődést. Csuhray a *Ballada a katonáról* egyik utolsó epizódjában, amikor a frontról hazatérő kiskatona találkozik édesanyjával, kiiktat minden beszédet, zajt, zörejt. Anya és fia számára a külvilág megszűnt létezni. Ez a jelentés adja a képsor kivételes emotív erejét. Egész antológiát lehetne összeállítani ezekből a kiragadott részletekből. Szabó Dezső múlt időbe tett megállapítása mai napig érvényes: „Ami a festőnek a szín, a szobrásznak a tér, az volt a filmnek a csend...”

A szó filmen dialógus, monológ és kommentár formájában van jelen — természetesen a filmművészet sajátos követelményeinek megfelelően, azokhoz igazodva. A dialógusnak például csupán arra kell szorítkoznia, amit a többi társeszköz nem mondott el a maga módján. Harmonikus együttműködésről van szó. Hogy mikor melyik eszköz kerül előtérbe, vagy vonul vissza a szóló-szereptől, azt kizárólag a tartalmi oldal dönti el a maga alárendeltjén, a rendezőn keresztül. Van eset, amikor maga a párbeszéd játssza a főszerepet. Az olyan vita-filmekben, kamarajátékokban, mint a *12 dühös ember*, *Majomper*, *Nürnbergi per*, esztétikailag éppen az az izgató, hogyan maradhattak ezek az alkotások a dialógus uralma ellenére százezreket szóró filmek.

Természetesen a film sem mondhat le a dialógusról mint a jellem-

zés eszközéről. Az egyik ember sokat beszél, a másik alig. Egyesek választékosan fogalmaznak, mások egyáltalán semmi gondot nem fordítanak a beszéd minőségére. A döntő szempont tehát: a dialógus hitelessége. Ma egész sor eszköz — magnetofon, rádió, televízió — ülteti el és fejleszti az emberben a hiteles párbeszéd igényét. Fölfedezték a spontánul felszakadó élő beszéd varázsát. A párbeszéd rögtönzött, ellesett jellegére, keresetlenségére először a neorealista filmekben figyelhettünk föl, később a nouvelle vague és a cinéma vérité mozgalma alkalmazta sikerrel, s ma már az élet-ízű, mesterkéletlen dialógus a modern színművészet alapkövetelménye lett. Az irodalmi szemszögből vizsgálódó kritikusok — egyre gyérülő — tábora ebben a tényben csak a „banalitást“ látja. Ők a hétszeresen megmunkált választékos-tartalmas, a szavak leíró erejére építő párbeszéd-stílus hívei. Erről a talajról indul aztán a mesterkelt, verbalisztikus, aforizma-ízű filmek sokasága. Éppen ezért kockázatos vállalkozás egyszerűen az íróra bízni a forgatókönyv megírását — a film sikerét nem az írói véna garantálja.

Színpadon a szó egyfajta nagyhatalom, már-már mágikus erejű tényező. Nem tűnik lehetetlennek, ha — Hubay példáját átvéve — Józsué egyetlen szavával megállítja a Napot az égen. A színpad stilizált világa megengedi, sőt gyakran feltételezi a valóságtól eltérő, súlyos veretű, retorikus, patetikusan szárnyaló beszédet. Filmen — ebben a tárgyi valósághoz hű világban — elképzelhetetlen az ilyesmi. Az összhang törvénye itt életszerű párbeszédet követel. A beszéd intonálásában nincs szükség feltűnő hangsúlyokra. A kiemelés, hangsúlyozás a kamera, a beállítás feladata.

A modern dialógus-stílus objektív, tárgyilagos formát öltött, kerüli a nagy szavakat. Apró, finom, jelentéktelennek tűnő jelzések utalnak a mélyben zajló drámára, látszólag közömbös mondatok vagy mondatfoszlányok takarják az érzelmi feszültséget. Ez a szerepük. A beszéd nem egyszer mint a benne rejlő információ-funkciótól megfosztott, tőle független jelenség szerepel filmen. Antonioni céltalanul bolyongó hősei például alig-alig beszélnek valamit, s amit mondanak, az sem mond sokat. Nála a dialógus tudatosan — és lélektanilag indokoltan — csupán „zörejt“-szerepet tölt be.

A szó felhasználásának másik két módja a kommentár és a monológ. A kommentár, a kívülről, tárgyilagos nézőpontból jött magyarázat főleg az etikus jellegű filmek velejárója. Ma már nagyjából elkerültek, ritkán alkalmazzák. A belső dráma felé fordulás ráterelte a figyelmet a monológra. Szerepe ugyanaz, mint a modern irodalomban a belső monológok: pszichológiai távlatokat nyit az intenzív érzelmi-hangulati állapotoknak. Eisenstein szerint a beszéd „így nem ismételt semmit abból, amit a kép elénk tár“. A belső monológ sok új lehetőséget tartalmaz a filmművészet számára. Számos modern törekvés ebbe az irányba mutat.

A harmadik és egyben legnyomósabb érv szerint a filmművészet azért irodalmi műfaj, mert alapja szintén a történet, és ahol történet van, az már eleve irodalom. Ez a gondolatmenet újra felveti az eredet kérdését. Van-e a filmnek létjogosultsága? Harmóniára, egységre, totalításra vágyó korunk, tehát eredendő szükséglet hívta-e életre? Ma úgy látjuk, lehetetlen lett volna fel nem találni a filmet. Ősi vágy, ősi szükségszerűség öltött benne testet. Mert az ember a legrégebb időktől kezdve szerette

volna a maga konkrét, tárgyias valóságában eleven, közvetlen mozgásában látni, érzékelni a világot.

A képzőművészet számos kísérletet tett a mozgás megőrzésére. A kőkorszak embere négy pár lábat rajzolt az állatnak, így próbálta felkelteni a futás illúzióját; a *Diszkoszvető*, a *Laokoon*-szoborcsoport és több más szobor, festmény vagy freskó valóságos mozgásgyűjtemény. Csak az érdekesség kedvéért idézem Diego Riverát, aki miután végignézte az idősebb Bruegel képeit a bécsi múzeumban, ezt a „furcsa” megjegyzést tette: „Ha ma élne, filmrendező lenne...” Nemrégiben olvashattunk Germaine Prudhommeau érdekes kísérletéről. Egy görög vázán észrevett négy kis festett emberkét — különféle helyzetekben. Nyomban arra gondolt, vajon nem ugyanazon alak mozgás-fázisairól van-e szó, és sietve hét-hét felvételt készített mindegyik mozzanatról, levetítette őket, és a mozdulatlan váza-figura táncolni kezdett.

Az utóbbi időben egyre több figyelmet szentelnek szerte a világon a filmművészet előtörténetének. De már Eisenstein ezt tette, amikor a japán írásjelekben, hieroglifákban, egyes japán képzőművészeti alkotásokban és a világirodalomban több olyan eljárást fedezett fel, amely később a filmművészetben vált primér kifejezési eszközzé.

A művészet különben mindig a kép, a képszerűség, az elvont fogalmaknak konkrét, érzéki, képi formában való megjelenítése felé törekedett. A szó hamar elmosódik az emlékezetben. A könnyen illanó szavakkal szemben a kép tartósítja a fogalmakat, maradandóbb hatást biztosít. Ezért nélkülözhetetlen az irodalomban a művészi kép. A szemléletesség alapvető kritérium. Ennek biztosítására az írónak egész sor stílus eszköz áll rendelkezésére. Érdeemes megemlíteni a népnyelv példáját, amely végtelen lehetőségeket termelt ki a nyelv képszerűségének fokozása céljából. Vajon a filmművészet nem éppen e tendenciák beteljesedése, végső győzelme? A konkrét mozgást megőrkítő képnyelv felé törekvés, amely vele született az emberrel, úgy látszik, végül — a technika segítségével — a filmben nyert megoldást. A filmművészet tehát potenciálisan az egyik legősibb művészet, amely mind a mozgás, mind a képi jelleg tekintetében sokáig más művészetekben próbálta „kiélni” magát. A XIX. század aztán kedvez a filmszellem térhódításának. A gépek gyors ütemet hoznak az ember életébe, az életritmus felgyorsul, a művészetek a tér és az idő problémájával küszködnek. És a szükség, mint mindig, szertvert teremt magának. Így teremtette a mozgás, a dinamika százada — a maga képére — a mozgás művészetét.

A film életképességét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy képes volt új tartalmak kifejezésére. Ami kívül állt a képzőművészet, az irodalom és a színművészet kifejezési határain, mindaz a filmben nyert beteljesedést. Kitágította és megtöltötte realitással a színház szűk, jelzésekre alapított játékterét, „megoldotta” a képzőművészet statikáját, közvetlenül láthatóvá tette az irodalom elvont — csak képzeletünkben megelevenedő — világát. Ezek nem a régi művészetek forrásai, hanem az új művészet lehetőségei. A szintetikus jellegre — amiről Hegel álmodozott — szintetizáló korunk determinálta a filmet. De esztétikai fejtegetésekben nem ebből kell kiindulni. Nem a „mit vett át” a lényeg, hanem a „mi újat hozott”. Mindezzel nem akarjuk kétségbe vonni a „műzsák testvériségét” (Gyertyán Ervin könyvet írt ezen a címen), a hetediknek

a többi művészettel való rokonságát. De ne azonosítsunk, ne mossuk el a határokat.

A történet, a cselekmény és a konfliktus megalkotásában és bonyolításában kétségtelenül az irodalom a legközelebbi rokon. Csakhogy a történet, a mese, az epikum nem irodalmi privilégium, ahogy azt egyesek állítják. E nézet szerint történet-irodalom, s a lírai vers nem más, mint bizonyos lelkiállapot története. Hát a zene? — kérdezhetnők. Így azonban túlságosan kitágítanók az „irodalmi műfajok” csoportját.

A legújabb irányzatok éppen a film feltételezett önállósága védelmében vették fel a harcot a történet, a kitalált meseváz ellen. A cinéma vérité hívei elvvé kovácsolták a megkomponálatlanságot. Pedig a film nem adhatja fel művészet-lényegét. Szüksége van a dramaturgiára, a sűrítésre, a tipikus helyzetekre és jellemekre. Van az ember, és van a környező valóság, mindkettő változik, alakul, aki lényegükben — tehát mozgásukban — akarja megragadni őket, elkerülhetetlenül történetekbe keveredik, elbeszél. Ez nem lehet az irodalom specifikuma. Igaz, ő ábrázolta elsőnek történetekben a valóságot. Ennek azonban a mi szempontunkból nincs különösebb jelentősége. A dolog csupán a technika késlekedésén múlt.

Kihez legyen hű a rendező?

Végül, film és irodalom viszonyát tárgyalva, érintenünk kell a „megfilmesítés” sokat vitatott problémáját. A filmnek az irodalomra tett hatása következtében — André Bazin kifejezésével — „ultrafilmszerűvé” lett a modern irodalom, egyre több a „megfilmesítés”, hovatovább szaporodik a filmnyelven „írók” száma. Igaz, ma már a „megregényesítés” sem ismeretlen: Elia Kazan, Stanley Kramer, Jean-Luc Godard és mások filmjeiből utólag íródott regény.

A kérdés azonban most a film szemszögéből merül föl: mi szükség „megfilmesítésekre”? Mi célja lehet igényes-elmélyült rendezőnek az „adaptációval”? És egyáltalán, hogyan fejezhető ki *ugyanaz* két különböző művészeti ágban, két különböző formában? Hogyan magyarázzuk mindezt a tartalom és a forma egységéről szóló marxista tanítással? Hiszen a mi művészetfilozófiánk szerint minden tartalomnak megvan a maga adekvát formája: a kettő együtt, egymásban él, s a köztük levő összhang biztosítja a műalkotás hatékonyságát. És a valóság? A *Háború és béke*t olvashatjuk regényben, láthatjuk színpadon és filmen. Faulkner egyik regényét Camus drámává dolgozta át. A *Rómeó és Júlia* mint színpadi mű, balett és film egyaránt ismeretes. A *Nibelung-énekből* Hebbel drámát írt. Shakespeare nemegyszer régi novellákból merítette műveinek anyagát. Irodalmi művekből született festmények egész sorát ismerjük... és sorolhatnók tovább a példákat. Vajon ugyanaz fejeződik ki ezekben az alkotásokban? Kétségtelenül nem. A különféle „változatoknak” azért van létjogosultságuk, mert — bizonyos történet-mozzanatok egyezése ellenére — más-más tartalom hordozói. Regény és film: a forma illetően változása eieve feltételezi a tartalom módosulását. Nem azonosítható például a Nibelung-eposz és a Hebbel-dráma, a Lampedusa-regény és a Visconti-film tartalma. Goethe — említi Balázs Béla — a *Wilhelm Meister*-sorozat egyik elbeszélését drámává akarta átdolgozni. Mi másért tette volna, ha nem új tartalmat szándékozott kifejezni? Dosztojevszkij

jól tudta, mennyire megváltoztatja műveinek tartalmát az „átültetés“, és nem engedélyezte regényeinek dramatizálását.

Ezek szerint nincs semmi közös a „variánsokban“? De igen. A cselekmény némely mozzanata, általában a nyers életanyag, a külső tények és események még nem jelentenek sem témát, sem tartalmat, a nyers életvalóság tulajdonképpen a művészet szempontjából feldolgozatlan anyag, amely nincs meghatározott műfaj vagy forma számára predestinálva, ellenkezőleg, latens formában többféle tartalom ihletője, tehát hordozója lehet. „A téma — írja Balázs Béla — már az, ami valamelyik műfaj szemszögéből nézve a sokrétű anyagból kiemelkedik, és uralkodó motívummá lesz... Ez a téma megszabja a műfajt, mert hiszen a műfaj szabta meg őt...“

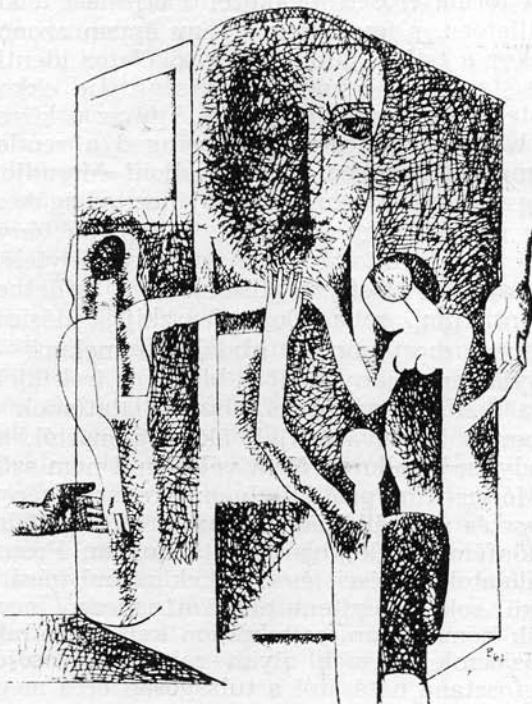
Nézzük most közelebbről a „megfilmésítés“ kérdését. A sajátos szemszögből vizsgálódó filmművész gyakran nem a valóságban, hanem egyes irodalmi művekben fedezi föl azt a nyersanyagot, amely benne lassanként témává válik. Ez azonban már más téma, más tartalom, a filmművész szuverén mondanivalója, *átértelmezés* eredménye. S mivel a művész a filmforma irányából figyel fel a szóban forgó jelenségre, a végeredmény a maga jellegzetes kifejezési formája: film lesz. Ezért készülhet — régi fogalmaink szerint mondva — jelentéktelen irodalmi műből kiemelkedő filmalkotás, ezért jobbak, és egyáltalán ezért számítanak filmművészetnek a hűtlenség, a rendező eredeti mondanivalója jegyében született „adaptációk“, és maradnak az irodalmi képeskönyv színvonalán a merev, szolgálai illusztrációk. Ez a gondolatmenet nem zárja ki — legalább elméletileg nem, mert a gyakorlatban ritka eset — azt a lehetőséget, amikor a két ábrázolási forma erősen megközelíti egymást a kifejezni szándékozott tartalmat illetően, s így hasonló vagy éppen azonos gondolatokat ébresztenek. Ilyenkor a teljes hasonulás, a tökéletes identifikáció emetheti a filmet, végső soron a rendező képessége. De ekkor sem beszélhetünk minden tekintetben *azonos* tartalomról. Így az a követelmény sem helytálló, amely bárminő változtatást megenged a rendezőnek, csak „maradjon hű“ a mű szelleméhez. Ne maradjon! Maradjon hű kizárólag a maga szelleméhez, a maga mondanivalójához, világához, egyéniségéhez. Maradandó nagy mű csak így születet. Hiszen ha ténylegesen más formát feltételező más tartalomról van szó, reménytelen minden Móricz-, Krúdy- vagy akár Proust-„megfilmésítés“. Születhet Wajda-film, Resnais-film, Visconti-film, soha Dosztojevszkij-, Móricz- vagy Proust-film. Egyszerűen azért, mert minden irodalmi remekmű — ahogy Györfly Miklós állítja egyik tanulmányában — bizonyos írók „jellegzetes nyelvi megnyilatkozása“. A szó művészei elszakíthatatlanok a nyelvtől, benne élnek a nyelvben, s ha elválasztjuk őket egymástól, az már nem lesz se Móricz, se Krúdy, se Faulkner. Nem véletlenül nem született mindezidáig jellegzetes Móricz-film például. Igaz: Proust régénytechnikája közeláll a filmszerkesztés metodikájához. Igaz: a modern film éppoly szabadon csapong a különféle idősíkokban, mint ahogyan Proust teszi azt. Ennek ellenére a gondolatok, érzések és emlékek gomolygása a sajátos prousti nyelvszövet nélkül sokat veszítene abból a nehezen meghatározható valamiből, amit csak homályosan, sejtelmesen kell éreznünk, látnunk... Proustot olvasva az emlékezésnek olyan rejtett folyosóját járjuk, amelyet eltorzítana, megfosztana hatásától a túlságosan erős meg-

világítás. Proust nyelvezete a tartalom determinálta szövevény, körmondatai az élmények, emlékek és a nyomukban születő gondolatok jellegzetes körforgásának kifejezői. Proustból sokat meríthetnek a filmesek, a végeredmény azonban nem Proust lesz, nem a teljes, nem az igazi Proust, hanem az illető filmművész sajátos megnyilatkozása.

A „megregényesítés“ esete hasonló. Az „adaptációk“ többsége merev és naiv utáncolat, s mint ilyen a mi szempontunkból teljesen érdektelen. A szerencsés kivétel szintjére kizárólag az a mű emelkedhet, amely önálló, eszmei-formai koncepciók hordozója, és természetesen — vérbeli irodalom. Éppen ezért lényegüket illetően helytelenek és legfennebb idézőjelben használhatók — az utalás kedvéért — az olyan kifejezések, mint „megfilmesítés“, „adaptáció“, „megregényesítés“ . . .

Az az elméleti zűrzavar, amely máig jellemzi a film és az irodalom viszonyát, mindenesetre jól bizonyítja e két művészeti ág rokonságát és állandó, szüntelen kölcsönhatását. Azonban — ezt próbáltuk igazolni — mindez nem jelenti a határvonalak elmosódását. A film egyre elmélyültebb, korszerűbb kifejezési móddá válik. Azt hiszem, a „szerzői film“ — amire, mert viszonylag új fogalom, egyelőre idézőjellel kell ráirányítani a figyelmet — teljes mértékben minket igazol. A legnagyobbak: Antonioni, Fellini, Wajda, Romm, Bergman kezében a film az önkifejezés eszközévé lett.

Ez a fejlődés útja.

*Paulovics László:
Amikor a vers szelleme
megjelent*

Saját halottaim

Arghezi halálával nemcsak egy zseniális költő tűnt el testi valójában közülünk, vele egy költőtípus hunyt ki, egy olyan manapság szinte alig föllelhető lírai alkat, akinek költői univerzumában nemzet és nagyvilág túlközödt, akinek költészetében mindenki önmagát találta meg. Művének legsajátosabb vonása és varázsa éppen az, hogy minden modern differenciálódást magába szíva, új egyetemességet tudott teremteni. Ő még mindenki költője tudott lenni, noha korunkban egyre inkább úgy alakul a költészet és az olvasó viszonya, hogy mindenkinek megvan a maga költője. Ennek okát alighanem az éles világnézeti ellentétekben, a tudományos és technikai forradalom életvitelt és pszichét állandóan változtató hatásában, s mindezek következtében a művészi izlés differenciálódásában kereshetjük. Nos, Arghezi nem fölülemelkedni akart ez ellentétben és szétdaraboltságokon; lázasan kavargó lírai látomásban nevével nevezte ezt a valóságot, hogy megjelje a végtelenné szaporodott ellentétekben sem szétbomló világot, az önmagától és a világtól el nem idegeníthető embert.

A sors játéka — a véletlen, szárnyán mégis a törvény himporával — úgy hozta, hogy vele szinte egy időben hunyt el a más formátumú, nagytehetségű amerikai Carl Sandburg, aki más hagyományok talaján (és más hagyományokat teremtve) törekedett egy sajátos, amerikai érzékenységet lírailag egyetemes érvényűvé emelni. Annak idején, hogy önmagára leljen, az amerikai költészetnek el kellett szakadnia az európaiótól, de Whitman nem csupán új formanyelvet ötvözött, de mondanivalójával egy fiatal nép akkor még ellentmondásoktól alig kikezdett szabadság-eszményeit hirdette, úgy, hogy arra az egész emberiség szíve beledobbanhatott. Sandburg szakított Whitman prédikátori gesztusaival, megmaradt lényegi formanyelvénél, amelyet azután az amerikai köznyelv, népeleti mozzanatok, új munkás- és farmer-dalok elemeivel színesített és gazdagított. Nemhiába a legolvasottabb amerikai költő. S bár hatása a század húszas-harmincas éveiben az európai költészetre korántsem lebecsülendő (s a mai fiatal amerikai költészet is az ő iskoláját járta ki), életművét regionális vonások korlátolják. Amerikanizmusa végső soron nem válik egyetemessé, mert jóllehet sajátos világa benső ellentmondásainak ábrázolása hiteles, a világa és a világ egésze között feszülő ellentmondások lírai látomásaiban nem lelhetők föl.

E tekintetben teljesebb a hatvanöt éves korában szintén tavaly eltávozott, amerikai néger Langston Hughes életműve. Noha nem csupán sajátos, de már-már rendhagyó nemzeti és társadalmi helyzete a provincializmuson túl a faji zárkózottság, elszigeteltség veszélyével leselkedett rá is, mint megannyi társára, Hughes költészetében éppen az a megejtő, ahogy amerikai né-

ger sorsköltészetében az emberi sors költője maradt. Talán nem véletlen, hogy formanyelvét a dzsessz pallérozta, ez a sajátos amerikai néger népzene, amely, mint az egyre inkább bizonyossá válik, oly egyetemesen fejezi ki századunk nyugtalanságát, fájdalmaikat és reményeit.

Hanem Kassák Lajost már aligha sorolhatnók az ilyen típusú költők közé. Roppant életművének termékenyítő hatását ma még nehezen mérhetjük föl, de annyi bizonyos, hogy itt — a nyilvánvaló, s nemegyszer kiáltványyszerűen is hirdetett — szándék ellenére nem egy új szintézis kerekül ki, hanem annak lehetősége, amennyiben a hagyománytól elszakadó, végletesen differenciált költészet egy eljövendő új szintézis része. Mert nyilvánvaló, hogy a költészet századelejétől kezdődő lázadásai, megbokrosodó szép szélyei vagy öngyilkos kalandjai nem tekinthetők a költészet végeleges állapotának. Kassákkal mindenekelőtt a magyar avantgard fölülmúlhatatlan mesterét és apostolát temettük el, s azt már ma is világosan látjuk, hogy a „nikkel szamovár“, amelyet ő röppített el fejünk fölé, nem kihunyó röppentyűként, de robbanóerejű rakétaként süvöltött végig, messzi visszhangokat verve, a költészet egén.

Kassák költői vonzterében szólalt meg Forbáth Imre is, a csehszlovákiai magyar lírikus, első kötetét is a Ma adta ki Bécsben. Oly furcsa, fintoos álomnak tetsző élmény a költészet örökifjú lázadóit életük alkonyán megismerni. Miért hittem én, hogy Forbáthon nem foghat az idő? Bizonyára, mert nem fogott a versein. Megdöbbsentem, amikor egy mankóval bicegő aggastyánban Forbáth Imrét kellett megismernem. Szemében már a búcsú elhaló fénye derengett, de hangja férfiasan, ércesen csöngött az európai költők budapesti találkozásán. A fölháborodásról beszélt mint a költészet szülőanyjáról. Most, hogy meghalt, talán megírják majd, hogyan vált avantgard költőből forradalmár költővé, mint építette szocialista forradalmi lírájában tovább az avantgard érdemes hagyományait, s hogy korai elhallgatásában is elvűségére lehetünk. Ki tudja, milyen kincseket rejt a hagyatéka? Értékelésében nekünk külön szerep jut, hiszen Forbáth a régi Korunk hűségese munkatársa volt.

Más hang hallgatott el Füst Milánnal. A magyar szabadvers megteremtője volt, noha az ő szabadverse kötöttebb, mint a Kassáké, és más dallamokat gyűrüztető, mint a Bartalísé, akik vele együtt a szabadvers úttörői közé tartoznak. Füst Milán a századelő nagy szomorúságának költője volt, Rilke és Trakl rokona, aki ugyanabban a kilátástalan és kiútalannak tetsző, rút-ságával és parlagiságával, a készülődő első világháború szörnyűségeivel viselő világba született bele, mint Svevo vagy Musil, és velük rokon szorongások gyötörték. Pesszimizmusa lázadás volt, áttételes, de mégis szenvedélyes tiltakozás a „boldog békeidők“ felületi csillogása mögött sötétlő való és készülő tragédiák ellen, litániáiban egy prófétikus lelkiismeret siratja embertársait. Radnóti — újabb tragédiák küszöbén — hősinek nevezte Füst Milán szomorúságát.

Gellért Oszkár is meghalt, s távoztával ugyancsak megcsappant a Nyugat nagy nemzedékének még élő kis tábora. Gellért elütött szimbolista és impreszionista társaitól, közvetlen lírai ábrázolás-módja, tárgyiasága, szigorú realizmusa, leplezetlen erotikája igen kellemesen meglepné a mai fiatalokat, akik jórészt csak nevét ismerik. És ne feledjük, már a század elején lapot szerkesztett Osvát Ernővel, végig részt vett a Nyugat szerkesztésében. Tőle, akárcsak Füst Milántól, nem lehet másként búcsúzni, mint olyanoktól, akik Adyval ülték a Három hollóban, Kosztolányival és Karinthyval, Babitscsal vitatkoztak

az új irodalomról, akik számára a Nyugat nem irodalomtörténet, de eleven valóság volt, életük, pályájuk éltető lényege. A Nyugat közvetlen, már kései hullámverésében szólalt meg Aprily Lajos is, aki most szintén elnémult. Számunkra jelentős, hogy az ő nyugatos formanyelve az erdélyi kék hegyeket is ábrázolta, hogy a vers mesteri művességének birtokában Eminescut, Arghezit, Blagát is megszólaltatta magyarul.

*

Ehrenburg halálával üres maradt egy hely a cselekvő humanizmus arconalán. Nincs pótolhatatlan ember (noha minden ember valójában pótolhatatlan), ő sem az. Egyszer „nélkülözhetetlen embernek“ neveztem, ha nem tévedek, a hetvenötödik születésnapját köszöntve. Az ilyen nélkülözhetetlen szellem hiányzik most az ő távotával, akinek egy rövid élet hosszú ideje, idege és lelküismerete telik mindenre: harcolni ott, ahol az emberiség ügye veszélybe került, regényt, riportot, verset írni, békemozgalmat szervezni, beutazni az egész világot, szóba állni kora majdminden jelentős emberével, de állandóan önmagával is, nagy társadalmi összefüggéseket ábrázolni regényfolyamokban, és naponta cikket írni, amikor a barbárság megtiporja a szülőföldjét.

Kitűnő író volt és ragyogó újságíró, de a legmegejtőbb mégis, hogy életművében egyaránt fontos élete és műve. Nem tudom hirtelenjében, mi rangosabb ebben az életműben, a Lasikról szóló modern pikareszk vagy a spanyolországi riportkönyv, a semantizmus pellengérré állító pamfletje vagy a Picasso művészetéért sikraszálló esszé, valamelyik beszéde az atomveszélyről vagy azon cikkei, amelyek a frontújságokban jelentek meg, s amelyekből sose sodortak mahorkát a katonák. Lehet, hogy ez csak legenda, de a legendák legalább annyira jellemzőek, mint a szigorúan ellenőrizhető életrajzi adatok. Sokan és sokfelől támadták, de senki se állította róla, hogy legfőbb szenvedélye rózsákat oltogatni a kertjében. Az igazság volt a szenvedélye, élete s műve egyaránt tanuskodik erről.

Varázsos egyéniség volt, a társaságában töltött három óra életem feledhetetlen élményei közé tartozik.

*

Szőnyi Istvánt gyermekkoromból ismertem, egy házban laktunk. Édesapjáról tudtam, hogy állatorvos, s félttem tőle, mert vastag bottal járt mindig, ami egyáltalán nem hasonlított a városi sétabotokhoz. Pistára áhitattal néztem föl, ő volt az első eleven művész, akit életemben láttam. Unszoltam anyámat, hogy vegyünk neki valami ennivalót, hiszen mindenütt azt olvastam és arról hallottam, hogy a festők éheznek. Egyszer valahogy bennjártam a lakásban, ott láttam először önarcképét édesanyjával s azzal a latin fölirattal, amit nem értettem. Egy aktra is emlékszem, később a Dózsát is láttam. Akkor már tudtam, hogy nemcsak festő, de forradalmár is.

Szép ember volt, a szülei is szép emberek voltak. Ha hármásban mentek a temesvári utcán, megfordultak utánuk az emberek. Most ha visszagondolok rá, a legszebbnek azt találom, hogy páratlanul hűséges volt eszményeiéhez és önmagához is. Már a felszabadulás előtt megtalálta a maga látásmódját: felhasználta a modern törekvéseket és a hagyományt. Sokan mégis modernkedőnek tartották. Irtózott a naturalizmustól. Később a modernkedők mégis naturalistának tartották. Szerintem az emberi erő festője volt, ezért vonzották

azok a mozzanatok, amelyekben az ember legyőzi a természetet, megváltoztatja a világot. Ezért vonzotta a történelem is: Dózsa, Varga Katalin, Bábolna.

Maga is roppant erős ember volt. Még a halálos ágyán is dolgozott, utolsó munkája egy csodálatos üvegfestészeti kompozíció, most ott látható a bukaresti tárlaton.

Költőkre emlékezvén fájdul meg bennem egy másik szerelmes húr: elvesztettünk valakit, nagy költőt, ki noha nem a szó titkait kutatta, hanem a hangokét, rokona volt századunk annyi költőjének. Bármilyen kalandos úrutazásokra is indultak volna századunkban a poéták, valahonnan mégis indulniuk kellett, rakétatérre mégis szükségük volt, hogy (ha igazán költők) végül is visszatérjenek a földre. S így hát sokan közülük, akiknek andalító, zsongító és mű-fájdalmas zenéken túl új zenére volt szükségük — hozzá is fordultak. Hozzá, aki kenyeres társával együtt, a felszínnek káprázata alól napfényre hozta — s a maga zeneköltészetében újraénekelte — az annyi időn át történelmi romok és úri előítéletek alatt szunnyadó népzsenét. Zsoltárt is szerzett, régien újdjon zsoltárt, amelyben népe és minden népek vergődését és reményességét megszólaltatva sürgette az ember önmaga által való megváltását. Hitt az emberi hangban, és mindnyájunkat újból rákapatott a dalolás örömére. „Kodály mint zeneszerző napjaink legkiválóbbjai közé tartozik“ — ezt Bartók írta róla 1921-ben, és mi, akárcsak az utánunk következők, tudatos hittel értünk egyet ítéletével.

*

Egy igen szerény ember is elhagyott bennünket, aki mégis a sok-könyvű szerzők közé tartozott. Tóth Samu szép könyveink bábája, új könyv-köntösök nagytudású ihletője, a betű grafikai titkainak, a papír, a festék rejtelseinek ismerője volt. Önemésztő szenvedélyének köszönhetjük, hogy a romániai magyar könyv grafikai színvonala európai igénygel mérhető. Halálával mindnyájan benső barátunkat veszítettük el. S leghűségesebb olvasónkat.

Szász János

A használati tárgyak művészetéről

Ha a természeti népek életformájáról olvasgat az ember, szembetűnik az az esztétikai szigor, amellyel a vadon mesterei használati tárgyaikat megmunkálják. Akinek alkalma is volt ezeket az eszközöket valahol látni, elámul, mert lett legyen áfonyaszedő kéreg-kosár vagy jakszörből vert nemez, az két alapszempontra torzítatlan valósulása: az anyagtisztelő használhatóságé és az ezt feltétel nélkül kielégítő széppé-jarmaltságé.

De miért hozzuk ilyen messziről a példát? Bármelyik hazai etnográfiai övezet eszközeit szemléljük, azt látjuk, hogy használati jellegükbe csodálatos érzékkel illesztették a paraszti mesterek a dekorációt, az elevenítő motívum-elemeket, melyek a rideg munkaeszközből a köznap megélhetéshez tartozó szerszámot, a kender- vagy gyapjú-szöttekből hangulatfrissítő, hasznos szőnyeg- vagy törülőruhát alakítottak ki.

A használati tárgyak művészete tehát hivatása folytán az említett alapanyagok elkötelezettje, s hacsak nem akarja önmagát a rideggé spekulált fan-

tázia-csőmörök életteleniségére ítélni, akkor figyelnie kell arra a paraszti vagy kora-polgári kézműves-állapotra, amelyből nem is olyan régen iparművészetünk kifejlődött. Az éleles művészeti megújulás mindig két véglet fókuszában keletkezik, példa erre Bartók, Bráncuși, Picasso vagy hogy egészen közeli példát idézzek, a marosvásárhelyi iparművész Bandi Dezső, aki a népi formai múlt primitívességét a legtörekvőbb művészeti látásmóddal munkálja eggyé.

Az iparművészet a maga eszközeivel egy kor, egy esztétikai szemlélet jegyeit ötvözi magába, kifejezőbben, mint bármely más művészet-testvére. Előnyét a művészi értelemben koloncot jelentő hátrány, a készített munka közhasználati célja védjegyezi. A városrendészet, a parkosítás, a burkolat-dekoráció mozaikjai, a vásárcsarnokok, fogadó-termek, kulturális középületek esztétikai köntöse, általában véve az emberi környezetet séma-mentesítő ésszerű befolyásolása, mind-mind alkotói köztöttséget jelent az iparművészetnek, s ezzel megbírkózni csak olyan művész képes, aki két lábbal áll a földön, és az élettelenedés veszélye nélkül alkotói újszerűsítésre is vállalkozik. Mindent összevetve, még arra is figyelni kell, hogy a művészi alkat csak egy hajtása lehet annak a tartalmi és érzésszerű jelenésnek, amely egy népcsoport történelmi érzésállapotát nevezi gyökerének.

Az otthon fogalma mindenkiben bizonyos fokig rendezett, helyére állított fogalom, de például egy jó iparművészeti tárlat után, ha a kiállító művészek a mindennapokat lélegzik be, akkor a legnaivabb látásmódi ember is úgy hagyja el a kiállítást, hogy ezt is meg kell még vennem, az is hiányzik a lakásomból.

Nincs szándékomban az iparművészet lényegét a közvetlen igény esztétikai piacává minősíteni, de képtelen vagyok valamirevaló művészt elképzelni olyan fokon, hogy ebben a műfajban a közhasználati kritériumoktól elszakadjon. Ha ezt valaki mégis megpróbálná, akkor anyagában és nyelvezetében új műfajág születne, s ha nem, akkor valahol az op art és a semmitmondás határán vacillálna. Nos, nem egy iparművésznünk munkáin és valami irányvesztettség, hajlam-fajulást, képzelet-didergést és magárahagyatottságot érzek.

Nézzünk néhány példát.

A legtöbb textíliát (szőnyeget, kendőt, ruhaanyagot), melyeket például legutóbb a kolozsvári iparművészeti kiállításon láthattunk, egyhangú, gyakran nyomott vagy nyomasztóan komponált színek, átéletlen bravúrba fulladó motívumú keresgélés jellemezte. Ileana Balotă, noha ő sem mentes az előbbi ráolvasástól, bizonyos fokig kivételnek számít: próbálkozásaiiban van korszerűség, még akkor is, ha monumentális kárpitjait nem mindig érzi indokoltnak formai és jelentésszerű összefüggésében a szemlélő. Fák című sikerült szőnyegfantáziáján a beöltetlen felvetőszálak lazaságát váltó (élénk érzékkel kezelt) foltmotívumok olyan módon feszítik szét a szőnyegszövés hagyományos megoldását, hogy az újrafogalmazás a technika és az anyagszerűség tiszteletével öntörvényen belül fedez fel más, ez esetben nagyon egészséges lehetőségeket.

A foltszerű láttatás művészi szándéka út szemet Csulak Magdolna szőnyegein is. Észlelni nála bizonyos törekvést arra, hogy kilendüljön a szövés-törvényszerűségek klasszikus állapotából, de még képtelen a hagyományok erejét az inspiráció szabadságával együtt hozni. Finomka moccanásokkal akar újat, s keresgélése rázódásmentesen szeretne beilleszkedni napjaink esztétikai nyugtalanságába. Ez is alkat kérdése, én a magam részéről bármilyen tisztelettel hajlok is meg a lekerekített, apróság-elemző alkotások előtt, mégis jobban szeretem a dinamitokat.

De Szentimrei Judit témás gyermekszoba-kárpitjai sem tekinthetők ilyen dinamitoknak. Ha képzeletben a cikcakkban vonuló kiránduló csoportot a székely vízfolyásos minta amolyan figuratív átértékelésének fogom fel, akkor sem tudok megbarátkozni vele, mert az efféle plakátműveket ma már nem akasztjuk gyermekszobáink falára.

Az üvegmegmunkálás, annak iparművészeti alkalmazhatósága viszont mintha gyerekcipőben járna. Pedig az olvasztott üveg, ha mester kezében van, csodálatosan dermed formát. Felemás kereszteződés az „égetett műfaj“ legtöbb darabja: ami a szó esztétikai értelmében iparművészet, az hiányolja a funkcionalitás elemi követelményeit, ami pedig használható, az nem művészi. S ha azokat a porcelánkészleteket is megidézzük, amelyeket alkotójuk hangos késsel, formai egyensúlyukból billent ki, ráoperálva a porcelánra olyan motívumsort, amely csak finomabb vonalkezelést bír el ebben az alkotói társításban, akkor ez az érzés axiómává keményedik. Nem akarok unos-untalan az öregekre apellálni, de nem ártana komolyabban venni a kísérletezés elődeit, s akkor nem pazarolnának annyi energiát érleletlen, seizű darabokra.

Ion Rusu és Fuhrmann Károly művészi erőt mutató ötvösmunkáin olykor valami technikai bizarrság uralkodik. Fuhrmann munkáiból — melyek legutóbb, egyéni tárlatán, ismét nagy közönséget vonzottak — megérint valami feudális jelleg, amit a művész bizonyára a műfaj belső törvényeinek tiszteletében nem akar feloldani, levegősíteni. Nagyobb műhelyismerettel, biztosabb anyagkezeléssel dolgozik, de munkáiból hiányzik az az elevenítő alkotói lazítás, amellyel fiatal művész társa, Ion Rusu, az ötvösség egyelőre még szűkterű, alig variált anyagában gondolkodni tud. Az az érzésem, hogy a fuhrmanni klasszicizáló veretesség nem jut túl egy középkori ötvöshagyatékek tudatos vagy áttételesen értelmezett újjáélésénél, mert motívációs közlései az eredetiség — korunkban kialakított — esztétikai mércéjétől a műszerész inkább precíziós igényei felé hajlanak. Szimmetria-tisztelete pedig merevséggé, az alkotói képzelet korlátjává keményedik. Érzékeny, gyökértisztelő szakmai jártasságát nem ártana egy kissé elevenebbé, izgalmasabbá hangolnia.

Mit vinnék az említett iparművészeti munkákból otthonom díszítésére? — teszem fel magamban a kérdést. Bizony nem sokat. Mert aminek funkcionalitása van, az méreteiben haladja meg a típus-szobabelsőt, ami pedig használható, azt a szaküzletekben olcsóbban beszerezheti az ember.

Sántha Imre

Ion Rusu ötvösmunkája

Az integráltól az egyszeregyig

Lehetetlen kétségbe vonni a politikai szociológia lépten-nyomon megnyilvánuló életrevalóságát. Éppen virulenciája folytán azonban gyakoriak a növekedési nehézségek, így például az az osztódás, amely újabban két ágazat megkülönböztetését teszi lehetővé a békekutatásban: a polemológiára és a konfliktológiára gondolunk.

Többen azonosnak vélik a kettőt, s vagy a konfliktológiát helyezik zárójelbe a polemológia magyarázatául, vagy fordítva. Pedig van némi különbség a két fogalom között, még ha egy tudományos töröl fakadnak is. Fiatal hajtásokról lévén szó (még nem is merevedtek végérvényes definíciókba) könnyebb művelőik beállítottsága szerint megkülönböztetni őket egymástól.

Miben egyeznek a polemológusok és a konfliktológusok, s miben különböznek?

Egyek abban, hogy a háború okainak és következményeinek kutatói. Míg azonban a polemológusok nagy igénnyel egy makacsul újra meg újra jelentkező társadalmi utópiához igazodnak — nevezetesen ahhoz, amely egy valamikor állítólag létezett nemzetközi társadalmi egyensúly megbomlásában látja minden rossz forrását, így a háborúét is, s az elvesztett egyensúly visszanyerhetőségében ismeri fel a paradicsomi (béke-) állapotok megvalósíthatóságát — a konfliktológusok szerényebbek: ők a nemzetközi eseményeket a konfliktusok s azok megoldása, illetve újratereemtődése szakadatlan folyamatának tekintik. Hasznos realizmus! Ami — az előbbiekből kibontakozva — abban is megnyilvánul, hogy a konfliktológia a konfliktusok lényegének felismertetését éppen azért tekinti fő feladatának, mert a nemzetközi konfliktusok veszélytelenné szelidítésének módozatait kutatja és ajánlja.

A többirányú békekutatáson belül a gyakorlatiasabb konfliktológia azonban bizonyos vonatkozásokban lemarad az akadémiкусabb polemológiától. Mégpedig ama jellegzetesen történelmietlen felfogása miatt, hogy bizonyos konfliktológusok szerint főlősleges a nemzetközi konfliktusok múltbeli okait is firtatni, mivel — szerintük — a konfliktusok okai nem a múltban, hanem inkább a jövőben keresendők, hiszen — úgymond — a jelenkori stratégiák is a jövő szempontjából ítélik meg a jelent, vagyis preventívek. A nemzetközi tapasztalatok nem támasztják alá feltevésüket. Ellenkezőleg: a történelmi meghatározottságok energiája növekszik (példaként a nemzet kategóriájára utalunk).

A békekutatás (a polemológia és a konfliktológia) nyitott kérdései ellenére is mind népszerűbb, ami talán főként két fontos erényének tulajdonítható: először, a jövő előreláthatóságának újabb tanúságát szolgáltatja a nemzetközi viharok előrejelzésével; másodsor pedig könyörtelen elemzéseivel — deszakeralizál.

A békekutatás a jövőt nem tekinti előreláthatatlannak, tehát a jövőt — elkerülhetőnek tartja... Melyik jövőt? Azt a nem rózsásat, amelyet a termonukleáris

korszak militarista logikai adataival „etetett“ komputerek számítottak ki. A paradoxon (az előrelátható jövő elkerülhető) ebben a vonatkozásban értendő.

Az elsődleges operacionális konfliktológia egyébként elég sokat foglalkozik a militarizmus, helyesebben a militaristák, még pontosabban a stratégák, a katonák logikájával, amelytől a békeállapot fennmaradása függ. Nem arról van szó, hogy a katonák akaratától függne a béke vagy a háború. De a műszakiség magas fokaira jutott katonai gépezetekben a döntések logikájának sokkal nagyobb szerep jut, mint a régebbi, összehasonlíthatatlanul lomhább hadrendekben. Egy tévedés folytán előrevetett lovasdandárt még vissza lehetett rendelni, a rakétát nem lehet.

Ez a tény jócskán, de meglepő módon befolyásolta a katonai titkolózást. Újabban nem rejtenek mindent véka alá, mint régebben. Sőt, egy-egy nukleáris fegyvert vagy fegyverrendszert (például a rakéta-elhárítást) már jóval működtetése előtt valószínűleg reklámozni szoktak. Hogy az ellenfél kellő időben számolhasson vele. Mert mindegyik fél arsenáljába beletartozik (akármilyen paradoxálisan hangzik) az is, hogy a másik logikája tökéletesen működik, a tökéletes működéshez elegendő adattal rendelkezik. Amiből közvetlenül következik a kölcsönös tájékozottság fontossága. A tizennyolchatalmi leszerelési értekezlet egyik problémája, amelyet az atomsorompó-szerződéssel próbál majd megoldani, éppen az, hogy a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásával a világ stratégiai képlete még a megoldhatóság keretei között maradjon, a két-, három-, négy- vagy ötismeretlenes egyenlet ne váljék tíz vagy tizenöt-ismeretlenessé, tehát gyakorlatilag megoldhatatlanná (ez az az egyenlet, amelyet tíz-tizenöt percen belül lehet csak megoldani).

A konfliktológusok a könnyebb érthetőség, a szemléletesség kedvéért hasonlítják póker-partihoz a nagy hadijátékot, amely a mai fegyverkezési viszonyok közepette nemcsak háborúban, hanem békében is szüntelenül folyik a nagyvezérkarok között. A logikai egyensúlyra, a majdnem nyílt kártyákkal való játszásra azért van szükség, mert a termonukleáris korszak kártyásainak helyzetét a következő lehetetlen szituáció adottságaival érzékeltethetnők (a Paul Valéry nevéhez fűződő hasonlattal élve): a stratégiai „kártyás“ úgy jár, mint az a póker-játékos, aki annak tudatában próbál nyerni, hogy játék közben általa előre nem látható módon változnak a játékszabályok; kicserélődnek a partnerek; megváltozik a neki és partnereinek kiosztott lapok száma, jelentése és értéke; változik a tét; a parti végén ő maga sem azonos azzal, aki leült játszani.

Szociológiai nyelven szólva a fenti póker a consensus, a társadalmi egyetértés teljes hiányát jelzi. A konfliktológusok az egyetértés bizonyos elemei nélkül még az egyet nem értés végletes esetét, a háborút sem tudják elképzelni. Szerintük egyfajta consensusnak az egyet nem értés végletes formájában, a háborúban is lennie kell. (A consensus megbomlásának ezidáig a legvégletesebb példája a második világháború. De a frontokon mérges gázokat akkor sem használtak. Csak a gázkamrákban.)

A consensus parancsoló szükségességéből adódik aztán egymás informálásának, a „nyíltságnak“ az a paradoxális szükségessége, amelyből az is következik, hogy nagy példányszámú folyóiratok úgy írnak alapvető, hivatalos stratégiai elvekről, ahogy régebben csak elvont jogelméleti kérdésekről értekeztek volna.

Igaz, csak a termonukleáris stratégia nem tabu többé (nemrégiben Ailleret, a francia nagyvezérkar főnöke fejtette ki ország-világ előtt Franciaország alapvető stratégiai döntésének alapelveit). Viszont a gyalogsági szolgálati szabályzatok továbbra is a legféltettebb katonai titkok közé tartoznak.

Ezt a furcsa helyzetet is nagy leleményességgel próbálják értelmezni a konfliktológusok. Érvelésük nem minden esetben meggyőző, de gondolatmenetük tetőzetős fordulatossága elvitathatatlan.

Értelmezéseikben talán az a legmegkapóbb, hogy nagy jelentőséget tulajdonítanak az észnek, operacionalizmusuk szinte észrevétlen siklik át racionalizmusba. A nukleáris fegyvereket a tudomány hadművészetbe való behatolása eredményének tekintik. A klasszikus fegyverzetek és fegyvernemek viszont lényegükben (amely a technológiai változásokkal sem módosult alapvetően) a tudományos forradalom előtti világ örökségei. Tudomány és ráció egy és azonos. A tudománnyal — úgy mond — behatolt az ész is a hadművészetbe, s — most egy szaltó következik — ez azt jelentené, hogy a felek a termonukleáris korszakban egymással tulajdonképpen intellektuális párbajt vívnak, amelynek eszközeit — a termonukleáris fegyvereket — a hadikészültségek megközelítően egyetlen fokain már jóformán ki is lehetne küszöbölni, s maradna: ráció kontra ráció. (Ebből is érthető, miért foglalkoznak oly sokan a matematikai játékelmélettel, miért keresnek hasonlatokat a saktáblán, miért esik szó atom-patról.) Akik a legmerészebbek, kimondják: a valóságban nem a nukleáris energia, hanem az emberi ész az abszolút fegyver.

Ez a gondolatsor nem véletlenül bukkan fel a nemzetközi viszonyok mai adottságai közepette, amikor a világ különböző térségeiben a kölcsönös nukleáris bénítottság következményeinek a jelei mutatkoznak. Egyre többet olvashatunk a klasszikus fegyverzetek növekvő fontosságáról, ami érthetővé teszi, hogy miért marad hadititok a szolgálati szabályzat.

Azonban ez a „visszafejlődés“ a klasszikus fegyverzetekhez bonyolultabb feltételek közt zajlik, mint amilyenek között e fegyverzetek eredetileg létrejöttek volt, mint amilyenekhez e fegyverek „mentalitása“ tapad.

A békekutatás tart azoktól, akik a nukleáris korszakban „békebeli háborúk“ kategóriáiban gondolkodnak.

A nukleáris adottságok stratégiájának bizonyára tudomásul kell vennie, hogy hatalma használhatatlanul nagyra növekedett, nem is tud már mihez kezdeni vele. S akármilyen komikusan hangzik: Nyugaton a békekutató intézeteket (talán éppen ezért) főként a nagyvezérkarok, a legnagyobb hadianyag-gyárak finanszírozzák.

Más a helyzet a klasszikus stratégiával. A *The Times* egyik katonai szakértője kerek pereg kimondja: „Fair dolog bevallani, hogy a katona szempontjából a béke — paradoxon. A békeidők sokkal súlyosabb válság elé állítják a haderőket, mint amelyet számukra a háborúban felmerülő kockázatok jelentenek... Mintha a társadalmi változás és a politikai fejlődés összeesküdött volna a katona ellen: maguk mögött hagyják, hogy beletemetkezessen a mesés múlttól alkotott naiv emlékeibe.“

De nem „temetkezik bele“, hanem pénzt követel: arról is írnak, hogy a klasszikus fegyverzetek „feltámasztása“ kétszer annyiba kerül a világnak, mint a nukleáris hajsza.

Ezzel a kérdéssel, az esetleges recidívával a nukleáristól a klasszikushoz érdemes foglalkozni, hiszen rendkívüli politikai következményekkel jár, kiváltképpen a harmadik világ viszonylatában, amely talán úgy lép vissza a nukleáris szakaszból, hogy benne sem volt. Hisz ott cáfolnak rá leggyakrabban Robert Escarpit professzornak, a *Le Monde* híres tiz-tizenöt soros glosszáit író kitűnőségének ábrándképe: „Manapság már a hadseregek túl szép és túlságosan költséges mechanizmusok ahhoz, hogy körültekintő technikusok kitegyék őket háborús károsodásnak; legálábbis olyan háborúkban nem, amelyekben a visszavágások kockázata is fennáll.“

Ismét csak a konfliktológiára vár, hogy a felsőfokok elérése után maga is visszalépjen az elemibe, s a klasszikus egyszeregyet legalább olyan elegánsan oldja meg, mint a nukleáris integrált.

Farkas László

Michel Drancourt, az ismert francia közgazdasági szemleíró, a nagy példányszámú *L'Entreprise* című hetilap 613. számában megjelent rovatcikkében (*Réflexions*) a következő figyelemre méltó sorokat olvastuk: „A jövőben a klasszikus szótárakat olyanokkal kell pótolni, amelyek lehetővé teszik a modern ügyvezetés megértését. Új, lassanként klasszikussá váló meghatározások születtek.

Például: *Flasch-eljárás* = egy építőtelep vezetése megjavításának módszertana; *Chronos* = rövid lejáratú előrelátási program; *Orfan* = egy tervezett vagy épülő üzem személyzete képzésének és felhasználásának módszere; *Milord* = kiutalási módszer a készletek korlátozásával; *Mansart* = az építkezésekkel és közmunkákkal kapcsolatos programok könyvtára; *Capitol* = felügyelő posztok szervezése az automatizált berendezésekben.“

Azon új terminusok listája, amelyekkel — a műszaki haladás eredményeképpen — a nyelv gyarapszik, sokkal hosszabb, és tovább bővül, leltározásuk állandóan foglalkoztathatná azokat, akik e — tagadhatatlanul hasznos — kérdések iránt lankadatlan érdeklődést tanúsítanak.

Nyelvészeti visszhangjaitól függetlenül, a műszaki haladás határozottan befolyásolta — és befolyásolja a továbbiakban is — a tőkés vállalatok fejlődését, hangsúlyozza, és eddig nem tapasztalt méretekben elmélyíti a konkurrenciaharcot. J. Rozner francia közgazdász szerint „egy olyan korszakkal ismerkedünk, amelyre kevésbé vagyunk felkészülve; e korszakban a konkurrenciát a műszaki haladás határozza meg“ (*L'Entreprise*, 1966. 544).

A műszaki haladásban elért előny a világviszonylatban kibontakozó konkurrenciaharcban az előnyszerzés conditio sine qua non-jává vált. Ily körülmények közepette szüntelenül növekszenek azok az összegek, amelyeket a nagy tőkés cégek a műszaki-tudományos kutatásra szánnak, s mind nagyobbak azok a nehézségek is, amelyekkel a kis és közepes cégeknek meg kell küzdeniök, hogy a műszaki haladás parancsoló szükségleteinek eleget tehessenek. Különösen heveny formában jelentkezik ez annak következtében, hogy az egyesült államokbeli nagy cégek jelentős előnyre tettek szert más országok, kiváltképpen a közös piaci országok tőkés-vállalataival szemben. Az amerikai cégek átlagban össztermelésük értékének 2—2,5%-át fordítják kutatásokra, az európaiak viszont csak 1—1,5%-os átlagot érnek el. Az eltolódás nagysága úgy érzékelhető igazán, ha összehasonlítjuk az amerikai vállalatok termelésének értékét a többi tőkésország vállalataival.

Az évi egymilliárd dollár termelési értéket meghaladó vállalatok országonkénti megoszlásában szembetűnően jelentkeznek az eltolódások: az Egyesült Államokban 60 ilyen cég van, viszont az NSZK-ban 12, Angliában 6 (e cégek közül 3 angol—holland érdekelt), 2 Japánban, 2 Franciaországban van, 2 pedig székelyként Hollandiát, Svájcot, és Olaszországot jelöli meg.

Az évi 250 milliárd dollár összértéknél többet produkáló cégek termelésének százalékaránya a tőkés világ termelésében

	Egyesült államokbeliek	Közös piaciak	Más tőkés-országbeliek	Összesen
Gépgyártás	70	13,1	16,9	100
Gépkocsi	75,8	13,4	10,8	100
Kőolaj	73,5	13,7	12,8	100
Elektrotechnika	68,3	14,8	16,9	100
Kémia	62,3	20,8	16,9	100

E feltételek közepette került felszínre az Egyesült Államok eltávolodása a többi tőkés országtól a műszaki haladás terén (*technical gap*), és ezzel egyidejűleg jelentkezett az ügyvezetés korszerű módszereivel kapcsolatos előny is (*managerial gap*); e kifejezések mindennaposá váltak a közgazdasági sajtóban, s a nyugat-európai, főként közös piacbeli tőkés országok legsúlyosabb gondjai közé sorolhatók. Hogy felvehessék a versenyt az amerikai cégekkel, a nyugat-európai kormányok (főként a francia kormány) koncentrációk, fuzionálások útján, a legjelentősebb vállalatok együttműködtetésével a nagy, amerikai méretű vállalatok létesítésének politikájához folyamodnak, hogy ezek aztán elbírják a műszaki haladás megkövetelte nagy költségeket a kutatásban és a beruházásokban. A Renault és a Peugeot, a Pechiney és Saint-Gobain, az Agfa és a Gevaert között létrejött fúziók és meg egyezések (hogy csak azokat említsük, amelyek az amerikaiakkal vetélkedő méretű cégek létrehozásához vezettek) kezdetet jeleznek, s a tőkés országok közgazdasági szerinti ez a folyamat a következő évek során felerősödik. Mivel azonban eközben az egyesült államokbeli vállalatok is folytatják a koncentrációt, a helyzet dinamikáját a jelenkori konkurrenciaharc egyik jellemzőjének vélik. A *L'Entreprise* szemléletes stílusban ír a helyzetről: „Az óriások gigászokká, a gigászok mammutokká válnak.“

Vajon mekkorára, s meddig növekedhetnek még?

Prospektíva és futurológia

A vállalatvezetés funkcióinak szentelt terjedelmes művében Octave Gelinier, az ismert francia szakember nyomatékosan hangoztatja, hogy a versengő vállalatnak rövid lejáratra taktikai, hosszabb időre pedig stratégiai előrelátásra van szüksége s ugyanakkor „ahhoz, hogy (a vállalatot) ne érje felkészületlenül a fejlődés, nagyon hosszú időre, nem elegendő az ember különféle szükségleteit és eszközeit egymástól elkülönítetten tanulmányozni, hanem egybe kell vetni őket s fel kell kutatni azokat az új formákat, amelyek találkozásuk metszéspontjain esetleg megjelenhetnek“ (*Fonctions et taches de direction générale*. Paris, 1966).

Olivier Giscard d'Estaing egyik tanulmányában kimutatja, hogy a hosszú lejáratú politika kidolgozásának problémája a legnagyobb amerikai vegyipari cég, a Du Pont de Nemours központi feladata, amelyet e cég legfontosabb vezetési elveként jelöl meg: „A vezetés célkitűzése: a hosszú időre számított legmagasabb profit elérésének módszeres kutatása“ (*La descentralisation du pouvoir dans l'entreprise, condition du succes*. Paris, 1967).

A távoli jövő közelebb hozását célzó törekvés olyan foglalatosságokhoz vezetett, amelyeknek jól meghatározott diszciplínába való sűrítése számos kutató, gondolkodó erőfeszítését igényli.

Említésre méltó sikert ért el Gaston Berger francia szociológus: olyan tudományát kezdeményezett, amely a társadalmi jövőt az e probléma kutatására alkotott szerv segítségével tanulmányozza; az ő nevéhez fűződik az új elnevezés, a *prospektíva* is. Gaston Berger 1957-ben Párizsban nemzetközi prospektíva-központot létesített, amelynek feladata a modern világ fejlődését gyorsító műszaki, tudományos, gazdasági és társadalmi okok tanulmányozása s ama következmények előrejelzése, amelyek az említett tényezők együtthatásából következhetnek. Megjegyzendő, hogy a prospektíva célkitűzéseire igazodik a Francia Enciklopédia (*Encyclopédie Française*) legutóbbi, 1959-es kiadása is; XX. kötetének címe: *Az alakuló világ. Történelem. Fejlődés. Prospektíva*. Hasonló foglalatosságok alapján ebben az irányban fejlődik a jövő-kutatás tudománya, a *futurológia* is; művelését a Ford-alapítvány szubvencionálja. Franciaországban ez az áramlat adja ki a neves sze-

mélyiség, Bertrand de Jouvenel szerkesztette folyóiratot, a *Futuribles*-t (a cím — szabadon — körülbelül így fordítható: „A jövő dolgai...“).

A jövő ésszerű előrelátásának tudományaként meghatározott futuroológia művelői a *futurologusok*, akik a jövő-kutatás törvényeinek és módszereinek a kidolgozására vállalkoznak: kísérletük az idő próbája előtt áll. A tájékoztatás igényével lejegyezzük néhány törvényüket, módszerüket. „A három nemzedék törvénye“ szerint az alapvető tendenciák bármely módosulása valamely társadalmon belül legalább három nemzedéket átfogó minimális időszakot, tehát mintegy 20—30 esztendő igényel; „a kontinuitás törvénye“ az ismert bölcs mondásból indul ki: *natura non facit saltus*. Módszereik közül kettőt említhetünk: „az extrapolálás és a kontinuitás módszere“ a lineáris programozásra épül; „a szakemberek módszere“ a specialisták különböző körülmények között történő felhasználásának, és az „előrelélő fórum“ megalkotásának az eszméjéből indul ki.

A jövő megismerésének kidolgozását illetően mindenki egyetért abban, hogy az „*informatiká*“-nak (vagyis az információ logikai és matematikai feldolgozásának) döntő a szerepe. A korszerű elektronikus számítógépeket alkalmazó, informatikával foglalkozó cégek rendkívüli mértékben fellendültek, perspektíváikról a *L'Entreprise* (1966. 619.) így ír: „Képviselői szerint tíz éven belül az informatika forgalma a gépkocsigyártó iparéhez hasonló lesz. Hozzátehetjük: az informatika gazdasági jelentősége nagyobb lesz, mint az autóiiparé. Az informatika a korszerű tevékenység atyja.“

Az Egyesült Államok e téren is előnyben van a nyugat-európai országokkal szemben mind a számítógépek gyártása és felhasználása, mind a vállalatvezetési koncepció tekintetében. 1967-ben az Egyesült Államokban kb. 43 000, Nyugat-Európában pedig mintegy 8000 (ebből a közös piaci országokban 6000) elektronikus számítógép volt. Az Egyesült Államokban évi 3—4 milliárd dollárt, Nyugat-Európában pedig 4—500 millió dollárt ruháznak elektronikus számítógépekbe. Amerika előnyét tanúsítja az is, hogy a tőkés világpiac számítógép-eladásaiából az Egyesült Államok 73%-kal részesedik (amiből az IBM-cég egymagában 62%-ot szállít). A fennmaradó 27%-on angol, francia, nyugatnémet és japán cégek osztoznak.

A vállalatvezetésről kidolgozott tanulmányában az American Management Association arra a következtetésre jutott, hogy egy vállalat vezérigazgató-elnökének ideje 40%-át a 2 éves, 60%-át pedig a 2—10 éves távlatú problémáknak kell szentelnie. 1966-ban a *L'Entreprise* egy riportere, aki ellátogatott az amerikai Xerox-céghez, feljegyezte, hogy a vállalatvezetőség ideje nagyobb részét a cég 1970 utáni helyzetének megszilárdítására, illetve az 1975-öt követő időszakra érvényes üzleti politikájának kidolgozására fordítja.

Ez készítette arra Gelinier-t, hogy említett könyvében a következőket írja: „Az átkelés az Atlanti-óceánon a jövőbeli élet jelenségeinek megfigyelésére a jövőbeli struktúrák megfigyelésének olyan módja, amelyet egyetlen vállalat sem mellőzhet.“

Louis Armand, a francia Akadémia tagja ilyen értelemben hivatkozik azokra a tanulmányokra, amelyek az 1980-as francia célkitűzések meghatározására hívták: „Tudni akarják, milyen lesz a francia 1980-ban? Nos, ismerjék meg a mai amerikai!“ A *L'Entreprise* szerint: „Az egyetlen csillapítószer: vegyük tudomásul, hogy annak ismerete, ami az Egyesült Államokban történik, számunkra az előrelátással egyenértékű!“ (1967. 625).

Franciaország legfontosabb erőfeszítése az Egyesült Államok javára mutató különbözőségeik kiküszöbölése: a „*plan calcul*“ kidolgozása, amely 1970-ig 500 millió frank (100 millió dollár) beruházását irányozza elő egy korszerű elektronikus számítógépgyár szervezésére, hogy e téren felszámolhassák a függőséget az ame-

riakaiaktól. A jelenlegi becslések szerint 1975—1980 között 4—500 000 személy dolgozik majd e szektorban, szemben azzal a 2 millióval, aki az Egyesült Államokban már 1970-ben ebben az ágazatban tevékenykedik. A „plan calcul“ teljesítésének biztosításáért négy francia cég megfelelő szektorának összevonásával létrehozták az *informatika nemzetközi társaságát*.

A „legfuturologiaibb“ szellemben határozottan állíthatjuk, hogy e terület prospektívája szerint hatalmas méretű versengések előkészületei bontakoznak ki: az eredményt persze nem ismerhetik még sem a versenyzők, sem azok, akik számítógépek segítségével igyekeznek megfejtetni a küzdelem kimenetelét

De minimis non curat praetor

A nagy cégek létrejötte megkívánta vezetésük módszereinek tanulmányozását; e cégek nemzetközi jellege, az a tény, hogy többüknek más országokban is vannak fiókjai, leányvállalatai, hozzájárult a tanulmányozás bővüléséhez, nemzetközileg szentesítette a *management* és a *manager* kifejezéseket (management: a vállalatvezetés művészete vagy tudománya; manager: vállalatvezető). P. Drucker, a New York-i egyetem professzora a következők szerint értékelte a menedzser döntő szerepét: „A menedzser minden vállalat dinamikus eleme. lelke..., hiszen a vállalat vezetőinek tulajdonságai és tevékenységei jelentik az egyetlen reális előnyt a konkurrenciá-hárcban“ (*La pratique de la direction de l'entreprise*. Paris, 1963. 4). Már a U. S. Steel híres alapítója, Andrew Carnegie szemléletesebben fogalmazott: „Elhódíthatjátok a piacaimat, elpusztíthatjátok üzemeimet; ha megmarad az a menedzser-csoport, amelyet magam köré gyűjtöttem, néhány éven belül újjáépítem birodalmamat.“

Gelinier szerint a modern vállalatvezetőt a hagyományostól az különbözteti meg, hogy a régi típusú vezető parancsokat osztogat, az új viszont ötleteket; s hangsúlyozza: „Egy eszme üzem nélkül még pénzügyileg is többet érhet, mint egy üzem eszme nélkül.“ Úgy véljük, igen hasznos olvasmány Alfred P. Sloan junior *A General Motorsnál töltött éveim* című, a menedzserizmus kiskatéjának számítókönyve. A *L'Entreprise* főszerkesztője, M. Drancourt így vélekedett róla: „Sloan nevét egykor majd a Fordéval és a Fayoléval együtt emlegetik azoknak a férfiaknak a sorában, akik a legnagyobb mértékben rányomták évszázadunkra egyéniségük jegyét.“ Mindenki egyetért abban, hogy Sloan fejlesztette a tőkés világ legnagyobb vállalatává a General Motorst (évi több mint 20 milliárdos termelésével kb. 2 milliárd dollár hasznot hajt). Az Egyesült Államok közgazdasági sajtója annak kidomborításával szokta szemléltetni a General Motors fontosságát, hogy évi termelésének értéke száznál több állam költségvetését meghaladja; s egyik szólásmondásuk szerint: „Ami a General Motorsnak előnyös, előnyös az Egyesült Államoknak is“ (1967. 623).

Maga Sloan a következőket írta a General Motors fejlődéséről szóló tanulmányáról, amelyet a vállalat vezetésének átvételekor készített: „E tanulmány a következő két alapelvre épül:

1. Semmi esetre sem korlátozzuk valamely operacionális egység vezetőjének felelősségét. Minden ilyen egység funkcionálisan önállóvá válik főnöke vezetése alatt, hozzá kell szoknia, hogy kezdeményezéseit teljes mértékben érvényesítse, s így biztosítsa fejlődését.

2. Bizonyos központi funkciók nélkülözhetetlenek a vállalat fejlődése és tevékenységei önellenőrzése szempontjából.“

Sloan ily módon aktualizálta a vállalatvezetésben a régi római alapelvet: *De minimis non curat praetor* (apróságokkal nem foglalkozik a vezető).

A decentralizálás Sloan szorgalmazta alapelveinek alkalmazását elméleti síkon számos kutató tovább fejlesztette, s gyakorlatilag sok nagy amerikai cég igazodott hozzá. Olivier Giscard d'Estaing (a volt francia pénzügyminiszter testvére) jellemző című könyvében (*A siker feltétele — a hatalom decentralizálása a vállalaton belül*) a Du Pont de Nemours cég szervezési alapelvét hangsúlyozza: „Minden egyes szekció független vállalatként van megszervezve. Mind a tizenkettő egy-egy független vállalat, jobban mondva vállalat-csoport.“

A vállalatvezető funkciókkal és hatalommal való felruházásának tanulmányozása Gelinier szerint abból az alapelvből indul ki, amely szerint „vezetni annyi, mint mások által eredményt elérni, s felelni azért, amit más végez“. Az *Analyse et Prévision* című folyóirat szerint: „Az amerikai ügyvezetés egyik dogmája: a hatalommal való felruházás tudománya“ (1967. 2). S ismét Gelinier-t idézzük: „A felelősség átruházása azt jelenti, hogy egy beosztottat megbízunk bizonyos célok elérésével, meghagyva számára az eszközök megválogatásának bizonyos szabadságát.“

Az illetékességek decentralizálásának kérdését sokféle — lélektani és szociológiai — tanulmány veti fel a gazdasági hatékonyság szempontjából. Sloan műve szerint a decentralizálás lélektanilag kölcsönös bizalmat tételez fel: „A nagy vállalaton belül valamilyen módon ki kell alakítani a kölcsönös bizalom szellemét. Berörjünk annak megemlítésével, hogy egy-egy részlegvezető a követendő eljárásokra vonatkozó javaslatát, amelyet a vállalat jelenlévő vezetősége elé terjesztett, gyakorlatilag mindig a magunkévá tettük.“ Fontosnak tartjuk a következő lélektani alapelvet is: „A megbízás sikerének egyik alapfeltétele: a megbízó szabadon választhassa meg a megbízottat.“ (D. Pernin: *La délégation des décisions. Hommes et Techniques*. 1966. 264). Gelinier a hatalom átruházásának, a decentralizálásnak az alapelvéről írja idézett könyvében: „A meghatalmazás olyan bizalmi aktus, amely lehetővé teszi, hogy a főnök ne avatkozzék bele a dolgokba, még akkor sem, ha valamelyik beosztott hibát követ el, hiszen a főnök jól tudja, hogy a hibázás elkerülhetetlen a megbízott önállóságának folyamatában, s remélheti, hogy nem lesz túlon túl sok hiba. A megbízás a személyi képességekbe helyezett bizalomra épül, arra, hogy azok, akikre felelősséget ruháztak, tökéletesednek, fejlődnek.“ Következésképpen: „Ne ruházzon át felelősséget az a főnök, aki képtelen tudomásul venni, hogy valaki hibákat is elkövethet. Csak az emberében megbízó vezető alkalmas komoly felelősség átruházására.“

A vállalatvezetői megbízás egyik szervezési alapelve: a rövid lejáratú rutin-kérdéseket illetően a határozathozatalt és a felelősséget minél közelebb kell helyezni a végrehajtó közeghez, minél jobban decentralizálni kell, mert „az a főnök, aki mást nem bíz meg, aki mindent maga akar irányítani, soha nem remélheti, hogy széles körű tevékenységet vezethet“.

Ugyanakkor viszont a vállalatvezetés kérdéseit illető döntések „át nem ruházhatók, ám kívánatos, hogy kidolgozásukba a vezető vonja be főbb munkatársait“.

*

Befejezésül még csupán azt szeretnők hangsúlyozni, hogy a nagy tőkés vállalatok jelenkori fejlődése felszínre hozza azokat az ellentmondásokat, amelyeket a műszaki haladás és a konkurrencia elmélyülése tovább élez; de felmerülnek olyan vezetési módszerek is, amelyek — jellegük folytán — a vállalatvezetés általános érvényű tapasztalatainak tekinthetők.

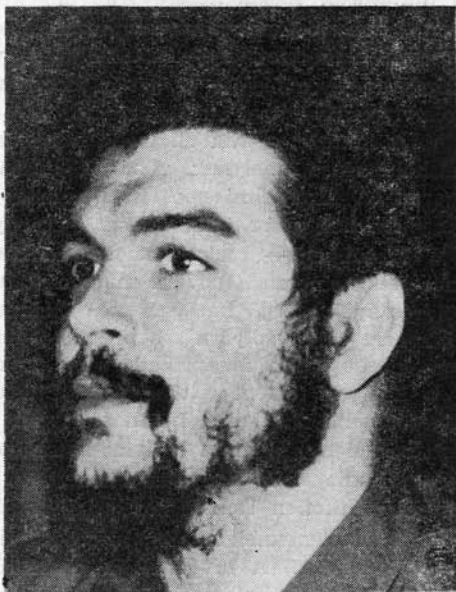
Che Guevara

„Mikor megkérdezték tőlünk, kit értesítsenek halálunk esetén — mindannyian megdöbbsentünk. Aztán beláttuk: az igazi forradalomban győzni kell vagy meghalni.“ Így emlékezett vissza Guevara 1966-ban írott, híres *Búcsúlevelében* egy tíz évvel korábbi felismerésre. Most, hogy korai halála, melyet inkább keresni kívívni, mint kerülni látszott, hivatalosan elfogadott ténynek tekinthető, már megváltozott akusztikai közegben visszhangzanak ezek a szavak.

Európa fogalmai a hősiességről, az áldozatról, a halálról nem változhattak meg annyira, hogy ennek a patetikus életnek, ennek a romantikus halálnak a — nem kerülhetjük el a szót — szépsége nem rendítette volna meg azokat is, akik korántsem osztják „Che“ és társai politikai felfogását. Azon, hogy Régis Debray, akinek sorsa sajátos módon fonódott össze a Gueváráéval, szentnek nevezi, kevésbé ütközhetünk meg, mint egy La Paz-ban megjelenő katolikus szemle megállapításán: „Ernesto Guevara, akit »Che«-nek neveznek, valóban keresztényi jellem.“ A közismert felvétel alá, mely Che holttestét ábrázolja, a *Paris Match* munkatársa a következő szöveget illesztette: „Mint Krisztus, miután levették a keresztről...“

„Még Krisztus is, ha most és itt élne közöttünk, s látná a szegények szenvedését — fegyvert ragadna!“ — egy kolumbiai pap, Camillo Tores mondotta ezt, aztán fegyvert fogott és az őserdőbe vonult, hogy néhány hónappal megelőzze Guevarát a gerilleró halálban. Tores, akárcsak Che, a legmagasabb körökhöz tartozó család fia volt. Rómában, Párizsban folytatott teológiai és filozófiai tanulmányokat. Képességei, származása érdemén ragyogó egyházi karrier várta. De változnak az idők, és a megváltóknak is meg kell változniuk, hogyha valóban változtatni akarnak a világ során.

Csodálkozhatunk-e, ha a nyomorgó és forradalmasodó Dél-Amerikában, e „katolikus“ földrészen megváltóit látja a nép azokban, akik megváltoztatni akarják a világot? Hogy partizánnak megy a pap, ől és megölik? Hogy szentnek nevezik, halálában Jézushoz hasonlítják a forradalmárt, aki életében marxistának vallotta magát? Az európai osztályharcoknak ismerjük olyan szakaszait, mikor társadalmi-politikai követelések vallásos ideológia köntösjében jelentkeztek. A feudális Európa és a mai Dél-Amerika hasonlósága nem merül ki a katolikus egyház szinte korlátlan hatalmában a lelkek (és nemcsak a lelkek) fölött. A latin-amerikai kontinens dolgozóinak, írástudatlan parasztoknak, félanalfabéta bányászoknak az élet-színvonala, a rendi korlátok, az átlagos életkor döbbenetesen alacsony mutatói együttesen olyan társadalmi-gazdasági struktúrára utalnak, mely némely vonatko-

zásban középkori állapotokra emlékeztet. Amiben különbözik mégis, az igen lényeges, és elháríthatatlanul emlékezteti e különös földrész lakóit arra, hogy igenis a huszadik században élnek: s ez az amerikai monopóliumok uralma. Amerikai tőke tartja fenn a katonai diktatúrákat Dél-Amerikában, amerikai tőke fojtja vérbe e diktatúrák megdöntésére irányuló kísérleteket, a CIA rendezte Régis Debray perét Bolívia Camiri nevű városában, a CIA képezte ki azt a több ezer főnyi katonai alakulatot, mely a félelmetes vezér kézrekerítése végett négyzetméterről négyzetméterre fésülte át azt a mocsaras rengeteget, ahol a Guevara vezette maroknyi gerilla-csapat tanyázott.

A hátteret — ha elnagyolt vonásokkal is — felvázoltuk. Hadd lássuk hát a hőskölteményt, melynek „Che“ Guevara volt a hőszja. Volt? Alighanem az is marad. A történelmi eposzok hőseinek sorsa, hivatása, mondhatnánk, definíciója, hogy haláluk után öltik fel az életnagyságot messze meghaladó arányaikat.

Életükben — csak hasznosak lehettek. Halálukban — pótolhatatlanok. Miután már sehol sincsen, Guevara mindenütt ott lehet, ahol csak egy szikra kell, hogy a földrésznyi sietgő harccá lobbanjon. A már életében megszületett legenda csak erre a hat golyóra s a pislakoló életet kioltó hetedikre várt, hogy felszárnyaljon, kiteljesedjék, megszabadulva a fizikai korlátok határolta földi lét súlyától.

Két éve történt „eltűnésekor“ Che élete a valóságosból már átlendült a lehetséges tágabb térségeire. Innen szárnyalt fel a határtalan elképzelhetőségbe, azon az őszi reggelen, amikor a bolíviai hatóságok most már nem halála hírért röppentették világgá, mint már annyiszor, hanem a fiatal férfi holttestét mutatták fel a világ hivatásos hitetlen Tamásainak, az újságíróknak.

A hitetleneknek mindig bizonyítékokra van szükségük. (Hogy elfogadják-e őket — más kérdés.) A hívőknek, a hinni akaróknak nem kell a bizonyíték. Guevara élt, tehát meg is halhatott. De épp ahogyan élt, teszi hihetővé, hogy így kellett meghálnia. Ez volt a hozzá illő vég, az, amelyet vállalt és választott. Azoknak a szívében, akikért minden áldozatra kész volt, tovább élhet. S mert holttest sincs már (a bolíviai hatóságok siettek halóporát is eltüntetni), szándékukkal, érdekükkel merő ellentétben Che tetemével, földi maradványaival egyetemben levegővé és legendává váltak magának a halálnak is a bizonyítékai. Mintha csak azért ölték volna meg, hogy lehetővé tegyék feltámadását. Tudjuk, a zsarnokok sosem tanulnak a történelemből. Guevara esete bizonyítja, hogy a sejtelmesebb mitológiából, vallásból sem tanultak Barrientos és patrónusai. S ez akkor is nagyon veszélyes volna számukra, ha pusztán egy árnyékkal kellene hadakozniok. De az árnyék mögött, Che Guevara maliciózus mosolya, fenséget árasztó holtteste mögött egy nyomorgó földrész milliányi haragos ökle emelkedik a magasba. Komor arcok erdeje néz fenyegetően farkasszemet azzal, ami van, annak a nevében, ami lesz.

Mi lesz? Ez a jövő dolga. Egyelőre: Guevara meghalt. Éljen Guevara!

Egész élete a lehetetlen legyőzésének sorozata. Gyerekkorától súlyos asztmával küzdött. Ezzel a gyógyíthatatlan betegséggel, melyet a legcsekélyebb erőfeszítés végzetessé tehet, valamikor a századfordulón, egy ugyancsak mimóza érzékenyséű, dédelgetett, óvott polgárgyerek, a kényelem, a mondén önkímélés parafával bélelt falai közé menekült, s kigyöngyözte magából — két fulladás-roham időközeiben — azt a regényciklust, mely *Az eltűnt idő nyomában* vonult be a halhatatlanságba. Aztán megfulladt, ahogy az előrelátható volt, ahogy a betegsége rendelte...

Az argentin apától, ír anyától született Ernesto Guevara más életet, más halált választott. Nem a letűnt, hanem a születő idő keresésére indult. Mint fiatal orvos, nem valamelyik luxusklubban kezdi pályafutását, hanem egy bélpoklos-telepen, minden idők betegeinek legpáriább páriái között. Csodát tenni — mint ama bibliai pél-

dakép — nem tud. A test leprája — nem gyógyítható. Talán a társadalomé. Meg kell próbálni. Rájön: nem vezetnie kell, hogy kiváltságosnak született, hanem lemondania az uralkodó kaszt fiának kiváltságairól. Nem leereszkednie a jogfosztottakhoz, hanem elvegyülni közöttük és kiválni közülük, vállalni a törvényenkívüliséget, hogy eljőjön az új jog, az új törvény ideje, amely a szegényeké.

Guevara azon az úton indult el, amelyen szükségképpen találkoznia kellett a dél-amerikai polgári értelmiség többi nyugtalan, ifjú keresőjével. Egyszerre találták meg egymást, a célt és az utat: egy maroknyi elszánt fiatalemberrel, a Castro fivérék oldalán, Ernesto Che Guevara hadat üzen a jenki monopolistáknak, a hazai ültetvényeseknek, bábdiktátoroknak. Részt vesz minden bravúros haditettében ama elszánt kis csapatnak, amely elindította és győzelemre vitte a dél-amerikai kontinens történetének, a huszadik század történetének egyik legbámulatosabb hőskölteményét: a kubai forradalmat. „Áldozatunk tudatos — írja tíz évvel később — annak a szabadságnak az ára, melynek elérésén munkálkodunk...“

Ettől kezdve egyre sokszorozódik Che Guevara arca. A Sierra Maestra-i hős, a szabad Kubai Köztársaság első pénzügyminisztere, a gerilla-harcról szóló kézikönyv szerzője mögött már-már eltűnik az egykori óvott, beteges úrigyerekek, majd a leprások orvosának arca. Tudja — hisz orvos —, hogy ilyen életmód mellett már rég el kellett volna pusztulnia. De nem ér rá. Más oxigén táplálja ki-kifulladás tüdejét, nem az, amelyet palackban tárolnak a hozzá hasonló korban szenvedők betegágya mellett. Más égés élteti-emésztli: „A forradalmár elég abban a szakadatlan szolgálatban, mely csak a halállal ér véget“ — nyilatkozza a *Marcha de Montevideo* munkatársának 1966-ban.

Guevara tudatos forradalmár volt: sosem érezte véglegesnek az elért sikert, végsőnek a kivívott győzelmet. S ami már személyes hozzájárulása a forradalmár tipológiához: otthonosabban érezte magát a harcosok, mint a győztesek között. Szívesebben vállalta a veszélyt a biztonságnál — vagy talán igenis világosan látta a biztonság veszélyét, a kényelem kockázatát. „Ha a forradalmár tüze kihuny, mihelyt a legsürgősebb feladatokat véghez vitte, az általa vezetett forradalom tehetetlenségbe fullad.“ — írta a forradalmár etikáját a cselekvés szakadatlan láncolatával kapcsolva a kitűzött, sem térben, sem időben lezártnak nem tekinthető célhoz.

Mi volt hát elképzelése szerint ez a cél? Keveset mondanánk Guevaráról, ha beérnők azzal, hogy a forradalmárnak egy romantikus típusát testesítette meg. Ha viszont utópistának neveznők, talán elvetnők a sulykot. „Kalandor volt, álmódzó“ — így vélekednek egyesek. Mások meg örök-elégedetlen szellemét, iróniáját emlegetik, aki beleszületett a jólétbe, s lemondott róla, amikor fellázadt a mások, a többség nyomora ellen — a termelőeszközök társadalmi tulajdonát nem volt hajlandó önmagában célnak tekinteni. „Ha a kommunizmus nem volna képes létrehozni az »új embert« — írja a *Búcsúlevelben* —, akkor nem volna semmi értelme.“

Humanizmusa tehát a kommunizmus értelmét mint az emberi igények maximális kielégítésének folyamatát fogta föl, s a célok célját annak az igénynek a felbresztésében és lankadatlan táplálásában, amely az embernek az önmaga minősége iránti legmagasabbrendű igényességében nyer kifejezést. Legmegátalkodottabb elvi elvességei sem állíthatnák, hogy a bort ivó s vizet prédikáló erkölcsjavítók közé tartozott volna. Cselekvésével gondolatait igazolta. Az idő fogja eldönteni, miként igazolja, cáfolja vagy korrigálja a történelem azt, amit Che Guevara tett és gondolt. A forradalmi munkamegosztásban egyesekre a kezdeményezésnek, a járatlan utak feltárásának a kockázatos feladata hárul. Kérdés, meddig mehet el a kockázatban az, aki egy ügyet szolgál.“ „Lehet, hogy tévedtünk — mondotta a camiri-i per ide-

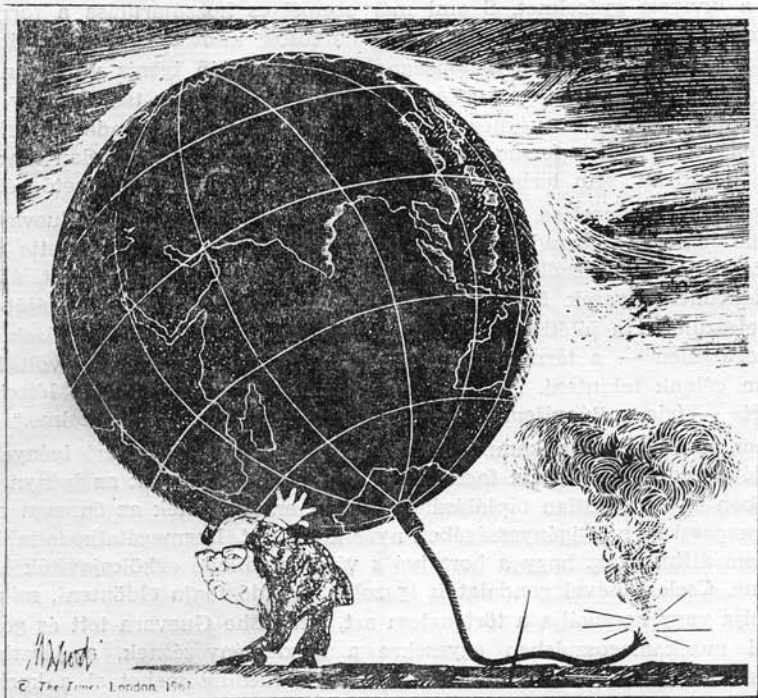
jén Régis Debray egy equadori lap munkatársának —, s a tévedések sokba kerülnek azoknak, akik a harcot választották egy igazságos társadalom létrehozására.“

A felelősség az egyén számára ott kezdődik, hogy vállalja önmagát, hű marad célkitűzéseihöz, megépíti élete egységét. A vezető vállára ennél sokkal súlyosabb — elvbarátai, követői számával, a vállalt ügy fontosságával megsokszorozott — teher nehezedik. Ki választja a nehezebbet? Aki a hősiesség nélkülséget vállalja, az állandó életveszedelmet, azt, hogy saját hamvaival táplálja a földet, melyen kisarjad majd a vetés? Vagy aki a már szélesre taposott úton menetel együtt a többiekkel? Minden út ösvény volt egyszer. De nem minden ösvényből lesz út.

Mindezt végiggondolhatta — valószínűleg végiggondolta — maga Guevara is. Vajon iróniája egy csapongó elme szertelenkedése volt-e csupán, fegyelmetlenség — vagy az igazi forradalmár nélkülözhetetlen kritikai szelleme? Illúziói elválaszthatók-e hitétől? S kellőképpen összehangolta-e hitét a valóság olykor rideg tényeivel?

A Guevara-ügy lezárult. A Guevara-probléma — nyitva marad.

Szilágyi Júlia

A Brassói Lapok haladó hagyományairól

Emlékeztetni kívánok a hazai haladó hagyományok egyikére, a *Brassói Lapokra* (úgynevezett krajcáros újságja is volt *Népűjság* címen). Nem a monográfia tudományos felmérésének igényével, s csak az 1932. évtől kezdve: csupán a korjelenséget elemzem: hogyan nőtt ki a forradalmat érlelő korszak talajából, érde-meivel s természetesen korlátaival együtt.

Tanulságos volna a mai közönség elé tární egy bővebb szemelvényt a lap magas színvonalú publicisztikájából és riportázsából, amely — azonos hangvételű hazai és európai közleményekhez hasonlóan — annyi lendülettel és változatossággal íródott: bebizonyosodnék, hogy a múlt idézése nemcsak tanulságos, hanem igen érdekes. Elvégre a múlt a későbbi nemzedékek fiatalága.

De szemelvényeket illetőleg itt csak nyúl farknyi idézetekre van hely. Ezek mégis úgy hatnak, mint egy siettékben felvázolt történelmi riportregény részletei. S nem véletlen, hogy a részletekből összeáll a korszak freskója leglényegesebb mozzanataival. Ha korabeli, nem haladó szellemű lapokat nézünk át, az összkép elmosódott, s főképp nem rémlik fel történelem igazolta valóságunkban a jövő kontúrja.

*

Az ország és világ nyomora feketélik számtalan régi írás lapjairól, ez a főtéma az 1929—1933-as nagy világválság időszakában. Annyira, hogy a szörnyűségek bemutatása szinte közhellyé torzul. Íme néhány sor Gábor István *A barátom munkanélküli lett* című írásából, 1934. január 1-i kelettel:

„Ne olvassák el, magamnak írtam.

Ne olvassák el, nem panasznak írtam. nem is könyörgésnek, fájdalomnak írtam.

Csak a tollat emeltem, a papír fölé tettem s a többi szétömlött, mert fájdalom az egész. Beszélni is kár róla, senkisésem segít...”

S a cikk vége felé:

„Ezután már nem beszélgettünk, csak mentünk a járdán. Éjszaka van. A hajnai közel és az élet semerre.

Egy ember, aki meghal előttem és nem tudok segíteni rajta.

Negyvenmillió barátom sétál a világon szétzúzott fejjel az éjszakában a csillagok alatt.

Nem lehet rajtuk segíteni.”

Bizarr újságírói ötlet az 1932. május 7-i számban. Cím: *Egy haldokló iparág*. Alcím: *A zsebmetszők is panaszkodnak a gazdasági válságra*. Tartalom: egy nagy-hírű, történetesen szabadlábban levő betörő panaszos nyilatkozata.

Cím 1932. június 29-én: *Adósortűzek Ruszinszkóban*.

Cím 1932. június 18-án: *Halálba marsoló rokkant brigád*. Tartalom: a jogokat követelő rokkant frontarcosok tüntetése Washingtonban.

„A hitleristák a társadalmi reakció előharcosai” — íme egy mondat az 1932. május 1-i cikkből. Ez az alaphangja a lapnak a fasizmussal szemben, még a hitlerizmus uralomra jutása előtt és a szélsőjobboldal bármely bel- és külföldi meg-

nyilatkozásával szemben. Az 1934. június 25-i számban Barta Lajos író *A bécsi csatatér — világcsatatér* címmel a bécsi munkásfelkelésről ír, az osztrák fasizmusról, amely a nemzetközi fasiszta előretörés egyik vetülete. „A két front között nem a két erőcsoport, de a bukás és keletkezés, az összeomlás és a születni készülő emberségi világformák gigászi feszültsége vet szikrát és lángot.“

A lap tudja, nemegyszer írja, hogy útban a második világháború. Egyetlen példa: 1935-ben, mikor Hitlerék a békeszerződés megszegésével bevezetik az általános hadkötelezettséget, az 1935. március 20-i számban, a lap a terjeszkedés irányát jósolgatja nagyjából, nem is rosszul: „...a Memel-vidék, a danzigi korridor és osztrák csatlakozás következik...“

*

A demokrácia elsorvadása a lap állandó témája. Az 1935. január 25-i vezércikk címe: *A rab világ álma*. A cikk kezdetén: „Egyre nagyobb politikai divat lett a demokráciát és liberalizmust szidni...“ A cikk végén: „...aki ma hal meg, rab világot hagy el, amelyről el sem tudja képzelni, hogy valaha szabad lehetne. De az lesz.“

A szovjetország hatalmas fejlődése, az ötéves tervek nemegyszer szerepelnek a lap hasábjain.

A belföldi választási csalások, urnalopások, a hatósági és a vasgárdista erőszakosságok, a feneketlen korrupció, egyszóval a burzsoá-földesúri rendszer minden csúfsága megmutatkozik a közölt cikkekben. S mindezzel szemben a munkásakciók, kommunista perek, a Constantinescu-Iasi tanár ellen indított monstré per és más hasonló perek, külföldi visszhangjukkal együtt — mindez hatalmas teret kap az újságban.

A népfronti összefogás az 1935—37-es években, az antifasiszta erőket tömörítő demokratikus arcvonal Hunyad megyei és mehedinti-i választási győzelme, a népfronti idők belföldi és nemzetközi akciói, a francia Népfront sikere, a Spanyol Köztársaság hősie háborúja — mindez nem csupán kellő „tálatásban“ s informatív anyagként jelentkezett a lapban, hanem határozott állásfoglalást jelentett a népfront mellett.

Országos távlatú és érdeklődésű volt a *BL*. Nem csupán a politikai, társadalmi és kulturális élet nemzetiségi arcvonalán hadakozott, nem zárkózott be a kisebbségi közélet sáncai közé. Híradásokban, átfogó írásokban lényegbeli tájékoztatást adott az egész ország életéről, s ugyanakkor állást is foglalt. A haladó szellem ápolásához tartozott, hogy nemcsak a haladó politikai mozgalmakat ismertette és támogatta (például népszerűsítette Petru Groza Ekésfrontját és a MADOSZ-t), hanem a demokratikus szellemet ápolta kulturális téren is. Bemutatta a román irodalmat és felkarolta a román és magyar értelmiségiek közeledését. Csak Szentimrei Jenő 1936. január 5-i cikkét említem egy ilyen jellegű írótalálkozó szükségességéről. Ez nemsokára széles keretben meg is valósult az 1937-es emlékezetes Vásárhelyi Találkozón.

A kisebbségi közéletben a lap a „hivatalos“ polgári Országos Magyar Párt kritikusa, lényegében egyik ellenlábasa volt.

*

Néhány szót a lap nemzetközi látóhatáráról is. Romain Rolland, Johannes Becher, Georges Duhamel, Ernst Glaeser, Erich Kästner s más világhírű nevek szerepeltek főleg a vasárnapi melléletek hasábjain, hogy csak néhányat említsünk. S a széles kitekintés nemcsak az irodalomra vonatkozott. Érdekes most olvasni az 1932. október 24-i számban August Piccard, az első sztratoszférahajós cikkét *A kozmikus sugarak rejtélye* címmel. Írása végén az atomerő felhasználását jósolja meg: „A kozmikus jelenségek titkainak megfejtése nemcsak elvont tudomány, hanem a gyakorlati technika számára is haladást jelent: a jövő olcsó hajtóereje. Az atomok és molekulák szétrombolásából származó óriási energiákra gondolok, amelyek még kihasználatlanok...“

A képzőművészetről szóló cikkekben megtaláljuk Pablo Picasso méltatását is, akit a lap korunk legjelentősebb festőjének minősít.

*

De elég az idézetekből. Először azért, mert az efféle „bizonyítási eljárás” követet igényelne. Hiszen idézetet kellene hoznunk e történelmi évek minden jelentősebb mozzanatával kapcsolatban. Másodsor, az olvasó talán már a fentiek után is álmélkodni, esetleg kételkedni kezd. Ejnye, hát ilyen derék sajtóorgánium volt ez, noha nem is pártlap? S hogyan működhetett éveken át a reakciós rendszer ismert sajtóviszonyai közepette?

A választ a két világháború közti Románia társadalmi-politikai életének ismeretében találjuk meg. Nem a fejlett polgári demokrácia országa voltunk, mint mondjuk Franciaország, ahol a munkásosztály kiharcolta a kommunista párt törvényes működését is. De nem is megszervezett fasiszta diktatúra, mint például Mussolini Olaszországa. Tipikus elmaradt európai ország voltunk, lényegében a polgári demokrácián innen, szívós feudális maradványoktól sem mentesen. A nemzetközi küzdőtéren jelen volt már az egyetlen proletárállam, de ezzel egyidőben fokozatosan törtne előre a fasiszta parancsuralmi országok. Ilyen bonyolult helyzetben objektív lehetséges, helyesebben törvényszerű volt olyan politikai csoportosulások, s ennél fogva lapok jelentkezése is, amelyek ha nem is maradéktalanul következetes harcosai a közelgő szocialista átalakulásnak, haladó szellemüknél fogva ezen út egyengetői közé számíthatók.

Nem szorul-e tisztázásra az annyiszor használt és többféleképp értelmezhető „haladó szellemű” jelző? Próbálkozzunk meg e fogalom pontosabb meghatározásával egy napilap esetében. Szerintem a meghatározás fő elemei: 1. Allásfoglalás a szocializmus útját segítő konkrét akciók mellett; 2. az állásfoglalás következetesége különböző szakterületeken, a bel- és külpolitikában, valamint kulturális kérdésekben; 3. az állásfoglalás következetessége időtartamban. Elvögre tömeghatást egy sajtóorgánium csak bizonyos hosszabb idejű munkával érhet el.

Természetesen nemcsak a *Brassói Lapok* és *Népújság* lapfeje alatt emelt szót a romániai magyar napisajtóban a haladó szellem. De a felsorolt kritériumok alapján indokoltnak tartom e lapok kiemelését.

*

Hogyan s miért tért rá a lap adott időben a haladó vonalra?

Először is a tömegek akaratából. A tömegek ez esetben mint *olvasók* jelentkeztek. Allítani merem, csupán az akkori köztudat alapján, hogy a *BL* krajcáros lapjával együtt főlényes helyzetet foglalt el a honi magyar napisajtóban. Tegyük hozzá, hogy a nagy példányszám a hirdetések dolgában is kényszerítő erővel hat kereskedőkre és gyárosokra. A tömegek radikalizálódása tette naggyá a lapot és biztosította erős egzisztenciális alapját is.

A lap tehát csak spontánul, a tömegvonzás nyomán vált baloldallivá? Nem. Az RKP a tömegek radikalizálódásának ezt a megnyilvánulási formáját is befolyása, irányítása alá tudta vonni. A *BL* nem volt pártlap. Burkoltan sem! Nem tartozott azok közé az újságok közé, amelyek irányítója — egy párttag vagy szimpatizáns nevével fedve — ténylegesen a párt. A lap egy független kistökés, Kahána Bernát tulajdona volt. A pártnak mégis nagy befolyása volt a lapnál, a szerkesztőségben és az adminisztrációs szervezetben működő párttagok és szimpatizánsok révén.

Valahogy antidialektikusnak vélném osztályozólag elemezni a lap munkáját, mondván, hogy ennyiben és ennyiben teljesítette haladó kötelességét, más pontokban pedig elmulasztotta. A lap lényegében annyit adott, amennyit a létező körülmények között és keletkezésének feltételei folytán adhatott. Amit a *Korunk* mint elméleti jellegű havi folyóirat teljesíteni tudott, vagyis marxizmust—leninizmust terjeszteni páratlan nehézségek közepette elvi következetességgel, az nagy példányszámú legális napilapban az akkori Románia elnyomó sajtóviszonyai folytán nem is lett volna lehetséges. Így is betiltották a *BL*-t 1936 őszén szinte negyedévre, s más alkalommal (kettőre emlékszem) egy-két napig nem tudott megjelenni. 1940-ben véglegesen megszüntették, noha a háború idején, az Antonescu-diktatúra alatt sem tiltottak be minden magyar nyelvű sajtókiadványt.

*

Mi volt tehát végeredményben ez az újság? Forma szerint polgári napilap, amelybe azonban behatoltak a párt előőrsei, tagjai, szimpatizánsai, útítársai és az olvasó tömegek segítségével a lap irányát lényegében haladóvá formálták. Ebből a helyzetből adódtak tagadhatatlan korlátai is. Hogy ezeket csak egy-két szóval

Kacsó Sándor

Kakassy Endre

Gábor István

Szentimrei Jenő

vázoljam: a lap nem állt ki a párt legalizálása mellett; nem támatta nyíltan a fennálló rendszer alapjait; főleg a „krajcáros” *Népújság* hasábjain engedelményeket tett a polgári társadalom jórészt elrontott tömegizlésének, és szociális riportok mellett bőségesen tállt szenzációs gyilkosságokat és bűnügyeket a világ minden részéből. Dehát az egész „irányvonal” visszatükrözte a küzdelmes, különböző erők eredőjeként alakuló, fejlődő társadalmi helyzetet s annak kihatását a legalitási lehetőségre. Azután, amilyen mértékben közeledett a második világháború és az ország nyílt fasizálása, úgy apadtak el a manőverezési lehetőségek. A lap radikalizmusa halványodott, de létét így sem tudta megmenteni.

Társadalmi törvényszerűségeket igyekeztem elemezni, amelyek az ilyen természetű sajtóorgánium keletkezését, munkáját, sorsát meghatározták. Hogy éppen Brassóban alakult ki s ez alatt a lapfej alatt, abban személyi és más, inkább esetleges körülmények is közrejátszottak. Ezekkel behatóan a monografikus kutatás foglalkozhat. Csak röptében említek meg egy-két tényezőt. Például Brassónak volt a legjobb vasúti, tehát terjesztési összeköttetése a Székelyfölddel, amely a magyar lapolvasók jó részét jelentette. Azután: a szerkesztőségbe baloldali múltú — köztük a magyar kommuniben szerepelt — újságírók kerültek. Például Fűzi Bertalan, aki hosszabb ideig volt a lap kiváló főszerkesztője. Szerepet játszott az adminisztrációs vezetés jó szervezőkészsége is.

*

A rövid megemlékezés végén érzem, milyen nehéz az akkori drámai valóssággal felérő képet megrajzolni a korról s bár egy szerkesztőség életéről is.

Néhány kopott padlójú szobában fejlett érzékenységu idegközpont működött, igyekezett országba-világba kifejleszteni tapogatózását, érzékelní jelent és jövőt. A polgári körülmények közt élő újságíró különben is nehéz sorsú, fura szerzet. Átlát a hatalmasok álnok játékain, de kiáltására nem kél azonnal és erőteljesen hallható tömegvisszhang. Vagy legalábbis csak az idők múltával válik bizonyossággá, hogy ő is munkálta a jobb idők győzelmét. A *BL* szerkesztőségében, a szokott újságírói élceldések légkörében a történelem zegzugos útjait méregették, vélemények szegeződtek egymásnak, hiszen az alapjában haladó szellem keretein belül nem volt egyöntetű a magatartás. Éppen e forrongó, lázasan a jövő felé tapogatózó légkör érzékeltetése kívánna szerintem nemcsak s talán nem elsősorban monografikus részletezést, hanem inkább irodalmi ábrázolást. A szerkesztőség olyan kis emberi közösség és olyan társadalmi hatások celpontja, amely egyik legkinálkozóbb kerete a modern idők bemutatásának. Leginkább természetesen az értelmiségi magatartás és sorsvállalás szempontjából.

Az újságírók zömmel a párt útján és soraiban haladtak tovább a felszabadulás után. Akadtak a háború alatt megtántorodók, az ellenséghez átállók. Az adminisztrációs részleg (amely a polgári újságírás körülményei között viszonylag nagyszámú volt) soraiban is jócskán voltak és maradtak a párt mellett állók.

A szerkesztőség munkatársai közül már említettem Szentimrei Jenő, Fűzi Bertalan, Gábor István nevét. De belső munkatársként vagy külső cikkíró gyanánt az elvi tartású, kiváló tollú újságírók, írók egész sora dolgozott a lapnál. Hosszú ideig volt a lap főszerkesztője és sok — országszerte várt és méltó feltűnést keltő — vezércikkének szerzője Kacsó Sándor, aki radikális népi, népfronti irányban vezette a lapot. Nem szorul külön méltatásra Tomcsa Sándor munkássága sem, hasonlóképpen Salamon Ernőé. És írtak a lapnak — csakúgy „kapásból”, a teljesség igénye nélkül egészítem ki a névsort — Kovács György, Balogh Edgár, Szilágyi András, Bányai László, Méliusz József, Benamy Sándor, Szemlér Ferenc, Aszódy János, Tamás Gáspár, Kakassy Endre, Gárdos Sándor, Ruffy Péter, Halász Sándor, Korda István és mások. A romániai magyar tollforgatók közül nagyon sokan jelentek meg ezen a baloldalinak ismert szemleli szószéken.

Kömüves Géza

Titkos háború

A második világháború időben, a múlt esztendők sodrásában egyre távolodik tőlünk, ugyanakkor — ismereteinkben mind közelebb kerül hozzánk. Az utóbbi években jóval több, a nagy konflagrációval foglalkozó munka jelent meg, mint a háborút követő első évtizedben. Korunk még idegében érzi a második világháború szenvedéseit, a „sebhelyek“ fájnak, és akárcsak bizonyos nyomasztó emlékek, sohasem tűnnek el. A háború nemcsak azért került közelebb hozzánk, mert a dokumentum-kötetek tucatjai ellepik a könyvkereskedések polcait, hanem azért is, mert — főleg az utóbbi néhány évben — a nyugati könyvpiacra tóduló munkák is közelebb léptek a való történelemhez — nem úgy, mint a „hidegháborús években“ megjelent művek. Legtöbbjük éles vitákat robbant ki, vélemények és ellenvélemények heves összezapását idézi elő, és nemegyszer „válaszkötetek“ megjelenését provokálja ki. Ebben a könyvhalmazban természetesen helyet kaptak a hírszerzéssel foglalkozó dokumentumok is. A „termés“ ebben az ágban is bőséges. Így a továbbiakban csupán az utóbbi két-három évben megjelent, néhány olyan, a kémszervezetek történetével foglalkozó munkát vehetek bonckés alá, amelyek szokatlanul heves vitákat váltottak ki.

A hitlerista agresszió lerohanta országok titkosszolgálatai, amelyek 1940 nyarán Londonba költöztek, nehezen rendezték át soraikat. A lengyelek előbb Romániában, majd Franciaországban helyezkedtek el, azután Londonba kényszerültek; sém nélkül, sem a norvégoknak nem volt megfelelő számú rádiókezelőjük, a holland szolgálatot a semmiből kellett újjáépíteni, de Gaulle tábornok hasonló helyzetben volt, mert a Deuxième Bureau Vichyben maradt... A náci megszállása alá került országokban kibontakozó ellenállási mozgalom vezetői az 1914-es tapasztalatokra támaszkodva igyekeztek kiépíteni hírszerző hálózatukat. Ezeket a tapasztalatokat viszont régen túlhaladta az idő, műszaki lehetőségeik pedig messze elmaradtak a németek rendőrsége és kémelhárító hálózata által használt korszerű eszközök mögött.

Ez általános szabály alól egyetlen kivétel létezett: a csehszlovák hírszerzők tizenegy szakértőből álló csoportja már 1939. március 14-én délután, tehát egy nappal azelőtt, hogy Hitler csapatai bevonultak Prágába, Londonba repült, átmentette egész irattárát, így azonnal munkához láthatott. A csehszlovák hírszerző szolgálat nemcsak külföldi központokkal rendelkezett — Zürichben, Belgrádban, Hágában —, hanem Prágában és a náci által a fasiszta világtérképről letörölt Csehszlovák Köztársaság egész területén jól megszervezett ellenállási góccokat épített ki. A londoni csehszlovák hírszerző központ előnyére szolgált, hogy fenntarthatta kapcsolatait Paul Thümmellel, az Abwehr ügynökével, aki 1936 februárja óta együttműködött a csehszlovák kémszolgálattal, amelynek nyilvántartásában A—54 fedőnévvel szerepelt. Ez a Thümmel 1928 óta dolgozott a német titkosszolgálatnak. Híthű náci volt, mindaddig, amíg meg nem győződött róla, hogy a német fasizmus pusztulást zúdít a világra s főleg a német népre. Amikor 1936-ban felajánlotta szolgálatait a csehszlovák kémelhárító osztálynak, pénzt kért információiért. Később azonban intenzív hírszerző tevékenységet folytatott a csehszlovákok és a szövetségesek javára — minden ellenszolgáltatás nélkül¹.

Ezzel a nehézségekkel, botlásokkal, hibákkal teli korszakkal foglalkozó könyvekből megtudjuk, hogy az angolok, akik megkísérelték az összes ellenállási szervezetek harcánál összehangolását, a feladatait megbízott tisztjeik tájékoztatansága következtében a háború első éveiben alulmaradtak a náci SD (Sicherheitsdienst) és az Abwehr (kémelhárító szervezet) elnevezésű titkosszolgálataival szemben. Ezek a nyugati országok mellett erős központot építettek ki Délkelet-Európában is. Az „ötvennégyes“ 1940 márciusában hazánkra utalva jelentette: „...maga Canaris (az

¹ C. Amort—I. M. Jedlička magyarul is megjelent munkája: Az A—54-es titka. Budapest, 1966. Thümmel 1942-ben „bukott le“, senkit sem árult el a Gestapónak, a terezini börtönbe vitték, 1945. április 27-én, a Gestapo parancsára, kivégezték.

Abwehr főnöke) is ellátogatott (ti. Romániába), hogy kiépítse a felderítő szolgálat hálózatát, amelynek egyrészt a Szovjetunió, másrészt Nagy-Britannia befolyását kell ellensúlyoznia, és Romániát fokozatosan Németországhoz kell láncolnia... Az Abwehr III-Wi-Oel néven új osztályt szervezett Bukarestben, ennek feladata: a román hírszerző osztállyal együttműködve a ploiești-i és a címpinai olajmezők ellenőrzése. Itt ugyanis érezhető a külföldi hírszerző szolgálatok, különösen az IS (ti. Intelligence Service) befolyása...²

Londonban, 1940 júniusában megalakult az SOE (Special Operation Executive — Különleges akciókat végrehajtó ügynökök). Ennek vezetését Colin Gubbins ezredes vette át. Lassan fejlődött, tökéletesedett ez a szerv, amely a náci elfoglalta országokban később fokozatosan átvette a brit Intelligence Service és a MI (Military Intelligence) helyét, illetve szövetkezett velük. Ilyenképpen a titkos hírszerző szolgálatokat az európai országok legnagyobb részében Londonból irányították. Számos munka bizonyítja, hogy London és a különböző európai ellenállási mozgalmak között az együttműködés nem volt zökkenőmentes. M.R.D. Foot *SOE in France* című, 1964-ben megjelent könyvéről Passy ezredes a francia ellenállás kémszolgálatának egykori vezetője keserű szavakkal emlékezik meg: „Ez a könyv a felületeség mintaképe, pontatlanságok, okatlan támadások halmaza... M.R.D. Foot munkáját olvasva az az ember benyomása, hogy a brit hatalom, az angol fegyverek, titkosszolgálatok és a Royal Air Force nélkül nem létezett volna Francia Ellenállás...” (Le *Nouvel Observateur*, 1966. 83). Passy ezredes elismeri, hogy a francia hírszerző szolgálat újjáépítésében nagy szerepet játszott az angol kormány segítése, ugyanakkor a britek szemére hányja, hogy számos fontos, francia területen végrehajtott akcióról nem értesítették de Gaulle tábornokot és környezetét. „Ezek az akciók álltak azoknak a nézeteltéréseknek a középpontjában, amelyek a Szabad Franciák és London között szinte mindennaposak voltak...” — írja Passy.

Az 1941. október 10-én létrejött egyezmény értelmében de Gaulle megalakíthatta saját titkosszolgálatát (BCRA) André Dewavrin (Passy) vezetése alatt. Ez ugyan az SOE-nek volt alárendelve, de számos önálló műveletet hajtott végre³. William J. Donovan amerikai tábornok európai körútja után (1940. december) jól megszervezett hírszerző szolgálat megteremtését javasolta Roosevelt elnöknek. Megalakult hát az OSS (Office Strategic Services), amely 1949 óta a CIA nevet viseli, és amelynek kezdeti fogatékosságai már 1942 novemberében, a szövetségesek afrikai partraszállása alkalmával kiütözköztek.

„Röviden: a szövetséges felderítő szolgálatok 1940—1941-ben felmérhetetlen értékű időt veszítettek. Megfelelő tapasztalatok és a hosszú távlatra szóló tervek hiánya, valamint a belső egyenetlenkedések a hálózat fő hibái ebben a korszakban”⁴. Gheysens ugyanakkor „váratlan partnerek megjelenésének” nevezi azt a segítséget, amit a szövetségesek egyes semleges országok részéről kaptak.

A semlegesek szerepe

Az 1940 márciusában Göteborgban lefolytatott titkos tanácskozások alkalmával a svéd hadsereg hírszerző osztályának vezetője informálta a találkozón részt vevő két angol ügynököt, hogy Svédország semleges marad, de, ami Angliát illeti, ez a semlegesség „jóakarató irányzatú lesz”⁵. 1939. szeptember 2-án a svájci hadsereg 400 000 katonája elfoglalta állásait a hegyek égbenyúló csúcsain. Ugyanakkor Guisan tábornok, a haderő főparancsnoka közölte a nagyhatalmakkal, hogy országa a legszigorúbb semlegesség álláspontjára helyezkedik. Véleménye szerint a „villámháborús” korszakban Svájc csak úgy őrizheti meg függetlenségét, ha jelőre megismeri a náci hadvezetés szándékait. Utasította a hadsereg hírszerző osztályát, szerezzen be minél több adatot a hitleristák haditerveire vonatkozóan. Ezek nagy része a szövetségesekhez került. Svájc magatartása ugyanis — ök maguk „aktív semlegességnek” nevezték — a Hitler-ellenes koalíció megsegítésében fejeződött ki.

² Amort—Jedlička i.m. 93—94.

³ Roger Gheysens: *Le véritable rôle de l'espionnage (A kémkedés igazi szerepe). Verviers, Belgium, 1964.*

⁴ Gheysens i.m. 166.

⁵ Norvégia közelgő inváziójáról a svédek értesítették az angol—francia hadvezetést, a svéd titkosszolgálat szervezte meg a neves dán fizikusnak, Niels Bohrnak a szökését, ugyanez a szolgálat juttatta el Londonba 1944 nyarán annak a V—2 kísérleti rakétának a maradványait, amely svéd területen robbant fel.

Kik a szembanálló kémerők a svájci államszövetség területén? Elsősorban a svájci kémizmolgát Roger Masson ezredes vezetése alatt. (Ennek a szervezetnek rendkívül bonyolult voltáról később lesz szó.) Az Intelligence Service, illetve ennek kémelhárító szervezete az MI5. 1942 novemberében megjelenik Bernben Allen Dulles, az amerikai OSS küldötte, a CIA jövendő főnöke, és nyilvánvalóan ott nyüzsgönek a náci kémek ezrei. Ugyanakkor a titkos háború színterül szolgáló Svájcban él egy szerény megjelenésű, meglehetősen rosszul öltözött férfi, aki 1934 óta Luzernben lakik: Rudolf Roessler. Ennek a különös embernek és az általa vezetett kémhálózatnak történetét írta meg két francia újságíró: Pierre Accoce és Pierre Quet.

Könyvük sok vitára adott alkalmat a nyugati sajtóban. A munkát magát Svájcban is visszatetszéssel fogadták, mert a szerzők, az 1939—1945 közötti eseményeket elemezve arra a következtetésre jutottak, hogy a háború alatt a hagyományos svájci semlegesség mítosza végérvényesen szétfoszlott. Ezzel a kérdéssel már eddig is több munka foglalkozott. Így például John Kimsche *Spying for Peace* (franciául: *Un général suisse contre Hitler*, Paris, 1962) című munkája is. A szövetségi tanács már korábban megbízta Bonjour professzort, az ismert svájci történészt, készítsen jelentést az ország polgári és katonai hatóságainak a háború alatt tanúsított magatartásáról. A Bonjour-jelentést nem hozták nyilvánosságra. A svájci kormány ugyanis arra az álláspont a helyezkedik, hogy a hivatalos és magántulajdonban lévő irattárakat csak ötven évvel a szóban forgó események után nyitja meg a nyilvánosság számára. Így vált lehetővé, hogy egyes tanulmányok szerzői, ellenérvek híján, és a már kitaposott úton haladva, újabb, szerintük ismeretlen részleteket hozzanak napvilágra a háborúnak Svájcot érintő eseményeiből.

Most tegyük félre, egyelőre, a könyv körül forrósodó polémiát, és vegyük elő magát a munkát. Tehát Pierre Accoce és Pierre Quet: *La guerre a été gagnée en Suisse. L'affaire Roessler* (A háborút Svájcban nyerték meg. A Roessler-ügy. Paris, 1966)

Bizonyos Rudolf Roessler

Tizenegyen voltak barátok, végigharcolták az első világháborút, tizen katonának maradtak, Roessler polgári pályát választott, és amikor Hitler beült a kancellári székbe, feleségével együtt Svájcba emigrált. A „tizek“ Németországban maradtak és hűséget esküdtek a Führernek. Roessler Luzern egyik csendes utcájában kiadót nyitott, Vita Nova Verlag volt a neve, és főleg a nemzetiszocializmust leleplező munkákat adott ki. Az információk Berlinből jöttek, mert a „tizek“ helyükön maradtak, és 1934-től kezdve rendszeresen tájékoztatták régi, frontharcos bajtársukat. 1939. május 23-án Hitler közli hadseregearancsnokaival, hogy még az év nyarán megtámadja Lengyelországot. „München után — mondja Hitler — vérontás nélkül nem érhetünk el újabb sikereket. Háború lesz tehát...“

„Május 30-án — olvassuk most már a francia újságírók könyvében — két polgáriruhás férfi érkezik Luzernbe. A civilek: Fritz T. és Rudolf G. tábornokok Roesslert keresik. »Eljött a vég!« — mondják — Hitler háborút akar, mi pedig nem akarjuk, hogy a náci-Németország megnyerje ezt a háborút... Minden fontos adatot megkapsz tőlünk, add el, ajándékozd oda őket, akinek akarod. De elsősorban a náci-zmus legelkeseredettebb ellenségeinek...“ T. tábornok kis, darabokra szedett, rövid-hullámú rádiókészüléket hozott magával. A „tizek“ közül nyolcan olyan beosztásban vannak, ahova befutnak a Wehrmachtra vonatkozó összes titkos intézkedések. Roesslert egyik emigráns barátja, Christian Schneider tanítja meg a rádió kezelésére. (A *Der Spiegel* kétsége vonja azt, hogy Roessler és a „tizek“ között rádiókapcsolat létezett volna. Az információk valószínűleg olyan távbeszélő vonalon érkeztek, amelyekről Roessler partnerei tudták, hogy nem hallgatják le, vagy pedig Olaszország felé tartó futárok útján.) Roessler barátja, Xavier Schniepper, aki a svájci titkosszolgálatban dolgozott, összeköti Roesslert főnökével, Hans Hausamann őrnaggyal, aki a „Bureau H“ — fedőneve „Pilatus“ — elnevezésű hálózatot vezeti. Főfeladata — Guisan tábornok elképzelése szerint — Németország megfigyelése. Hausamann közvetítésével jutnak el Roessler hírei Guisan tábornokhoz, onnan a svájci központi titkosszolgálathoz, tehát Roger Masson ezredeshez, és ennek jóvoltából — a szövetségesekhez. Később megalakul az NS-1 osztály (fedőneve „Rigi“), ennek főnöke dr. Max Waibel őrnagy. A Masson—Hausamann—Waibel szervezet a „Viking-vonal“ nevet kapta.

A „Viking-vonalon“ át információk tömege jutott el a nyugati vezérkarokig. E

jelentések sokoldalúsága kiderül Accoce és Quet könyvéből, ugyanakkor azonban a két szerző azt állítja, hogy amennyiben 1939—1940-ben Nyugaton komolyan veszik a Roessler-hálózat információit, akkor „a világháború képe másképpen alakul: Hitler még 1940-ben le lehetett volna győzni“. Ez könnyen megcáfolható állítás, hiszen nem egy, a történelem e szakaszával foglalkozó munka és maguk az egykori események bizonyítják, hogy a nyugati hatalmak — így elsősorban Nagy-Britannia a Chamberlain-kormány idején a „mindenáron megegyezni Hitlerrel“ jelszó nevében utolsó pillanatig elhanyagolták hadseregük korszerűsítését. Bár a hitlerista „ötödik hadoszlop“ Norvégiában, Hollandiában, majd Franciaországban beépített ügynökeinek nem kis szerepük volt az 1940. évi „Blitzkrieg“-ben, a csatákat lényegében a Wehrmacht katonai főlnye döntötte el.

Mégis nem hagyható figyelmen kívül, hogy az 1940. májusi német támadást jelző információkat, bárhol is érkeztek azok, a nyugati vezérkarok nem vetették komolyan. Így például — írja Accoce és Quet — J. G. Sas-t, a berlini holland katonai attasét svájci kollégája már 1940 márciusában értesítette: a németek el akarják foglalni Dániát. Sas azonnal közölte a hírt Kjölsen kapitánnyal, a dán attaséval, de a dán kormány nem törődött e jelentésekkel 1940. március 25-én hasonló utakon a norvég kormánynak is tudomására hozták a nációk „Weserübung“ nevű inváziós tervét. Hiába! 1940 május elsejétől kezdve a francia Deuxième Bureau, pontosabban Gauché és Rivet tábornokok továbbítják a francia kormányhoz és a vezérkarhoz Roessler adatait: a német tankhadosztályok Sedan környékén kísérlik meg az áttörést. Ennek ellenére a francia hadsereg Belgiumban várta a Wehrmacht támadását...

„A második világháború e tragikus epizódja is jellemzi az európai vezérkarok ellenszenvét a hírszerzőkkel szemben — írja Accoce és Quet. Kémeik, különleges küldetéssel megbízott katonák? — Ugyan! Inkább gyanús, bizalmat nem érdemlő személyek, akikkel nem ajánlatos érintkezni még akkor sem, ha mondjuk, ingyen szállítják nagyfotosszerű információikat.“

A Dora-hálózat

1940 júliusában Hitler közli vezérkarával, hogy meg fogja támadni a Szovjetuniót. A Roessler-hálózat útján érkező hír nagy megkönnyebbülést okoz Svájcban. A keleti háború tehermentesítheti a svájci határokat. A svájci kémszolgálat úgy véli, ennek a hírnek más jelentősége nincs is, ezért éppen arra készül, hogy valamelyik poros mappa mélyébe eltüntesse, amikor Roessler így szól Hausamannhoz: „Felhívom figyelmét, hogy az én életem és az általam képviselt személyek célja a náciizmus megsemmisítése. Mindenkít, aki e cél elérése végett a világot segíti, megsegítünk mi is.“ Hausamann erre azt válaszolja, hogy egyelőre még nincs orosz—német háború, és „különbön pedig mi sohasem fogunk érintkezni velük“.

Hitler 1940. december 18-án elfogadta az OTTO elnevezésű haditervet, amelyet ő „Barbarossa-tervnek“ keresztelt el. Nyolc nappal később Roessler hírszerző-karrierje leghosszabb jelentését veszi Berlinből. Elhatározza, hogy maga keres kapcsolatot a szovjet hírszerzőkkel. 1941 januárjában ebédre hívja barátját, Christian Schneidert, akiről tudja, hogy kommunista, és elmondja neki: birtokában van a „Barbarossa-terv“ másolata. Két hét múlva Schneider közli Roesslerrel: a szovjet hírszerző szolgálat központja Genfben működik. Roessler székhelye, Luzern és Genf közé két úgynevezett „rövidzárlatot“ kell beépíteni, azaz két olyan személyt, akik Roessler információit átadják a szovjet kémközpontnak. Ha a svájciak letartóztatnák őket vagy a nációk elrabolnák ezt a két személyt, elvben sem Genf, sem Luzern nem bukna le. Az első „rövidzárlat“ maga Schneider (fedőneve „Taylor“, átveszi a híreket Roesslertól és átadja őket Rachel Dübendorfernek („Sissi“), aki a BIT, a genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal alkalmazottja. Roessler fedőneve „Lucy“ lesz. Ilyenképpen Roessler sohasem lép közvetlen kapcsolatba sem a szovjet hálózattal, sem annak főnökével. Ki ez a főnök?

Roessler — R. A. Hermes néven — figyelemre méltó tanulmányt írt a Wehrmacht katonai stratégiájáról (*Die Kriegsschauplätze und die Bedigungen der Kriegsführung* — A hadszínterek és a hadvezetés feltételei). Mivel könyvéhez bizonyos számú katonai térképre volt szüksége, Svájc legjobb térképészeti vállalatához, a genfi „Geo-Presse“-hez fordult. A cég igazgatója személyesen utazott Luzernbe, hogy Roesslerrel találkozzék, „aki nem is sejtette, hogy ez a zömök, hat nyelven beszélő férfi, aki könnyedén vetette papírra elképzeléseit, a svájci szovjet hírszerző szolgálat főnöke: Alexandre Rado...“ (Accoce és Quet i. m. 135).

A nyugati országokban megjelenő könyvek és folyóiratok különböző módon mutatták be dr. Radó Sándort, aki jelenleg Budapesten él, Kossuth-díjas egyetemi tanár, a földrajztudományok doktora, az Állami Földrajzi és Térképészeti Hivatal vezetője. Egyes szerzők mint „különleges kiképzéssel rendelkező, kiváló titkos ügynökről” beszélnek róla, mások azt is tudni vélik, hogy Radó milyen kémiskolákat végzett. Olyan ügynök tehát, aki „sok országot bejárt és a hírszerzésben gazdag tapasztalatokkal rendelkezik”.

Nekem dr. Radó Sándor 1967 őszén, találkozásunk alkalmával azt mondta, hogy mint régi és meggyőződéses kommunista, adott pillanatban azt a megbízást kapta, menjen Svájcba és építse ki a hitlerista Németország megfigyelésével foglalkozó hírszerző szolgálatot. „Ez volt a feladatom, és én minden lehetőt megtettem, hogy ezt a megbízást teljesítsem... Amennyiben egyszer megírom emlékezéseimet — folytatta Radó Sándor —, tisztázni szeretném ezeket a kérdéseket, és nagy szerepet szánok azon törekvések megcáfolásának is, amelyek egyes szerzők képviselnek, és amelyek, bár burkolt alakban, a náci imperialista katonai becsület ügynevezett rehabilitálását célozzák.”

Valóban! Winfried Martini a hamburgi *Die Weltben* közölt cikksorozatában hazaárulóknak bélyegzi a Roessler-hálózat tagjait, mondván, hogy: „A háborúban... a németek sorsszerűen egymásra voltak utalva, eltekintve attól, elfogadták-e, helyeselték-e a háborút és a rendszert, vagy sem.” Mások, a többi között az ismert müncheni történész dr. Wilhelm Ritter von Schramm, a zürichi *Weltwoche* és a bonni *Parlament* hasábjain felmenti a német tábornokokat az árulás vádjáról. Maga a *Der Spiegel*, annak a számának borítólapjára, amelyben a Roessler-kérdéssel foglalkozik (1967. 4.), ezt a sokatmondó, nagybetűs címet helyezte el: „Árulók a Führer főhadiszállásán”... Ugyanakkor azonban a *Der Spiegel* visszautasítja az ismert jobboldali lap, a *Deutsche National-Zeitung und Soldaten-Zeitung* ama kijelentését, miszerint „ez az árulás pecsételte meg a nagynémet vereséget”. Friedrich Rossbach ezredes, a hitleri nagyvezérkar volt tagja így ír a „tízokról”: „Katonai hatalmukat szabotálták, tehát hátulról döfték le a Reich harcosait...⁶ Az olvasó is észreveszi, hogy ez az állítás nem egyéb, mint a jobboldali „Dolchstoss-legenda” felélesztése. Hitler is azt állította, hogy 1918-ban a német hadsereg csak azért vesztette el a háborút, mert a forradalom orgyilkos módon „tört döftött a hátába...”.

De térjünk vissza a Dora-hálózatra, amelynek vezetője Radó Sándor, legjobb ügynöke talán Otto Pünter („Pakbo”), volt svájci újságíró. Az angol Alexander Foote („Jim”), aki mint Pünter is, a spanyol köztársasági hadseregben harcolt a fasiszták ellen, Lausanne-ban lakik és rádióadó-vevő készülékét egy írógépbe beépítve rejti el. A „Dora-hálózat” második adóállomása Genfben működik Edmond Hamel („Eduard”) rádiókereskedő lakásán, a harmadikat pedig — ugyancsak Genfben — Marguerite Bolli („Rosa”) pincérnő kezeli. A „Dora-hálózat” a „Geo-Presse” elnevezésű cég fedezete alatt dolgozik, mintegy ötven „hírforrást” használ fel, legtöbbször a hitleri Németország háborús készülődéseire vonatkozó információkat szállítja. A moszkvai központ, ahova az információk befutnak, „Centrum” néven szerepel, az onnan érkező válaszokat, utasításokat hozó táviratok alatt mindenkor a „Direktor” aláírás olvasható.

A „Centrum” bizalmatlanul fogadta Roessler („Lucy”) információit, és kezdetben kategorikusan vissza is utasította őket. Hasonló sorsra jutott a szovjet hírszerző csoport többi olyan információjára is, amely a Szovjetunió ellen készülő hitleri agresszióra vonatkozott. „Az első figyelmeztetés felderítők útján már 1940-ben megtörtént. Különböző az összes figyelmeztetéseket ugyanaz a sors érte: Sztálin egyszerűen nem vette figyelembe őket.”⁷ Ugyanez történt azokkal az információkkal is, amelyek már a támadás pontos idejét jelezték. 1941. május 20-án érkezik a „Centrumhoz” Sorge távirata, amely a távoli Tokióból figyelmeztet, hogy a Moszkva irányába induló támadást június 20-ára tervezik Berlinben. Sorge június 15-én a következő táviratot küldte Moszkvába: „A széles fronton kibontakozó támadást június 22-én hajnalban indítják meg.”

Igen érdekes az alábbi, a Dora-hálózat szerepére vonatkozó idézet. A német agresszió kezdetét feltűntető információ Roessleről Radóhoz került, „... aki jelentést

⁶ *Zwischen Wehrmacht und Hitler. Hannover, 1950.*

⁷ *A. M. Nyekrics: Így történt ... 1941. június 22. Budapest, 1967.*

készített, ezt átadta a csoport rádiósának, Alexander Footenak. Meghagyta, hogy tekintettel a jelentés rendkívüli fontosságára, június 14-én két óra hosszat sugározza... Ivanov kapitány, a rejtjelmegfejtő szolgálat vezetője Moszkvában a távirat első részét félóra alatt megfejtette: »Dora a Direktornak via Taylor. A Szovjetunió megtámadásának napja június 22 hajnali 3,15«. Ivanov rögtön átadta a szöveget föllöttesének, majd folytatta a megfejtést. »Hitler két nappal ezelőtt határozott, a jelentés ma érkezett ide, svájci diplomáciai futár hozta, folytatni fogom 0130 Dora«. Ivanov föllöttes azonnal közölte a szöveget a »Direktorral«, akit a legfőbb vezérkar üléséről hívott ki. 48 órával később, Arwid Harnack, aki a szovjet ügynökök listáján »Coro« néven szerepelt, hasonló szövegű táviratot küldött Berlinből. Mindezek bizonyítják, hogy a szovjet felderítő szolgálat tökéletesen dolgozott, hiszen jóelőre jelezte, hogy országát meg fogják támadni...»⁸

Sajnos, amint az ma már köztudomású: „Ezeket az adatokat... Sztálin teljesen indokolatlanul alábecsülte vagy elvetette, mert nem hitt abban, hogy Németország 1941 júniusában megtámadja a Szovjetuniót... Mindez ahhoz a keserű következtetéshez vezet, hogy a háború kezdetén elszenvedett súlyos vereségek egyik oka a legfelsőbb politikai és katonai vezetőség által elkövetett hibákban keresendő“ — állapítja meg Andrej Grecsko marsall a *Novoje vremja* 1966. évi 25. számában.

A „Dora-hálózat“ a támadás pontos idejét közlő táviratokra semmiféle választ nem kapott. Ennek ellenére Alexander Foote mégis „rááll“ az ismert hullámhosszra, „valamilyen belső kényszert érez, hogy közelebb kerüljön Moszkvához... Hallgatja a semmit sem mondó fütyüléseket, az úrból érkező zajokat... Foote hirtelen felfigyel, a zajok jelekké változnak át, fülhallgatójában az ismert „két vonal—két pont“ jelzést hallja, ez a „Z“ betű, a Centrumban ülő kolléga így szokta kipróbálni gépét, „Z“ jelzéseket dob a világűrbe. Rövid szünet, azután az üzenet: „Az összes hálózatokhoz... Az összes hálózatokhoz... a fasiszta hordák megtámadták a dolgozók hazáját. Eljött a pillanat, amely arra kötelez, hogy minden erőnkel segítsük a Szovjetuniót ebben az élethalálküzdőlemben. Aláírás: Direktor.“ Újabb szünet, majd utána a jelzés: NDA... NDA — ez Foote hívójele. A „Centrum“ közli, hogy a „Lucy“-től érkező híreket ezentúl a VYRDO, azaz „rögtön továbbítandó“ kategóriába kell sorolni (Accoce és Quet i. m. 162—163).

1941. június 22-ike után nemegyszer előfordult, hogy a „Centrum“ a Dora-hálózatot át köszönetét fejezte ki „Lucy“-nek értékes információiért. Ugyanakkor sokszor megtörtént az is, hogy a „Centrum“ felhívta a hálózat figyelmét „Lucy“ adatainak pontatlanságára. Sok adat és tény caféjola Accoce és Quet azon állításait, miszerint, 1. „Lucy“ lett volna a szovjet hadvezetőség egyetlen hírforrása, 2. ezek a tudósítások „döntően befolyásolták a második világháború kimenetelét“. A könyv ugyanis azt bizonygatja, hogy Roessler Berlinből kapott értesülései meghatározó jelentőségűek voltak a hitlerista hadosztályok Sztálingrádnál elszenvedett veresége szempontjából, és hogy elsődlegesen ezek alapján hiúsították meg a Wehrmacht legutolsó, nagy keleti offenzíváját, 1943 nyarán Kurszknál.

„Vajon komolyan lehet-e venni P. Accoce és P. Quet ama állítását, hogy a Szovjet Hadsereg győzelme Paulus csapatai fölött kizárólag a hírszerzőknek köszönhető? — teszi fel a kérdést J—C Buhrer⁹. A *Der Spiegel* (már idézett cikkében) hozzászól: „Akármilyen fontossággal bírt is Roessler hálózata a szovjet hadvezetés számára, a második világháborút nem ez a hálózat nyerte meg... az ellenfelek fölénye és a szovjet marsallok okos hadvezetése minden bizonnyal és minden árulás nélkül a III. Birodalom összeroppanásához vezetett volna.“ Ami pedig a kurszki offenzíva adatainak „elárulását“ illeti, a két újságíró tézisének védelmezői is akadtak. Így például dr. Paul Schmidt, Ribbentrop volt hivatali előadója, aki Paul Carell néven 1966-ban Frankfurtban *Verbrannte Erde* címen könyvet adott ki, ebben az „árulás“ és a kurszki német vereség közé egyenlőségi jelet tesz. A *Der Spiegel* csodálkozásait fejezi ki afölött, hogy Schmidt-Carell „figyelmen kívül hagyta a szovjet taktikai-százraföldi és légi-felderítés tevékenységét, valamint a német csapatok mögött portyázó partizánoktól szerzett értesüléseket“. Ezek alapján az „oroszok már hetek óta várták a német nagyoffenzívát, erős tankelhárító reteszt építettek ki, és ezt, amint az események is bebizonyították, sikerrel használták“.

⁸ Ladislav Farago: *War of Wits. Francia kiadása: Les secrets de l'espionnage. Paris,* 1955. 178.

⁹ *Le Monde*, 1966. június 22.

Kik voltak ezek a titokzatos emberek, akik Hitler főhadiszállásának kellős közepén úgyszólván pillanatok alatt tudtak meg minden titkot? Nemcsak a hadmozdulatokról voltak kitűnően értesülve, hanem például még arról is, hogy Paulus VI. hadserege benzinhányban szenved, és így nem tudja folytatni előrenyomulását a Volga felé. „Néhányan, csak kevesen ismerik nevüket... — írja Accoce és Quet. — Igen nagy veszélynek, megtorlásoknak tennők ki ma is ezeket az ellenállókat és családjukat, ha nevüket leírnók. Ezért csak kezdőbetűkkel fogjuk jelölni őket...“ Roessler 1958-ban meghalt. Fél évvel halála előtt barátja, Schnieper 18 éves fiának elárulta a tíz antifasiszta tiszt nevét. „Amikor már érett férfi leszel, és akik ma még élnek mind eltávoztak, közölheted a világgal ezt a névsort.“ Másfél évvel e beszélgetés után az ifjú Schniepert halálos autószerencsétlenség érte. Egyesek megkísérelték, hogy a két francia szerző könyvében szereplő kezdőbetűkkel spekuláljanak. Így okoskodta ki például Walter Görlitz történész, hogy Helmuth S. talán Stief altábornaggyal azonos, Rudolf G. esetleg Rudolf Gercke tábornok, a Wehrmacht volt szállításiügyi főnöke, Fritz pedig T. Thiele vezérezredes lehet... És így tovább. De ez a módszer sem vált be. Ekkor a találgatások áttértek a fedőnevek területére. Werther, Teddy, Olga, Stefan, Bill...

— *Egyesek — budapesti látogatásom alkalmából mondta Radó Sándor — abból kiindulva, hogy a hálózat emberei néha saját nevükhöz vagy lakóhelyükhöz hasonló fedőneveket viseltek (a luzerni Roessel = Lucy, Schneider = Taylor, azaz szabó, Radó = Dora), úgy vélték, hogy a Werther név mögött csakis dr. Wilhelm Schneider kapitány húzódhat meg, hiszen értékes díszsertációt írt Goethe Az ifjú Werther keservei című munkájáról. Üres okoskodások, nevekkal való, minden alapot nélkülöző úzérkedés. E fedőnevek legnagyobb részét, miután Roesslerrel felvettük a kapcsolatot, én adtam teljesen önkényesen.*“

Arra a kérdésemre, igaz-e az, amit bizonyos szerzők állítanak: a „Roessler-hálózat“ sok pénzt kapott információért? — Radó Sándor így felelt:

— Lucy nevetséges összegeket kapott. Azt, amit adott, nem lehetett pénzben felmérni. A hírszerzés piacán nem voltak az övéhez hasonló »árúk«, így azután egészen egyszerűen nem volt kurzusuk. Roessler kis kiadója sok pénzbe került, de ő ragaszkodott hozzá. A kis Svájcban, amely maga is háborús gondokkal küzdött, nem tudta elhelyezni könyveit. Nem, kérem, Roessler nem pénzért dolgozott, sem ő, sem informátorai. Nem voltak kommunisták, de meggyőződéses antifasiszták voltak.

„Aktív semlegesség“

A francia fegyverletétel után, 1940 júniusában, Berlin azt követelte a svájci kormánytól, szakítsa meg gazdasági kapcsolatait Londonnal. A szövetségi tanács — semlegességre való hivatkozással — elutasította ugyan ezt a követelést, de 1940 augusztusában gazdasági egyezményt írt alá a III. Birodalommal. Ezt az egyezményt Londonban úgy tekintették, mint Svájcnak a tengelyhatalmakhoz való csatlakozását, és ezért gazdasági blokad alá vették Svájcot. A kis ország tehát két malomkö között öröklődött. Nyersanyagot kapott a náciaktól, készárut szállított nekik és nemcsak a híres svájci sajtót, hanem gépeket, sőt fegyveralkatrészeket, műszereket és muníciót is... Ugyanakkor az 1940 novembere óta teljes sötétségbe borult svájci városok nemegyszer „véletlen“ folytán éppen akkor világosodnak ki, amikor feleltük húznak el a Németországot támadó angol bombázó kötelékek... Ez is az „aktív semlegességhez“ tartozott, akár az a tény, hogy Roger Masson ezredes szolgálata szemt hunyt a „Lucy-“ — és a „Dora“-hálózat tevékenysége fölött. Az SD és az Abwehr azonban jól tudta, hogy valahol Svájcban szovjet kémiszolgálat dolgozik, és ügynökök ezreit szabadította rá az alpesi országra. Masson ezredes kémelhárító szolgálata, a BUPÖ azonban rövid idő alatt 1500 német kémét (legnagyobb részük svájci állampolgár volt) juttatott börtönbe.

Walter Schellenberg, az SD vezetője többször ellátogatott Svájcba, egyszer pedig német területen találkozott Masson ezredessel. Mit kívánt Schellenberg? Náci méreteken számítva, igen keveset. Schellenbergnek magának is szüksége volt a svájci „piacra“. Ott akarta elhelyezni a vezénylete alatt gyártott hamis angol fonatokat. A hitleristák tehát kesztyűs kézzel bántak a semleges országgal. Különös je-

lenség, hiszen Svájc a Hitler leigázta Európa közepén feküdt. H. R. Kurz svájci történész 1961-ben a náci nagyvezérkar irattárában 1940. augusztus 26-áról keltezett dokumentumot fedezett fel. Ez volt a „Tannenbaum-terv“, amely a kis államszövetség lerohanásának hadműveleteit tartalmazta. Miért nem hajtották végre? „A náciak is jól tudták, hogy Svájc hagyományos semlegessége nagy tiszteletnek örvend a világban. Nem hagyhatták figyelmen kívül azt a számukra nézve veszélyes erkölcsi hatást, amit Svájc elfoglalása okozott volna.“¹⁰

A „Dora-hálózat“ 1943 őszéig zavarátalanul dolgozott. Ekkor — a *Der Spiegel* szerint — a svájci rendőrség, a BUPO szándéka ellenére „a szövetségi semlegesség dogmáját védelmezve... letartóztatta a hálózat tagjait. Foote, Dübendorfer, Böttcher, Schneider, Bolli és a Hamel-házaspár börtönbe kerül, Radó eltűnik...“. Accoce és Quet viszont azt állítják, hogy a letartóztatásokat Masson rendelte el. „Le kellett fognia a szovjet hálózatot, hogy megmenthesse a Roessler-hálózatot“. Roessler tehát szabadon marad és szorgalmasan szállítja adatait a „Bureau H“-nak. Fontos információk ezek, egyesek közülük a V-1 és V-2 rakétára vonatkoznak, amelyek valóban közvetlenül érdeklík Londont. Ezeket az adatokat „a nyugati szövetségesek, sajnos, nem részesítették kellő figyelemben... Az oroszok jóval éberebbek és intelligensebbek voltak...“. Az SD kopóinak figyelme adott pillanatban Roesslerre irányul. Német emigráns? Miért nem tagja a svájci nemzetiszocialista szervezetnek? A Reich ellensége? Masson ezredes 1944. május 9-én a lausanne-i börtönbe viteti Roesslert. „A tömlőc! Valóban ez az egyetlen olyan svájci hely, ahova az SD nem érhet el“ — írja Accoce és Quet. Ugyanazon év szeptemberében megnyílnak a börtönök kapui. A Nyugatról és Keletről előrenyomuló szövetséges hadseregek vasfogójában vergődő náci fenevad már nem jelent veszélyt Svájc számára.

A svájci lapok 1945-ben támadást indítottak Roger Masson ezredes ellen. Fel-szólították, magyarázza meg, miért volt a kelleténél szorosabb kapcsolatban náci „kollégájával“, Walter Schellenberggel. Masson természetesen hallgatott, és titkát végül is magával vitte a sírba. Amikor 1967. október 19-én 73 éves korában elhunyt, „...a svájci sajtó nagy része — ha elkésve is — hódolatát fejezte ki emléke előtt, de nem vetette fel a történelem eme szakaszának homályban maradt epizódjait. Úgy tűnik, ennek a zavaros korszaknak felderítéséhez még sok világosságra van szükség“ (*Le Monde*, 1967. október 21).

Valóban! A kémzolgálatok tevékenysége — ez érthető — a történelem legfelté-
őrzöttebb titkai közé tartozik. A hírszerzők szerepével foglalkozó könyvek írói megtorpannak a „hét lakattal“ lezárt irattárak előtt, részben ezzel magyarázható, miért annyi ezekben a munkákban a találgatás, feltételezés, ellentmondás és — néha — a félrevezető szándék. Az állítás, hogy a „háborút Svájcban nyerték meg“, esetleg akaratlanul is vigaszt nyújthat a III. Birodalom nosztalgijában szenvedőknek, akik meg vannak győződve arról, hogy Németország vereségét az árulás okozta — egy-maga. Ez az állítás nem szorítja-e homályba azoknak a millióknak, nőeknek és férfiaknak, a szerepét, akik hozzájárultak Hitler legyőzéséhez? (J—C Buhner, *Le Monde*, 1966. augusztus 3). Hasonló következtetésekre jutnak az új Sorge-könyv szerzői is, akik azokat a munkákat bírálják, amelyekben „Sorge mint Moszkva egyetlen megmentője“ szerepel. „Ezek a túlzottan magasztalók, a »véletlenek« és teljesen szubjektív okok számlájára írják a fasiszták katonai terveinek összeomlását...“¹¹

A Der Spiegel véleménye szerint, a svájci kémközpont nagyobb jelentőségű volt a Szovjetunió számára, mint Richard Sorge, a neves tokiói hírszerző vagy a „Rote Kapelle“ — mutatom a lap 1967. január 16-i számát dr. Radó Sándornak.

— Ebben lehet valami — feleli. — Nem szabad elfelejtenünk, hogy Sorge távol, ellenséges területen, hadat viselő országban működött. Mi semleges államban dolgoztunk. Igaz, minden lépésünket figyelték, de amikor a náciak kiadatásunkat kérték, a svájci kormány megtagadta.

És a „Die Rote Kapelle“?

Hősökről szóló új mappát nyitott ki előttünk Gilles Perrault *L'orchestre rouge* -- A vörös zenekar — című könyvében, (Paris, 1967). A dosszié azért új, mert egy, már ismert felderítő csoportról szóló, ismeretlen adatokat tár elénk.

¹⁰ *Novoje vremja*, 1961. 30.

¹¹ *Julius Mader — Gerhard Stuchlik — Horst Pehnert: Dr. Sorge funkt aus Tokyo. Berlin, 1966. 171—172.*

Pérrault, a többi között, felkutatta Franz Fortnert, aki 1941-ben az Abwehr vezetői közé tartozott. „Alacsony, zömök, rossz arcú, elefántszerű fülei lobognak, amikor a hasát rángatva, arditva nevet. Franz Fortner ma hetvenéves. Bizonyára mély benyomást hagyott azok emlékezetében, akiket ez előtt húsz évvel kora hajnalban az ágyból kirángatott” — írja róla Pérrault. Ez a Fortner volt az — folytatja —, aki az első részt ütötte az európai szovjet kémhálózaton, amikor Brüsszelben lefogta az egyik »zongoristát« (rádióst). „Miért zongorista a rádiós? „Amint ön is tudja — meséli Fortner —, nálunk, az Abwehrről valamely kémszervezet a »zenekar« nevet viseli. (Megfigyelendő: a nyugdíjas Abwehr vezető ma is jelen időben beszél...) A főnököm azt javasolta: »Orosz zenekar« legyen a szovjet kémhálózat neve. Nem, mondtam neki, jobb lesz a »Vörös zenekar«. Így tehát a »Vörös zenekar« — *Die Rote Kapelle* — ezen a néven lépett be a történelembe, »mégpedig a főbejáraton« — jegyzi meg Pérrault. Mi, általában, az eddig megjelent adatok alapján „Coro- (vagy Corot-) csoport“-nak vagy „Harnack—Schulze-Boysen szervezet“-nek ismerjük. Tagjai között különböző társadalmi helyzetű és politikai pártállású emberek voltak, de valamennyit antifasiszta meggyőződése vezette a Szovjetunióval való szolidaritáshoz.

Greta Kuckhoff, azon kevesek egyike, akit a csoport lebukása után nem végeztek ki, a *Novoje vremja* 1965. évi 19. számában tiltakozik a „Die Rote Kapelle“ elnevezés ellen, mondván, ez a név azért vált közismertté, mert maguk a volt pri-békek — így például Wilhelm Fricke vagy az egykori ügyész, Manfred Roeder tábornok — ezen a címen jelentették meg emlékezéseiket. Greta Kuckhoff, különben igen érdekes cikkében, úgy beszél a csoport tevékenységéről, mintha az csak a náci-propaganda ellen harcoló illegális szervezet lett volna. Pedig a „Harnack—Schulze-Boysen csoport“ elsősorban hírszerző hálózat volt, jóllehet még Hitler uralomra jutása előtt megalakult és nagyarányú antifasiszta tevékenységet fejtett ki az üzemekben és a hadseregben.

A berlini tagozat vezetője, Arwid Harnack, kétszeresen doktor (filozófiából és jogtudományból), amikor 1933-ban a birodalmi gazdaságügyi minisztériumban magas állást kapott, már meggyőződéses kommunista volt. Harro Schulze-Boysen főhadnagy a legrégebb német arisztokrata családok egyikéből származott. Tirpitz tengernagy unokaöccse volt, és amikor feleségül vette Philipp von Eulenburg herceg unokahúgát, esküvőjükön megjelent Göring is. A légierő minisztériumának külügyi osztályán dolgozott. Adam Kuckhoff író és felesége, Greta, Walter Husemann újságíró, Herbert Grasse nyomdász írták, illetve nyomtatták a röplapokat. Nyomdász volt Hans Coppi is, a szervezet vezető rádiósa, aki az információkat, mesterien változtatva hullámhosszát, továbbította a „Centrum“ felé. A szervezetnek dolgoztak — a többi között — Adolf Grimme, volt szociáldemokrata miniszter, Erwin Gherts, a Luftwaffe ezredese, Leo Skrypczynsky gyáros, Karl Behrens katonatiszt, az SA volt tagja, Horst Heilmann fiatal sorkatona, akit mint kiváló matematikust a vezérkar rejtjelrejtő osztályára helyeztek. Erika von Brockdorff bárónő, a birodalmi munkaügyi minisztérium munkatársa; egyébként az ő lakásáról adták le a „Centrum“-nak szóló táviratokat.

A Szovjetunió elleni támadás előestéjén az Abwehr és az SD ünnepélyesen biztosították Hitlert, hogy Németország területén nincs, nem lesz és nem is lehet szovjet felderítő szervezet. Itt kapcsolódik egybe, a világtűrbe dobott, a „Centrum“ felé igyekvő rádiótávíratok alakjában, a Dora-hálózat és a Rote Kapelle szervezet tevékenysége. A két csoport titkosadójának megjelenése, amelyeket a náci rádióelhárító szolgálata azonnal jelzett, a megfejthetetlen adások és a Moszkvából érkező, bizonyára, nyugtázó válaszcímek, nagy riadalmat keltettek a német vezérkarban. Hitler dührohamot kap, amikor az első jelentések az asztalára kerülnek. Hitler megbízta Himmlert — mint mondotta —, „...hogy ellenőrizze külföldi hírszerző szolgálatom (SD), a Gestapo Müller vezetete biztonsági szervei és Canaris kémelhárító szolgálata (Abwehr) közötti szoros együttműködést. Ezt a műveletet — amely a *Die Rote Kapelle* elnevezést kapta. — Heydrich hangolta össze“¹².

Gilles Pérrault könyvére visszatérve leszögezhetjük, hogy első ízben jelennek meg előttünk az „Orchestre rcuge“ igazi méretei. Megtudjuk, hogy a hálózat nemcsak Berlinből küldte felbecsülhetetlen értékű információit, hanem Párizsból, Amszterdamból és Brüsszelből is. Tehát valójában három központ működött, és ennek a hatalmas szervezetnek az élén mint „Nagy Főnök“ — így nevezi Pérrault —

¹² W. Schellenberg: *The Schellenberg Memoirs*. London, 1952. Francia kiadása: *Le chef du contreespionnage nazi parle*. Paris, 1957.

Leopold Trepper állt. A lengyel származású Trepper nevével a „vörös zenekarról“ eddig közölt dokumentumokban nem találkoztunk. Pérrault az első, aki felkutatta Trepper háború utáni lakhelyét — Leiba Domb néven él Lengyelországban — és elbeszélgetett vele. Pérrault azt írja, hogy Trepper, aki ez év februárjában lesz 64 éves, 1939-ben, majd 1940-ben Párizsban vezette a szovjet hálózatot, amely hétszáz ügynökkel dolgozott és kapcsolatai kiterjedtek Dél-Amerikára is. Véleménye szerint Trepper hálózatának nincsen párja a kémkedés történetében. Leopold Trepper rangja „igazgató-rezidens“ volt, ami — írja Pérrault — azt jelenti, hogy ő felelt az összes, Nyugateurópában működő szovjet hírszerző szervezetek tevékenységéért. Mivel azonban sem Pérrault könyvében, sem egyebütt nem bukkantak fel nyomok arról, hogy a „vörös zenekar“ és a „Dora-hálózat“ között valamilyen kapcsolat létezett volna, ez a kérdés is a még megoldandó problémák közé sorolható. (Itt említeném meg, hogy Radó Sándor rangja is „igazgató-rezidens“ volt.)

Gheysens — anélkül, hogy Trepper nevét szóba hozná — megírja, hogy a szovjet hírszerzés 1937-ben, Brüsszelben *Símex* néven import-export vállalatot alapított. Ez a vállalat, párizsi fiókjával együtt Franciaország lerohanása után is fennmaradt.¹³ Pérrault kifejti, hogy ezeknek a vállalatoknak megalapítása Trepper ötlete volt, hiszen jól leplezték a hálózat tevékenységét. Sőt mi több, 1940 nyaratól kezdve a Símex építőanyagokat szállított a Wehrmachtnak és a Todt-szervezetnek. Így sikerült „saját hálózatának költségeit, közvetlenül és bőségesen a németekkel kötött üzletekből fedeznie“. Amikor Pérrault előadja véleményét, amely szerint „Sztálingrátót a Trepper vezette hálózat mentette meg“, sőt „egy kicsit“ Treppernek és munkatársainak köszönhető, hogy a III. Birodalmat legyőzték, a „Nagy Főnök“ így válaszol: „Egyetlen csatát, egyetlen háborút sem nyertek meg a kémhálózatok. Ezeket a harcosok nyerik meg, akik vérüket ontják. Sztálingrátót is azok a katonák mentették meg, akik életüket áldozták fel a város romjai között.“

Az Abwehr, az SD és a Gestapo, valamint a „Rote Kapelle“ közötti harc egyenlőtlen küzdelem volt, hiszen a náciak a legkorszerűbb rádióbemérő-berendezésekkel voltak felszerelve. Mindamellett a brüsszeli rádióost, akit elfogtak, halálra kínozhatták, mégsem beszélt, a rejtjelmegfejtő öngyilkos lett. Akadt azonban egy harmadik, akinek „jóvoltából“ a kopók eljutottak az amszterdami, a párizsi és, valamivel később, a berlini csoporthoz. 1942 augusztusában kezdődnek el a letartóztatások — száztíz ember kerül a Gestapo karmai közé. Treppert Párizsban fogják el. Himmler meg akarja ismételni a hollandiai „Funkspielt“. Ez azt jelentené, hogy a lebukott hálózat tovább működik, mintha mi sem történt volna, felveszi a befutó információkat és cserébe hamis jelentéseket ad. Ilyen „Funkspielt“ rendeztek a náciak 1942 márciusában Hágában, ahol a hollandiai ellenállás rádiósa, Lauwers, miután letartóztatták, belemert abba, hogy fenntartja kapcsolatait Londonnal. Ehhez hasonló „rádiójátékot“ akart rendezni Himmler Trepper segítségével is. Ő egyetértett a javaslattal, ugyanakkor azonban alkalmat keresett — és talált — arra, hogy a „Centrum“-ot a hálózat lebukásáról értesítse. Röviddel azután, a Gestapo éberségét kijátszva, megszökött.

Pérrault könyve sok feltételezést tartalmaz és számos olyan kérdést vet fel, amelyekre, ezt a szerző is bevallja, nem tudott választ adni. A második világháború hírszerzői történetének nagy könyvében még sok a fehér lap. Mindamellett egyre több a felszínre kerülő dokumentum, jóllehet egyes irattárakat még hétpecsétes titokként kezelnek.

Aszódy János

¹³ Gheysens i. m. 164.

Udvarhelyi iskolák kirándulásai

Az iskolai kirándulások napjainkban már annyira általánossá váltak, hogy méltán mondhatjuk, szerves részei az oktatásnak, mintegy kiegészítői a tanteremben, laboratóriumokban végzett munkának. Ilyen értelemben pedig jelentőségük egyre nő, ezt bizonyítja az is, hogy pártunknak az ifjúság nevelésével kapcsolatos határozata különös hangsúlyt helyez a kirándulás, természetjárás, menetelés különböző formáira mint a testedzés eszközeire vagy a hazaszeretet, honismeret elmélyítésének a módszereire. Fontos tehát, hogy alaposabban foglalkozunk az iskolai kirándulások kérdéseivel: milyen célt követnek, kik vesznek benne részt, milyen kiválasztás alapján, milyen közlekedési eszközzel, milyen irányban? E sok probléma megtárgyalása, tisztázása hozzájárulhat a kirándulások nevelő erejének fokozásához, a gyermekek ismereteinek a gyarapításához, végső fokon az iskola egész tevékenységének javításához.

Az alábbiakban Udvarhely rajon iskoláinak kirándulásait igyekszem elemezni, hogy rámutassak néhány tanulságra, a kirándulásnak mint nevelési eljárásnak jobb kiaknázása végett.

1967 nyarán a körzet 57 iskolája szervezett kirándulásokat. 122 kiránduláson összesen 5148 tanuló és tanerő vett részt, 352 napon át. Az 57 iskola közül 46 falusi, nyolcosztályú általános, 6 líceum, 5 pedig városi általános iskola.

Az első, amire fel kell figyelniünk, hogy falun is tért hódít a kirándulás, még a kisiskolások körében is, holott nem is olyan rég a parasztember fölösleges időtöltésnek, pazariásnak tekintette a turisztikát. Hogy azonban ez a felfogás még kísért, az kiviláglik az iskolák arányának a megoszlásából. A 122 kirándulás közül 60-at 10 iskola szervezett, 62-t pedig összesen 47 iskola. A legtöbbet kiránduló tíz intézmény a következő: 1. Korondi líceum; 2. székelyudvarhelyi 1. számú Általános Iskola; 3. vlahicai líceum; 4. székelyudvarhelyi 2. számú Általános Iskola; 5. zetelaki líceum; 6. székelykeresztúri líceum; 7. székelyudvarhelyi 2. számú Líceum 8. vlahicai általános iskola; 9. szentléleki általános iskola; 10. székelykeresztúri általános iskola.

Ebből a megoszlásból kiderül, hogy a két városból, Székelyudvarhelyről és Székelykeresztúrról 5 iskola sorolható a legtöbbet kirándulók közé, a vidékiek közül pedig ugyancsak 5. Figyelemre méltó viszont, hogy a líceumok közül a vidékiek járják gyakrabban az országot. Ami érthető is, hiszen a városiakhoz képest hátrányban vannak, ha színházat, múzeumot s más jelentős kulturális intézményt óhajtanak látni, útra kell kelniök.

Aránytalanság mutatkozik a különböző szintű kirándulások között is.

Kirándulás- fajták	Kirándulás száma	Tanulók száma tagozatonként			Összesen I—XI
		I—IV	V—VIII	IX—XI	
Rajoni	27	395	623	60	1078
Rajonközeli	14	230	300	—	530
Tartományi	44	760	1158	20	1938
Országos	37	—	1332	270	1602
Összesen	122	1385	3413	350	5148

Elgondolkoztató jelenségekről vall ez a kimutatás. A kirándulások kétharmada tartományi és országos, és csupán egyharmad rajoni és rajonközeli. Ez a megoszlás még érthető volna a nagyobb gyermekekre vonatkozóan, föltételezve, hogy azok már bejárták a környéket, ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a tartományi kirándulásokon résztvetteknek több mint a fele I—IV osztályos, és hogy a rajoni meg rajonközeli kirándulásokon jóval kevesebb kisiskolás vett részt, mint a tartományiakon, akkor azt kell mondanunk, hogy a kirándulások megtervezése nem éppen célszerű. Nem számol a gyermekek korával, képzettségével, nincs összhangban az iskolában tanultakkal. A kirándulások megtervezésében pedig nem érvényesül a **fokozatosság**, ugyanis az elemisták előbb a közvetlen környéket kell hogy megismerjék. Csak így tudatosítható a szülőföld szeretete, csak így nyerhetnek a gyermekek olyan ismeretanyagot, amelyre majd építhetnek, amelyhez hasonlíthatnak majd később, távolabbi tájak megtekintésekor.

Ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes iskolák milyen szintű kirándulásokat szerveztek, ismét csak az átgondoltság, a távlati tervezés *hiánya* ötlük szembe: 7 iskola csak rajoni és rajonközeli kirándulást szervezett, 17 intézet csupán tartományit, 12 kizárólag országosat, 14 iskola indított kétfelét és mindössze 7 iskola tanulóit vettek részt mindhárom típusú kiránduláson. Legjobb a helyzet a már említett 10 iskolában, amelynek az esetében — három kivételével — mindenféle kirándulással találkozunk. Ezzel magyarázható egyébként ezekben az intézményekben a kirándulások népszerűsége, magas száma is.

Meglátásom szerint nem jó az sem, hogy a tagozati kirándulások száma kétszer annyi, mint az osztálykirándulásoké. Ha egy negyven férőhelyes autóbuszban az alsó tagozat minden osztályából tíz-tíz gyermek kel útra, akkor az elsős a negyedikessel, felső tagozat esetén az ötödikes a nyolcadikkal utazik együtt. A nagy korkülönbség és tudásanyaguk eltérése miatt amit az egyik megért, a másik számára felfoghatatlan, ami az egyik számára élmény, újdonság, a másik számára unalom.

E helyzet láttán ismét csak a fokozatosság elvét kell hangsúlyoznunk. Ha a kirándulásokat elsősorban osztályonként szervezzük meg, lehetővé válik, hogy kisebb költséggel, előbb a közvetlen környékre látogassunk el, s idővel a gyermekek növekedése arányában tekintésünk messzibb. Ezzel együtt a rajon természeti szépségei, geológiai, botanikai érdekességei, történelmi értékei feltárásának, népszerűsítésének is jó szolgálatot tennénk. Egyelőre azonban az a helyzet, hogy például a távolabbi Tordai-hasadékot gyakran felkeresik a környék iskolái, viszont a homoródalmási cseppkőbarlangot, rajonunk e ritka szép táját alig-alig tekintik meg.

Időtartam szerint a kirándulások a következőképpen oszlanak meg:

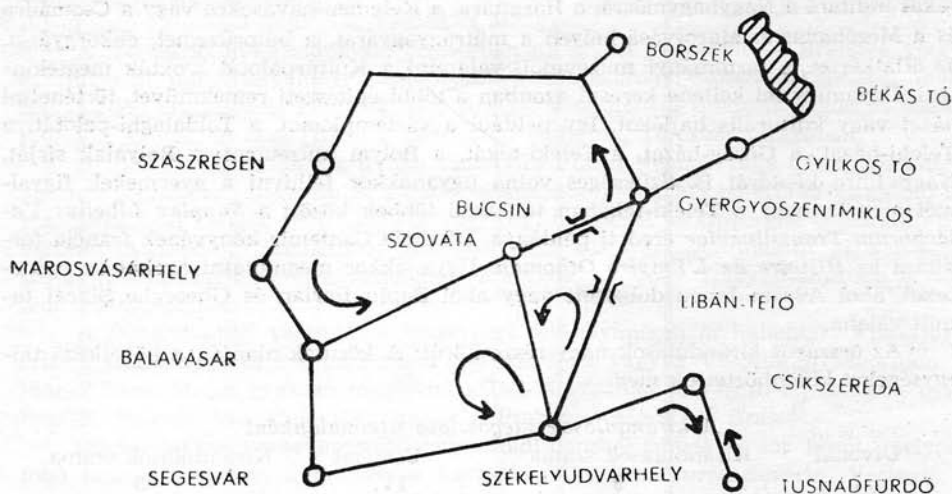
Össz kirán- dulások száma	Kirándulások száma időtartam szerint						
	1 napos	2 napos	3 napos	4 napos	5 napos	6 napos	7 napos
122	40	34	16	6	3	4	19

Leggyakoribbak tehát az egynaposak, legritkábbak a 4—5—6 naposak. A rajoni és rajonközeli kirándulásoknak megfelelő az 1—2 napos tartam, a tartományi kirán-

dulásokra fordított napok száma viszont aránylag kevés. Előnyben kellene részesíteni a 3—4 napos utakat.

A legtöbb esetben társas gépkocsival kel útra a gyermekcsereg. Csupán egyetlen kirándulást alapoztak vonatra. Ez érthető is, hiszen az autóbusz mozgékonyága nagyfokú. De megmutatkoztak a hátrányai is. A 81 nagyobb túra közül mindössze 6 esetben iktattak be fél vagy másfélnapos hegyvidéki gyalogjárást egy-egy híres csúcs vagy nevezetes menedékház megtekintésére. Két esetben hajóra is szálltak, a Duna deltájában. Ily módon hazánk havasait, hegytetőkre épült várait többnyire csak a gépkocsi ablakából látják a gyermekek. Ezzel szemben növelné a kirándulások értékét, ha a városnéző sétákat hegyvidéki menetelésekkel váltakoztatnák. Ez lehetőséget nyújtana a gyermekeknek közvetlen megfigyelésre, és hozzájárulna a tanulók botanikai, földrajzi, állattani, geológiai ismereteinek a bővítéséhez, a szép tájak látványa az esztétikai érzéket, a nehéz kaptatók megmászása pedig az akaraterőt növelné.

Kevés az elejétől végig gyalogos természetjárás. Erre mindössze néhány iskola (Korond, Székelyudvarhely, Zetelaka, Etéd, Vlahica) vállalkozott, főleg rajoni, ritkábban tartományi távolságban.

Hónapok szerint a kirándulások gyakorisága a következő:

Kirándulás	Kirándulások száma havonta					Összesen
	Április	Május	Június	Július	Augusztus	
Rajoni és rajonközeli	1	10	27	3	—	41
Tartományi	—	4	32	7	1	44
Országos	—	—	12	22	3	37
Összesen	1	14	71	32	4	122

Nem vitatjuk, helyes, hogy a legtöbb kirándulás júniusban és júliusban zajlik le. Érdemes volna azonban jobban kiaknázni a téli és tavaszi szünidőket is — kirándulások céljára. Ez az idő alkalmat kínálna operák, színművek megtekintésére, hangversenyek meghallgatására, amire nyáron nincs lehetőség. Télen viszont síléceket lehetne kisebb-nagyobb túrák lebonyolítására felhasználni.

A rajoni kirándulások többnyire az idegenforgalmi-természeti objektumokat részesítik előnyben. A rajon területén látogatottabb hely a csikmadarasi Hargita, Homoródfürdő, Korond és környéke, Udvarhely és az almási cseppkőbarlang. Székelykeresztúrt csak átutazóban keresik fel. Véleményem szerint több figyelmet kellene fordítani a műemlékekre, történelmi nevezetességű helyekre vagy a néprajzi, építészeti szempontból érdekes tájakra (énlaki római castrum, gótikus templomok, a derzsi vártemplom, Orbán Balázs sírja — sok van), s természetesen a kisebb-nagyobb bányák, gyárak megtekintésére.

A rajonközeli utak Parajd, Szováta, Segesvár és Hargitafürdő felé vezetnek. Parajdon a sóbányát és a fürdőt, Szováta a fürdőt, Segesváron a fajánszüzemet és a múzeumot keresik fel. De ritkán tekintik meg a fehéregyházi Petőfi-múzeumot, vagy a parajdi sóhegyek, a sószoros érdekes karsztos alakzatait.

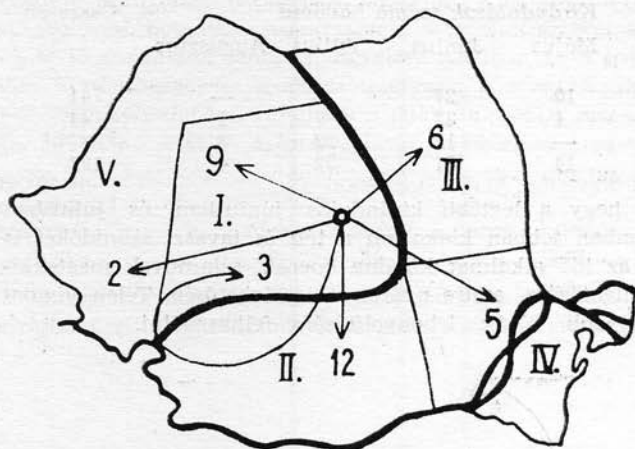
A tartományi kirándulások legvonzóbb végpontja általában a Békási szoros—Gyilkós-tó vidéke, Marosvásárhely és Borszék. Kevesen irányítják lépteiket a Nagyhagymás és a Szent Anna tó felé, és mindössze egyetlen iskola növendékei utaztak el Dicsőszentmárton és Marosludas vidékére. Holott véleményem szerint ott egyrészt a modern üzemeket, másrészt pedig a fejlettebb szőlőművelést, kertgazdálkodást tanulmányozhatnák a nagyobb diákok. Tanácsos volna sok szempontból is gyalogtúrákat indítani a Nagyhagymásra, a Hargitára, a Kelemen-havasokra vagy a Csomádra és a Mezőhavasra. Marosvásárhelyen a műtrágyagyárat, a bútorüzemet, cukorgyárat, az állatkertet, a tartományi múzeumot, valamint a Kultúrpalotát szokták megtekinteni. Ugyanúgy fel kellene keresni azonban a többi építészeti remekművet, történelmi házat vagy kulturális hajlékot. Így például a vártemplomot, a Toldalaghi-palotát, a Teleki-házat, a Görög-házat, a Teleki-tékát, a Bolyai múzeumot, a Bolyaiak sírját, Nagy Imre képtárát is. Szükséges volna ugyanakkor felhívni a gyermekek figyelmét arra is, hogy a Teleki-tékában található többek között a *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* eredeti példánya, Dimitrie Cantemir könyvének francia fordítása az *Histoire de L'Empire Othoman*. Ugyanakkor megmutatni azokat az épületeket, ahol Avram Iancu dolgozott vagy ahol Papiu Ilarian és Gheorghe Șincai tanult valaha.

Az országos kirándulások nagy része körút. A körutak alapján a következő tájegységeket különböztetjük meg.

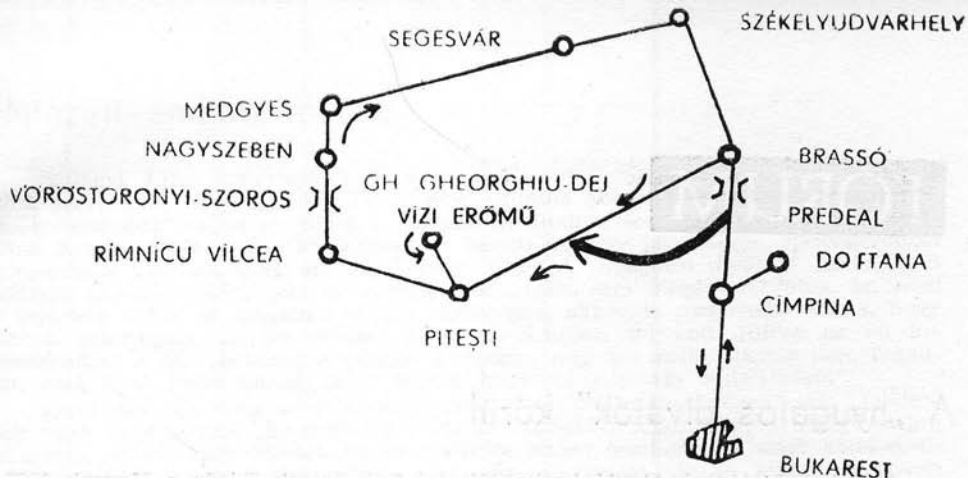
A kirándulások megoszlása útvonalanként

Útvonal	Kirándulások száma	Útvonal	Kirándulások száma
I.	9	IV.	5
II.	12	II.—V.—I.	3
III.	6	I.—V.	2

Összesen 37 kirándulás

- I. ERDELY
- II. HAVASALFÖLD
- III. MOLDAVIDÉKE
- IV. DUNA DELTA, TENGERPART
- V. TISZA ALFÖLDJE
SZAMOSHAJSÁG

Az erdélyi kirándulások főleg Marosvásárhely, Kolozsvár és a Tordai-hasadék felé irányulnak. Sajnos, ritkán keresnek fel olyan hagyományos kulturális központokat, mint Nagyenyed és a Bethlen-kollégium, olyan pompás építészeti alkotásokat, mint Vajdahunyad vára, a gyulafehérvári vár, a templom és a Bathyanaeum és olyan szép városokat mint Nagyszeben és Medgyes.

A havasalföldi kirándulások elsősorban az argesi vízierőmű, a Prahova völgye és Bukarest felé irányulnak. Legtöbbször a Vöröstoronyi-szoroson keresztül (néha Nagyszeben érintésével) közelítik meg Argeșt. Visszafelé a predeali hágón és tömösi szoroson jönnek, és csak ritkán a történelmi hadiúton, Törösvár irányában.

A moldvai kirándulások iránya többnyire Piatra Neamți vagy Tîrgu Neamți. E városok érintésével megtekintik a moldvai kolostorokat, a békási erőmű vízgyűjtő távát. Ritkábban keresik fel a moldvai vegyipari üzemeket — Gheorghe Gheorghiu-Dej városát, Borzești-et, Săvinești-et és Bákót. Két körútrendszer alakult ki a Békási-szoroson keresztül történő kimenetellel és a Gyimesi- vagy Tölgyesi-szoroson át történő hazajövetellel.

A Duna deltája, valamint a tengerpart felé Gyimesen át haladnak. Visszajövet érintik Bukarestet, és két kört zárva Predeal felől vagy a Vöröstoronyi-szoroson át jönnek haza. Menet gyakran megtekintik Dél-Moldvában Mărășești-et, Galacot, majd Brailát, Tulceát, visszafelé jövet pedig a Prahova völgyét és Brassót.

Olykor-olykor egybekapcsolt havasalföldi-bánsági túrára is sor kerül, melynek főbb pontjai: Predeal, a munteniai havasalja, Craiova, Turnu-Severin, Vaskapu, a Temes és a Cserna völgye, erdélyi Vaskapu, Vajdahunyad, Déva, Nagyszeben, Segesvár, Udvarhely.

Összegezősképpen megállapítható, hogy az országos kirándulások leglátogatottabb vonalai: Brassó—Prahova völgye—Bukarest; Marosvásárhely—Tordai hasadék—Kolozsvár; Nagyszeben, Vöröstoronyi-szoros—argesi vízi erőmű; Békási-szoros—Piatra Neamți—Gheorghe Gheorghiu-Dej város, valamint a Duna-delta és a tengerpart.

Örvendetes, hogy diákjaink egyre többen kelnek útra és egyre messzibb tájakra, hogy a megnézni valók skálája mindinkább bővül, s ily módon hozzájárul a széles körű műveltség, a megalapozott honismeret, hazaszeretet kialakításához. Fentáll viszont a veszély, hogy a suhanó gépkocsi, a zsúfolt program, az örökös rohanás, a mindentlátni-akarás inkább felületes szemlélődésre, futó pillantásra neveli a gyermeket, semmint alapos megfigyelésre, elmélyült tanulmányozásra. Ilyen megfontolások alapján úgy vélem, sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani a gyalogtúrákra, a hegymászásra, a kirándulások megszervezésében, az útirány meghatározásában pedig jussanak nagyobb szóhoz a történelem, természetrajz és földrajz tanárai.

A „nyugatos divatok” körül

Irodalomoktatásunk táguló horizontját üdvözli Balogh Edgár a Korunk 1967. 11. számában. Annak örül — s vele az olvasó —, hogy egyre árnyaltabban bontakozik ki az irányzatokat, egyéniségeket, műveket értékelő szintézis, melyben nincs helye apodiktikumnak, szűkkeblű elzárkózásnak, kicsinyes méricskélésnek. S ha a múlt lezárt folyamatainak minősítését mindinkább a nagyvonalúság jellemzi, miért ne vonatkozna ugyanez a jelen még elevenen kavargó, alakuló irodalmára is? „Az sem baj — jegyzi meg toleránsan a szerző —, ha felcsendül újra meg újra a nyugatos divatok varázshangja, egy kis sznobos Európa-gajdolás.”

Ha pontosan tudnám, az idézett szövegből kideríthetően, kire s mire gondol a publicista, amikor odavetett mondatában Európa-gajdolásról, nyugatos divatok varázshangjáról szól, talán azt is kikövetkeztethetném, nem kívánatos lazaság-e a részéről ez a fajta elnézés, vagy épp ellenkezőleg: bizalom a mindenkor művelődési hatások és kölcsönhatások egészséges szelekciójában. De így...

Sznob volt-e Bornemisza Péter, amikor idegen forrásból merített *Elektrájával* lázított a zsarnokság ellen? S Európa-gajdolás lett volna a felvilágosodás látóinak hangja, azoké, akik vigyázó szemüket Párizsra vetették, mert akkor épp onnan jött valami nagy, világalakító gondolat? Kozmopolita volt-e maga Kazinczy is, amikor 1787-ben, vagyis kereken 180 évvel az előttem fekvő jegyzet megjelenése előtt, szent indulattal kelt ki az önkörünkbe zárkózás sivár hagyománya, ahogyan ő nevezte „a leggyűlöletesebb bajusz” ellen? Hát Petőfi Béranger-dalait miként minősítsük? Hát Arany skót balladáját, a *Sir Patrick Spens*-et, no meg *A walesi bárdok*-at? Ki érzi ezt idegennek? S kinek jutna eszébe kozmopolita eltévelyedésnek nevezni azt az irodalomtörténeti tényt, hogy egy 1908-ban alapított folyóiratnak a *Nyugat* nevet adták? A jelzők, melyekkel annak idején Ady személyét, harcait és ígét illették, nem a költőt kompromittálták az utókor előtt! S József Attila, amikor Thomas Mannban „fehérek közt egy európaít” üdvözölt, tudta jól, milyen „ordas eszmék” s milyen „emberhez méltó gondok” szólítják egy táborba őt, a kommunistát, a polgári humanistával. Talán feleslegesnek tűnhet, de hadd idézzük fel újra: olvasóival az egykori Korunk azt is igyekezett megismertetni, megértetni az ország határain túli irodalom, társadalomtudomány, művészet újdonságaiból, amivel maga a szerkesztő esetleg nem értett egyet.

De hát ne döngessünk nyitott kapukat, Balogh Edgár készségesen elismeri, hogy „Ami idegenül indul, az is termékenyíthet”, hogy „Irodalmi szerep ez is...” Valamit azért mégsem értek. Ha belátjuk, hogy hasznos és szükséges folytatni szellemi látóköri tágítását, fokozni azt az erőfeszítést, amely népeket és kultúrákat hoz egymáshoz egyre értőbb és megbecsülőbb közelségbe, akkor miért kezeljük megtúrt idegenségként egyik szavunkkal azt, amit a másik szavunk — és irodalompolitikai gyakorlatunk! — az egészséges fejlődés feltételének ismer el? Ha pedig csak káros és szükségtelen „varázshangja” mindez „nyugati divatoknak”, „kis sznobos Európa-gajdolás” — akkor meg miért „az sem baj”?

Shakespeare, Swift nem lett kevésbé angol attól, hogy Montaigne-hez járt iskolába. Voltaire franciaságát sem csorbította, amit Swiftől tanult. Goethét, aki ezt a fogalmat, hagyta az emberiségre: „Weltliteratur” — gazdagította Róma; Eminescut is Párizs, Berlin. Irodalomtörténeti közhely: nem utolsósorban attól és azzal lettek és maradtak mindmáig nemzetük lelkületének legmagasabbrendű kifejezői, hogy tárt szívvel és élmeivel fogadtak magukba minden értéket. Az idegent is. Ami csak addig idegen, amíg a magunk élményévé nem tesszük.

Szilágyi Júlia

Nemzeti-emberi mérce

Szilágyi Júlia úgy ragadja ki egy mondatomat *Ha már szintézist mondunk* című jegyzetem (*Korunk*, 1967. 11) végéről, mintha számomra „idegen” és „sznob” és „kozmpolitá” volna — végig a magyar irodalmon — mindaz, ami nyugati hatásra, Európa értékeinek visszaadásaként jelentkezett és jelentkezik. Nyilvánvalóan félreértésről van szó, csak azt nem értem, hogy *A „nyugatos divatok” körül* című reflexió szerzője miért nem akar engem sehogyan sem megérteni? Még, ha nem is fejeztem volna ki magamat eléggé szabatosan, akkor is megtehetette volna, hogy jobban interpretál, no de minden kétséget kizáróan fel volt állítva az én kis glosszámban a cél: „behozni a világok himporát, még ha méltó alkotás nem fakadhat, csak honi fogamzásból, saját erőink hagyományos-nagy kidallásából”.

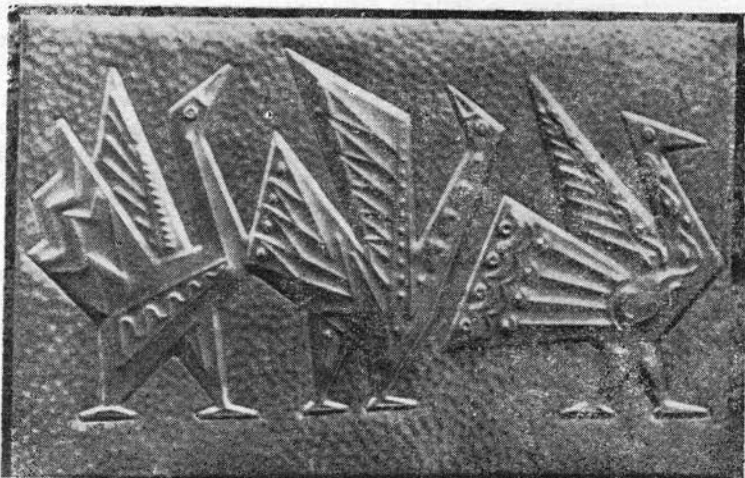
Erről van szó. Soha senki komoly ember nem tekintette „idegen”-nek, „sznob”-nak vagy éppenséggel „kozmpolitá”-nak az európai tájékozódást, a világirodalmi ismeretet, hatást vagy ihletet, ha az termékenyítően gazdagította saját kelet-európai emancipációnkat, önálló kifejezésünk művészi voltát. De — különbséget kell tennünk a magunk alkotó egyéniségének világszintre törekvő megnyilatkozása és a szimpla átvétel között. Autochton fejlődésünkhöz — s itt teljes szívvel egyetértek Szilágyi Júliával s mindazokkal, akiket felsorol — nyitott szemre, nyitott ablakra-kapura, Nyugat- (és természetesen Kelet-) járásra van szükség, nagyvilági lélegzetvételre, a pusztá hatás azonban még senkit sem avat igazi íróvá-művésszé. Nem volna semmi sem provinciálisabb, mint az „européer” fellépés honi felelősség, valló és vállaló „itt és most”-helytállás nélkül. És én még ezt sem ítélem el, hanem a gyökéresztés, a folklorizáció, az elmélyülés reményében kívánatosnak érzem a divatot is, a még csak felületi alkalmazkodást az idegenből jövőhöz, azt a „kis sznobos Európa-gajdolás”, mert termékenyíthet, új színeket és hangokat, új eszközöket adhat a magunk tisztább és korszerűbb mondandójához.

Jó, hogy konzerváló elzárkózások helyett eljutottunk a nyitott kapuk-ablakok szabad széljárásáig, valóban „divat” a „sznobság”, no de úgy gondolja-e Szilágyi Júlia, hogy ez már elégséges? Nem ott bomlik-e ki a fejlődés minden csírája, ahol a „Nyugat ellen Nyugatot hozz!” Ady-dialektikája saját termésünket igéri? Távoll ál tőlem, hogy — kis körünkben — akár egy író vagy egy művet is erre vagy arra az „oldalra” soroljak (ezt sohasem is tettem), legfeljebb hajlamokról, irányulásokról beszélek figyelmeztetőn. Irodalmi életünk felvirágozását sohasem tudnók kritikánkkal elősegíteni, ha az „elzárkózás” vagy „idegenség” merev kategóriái közé nem iktatnók törekvésünket arra, hogy a nyugati (vagy bármilyen más) hatások felvételével egyidejűleg — párhuzamosan a román irodalom korszerű ívelésével — kifejezzük a magunk érző valóját, és modernül is őszinték legyünk. A világ-irodalomból sem ismerek egyetlen olyan jeles alkotást, melynek ne volna nemzeti-emberi mélysége és magassága.

Jobban ismerem Szilágyi Júliát, mint ő engem. Én tudom ugyanis róla, hogy fejlődésünk útját ő sem képzelel el és járja másként.

Balogh Edgár

Fuhrmann
Károly:
Barátok

Nyugatnémet filozófusok között

Az új esztendő első dialógus-rovatának anyaga végre-valahára nem kizárólag olvasmányokra korlátozódik. Nem mintha ez a livreszk-jelleg összeegyeztethetlenné vált volna a rovat funkciójával, mindig hiányát éreztem azonban az élettényekre való reflektálásnak. Hiába, a párbeszéd mégis csak elsősorban hús-vér partnerek eszmecseréjére utal, a szellemi dialógus pedig bármilyen hatósugarú — végső soron mindig áttételes megoldás. Egy nyugat-németországi tanulmányút élményei most alkalmat kínálnak a jelzett hiány pótlására.

Meglátogattam az NSZK számos szociológiai intézetét, mondhatni főmégmérétekben folytathattam dialógust ottani tanárokkal, kutatókkal és diákokkal.

Tapasztalatcsere? Az is, de nem elsősorban. A találkozások inkább a kapcsolat-felvételt szolgálták. Persze, a kölcsönös ismerkedés legtöbb esetben eszmecserévé fejlődött. Beszélgettem angolszász orientációjú empiristákkal, német társadalombölcseleti ihletésű kutatókkal, szociálkatolikusokkal, marxistákkal és olyanokkal, akiket Nyugaton marxológusoknak neveznek.

*

Most, hogy e rövid beszámolót írom, látom, milyen nehéz a benyomások és tapasztalatok között választani. Mi a látszat és mi a lényeg? Mi az igaz és mi a valódi?

Két dologban egészen bizonyos vagyok. Az egyik, hogy a szociológia iránt hatalmas az érdeklődés. Gombamód szaporodnak a szociológiai tanszékek, karok és kutatóintézetek. Tódulnak a diákok azokra az egyetemekre, amelyeken jelentékeny társadalomtudósok tanítanak. Egyik tájékoztatóm szerint (adatait nem ellenőriztem) körülbelül 5000 diák készül társadalomkutatónak. Ezt a számot ők is igen magasnak tartják. Ha számba veszik a létesítendő új intézményeket, valamint azt, hogy a nyugatnémet ipari társadalom szociálpolitikája egyre több „társadalmi mérnök”-nek biztosít munkaalkalmat, a kínálat még így is nagyobb a keresletnél. De a diákok nem hagyják magukat eltanácsolni. Ragaszkodnak választott tudományukhoz.

Divatról, sznob áramlatról lenne tehát szó? Nyilván erről is, de nem ez határozza meg a jelenség lényegét. Elegendő mennyiségű és értékű premisszával rendelkezem ahhoz, hogy levonhassam a következőt: ebben az érdeklődésben a mai nyugatnémet fiatalság legjobbainak radikalizá-

lódása, ama törekvése nyilvánul meg, hogy a tudomány segítségével kritikailag szembesítse magát a fogyasztó társadalommal. És ebben nem esupán és nem is elsősorban a megismerés igénye munkál. Elégedetlenség, tiltakozás feszül itt az uralkodó struktúrákkal, életformával szemben. A kritikai szembesítés pedig nem esik távol a társadalomalakítás, a változtatás szándékától. Ilyenformán, a szociológia sajátos katalizátor szerepét is betölti; sarkítja, vonzza erős baloldali ellenzék hiányában a fennálló rendszerrel — különböző mértékben — elégedetlen erőket. (Gondoljunk csak — mutatis mutandis — a Galilei Kör és a Huszadik Század szociológusainak szerepére a magyar értelmiség radikalizálódásában.)

Persze, nem mindegyik ismert nyugatnémet szociológus iskolája vagy felfogása alkalmas egyformán e katalizátor-szerepre. E téren is a legnagyobb változatosság tapasztalható. Tény azonban, hogy néhány konzervatív professzor kivételével a szociológusok többsége vállalja a társadalmi elkötelezettséget. Nem idegenek tőlük a reformtörekvések. Viszonylag kevesen húzódnak vissza teljesen a weberi értelemben vett „értékmentes“ társadalombölcselethez vagy a „semleges“ társadalmi mérnök pozícióba. Legkevésbé teszi ezt a fiatalság. Rajongásába a szociológia iránt természetesen sok illúzió is vegyül. Valószínű, hogy számos ma radikálisnak mutakozó diákból alkalmazkodó technikus lesz, aki a trösztök megbízásából az „emberi kapcsolatok“ javításán fog munkálkodni. Most azonban a politikai avantgardhoz tartoznak. Szervezkednek, gyűléseznek és tüntetnek az egyetemi demokrácia kiszélesítéséért, a kritika szabadságáért. Harcaik nem korlátozódnak az egyetem területére. Hatalják szavukat a militarista körök politikájával, a vietnami agresszióval szemben. Tüntetnek a sah ellen. Ennél a fiatalságnál igazán nem lehet az „ideológiák alkonyáról“ beszélni. Ellenkezőleg. Szenvedélyesen vitatják a kor nagy eszmei, társadalmi problémáit, ám a vita hevében sem fedkeznek meg kritikai igényükről. És ez jól van így.

De térjünk vissza magához a szociológiához. Valószínű, hogy a mai nyugatnémet társadalomban betöltött szerepéhez az a körülmény is hozzájárul, hogy a hitlerizmus éveiben a szociológia szintén száműzött lett. Már ugyanis, a tudományos jellegű társadalomkutatás. Az emigrációból visszatért számos szociológus (különösen a frankfurti iskola nagyjai, T. W. Adorno, Herbert Marcuse és mások) balfelé, antifasiszta irányba terelték a kutatást. Persze — amint már jeleztem — ez az orientáció nem az egész szociológiai tevékenységre jellemző. A kollégákkal folytatott beszélgetéseim megerősítettek azonban véleményemben: ezek az emberek a szociológia legfontosabb feladatai közé sorolják a társadalomalakításhoz szükséges önbírálat tudományos megalapozását. Többségük visszautasítja és a szociológiával összeegyeztethetetlennek tartja az apologetikát. Ezen az alapon aztán igazán jól megértettük egymást.

*

A második maradandó élményem abból a felismerésből fakad, hogy a marxizmus — valamilyen formában — szerves alkotórészévé vált a szellemi életnek. Félreértés ne essék. Nem azt állítom, hogy a nyugatnémet filozófusok, szociológusok marxistákká váltak. Inkább arról van szó, hogy senki sem kerülheti meg és nem is akarja megkerülni a marxizmussal való szembesítést. Amit Sartre és Garaudy többször megállapított, most

elő valóság lett számomra. A marxizmus nélkül ma már elképzelhetetlen korszerű bölcséleti, szociológiai, etikai vagy esztétikai gondolkodás. Marx tanítása nagy tiszteletnek örvend olyan egyetemi körökben is, amelyek azelőtt tudomást sem vettek róla. Természetesen, ez az elismerés ritkán jelent azonosulást. Tanulmányozzák Marxtól és vitatkoznak vele. Mindenki saját koncepciójának megfelelően. A marxizmus tehát olyan szellemi vonzóerőt gyakorol, amely alól kevesen tudják maradéktalanul kivonni magukat. Nyilván csak az alkotó marxizmus kisugárzása tapasztalható, azé, melynek humanizmusa feleletet kínál — virtuálisan vagy ténylegesen — a XX. század emberének szorongató kérdéseire.

Néhány élmény mindezek bizonyítására.

A tisztelet a marxizmus iránt abban az őszinte érdeklődésben is megnyilvánul, amelyet a szocialista országokban folyó szociológiai kutatással kapcsolatban tapasztalhattam. Sok ottani kutató járt már a lengyel és a cseh szociológusoknál. Kívánják velünk is a kiépítendő együttműködést.

A gazdag könyvpiacra számos marxista szerző nagy keresletnek örvend. Éppen bonni tartózkodásom idején kapta meg Ernst Bloch marxista filozófus A Könyvkiadók Békenagydíját. A jelenleg Tübingenben élő idős professor (kortársa Lukács Györgynek) műveit sorozatban jelentetik meg a legnagyobb kiadók. Bloch könyvei bestsellerek, és ahogy egy tanítványa mondotta — értelmiségi körökben ma „bon ton” filozófiáját méltatni.

Részt vettem több egyetemi előadáson és szemináriumon, s ezeken tárgyilagosan elemezték, illetve vitatták a marxizmus bizonyos vonatkozásait. Jellemző, hogy a radikális diákok előszeretettel hallgatják a marxista orientációjú Herbert Marcuse előadásait. A régi típusú „marxmörder”-ek elszigetelődtek, az értelmiségi elit elhatárolja magát az anti-kommunizmus uszítóitól.

Nagyon jól tudom, hogy nem átlagpolgárokkal találkoztam. Partnereim nem is képviselik az értelmiségnek azt a többségét, amelyre az ipari társadalom manipulált konformizmusa jellemző. Személyükben és nézeteikben azonban egy aktív kisebbség jelentkezik, az a szellemi avantgard, amelynek törekvései találkoznak a haladó, antifasiszta írók (például a Gruppe 47) nonkonformizmusával. Erjedő és erjesztő közeg ez, élénkséget provokál és ellenzéki magatartást fejez ki a nagy-koalíció uralta közéletben.

*

Végül néhány szót a dialógus térhódításáról. A tudományos szocializmus tekintélye azon is lemérhető, milyen fontosságot tulajdonítanak például a katolikus írástudók a marxistákkal folyó vitának. A keresztény-marxista párbeszéd intézményesítésében jelentős szerepet visz a Paulus-társaság. Ez a nemzetközi közösség eredetileg teológusok és természetkutatók vitáját kívánta szorgalmazni, utóbbi időben azonban rendezvényein a marxistákkal folyó dialógus nyomult előtérbe. Ez uralta a múlt év nyarán Mariánské Lázněben megtartott nemzetközi eszmecserét is (Romániából Ileana Mărculescu vett részt). Freiburgban alkalmam volt megismerkedni a régi, híres katolikus kiadóvállalattal, a Herder Verlag egyik fiatal szerkesztőjével, aki vállalatát megbízásából több

nyelven megjelenő dialógus-folyóiratot szervez. A lap kifejezetten a keresztény—marxista párbeszédet fogja szolgálni, szerkesztő bizottságában pedig paritásos alapon foglalnak helyet a két fél képviselői. A folyóirat (címe még nincs) első száma ebben az évben jelenik meg. Bécsben egyébként már huzamosabb ideje hasonló jellegű lapot adnak ki (*Neues Forum*), amely utóbbi számaiban közreadta a Mariánské Lázne-i tanácskozás rövidített jegyzőkönyvét is.

A dialógus-mozgalom erősödése egyik jellegzetes tünete annak az élénk szellemi életnek, amelynek ösztönzője az alkotó marxizmus. A minden irányban kiszélesedő párbeszéd nem csupán az említett intézményekkel, folyóiratokkal válik a filozófia, az etika és az esztétika korszerű fejlődésének fontos tényezőjévé, hanem maga is új dimenziókat nyer, új elemekkel gazdagodik.

Erről azonban legközelebb.

Sára Eszter

Fuhrmann Károly:
Szarvasok

◆ 1967. július 1-én a szociál-
lista Romániának 19 287 245
lakosa volt. Így országunk a
népesség-szám tekintetében
Európában a kilencedik helyen
áll.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint Románia lakossága az elmúlt száz év alatt megkétszereződött. Jelenleg az országban 81,2 lakos jut egy négyzetkilométerre. Ez a népességsűrűség megközelíti az európai átlagot. Az ország ipari fejlődése és a falu szocialista átalakítása jelentős változásokat hozott a lakosság szerkezeti alakulásában. Különösen az utóbbi évtizedben élénk migráció volt, amely elsősorban faluról a város felé irányult, s kisebb mértékben a falvak felé. Az 1956—1966-os időszakban 3 400 000 személy változtatta meg állandó lakhelyét. Ebben az időszakban 1 900 000 személy áramlott a városokba, ezekből pedig 1 100 000 költözött el. Az utóbbi évtizedben a városok számának emelkedésével párhuzamosan növekedett a nagy- és közepes városok részaránya. A szocialista Romániának jelenleg 184 városa van. 13 városban a lakosság száma meghaladja a 10 000-et.

Számottevő változások következtek be az iparban és a mezőgazdaságban foglalkoztatott népesség szerkezetében is. Az eltelt másfél évtizedben a mezőgazdasági lakosság aránya 74,1%-ról 55-re csökkent. Figyelembe véve azokat a tendenciákat, amelyek az utóbbi tíz évben meghatározták a városiasodási folyamatot, valamint a születések nyomán alakuló népességfejlődést, becslések alapján megállapítható, hogy a városi lakosság száma 1980-ban 1 910 000-rel lesz nagyobb, a falusi népességé pedig körülbelül 830 000-rel. Ugyanebben az évben Románia összlakossága elérte a 22 000 000-t.

A szociálpszichológia megjelenését a kapitalista társadalmi rend ellentétei, a fejlődés eredményeként mind bonyolultabbá váló társadalmi kapcsolatok és a társadalomtudományok sajátos önmozgásából eredő újszerű problémák új megoldásának követelményei tették szükségessé.

A századforduló táján elért sikerek alapján egyes polgári gondolkodók, eltúlozva a pszichológiai tényezők jelentőségét, e tudományon belül keresték és vélték felfedezni a társadalmi-történelmi folyamat végső magyarázó elvét.

Vitathatatlan, hogy a társadalmi-történelmi események és folyamatok vizsgálatában lehetséges, sőt elkerülhetetlen a pszichológiai megközelítés is, de csak mint az elemzés egyik, távolról sem kizárólagos módja. E megközelítési mód eltűlése azonban elkerülhetetlenül a társadalmi-történelmi folyamatok objektivitásának tagadásához, szubjektív eltorzításukhoz vezet.

Am a szociálpszichológia nem csupán ideológiai áramlatként, hanem egyúttal konkrét szaktudományként is jelentkezett, s önállósodása — bármilyen elmentmondásosan zajlott is le — pozitív jelenség, mert a pszichikus tényezők, viszonyok és folyamatok olyan csoportjára terelte a figyelmet, amelynek rendkívül nagy gyakorlati jelentősége van.

A szociálpszichológiának a szociológiáról és a pszichológiáról való leválása, viszonylagos önállósodása hosszú és igen körülményes folyamatnak bizonyult, amely még ma sem tekinthető teljesen befejezettnek. Már első művelői: McDougall, Ross, Durkheim, Tarde és mások is a legkülönbözőbb humán tudományok képviselőiből kerültek ki, ami rányomta bélyegét a szociálpszichológia egész fejlődésére mind elméleti, mind módszertani vonatkozásban. Ami a szociálpszichológia jelenlegi helyzetét illeti a nyugati államokban, arra mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy az amerikai Szociológiai Társaság tagjairól szóló kiadvány (Directory of Members of the American Sociological Society) szerint a tagok 75%-a a szociálpszichológiát jelöli meg fő kutatási területként. E társaság kutatásait nyilvántartó közlöny (Research Census Reports) szerint a szociálpszichológiai vizsgálatok alkotják 1949 óta a társadalomkutatások túlnyomó hányadát.

A szociálpszichológia körüli vitákról, e tudomány kialakulásáról és napjainkig megtett útjáról, a tárgy-meghatározás kérdéseiről, a társadalomlélektan feladatairól és lehetőségeiről nyújt átfogó és alapos képet Mihai Ralea és Traian Herseni *Bevezetés a szociálpszichológiába* című könyve.* A könyv szerzőit nem kell bemutatnunk, nevük ismert a társa-

* M. Ralea — T. Herseni: *Introducere în psihologia socială. Editura științifică. București, 1966.*

dalomtudományok művelői előtt. Hazai és külföldi folyóiratokban számos közös és egyéni munkájuk jelent meg. (E könyvet, bár közösen kezdték el, sajnos, csak egyikük tudta befejezni. A mester hirtelen halála igen nehéz feladat elé állította Hersenit, a tanítványt és munkatársat, aki azonban méltó módon helytállt. A könyv anyagának összeválogatása, egyes részek átcsoportosítása és kibővítése, a mű sajtó alá rendezése és befejezése az ő érdeme.)

A tanulmányok mondanivalójának gerincét a társadalomlélektan és a rokon tudományok viszonya, a különböző marxista és nem marxista nézetek és állásfoglalások mélyreható és sokoldalú tárgyalása alkotja. Szilárd tudományos történelemismerésetük, a kiterjedt forrásanyag alapos ismerete lehetővé tette a szerzők számára, hogy biztosan tájékozódjanak a rendkívül bonyolult kérdésekben, hogy árnyaltabban taglalják a problémákat, mint egyes marxista elődeik, kritikai szemléletmódjuk pedig fokozza a könyvben szereplő tanulmányok értékét.

A társadalomlélektan a szociológia és a pszichológia közti határvillogások tüzeiben látott napvilágot. Csakhamar azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a szociológia és a lélektan kutatási területei között létezik egy olyan „senki földje”, amelyre egyikük sem tart hat kizárólagos igényt.

Formálisan: ha az egén önálló, akkor mint ilyet a lélektan hivatott tanulmányozni. És fordítva: ha a társadalom az őt alkotó egyénektől független valóság, akkor mint ilyet a szociológia tanulmányozza. Marad a két realitás közötti viszony kutatása, amelyet korábban mechanikusan, pusztán az egymással szembenálló jelenségek közötti egyoldalú cselekvés, ráhatás és függőség szempontjából vizsgáltak. Mind ez oda vezetett, hogy a *Társadalom* és az *Egén* metafizikus szétválasztása és abszolutizálása révén két egyoldalú irányzat született: a szocio-pszichológiai, amely a társadalomnak az egén pszichikumára való hatását kutatta, és művelői szociológusok voltak, mint például Tarde, Durkheim, de Bonald, Blondel és újabban Stoetzel, Gurvitch, Klineberg és mások, valamint a pszicho-szociológiai irányzat (főbb képviselői: McDougall, Ross, Thomas, Ellwood, Lester Ward, Newcombe, James M. Baldwin, hogy csak a legjelentősebbeket említsük), amely az egyéni pszichikum társadalmi kihatását tette meg kutatási tárgyául. „De miként a szociológiai pszichológia vagy szocio-pszichológia nem alkothat önállóan társadalomlélektant — hangsúlyozzák a szerzők —, mivel egész problematikája (ha reális) benne foglaltatik a lélektanban, s így képtelen magát attól elválasztani, ugyanúgy a pszichológiai szociológia vagy a pszicho-szociológia sem képes egyedül a társadalomlélektan létét biztosítani, sem pedig magát a szociológiától elhatárolni, mert amennyiben problematikáját a valóságos tények indokolják, annyiban az a szociológiára tartozik.“ A *pszichológusok társadalomlélektana* lényegében a pszichikai jelenségek társadalmi meghatározottságát vagy feltételezését elemzi, a *szociológusok társadalomlélektana* viszont nem más, mint a társadalom pszichikai jellegzetességeinek, a pszichikai tényezők társadalomban betöltött helyének és szerepének tük-

◆ *Az UNESCO égisze alatt Bécsben nevelésügyi értekezletet tartottak, amelyen Európa valamennyi állama közoktatásügyi minisztere és szakdelegációja révén képviselte magát. A Kelet és Nyugat e találkozásának egyetlen napirendi pontja volt: a főiskolai felvétel kérdése, az elhangzott referátumok és hozzászólások azonban a főiskolai oktatás csaknem valamennyi lényeges problémáját érintették.*

A felvétel kritériumai államok szerint változnak; sok országban egyetlen feltétele az érettségi bizonyítvány, másokban a bejutás felvételi vizsgához van kötve. Az egyetemi hallgatók száma Európában szerte gyarapodást mutat, s ez sok országban előre megállapított zárt szám bevezetését tette szükségessé. Bizonyos egyetemeken felvételre is csak azok jelentkezhetnek, akik érettségi után néhány évet a munka mezején töltöttek el. Érdekes a hallgatók tanulmányi eredményében mutatkozó különbség: a felvételizett hallgatók 85 százaléka a rendes idő alatt elvégzi tanulmányait, nyílt rendszer esetén a beiratkozottaknak csak mintegy 50 százaléka végez.

Noha a felvételi vizsgát sok bírálat érte, mégis már a közeljövőben több állam rákényszerül, miközben a középiskolai eredményeket is egyre inkább figyelembe veszik.

◆ *Nemcsak a napilap — a folyóirat sem nélkülözheti az „újságot”, a rendszeres, széles körű, megbízható tájékoztatást a magunk és mások munkájáról, az ország és a nagyvilág egészéről. Ezekről a kérdésekről vitatkozott elsősorban 11 európai ország irodalmi sajtójának képviselőiben, a prágai Plamen (Láng) kezdeményezésére összegyűlt konferencia. Az „alkotó dialógus” nem tekinthető egyszerűen divatszó-*

krónika

nak, szerkesztői gyakorlattá kell válnia — amihez viszont elengedhetetlen egymás eredményeinek és problémáinak megismerése. Csak így válthatja fel az álmos közönyt a termékeny eszmecsere.

◆ *A művészi alkotásokkal való egyre nagyobb méretű üzletelést megfigyelve, a The Times nemrég cikksorozatát indított, melynek célja a festmények árváltozásainak felvázolása. Hat impresszionista festő, Boudin, Fantin-Latour, Monet, Pissarro, Renoir és Sisley alkotásainak értékváltozását követi a cikk 1950 és 1966 között. Kiderül, hogy az impresszionista képek ára ez alatt az idő alatt átlagosan tízszeresére nőtt, míg a részvényeké csak három és félszeresére. A további áremelkedést biztosítja az a tény, hogy a festményeknek — ez nemcsak az impresszionistákra vonatkozik — egyre kisebb hányada van magánkézben, tehát cserél gazdát. Az árverési termék iratlan törvénye pedig, mely szerint ugyanazon képnek legfeljebb öt évenként szabad felülnie ahhoz, hogy értéke ne csökkenjen, még jobban növeli egy-egy nagy alkotás értékét.*

rőzése, a demográfiai, technikai, erkölcsi, művészi jellegzetességeivel egyetemben.

Ralea és Herseni azonban számos olyan emberi jelenség létezését emeli ki, amelyek egyidőben pszichikusak és szociálisak, elválaszthatatlanul és oszthatatlan módon társadalomlélektani jelenségek, amelyek teljesen elvesztik jellegzetességüket és jelentőségüket, mihelyt mereven, csak egy szempontból közelítik meg őket. Ilyenek például a közösségi lelki jelenségek, egyes interperszonális pszichikus kapcsolatok vagy társadalmi magatartási modellek, bizonyos társadalmi helyzetek vagy a szellemi és kulturális élet belső jellegzetességeiből fakadó lelki megnyilvánulások.

A tudomány, a filozófia, a vallás, az erkölcs vagy a művészet társadalmi jelenségek, de átélési sajátosságaikból eredően (megértésük, átgondolásuk, érzékelésük, elsajátításuk, elfogadásuk vagy visszaütésük révén) pszichikus jelenségek is mivel a felső idegtevékenység működési termékei, vagyis neurofiziológiai és biológiai jelenségek — az evolúció, valamint az onto- és filogenetikus fejlődés sajátosságaival. Azzal, hogy társadalmiak, ugyanakkor történelmi is, számtalan gazdasági, politikai, filozófiai, erkölcsi és művészeti következménnyel, lévén legtöbbször belső, szubjektív alkotási, felfogási, felhasználási, értékesítési, értékelési vagy átélési folyamatai ezeknek a társadalmi jelenségeknek. Mert mi lényegében a gazdaság, politika, filozófia, vallás, jog, erkölcs, művészet emberek nélkül, akik létrehozzák, használgják, magukévá teszik őket, életet, értelmet, értéket adnak nekik? Az ember az egyedüli élő valóság a társadalomban, és ahol emberi élet, emberi tevékenység van, ott elmaradhatatlanul találkozunk a lélektannal is, a lelki jelenségekkel.

A környező világgal való érintkezése során az ember nemcsak tárgyakkal, hanem szubjektumokkal is kapcsolatba kerül, amelyek számára ő maga ugyan-csak tárgyi szubjektum. Munkája révén az ember alakítja az őt körülvevő tárgyi világot, tulajdon lényegi erőit tárgyasítja, illetve a maga szubjektív énjét viszi bele. Az egyén azonban nem elszigetelten, hanem meghatározott emberi közösségekben él és cselekszik. Tevékenysége nemcsak tárgyakat humanizál, hanem kialakítja és újratermeli az emberek közötti társadalmi viszonyokat is.

Az egyéneknek egymás közti szubjektív viszonyai minőségileg különböznek a környező világhoz való összes többi viszonyuktól. Az ember—föld, ember—növény, ember—állat, ember—szerszám viszony más sajátosságokkal és jellegzetességekkel rendelkezik, mint az ember—ember, szubjektum—szubjektum, tudat—tudat, személy—személy kapcsolat. Ide tartoznak a kölcsönös lélektani, az *interperszonális viszonyok*, amelyek egy és ugyanazon időben társadalmiak és lélektaniak is, tehát szociálpszichológiai. Az interperszonális pszichikai jelenségek nem önálló jellegűek, csak az emberek, vagyis társadalmi lények között alakulhatnak ki. Ezek alkotják a társadalmi élet pszichológiai mozzanatait, amelyek révén megvalósul az embernek mint egyéneknek társadalmi cselekvése, a társadalmi mozgás, a társadalmi cselekvés pedig egyéni és kollektív magatartások és cselekvés-

Lajos Vargyas

Researches into the Mediaeval History of Folk Ballad

A magyar szerző angol nyelvű monográfiája a magyar és az európai népköltészet összehasonlító tanulmányozásának egyik leggazdagabb és legértékesebb terméke. A középkori magyar népballadák széles körű, egész Európára kiterjedő tanulmányozása az összehasonlító módszer segítségével nemcsak ezek jó részének francia eredetét bizonyítja minden kétséget kizáróan, hanem értékes társadalmi és művelődéstörténeti következtetések megállapítását is lehetővé teszi. Számunkra Vargyas monográfiája azért is érdekes, mert a tanulmányozott népballadák nagy része az erdélyi folklórban maradt fenn. Különösen izgalmas Kómüves Kelemenné vagy a szerzőtől A befalazott asszony címen tárgyalt népballadának a román, bolgár, szerb, horvát, albán, görög, georgiai és mordvin változatával való összevetése, eredetének tisztázása a történeti háttér alapos megrajzolásával. A négy nagy fejezetre oszló monográfia sok értéke a szakkutatás számára új eredményt tartalmaz. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon

Hajdu Gyula szerkesztésében, Sik Endre előszavával több mint 900 nagy formátumú lapon jelent meg ennek a — „népszerű tudományos irodalmat” gazdagító — kézikönyvnek második, teljesen átdolgozott kiadása. Célja: megfelelő és hozzáférhető tájékoztatást nyújtani a diplomácia meg a nemzetközi jog alapvető fogalmainak és szabályainak megismeréséhez. A lexikon történeti anyaga főként az 1648. évi vesztfáliai békével kezdő-

sek formájában megy végbe. A szociálpszichológia éppen az interperszonális kapcsolatok szerkezetének és dinamikájának törvényszerűségeit, valamint az e kapcsolatokat közvetítő és érvényesítő képződmények, mechanizmusok természetét vizsgálja meghatározott társadalmi-történeti feltételek között.

Az egyéni és társadalmi, az objektív és szubjektív, a spontán és a tudatos dialektikus egységet alkotnak, s kölcsönhatásuk dinamikája, a köztük fennálló viszony nem tanulmányozható merev, mechanikus módon, a két oldal szétválasztásával, miként az említett irányzatok képviselői teszik. Ralea és Herseni éppen ezt a területet vizsgálja, ahol az egyéni és a társadalmi, a szubjektív és az objektív, a tudatos és a spontán dialektikája érvényesül. Ez az a szint, amelyen a szociológia és a pszichológia oly módon jut közös nevezőre, hogy egy új, viszonylag önálló tudományágnak adja át a helyét. Felfogásukban a társadalomlélektan pszichológia, de nem csak pszichológia, szociológia, de nem csak szociológia, hanem egyazon időben lélektan is, szociológia is, összetett tudomány, mint ahogy összetettek azok a társadalomlélektani jelenségek is, amelyeket tanulmányoz. Különösen nagy érdeme a műnek, hogy a társadalomlélektannak éppen ezt az összetett jellegét domborítja ki.

A társadalmi viszonyok fejlődése, forradalmi átalakítása s különösen a szocialista forradalom és a szocialista építés mély változásokat hoz létre a különböző osztályok és társadalmi rétegek hagyományos tudatában, annak szerkezetében. Az új társadalmi-gazdasági viszonyoknak megfelelően új magartatási és viszonyulási formák alakulnak ki, amelyek elősegítik a társadalmi fejlődést, éppen az új gazdasági-társadalmi viszonyok kialakulásának irányában. A szociálpszichológiai jelenségek társadalmi életünk lényeges alkotóelemei, problémái. Fontos tudományos feladat a szocialista építés éveiben a munkásosztály, parasztság és értelmiség szociálpszichológiájában végbement változások dinamikájának tanulmányozása, valamint a fejlődési lehetőségek és távlatok feltárása. Külön tanulmányt igényelnek a különböző magartatások, lelkiállapotok, beállítódások, érzelmek, érdekek és szükségletek, törekvések és szándékok, amelyeket a szocialista termelési, elosztási és csereviszonyok szülnék a tömegekben, a szakmák lélektani sajátosságai és sok más, a társadalmi gyakorlat szempontjából jelentős kérdés.

*

A szerzők felfogásában a társadalomlélektan határtudomány a szociológia és pszichológia között, de nem e tudományok határain belül helyezkedik el, mintegy elhatárolóként, hanem éppen ezek érintkezési vonalán, új szinten egyesítvén őket egy mindkét területről merítő tudományág létrehozásával. Nem állnak meg azonban itt. A gazdasági és társadalmi fejlődés rohamos ütemét figyelembe véve, felvázolják — a mű egyik legérdekesebb fejezetében — a társadalomlélektan „jövőjét”. Így a határtudományként kialakuló ágból újabb és újabb résztudományok válnak

téka

dik, nagy része mégis a két világháború közötti és a második világháború utáni időszakra vonatkozik. Noha egyes problémák és személyek ki-maradtak, mások érdemtelenül szerepelnek, a lexikon egészében véve mégis haszonnal forgatható értékes munka. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Rolf Borrmann Ifjúság és szerelem

A szerző széles körű bibliográfiára és szexuálszociológiai anketók adataira támaszkodva átfogó képet ad a fiatalok szerelmi problémáiról. Minden álszemérmel mellőzve, szigorúan tudományos alapon fejtegeti az ifjúság szexuális magatartásának szerteágazó és bonyodalmtól egyáltalán nem mentes vonatkozásait. A szocialista erkölcs alapállásából vizsgálja a fiataloknak a másikkal szemben fűződő kapcsolatait, a házasság előtti nemi érintkezés kérdéseit. A könyv értékes tanácsokkal látja el a szülőket és nevelőket. (Kosuth, 1967.)

William H. McNeill A World History

W. H. McNeill chicagói egyetemi tanár összefoglaló munkája az emberiség történetét nem az országok, népek és nemzetek múltjából kialakult hatalmas mozaikként, hanem egységes, a népek közötti határt feloldó folyamatként rajzolja meg. Szerinte a történelem meghatározó tényezői a gazdasági erők és az ezeken alapuló kultúrák vagy civilizációk. A kultúrák között szükségképpen létrejövő egyensúlyt új területek gyors fejlődése és az ezekből kiáramló új civilizatorikus erők megzavarhatják, ami új egyensúly, új uralkodó centrumok képződéséhez vezethet. Éppen ezért az emberiség története lényegében a

le, s számíthatunk a gazdasági, politikai, adminisztratív, kulturális, személyiségi társadalomlélektan megjelenésére, jelezvén ezzel azt a nagyszerű skálát, melyen belül kibontakozhatnak a társadalomlélektani kutatások.

O. Bogáthy Zoltán

Idegen nyelvi oktatás — idegenforgalom

Az általános iskolákban, líceumokban és az egyetemen folyó idegen nyelvi oktatásnak hasznos kiegészítői azok a *nyelvtanfolyamok*, amelyek szélesebb körben a fizikai és a szellemi dolgozók idegen nyelvi érdeklődését törekednek kielégíteni. A népi egyetemek és a belkereskedelmi minisztérium rendezte nyelvi tanfolyamokra gondolunk, amelyeket nagy számú hallgató látogat. A közép- és felsőfokú iskolahálózatban folyó idegen nyelvi oktatásnak elsősorban az a célja, hogy a nyelv alapelemeinek, nyelvtanának, a szókincs alapvető rétegének, valamint irodalmának megismertetésével lehetőleg átfogó, egyetemes képet nyújtson az idegen nyelvről. A szélesebb körű érdeklődésre számotartó nyelvi kurzusok viszont arra törekednek, hogy az idegen nyelv *mindennapi* használatához szükséges alapismereteket nyújtsák.

A két cél szem előtt tartásával készültek és készülnek az iskolai tankönyvek és a gyakorlati nyelvhasználat elsajátítását szolgáló *nyelvkönyvek*. Ez utóbbiak közül azokkal szándékozunk most részletesebben foglalkozni, amelyek a német nyelv oktatására készültek*, rámutatván egyidejűleg a szakmai gyakorlat szempontjából fennálló hibákra és szükségletekre is.

Az Oktatásügyi Minisztérium szorgalmazására a bukaresti egyetem német tanszékének munkaközössége összeállította *Limba germană* című tankönyv használhatóságát bizonyítja már az a tény is, hogy három év leforgása alatt második kiadást ért meg. A szerzők célja elsősorban az volt, hogy azoknak az egyetemi hallgatóknak állítsanak össze gyakorló könyvet, akik a felsőfokú oktatás nappali és látogatás nélküli tagozatán a német nyelvet választották megtanulandó idegen nyelvül. A könyv valamelyes elemi nyelvi ismeretet feltételez, mert elég gyors ütemben halad át a nyelvtan különböző fejezetein.

* *Limba germană I. Ediția a II-a.* Prof. dr. docent Jean Livescu, Emilia Savin, Sanda Ioanovici, Iohana Andrei. Editura didactică și pedagogică. București, 1966. — A. Kheil — K. Kheil: *Să vorbim nemțește. Exerciții lexicale.* Editura științifică, București, 1967. — *Sprachführer Deutsch-Rumänisch*, bearbeitet von Erwin Silzer. VEB Verlag Enzyklopädie. Leipzig, 1962. — *Indrumar de conversație română-germană.* H. n. 1963.

A szókincs bővítésében már lassúbb az ütem: az egyetemi hallgatók érdeklődési körének megfelelően, a diákok közvetlen környezetéből (egyetem, diákotthon, könyvtár, kirándulás, látogatás, levélírás) indul ki, hogy a szókincs és a nyelvtani ismeretek bővülésével a távolabbi világ, a város és az ország életének fontosabb mozzanataival ismertesse meg őket, s végül a munkásmozgalom, a német irodalom és művészet kimagasló egyéniségeinek életéből és tevékenységéből vett rövid, közvetlen nyelvű szemelvényekkel jusson el a kezdő fokozat legfejlettebb szakaszához.

Az olvasmányokban tárgyalt szókincs és nyelvtani anyag elsajátítására és elmélyítésére a szerzők változatos és nagyszámú gyakorlatot iktattak be, a függeléként csatolt táblázatos nyelvtani összefoglalás pedig gyors és könnyű áttekintést nyújt a német nyelvtan alapelemeiről. A könyvhöz külön kötetben szójegyzék és hat *hanglemez* csatlakozik. A szójegyzék olvasmányonként és román—német, német—román összességben közli a szavakat, a hanglemezek pedig az első 26 lecke szövegét érzékeltetik jó irodalmi kiejtésben. A hanglemezek használata nagyon alkalmas arra, hogy a magántanuló is elsajátíthassa a német szavak helyes ejtését, a német szó- és mondathangsúlyt.

A másik nyelvkönyv, a *Să vorbim nemțește* szerzőit az a cél vezette, hogy elsősorban a német köznyelv szókincsét mutassák be azoknak, akik már valamelyes német nyelvi ismerettel rendelkeznek. A szövegek megválasztásában a gyakorlati szempont vezette a szerzőket: az otthon szókincséből kiindulva, a hétköznapi élet mozzanatait (állomáson, állatkertben, szállodában, áruházban, színházban, postán, múzeumban, tengerparton, traktorgyárban) jelenítik meg az olvasó előtt. A nyelvi anyag bemutatása *párbeszéd formában* történik, s ez az eljárás még csak fokozza az olvasmányok élményszerűségét, közvetlenségét. Helyes az az elgondolás is, hogy az olvasmányok szó- és kifejezéskincsét tartalmazó jegyzéken kívül külön kiegészítő *szójegyzék* sorolja fel az illető tárgykörhöz tartozó legszükségesebb, az olvasmányban elő nem forduló szóanyagot („zusätzlicher Wortschatz“).

Az olvasmányokhoz csatolt gyakorlatok változatosága (behelyettesítés, kiegészítés, átalakítás, felelet, szóképzés) eredményesen szolgálja a szókincs minél alaposabb elsajátítását és a rokonértelmű szavak helyes alkalmazását.

Jó szolgálatot tesz a német nyelv gyakorlati szempontú elsajátítására az a kis nyelvi kalauz is, amelyet a lipcsei Enzyklopädie kiadó azzal a céllal állított össze, hogy a hazánkban tartózkodó német és más németül is tudó turisták számára a nyelvi érintkezést elősegítse. A könyvecskét azért forgathatják hasznosan a németül tanulók is, mert benne tárgykörönként (általános szófordulatok, időmegjelölés, időjárás, színek, család, lakás, utazás, közlekedés, vendéglátás, bevásárlás, szakmák, hivatali élet, tömegszervezetek, oktatás, betegség, mértékegységek) található meg a legfontosabb szó- és kifejezéskincs. Ennek helyes alkalmazására szolgál a szavakat követő beszédanyag, amely *kérdés és felelet* formájában tartal-

civilizatorikus központok váltakozása. Elméletében nem nehéz felismerni az amerikai Adams, a német Spengler és az angol Toynbee hatását, illetve ezek tételeinek újabb változatát. Az egységes történeti folyamatban McNeill három szakaszt különböztet meg: a nagy eurázsiai (közel-keleti, indiai, görög, kínai) civilizációk kialakulási korát (a legrégebb időktől i.e. 500-ig); a civilizációk közötti egyensúlyi időszakot i.e. 500-tól i.sz. 1500-ig (ez a görög civilizáció virágkorát, a hellenisztikus, a hindu, iszlám, kínai és az európai, indiai, középkori civilizációkat foglalja magába), végül Nyugat dominációjának korszakát, mely — úgymond — 1500-tól napjainkig tart (Oxford University Press, 1967.)

Vlad Zirra

Un cimitir celtic în nord-vestul României

A Nagybányán székelő Máramarosi Tartományi Múzeum e címen adta ki Vlad Zirra tanulmányát a Csomaköz községben 1960-ban felfedezett, majd az 1962—65-ös években feltárt kelta temetőről. A tanulmány a temető helyének és körülményeinek bemutatása után részletesen ismerteti a feltárt sírokat, azok leltárát, jellegét, aszerint, hogy inhumációs vagy hamvasztásos temetkezésről van szó. A sírlétrák főként lándzsákat, karkötőket, kardokat, csüngőket, fibulákat, késeket, láncokat és jellegzetesen kelta agyagművészeti termékeket tartalmaznak. Különösen említésre méltó az a madárdíszes sisak, amely máris világszerte ismertté vált. A temetőnek különleges történelmi értéke, hogy a kelta sírok mellett fedős hamvvedres dák sírok is előfordultak, ami a kelta-dák szimbiózist, együttélést bizonyítja. (Editiia Muzeului Regional Maramureș, 1967.)

téka

Sargetia IV. Acta Musei Regionalis Devensis

A dévai tartományi múzeum évkönyvének negyedik évfolyama folytatja a jóval a felszabadulás előtt kialakult haladó hagyományt. Lapjain a múzeum tudományos dolgozói, munkatársai és barátai, régészeti, ó-, közép- és újkortörténeti, valamint munkásmozgalmi és néprajzi kérdéseket tárgyalnak. Constantin Daicoviciu akadémikus méltató előszava után különös figyelmet érdemel a múzeum volt igazgatójának, A. Flocának, a hazai és külföldi szakirodalomban sokat vitatott, aranyosbányai kezdetleges szobrokról szóló — úgy látszik, végleges megoldást hozó — tanulmánya, továbbá Radu Vulpenak Decebal leánytestvére fogságba hurcolásáról, Gh. Anghelnek a lapusnyaki középkori (XVI. század) pénzeletről, B. Basának a Hunyad megyei XVIII. század végi parasztmozgalmakról írt dolgozatai, valamint I. Frățilă, C. Clemente, Gh. I. Ioniță munkásmozgalmi cikkei és N. Dunăre tanulmánya a zarándi népviseletről. (Editura științifică, 1967.)

Concise Etymological Dictionary

A legfontosabb, mindennap használt szavak mellett azok is bekerültek ebbe az értékes szótárba, melyeket csak az irodalmi nyelv őrzött meg (így sok, Shakespeare használta szó), de amelyek etimológiája érdekes képet mutat. A körülbelül 15 000 magyarázatot tartalmazó szótári részt főként szakembereknek szánták. Az utolsó fejezetek foglalják magukba a ragok és képzők eredetét tisztázó részt, a latin és görög eredetű, ma is termékeny szavak, tövek listáját, a homonimák és két alakban megőrzött szavak jegyzékét,

mazza a tárgykörrel kapcsolatos legfontosabb közölni-vagy kérdeznivalót.

Az elmélyülő kereskedelmi kapcsolatok, a hazánkba látogató idegen turisták nagy száma, az egyre növekvő idegenforgalom tette szükségessé, hogy a belkereskedelem dolgozói számára is idegen nyelvi kurzusok induljanak meg. A Belkereskedelmi Minisztérium Személyzeti és Tanügyi Igazgatósága kolozsvári székhellyel Továbbképző Központot létesített, amely a szakmai ismeretek fejlesztésével párhuzamosan az idegen turistákkal való érintkezés közvetlenebbé tétele végett a kereskedelmi és vendéglátóipari dolgozók számára 1966 őszétől kezdve francia és német nyelvű tanfolyamokat indított, a Belkereskedelmi Minisztérium kidolgozta külön tanmenettel. A kurzusok időtartamát két évben, évi 125 órában jelölték meg. A tanfolyamok hallgatói a Helyi Kereskedelmi Vállalat textil- és lábbeli-szakmában dolgozó alkalmazottai, a Helyi Közélemezési Vállalat és a Higiena szövetkezet dolgozói köréből kerültek ki, és több csoportot alkotva önkéntes jelentkezés alapján vettek részt a tanfolyamokon.

E sorok írója a kereskedelmi és vendéglátóipari dolgozók számára rendezett német nyelvi tanfolyam egy-egy csoportját vezette. Munkájában segítségére voltak ugyan a bemutatott nyelvkönyvek, a feladat sajtós voltánál fogva azonban mind az anyag összeállításában, mind pedig a tanításban alkalmazott módszer tekintetében teljesen új utakon kellett haladnia. A tanterv előírásának megfelelően ugyanis a tananyagot a kereskedelem és a vendéglátóipar szókincséből kellett összeállítania, hogy a hallgatók a szakmájukban kellő idegen nyelvi szókészlettel és beszédkészséggel rendelkezzenek. A szókészlet összeállításában jó hasznát vettük a Brockhaus- és Duden-féle képezzótáraknak, a vendéglátóipari dolgozók számára összeállított *Indrumar de conversație romângerman* (Román—német társalgási vezérfonal) szövegének, de kiegészítettük ezeket a hallgatóktól bekért szójegyzékekkel is, amelyekben a munkájukkal kapcsolatos szó- és kifejezés-anyagot közölték velünk. Ennek a szövegagnak birtokában állítottuk össze — a fokozatosság elve alapján — az olvasmányokat. Ezekben párbeszéd formában különféle *jelenteket rögtönöztünk* az egyes üzletek és az állami áruház különböző osztályain (textil-, kalap-, készruha-, cipő-, gyermekruha-, divatcikk-osztály) vagy pedig a vendéglátóipar egységeiben (vendéglő, szálloda) a vendégek és alkalmazottak közötti beszélgetések (vásárlás, próba, étel-, ital-rendelés) kapcsán. Ilyen helyzeteket jelenítettünk meg csaknem minden órában is, hogy már ott hozzászoktassuk a hallgatókat a munkahelyükön rájuk váró feladatok sikeres megoldásához.

A beszédkészség kialakításában azt a módszert alkalmaztuk, hogy *sztereotíp formulák* segítségével rögzítettük a szavak összekapcsolásának és a mondatok megszerkesztésének módját. Eljárásunkat az indokolta, hogy a tanfolyamok hallgatói nagy részének anyanyelvi nyelvtani ismeretei már annyira elhomályosultak, hogy ezekre támaszkodni csak nagyon kis mértékben lehetett. Tartózkodtunk az egyes nyelvtani kategóriák gyakori emlegetésétől is, s megelé-

gedtünk annyival, hogy az idegen nyelvi nyelvtani jelenségeket (egyezéseket és eltéréseket) az anyanyelvi megfelelővel vetettük össze, és az esetleges eltérésekre — a német nyelv sajátos vonásaira — hívtuk fel a figyelmet.

Úgy gondoljuk, hasznos volna, ha a többi idegen nyelvi szakoktató is elmondaná észrevételeit a rendelkezésre álló nyelvkönyvekről, és közölné az idegen nyelvi oktatásban szerzett tapasztalatait, mert ily módon eredményesen járulna hozzá az idegen nyelvi oktatás gyakorlatibbá tételéhez, főleg — idegen nyelvű szakmai gyakorló könyvek kidolgozása útján.

Nagy Jenő

A mai nyugatnémet szociológia kérdései

Könyvformátumban jelenik meg negyedévenként a kölni egyetem mellett működő szociológiai kutatóintézet gondozásában a *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Kölni szociológiai és társadalomlélektani folyóirat). Kiadója René König professzor, a Nemzetközi Szociológiai Társulat elnöke. A folyóirat köntöse a modern német grafika és nyomdatechnika szabványában is megőrizte Gutenberg utódainak évszázados tapasztalatát és kifinomult izlését.

A folyóirat 1967. második negyedévi száma felöleli a jelenkori polgári szociológia egész kutatási területét: az általános és szakszociológiai sokoldalú anyagát. (*Hírek és közlemények* című rovatában például ismertetést ad a Kelet-Európa egyes országaiban folyó sportszociológiai kutatásokról, ami a hazai konkrét szociológiai kutatás számára is érdekes támpontul szolgálhat.) A nagy műgonddal megírt s több száz dokumentációs címjegyzettel alátámasztott tanulmányok, vitaanyagok, tudományos szemlék és közlemények csupán névleges felsorolása is túlhaladna ismertetésünk szerény keretét, ezért csupán két tanulmány jellemzőbb részeinek a megvilágítására szorítkozunk.

A folyóirat — az általános szociológiai részben — elsőként a gazdaságtudomány és szociológia határjelenségeivel foglalkozó Ernest Zahn amsterdami professzor *Gazdasági fejlődés és társadalmi elvárás* című tanulmányát közli. Eszerint az ipar előrehaladásában élenjáró országokat a gazdasági fejlődés és növekedés eredményeképpen kialakult különböző fejlettségi szintek fékezik. Az ipari fejlődés „érett” szakaszába jutott országok ugyanis az állítólagos „teljes foglalkoztatottság”, „bőség”, „tömegfogyasztás” ellenére sem érzik magukat egy történelmi végcél birtokosainak. Ellenkezőleg: az ipari fejlődés új, magasabb szinten megvalósítható útjait keresik. A továbbfejlesztés dilemmájának megoldásában Zahn szerint iránytűként szolgálna számos nagy kultúrtörténeti traktus: „növekedés-elmélet”, „körfejlődés”, „elit-teória” és mások, a világpiacon globális alakulását befolyásoló

valamint az angol szavak eredet szerinti csoportosítását. E kiegészítő rész olyan általános tudnivalókat tartalmaz, melyek tulajdonában a laikusok is élvezettel tanulmányozhatják az etimológiai szótárt. (Oxford, 1967.)

Camil Mureșan

Imperiul britanic

A történelem folyamán alig volt olyan világbirodalom, amely népek, országok, földrészek történeti alakulását annyira befolyásolta volna, mint a brit birodalom. A kolozsvári egyetemi tanár szerző jól dokumentáltan, érdekes formában, sok illusztráció és térkép segítségével, négy részben, tizennégy fejezetben mutatja be az új- és legújabb kornak ezt az érdekes történeti képződményét, szerény kezdeteitől a XVIII. és XIX. század hatalmas lendületén keresztül napjainkban bekövetkező felbomlásáig. A szerző érdeme, hogy ez az óriási birodalom nem mint véletlenül kialakult konglomerátum jelenik meg az olvasó előtt, hanem mint Anglia, Európa és a világ gazdasági, ipari, társadalmi fejlődésének törvényszerű következménye, és letűnése is ugyan ezen tényezőknél elkerülhetetlen eredménye. Az adatok, az események, történeti folyamatok mélyenszántó, marxista elemzése nemcsak egy állam négy évszázados múltját eleveníti meg, hanem biztos kézzel vonja meg Európa és valamennyi földrész történeti fejlődésének félreismerhetetlen kontúrjait. (Editura științifică, 1967.)

Vasile Pârvan

Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene

Negyedik kiadása a nagy román régész, Vasile Pârvan, először 1928-ban angolul meg-

téka

jelent értékes monográfiájának. A könyv annak az öt előadásnak az eredménye, amelyet a szerző 1926-ban az angliai cambridge-i egyetemen tartott. Az előadások eredetileg francia nyelven íródtak, és ezekből készült az angol fordítás. Radu Vulpe, a hazai régészet és ókori történelem jól ismert képviselője, Párvan egykori tanítványa, az eredeti francia szöveget fordította románra és illusztrációkkal megjegyzetekkel látta el. A könyv öt fejezete a kárpát-dunai és a villanovai kultúrát, továbbá ezek és a szkíta, görög, kelta meg római kultúra kapcsolatait, ezek jellemző vonásait mutatja be. A fordító a fejezetekhez írt jegyzeteiben az új régészeti és történeti kutatások fényében kiegészíti vagy éppen kiigazítja az itt-ott már elavult tételeket, s ily módon az új kiadás nemcsak Párvan eszméit tükrözi, hanem a hazai régészet mai helyzetét: eredményeit és megoldásra váró nagy problémáit is. (Editura științifică, 1967.)

N. N. Jakovlev

Franklin Delano Roosevelt

Négy ízben tette le az elnöki esküt, évszázadunk kivételesen fontos esztendeiben volt az egyik szuperhatalom, az Egyesült Államok sorsának választott letéteményese. A súlyosan beteg, de meg nem tört ember pályafutásának történelmi ívelése az életrajz-irodalom nagy témái közül való. A kiemelkedően tárgyilagos szovjet szerző példás tárgyi tájékozottsága nem halványítja el az Elnök emberi kvalitásait: a történelmi háttér hitelessége a személység kidomborításának előfeltétele. Nyilas Vera szép fordítása nagy érdem. (Kossuth, 1967.)

tényezők azonban érzéketlennek mutatkoznak az ilyen „izmusok” iránt, számukra a tőkeképzés, technológiai haladás, piacbővítés és kereskedelem-fejlesztés jelenti a modern világtörténet stratégiai variánsait. Ezek egyetemes érvényesítése azonban, éppen az egyenlőtlen fejlődés következtében kialakult különböző szintek s elsősorban a gyengén fejlett, visszamaradt országok miatt, akadályokba ütközik. A fejlett országok a „továbbhaladást” sürgető jelenségekkel, a fejletlenek viszont a „lemaradásukat fenntartó” bajok krónikus tüneteivel állanak szemben.

Ezt súlyosbítja (s itt kezdődik a tulajdonképpeni szociológiai probléma) a fejlődés mindkét szintjén egyre erősödő társadalmi elvárás, a magasabb élet-színvonal követelménye, ami jogos igény, de még elgáncsolja a kielégítés eszközeinek hiánya. Hogyan tőmheti be a modern társadalom az „igény” és „lehetőség” közt tátongó szakadékat? ... Az iparilag fejlett világnak az a fejlesztési programja, amely szerint az anyagi-technikai eszközöket a gyengén fejlett vagy visszamaradt zonákba kellene áttenni, helyi nehézségekbe ütközik, s ebből jelentős feszültségek is erednek. Kérdés marad tehát: hogyan volna lehetséges a fejletlen országokban a magasabb életszínvonal egyre erősödő igényét, a „társadalmi elvárást” a rendelkezésre álló eszközökkel kielégíteni, s ugyanakkor vállalni a „világversenyt” is.

Természetesen, a „társadalmi elvárás” nyomásként nehezedik a fejlett világra is, hiszen ott sem részesül egyenlő mértékben a társadalom minden tagja az anyagi javak bőségéből. S ezt bizonyos megszorításokkal elismeri Zahn is. Ilyenformán a gazdasági fejlettség mindkét „szintjén” létezik társadalmi szükséglet, és nem könnyű feladat elé állítja a vezetés mechanizmusát. A gazdasági fejlődés folyamán jelentkező „társadalmi elvárás” strukturális feltárását s a termelésre, valamint a gazdaságpolitikára ható funkcionális vizsgálatát Zahn elsősorban szociológiai problémaként jelöli meg, s megoldásában termékeny együttműködési lehetőséget lát a gazdaságtudomány és a szociológia művelői között.

Egy másik tanulmány, a *Fremde Gruppen als Bezugsgruppen* (szerzője a bonni Martinus Emge), az idegen — tehát nem autochton — közösség vonzását és vonatkozásait vizsgálja a társadalmi mobilitás, munkaerőbevándorlás, szétszóródás és más jelenségek tükrében, a csoport-szociológiai felmérés eszközeinek felhasználása alapján. Abból illud ki, hogy „magatartásunk annak a társadalmi csoportnak a bélyegét viseli, amelyhez tartozunk”, s előbb a primer csoportoknak (család, nép, osztály, egyfoglalkozásúak), tehát ama közösségeknek magatartást meghatározó és modelláló jellegét elemzi, melyekhez mint „saját” csoportokhoz viszonyulunk, majd azt tanulmányozza: milyen súlya van az „idegen” csoportok magatartást befolyásoló szerepének.

Az „idegen csoport” kérdésének vizsgálatá Németszágban Herbert H. Hyman nevéhez fűződik. Ő vezette be 1942-ben a „reference-group” fogalmát. A második világháború után Georg Simmel és Charles H. Cooley a „tömeg” amorfi fogalmával szembeállítja a „csoport” szociológiai jelentőségét, Gottfried Eisermann pedig a cselekvés mellé mint alapvető szocio-

lógiai kategóriát állítja a „csoport“-ot. De hogyan viselkedik az egyén saját társadalmi környezetének (csoportjának) elhagyása után, egy számára idegen környezetben? Emge szerint fontos társadalmi tényként kell elfogadnunk, hogy „mind az egyén, mind a csoport magatartásbeli orientációját nemcsak az a csoport határozza meg, amelyhez tartozik, hanem bizonyos, de még tisztázásra váró feltételek mellett olyan csoportok is, amelyekhez nem tartozik“. Tautológiaként hat, de fel kell tennünk a kérdést: „saját csoportunk“ tekinthető-e „vonakoztatási csoportnak“ — s ha igen, melyik a döntő vonatkoztatási csoport? Helyet adhatunk-e Simmel formulájának, s ha igen, hozzásegíthet-e ez bennünket annak megállapításához, hogy ha „A-t az a, b, c vagy d csoport normái és értékítélete irányítják, melyekhez ő egyidejűleg tartozik, akkor egy adott konkrét helyzetben a csoport, család, foglalkozás, szakszervezet, párt stb. együttes hatásából melyik az, amellyel szemben a többi csoport befolyása kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesül?“

A Nyugat-Európa ipari központjai felé áramló spanyol, olasz, görög munkaerő, az Európából az Egyesült Államokba irányuló „értelmiségi exodus“ a modern társadalom oly csoportszociológiai és lélektani problémáit veti fel, melyek megoldásában Martinus Emge tanulmánya figyelemre méltó útkeresés az egyénnek és a csoportnak az adott társadalmi környezetbe való szerves beilleszkedése, valamint az e folyamatban jelentkező interperszonális ellentmondások kedvező megoldása irányában.

Várhegyi István

téka

Kiss Jenő

Kaleidoszkóp

Egyéni vállalkozásról lévén szó, nyilvánvaló, hogy a Kaleidoszkóp (ha már a szó s a cím etimológiájánál maradunk) azt a színjátékos üvegszemcse-állapotot, rendszert rögzíti, amelyet a szerző lát. Az olvasók szemében, természetesen ez a „kaleidoszkóp“ mindig más színben és elrendezésben ragyog fel; így lesz tehát frapáns, hatásában pedig sokatmondó Kiss Jenő legújabb műfordítás-kötete. A költő, kinek műfordítói tevékenységét a nagyfokú beleéléssel párosuló mértéktartó izlés jellemzi, mely tevékenység lényegében költői munkássága szerves tartozékának tekinthető, e majdnem háromszáz oldalas kötetében a román költészet sokarcú világába vezet el, ahol — a már oly jól ismert költők esetében is, mint Eminescu, Bacovia, Blaga, Beniuc — új és új szépségeket fedez s tár fel a maga, de az olvasók örömeire egyaránt. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Kádár János

Fényesikok nyomában

A színes, férfias lírájával kiűnt Kádár János kisregény-nyel jelentkezett az 1967-es év utolsó hónapjában. Könyvének témáját a falusi értelmiség, pontosabban a városból falura szakadt tanárság életéből meríti, és ezúttal sem tagadván meg lírikus voltát, őszinte, a vallomás erejével bíró szavakkal beszél a falu és a tanárság mindennapi gondjairól. Kisregényében nem azt állapítja meg, hogy manapság nehéz falun tanárkodni, hanem e tényből kiindulva, az okokat keresi, villantja fel és bírálja. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

D.V.K.

A neoavantgard és az olvasó

Ha a szoborral nem is (minthogy a statikai törvények miatt többnyire csak egyféleképpen rögzíthető), a modern festménnyel, grafikával, még inkább ezek reprodukciójával már az első közelítéskor konfliktusba kerül az egyszerű néző — nem tudja, hogyan is nézze, nehogy úgy járjon, mint az analfabéta az írott szöveggel.

S a modern képzőművészet után — a „fogyasztói zavar“ tekintetében — minden bizonnyal a modern költészet következik. Nemcsak az újszerű cím-tördelés fordítottja meg olykor kezünkben a lapot, hanem egy-egy olvasásra kiszemelt vers is. Most nem az Apollinaire nevével fémjelzett képversre gondolok, hanem az olyan újabb bizonyosságokra, mint amilyent legutóbb Juhász Ferenc-től olvashattunk az *Új Írás* múlt évi utolsó számában. Egészen pontosan, az amerikai Gregory Corso „társtalan vad éneke“, tiltakozása a halál ellen, „egy mámor vázlata, a fájdalom fossziliája“ készítette a magyar költőt, „hogyan egy óriás-vers-lehetőségéből csillogatosan zúgó szó-lombozatot, dörgő fájdalom-erdőt“ csináljon. Így született a *Bomba*, amely szétveti a szokásos oktáv-méretű oldalt, csak keresztbe fordítva fér el rajta, így tudja külső formájában, grafikai képeiben is sugallni a felelősséget és fájdalmat, amit a címszó a XX. század második felében valamennyiünkben kelt.

Am a modern vers és képzőművészeti alkotás rokonsága nem korlátozható csupán arra, hogy mindkettőt gyámoltalan tétovasággal vesszük kézbe, pászitjuk az olvasás-nézés ősi konvencióihoz. Elhagyva a tréfát — amelyet, tudom, sokan komolyan hisznek —, megint Juhász Ferencre hivatkozom; az említett folyóirat változatos reprodukciós anyagát rendszeresen ő értelmezi, prózaverssé mélyített — vagy csak terebélyesített — esszéiben. A véletlen hozta, hogy a Gregory Corso-magyarítással egy számban épp a gobelin-szövő Jean Lurçat-t méltatja, mint századunk legnagyobb művészt, „Picassónak és Henry Moore-nak, a monumentális álmodóknak, megvalósítóknak, századunk hatalmas eposz-teremtőinek“ testvéri társát. Véletlen csupán csak az egyidejűség, de nem az, hogy Juhász Ferenc az eposz-teremtőt, Lurçat gobelinjeinek világegyetemét csodálja: „a csillag-anyagsziget-ragyogás-lángolás-robbanás lüktet, a földkéreg és a magma, a tűz és a víz, az állatok, növények, madarak, égitestek, mítoszok és hiték lángolnak, füstölnek, ragyognak; gobelinjein a teljes természet és a teljes emberi múlt robot, ragyog és kering.“ Aki csak valamennyire is ismeri Juhász kozmikussá növelt biológiai elemekkel benépesített, bibliás jövendölésű, de a modern tudomány és technika realitására épített költészetét, az nem értheti félre az önvallomást; mint ahogy ars poeticának hangzik ez is: „nemcsak a teremtő-vállalkozás ereje, de a teremtő vállalkozás mérete is a teremtés nagyságának része.“ En még egy Juhász Ferenc-idezetet tennék ezek mellé, amely ugyan a művészi teremtés lényegét, a kiváltódást és kiválást általában kívánja jellemezni, konkrét alkalmazása mégis hasznos lehet: „ha leállanak róla majd a kegyetlen fölösleg héjai, zsírjai és rostjai“... Ugyanezt a reményt mondja ki Márton László a *Magyar Műhelyben*, a költő alkalmi prózájának gyűjteményét recenzálva, amikor „a tökéletes konstrukció igazi cementjét: a tudatos fegyelmet“ üdvözli — a cikkekben megvalósult lehetőségek láttán.

No de a „virágzó világfává“ lombosodott Juhász Ferenc-i líra (és epika) nem témája — tárgya mindössze eszmefuttatásunknak, tárgya, amennyi-

ben a modern költészet néhány kulcskérdésére irányítja a figyelmet. Éppúgy beszélhetnénk a közelmúltban elhunyt Kassák Lajos életművéről — sőt beszélnünk is kell róla; annál is inkább, mert az újszerű képzőművészet és irodalmi kifejezés kapcsolatáról került szó, márpedig ennél jobb példa, hozzánk ilyen közel, nemigen akad. Nem szeretném magamra vonni a citatológia vádját, méltánytalannak érezném azonban, ha a kérdésben nem hivatkoznék az újvidéki Bori Imrére, a magyar avantgard történetét az *Új Symposion*ban irodalomtörténeti körületekintéssel feldolgozó esszéistára. Kassák képzőművészeti alkotásainak geometriája s a képzőművészeti indítású versszerkesztés közötti összefüggés meglegyetően közismert — de Boriék vállalták elsődleges örökségüknek a kassáki hagyományt, s ez az elméleti ember munkáján éppúgy meglátszik, mint e fiatal lap egészen. (Bár például az *Új Symposion* grafikai képe távolról sem egyértelműen kassáki — valahol a szecesszió, a popart és az absztrakt között egyensúlyoz.)

Az avantgard-hagyomány birtoklása egyébként mindenhol napirenden van napjainkban, s amikor az *Utunkban* Sóni Pál cikksorozatát szentel a kérdésnek (*Modernség tegnap és ma*), nyilván érzi a hazai és nemzetközi buzditást. Hiszen a *Viata românească* éppúgy napirendre tűzte az egykori avantgard-folyóiratok elfeledett anyagának, izmusok innen indult s világhírre emelkedett művelői korai pályaszakaszának feltárását, mint ahogy a mai szovjet irodalmat sem lehet megérteni a húszas évek virágzó irányzatai nélkül. Es amint Sóni érdekes párhuzama figyelmeztet rá, jó néhány, az izmusoktól ilyen vagy olyan irányba eltávolodott költőt nem érthetünk meg igazán, például Lucian Blagát vagy Bartalis Jánost, ha nem tárjuk fel indulásuk irodalomtörténeti miliójét.

E tekintetben rengeteg tévhit vár eloszlatásra. Ahhoz a régi megállapításhoz, miszerint az izmusok egy apokaliptikus világ talaján keletkeztek, ma sem férhet kétség, ám a művekben érvényesülő apokalipszis, abszurdítás mellett nem kevésbé fontos hangsúlyozni a valóság-talajt. A mi példánkra alkalmazva: „Kassák is a megbomlott harmónia, a felbillent világegyensúly, a teljesség-hiány költője — de, tegyük hozzá: a realitásoké mindenekelőtt, aki verseiben a megbomlott harmónia, a felbillent világegyensúly képeit szerkesztve, effektusait hívja elő, s az előhívó feladat szolgálatába állítja a verset a képek kiváltotta érzéki benyomások, a verskép konstrukciójának aktivitásával.” A megbicsaklások tekintetében talán túlságosan is elnéző Bori, mégis döntően fontos Kassák-összegezése: „izmusos váltásai egyúttal új szelek vitorlába fogásai is voltak.” Ez az, amit nem sokkal halála előtt maga a nagy formabontó-formateremtő így fogalmazott meg egy nyilatkozatában: az igazi költők közül „a legkülönbek nem elégednek meg annyival, hogy tükröznek körüket, hanem át is akarják át alakítani. De az átalakuláshoz nem annyira a rombolás dühével, cinikus grimasszal, mint inkább az építés vágyával, alkotásaik új minőségű föbbleteredményeivel járulnak hozzá”. Kassáknak ez a kijelentése egy alkotásokban, útatakarásban gazdag élet végső tanulsága, amely — amellet, hogy irodalomtörténeti dokumentum — érvényét a fellendült neoavantgard korában is őrzi igazság. Mert a szakemberek vitatkoznak ugyan rajta, vajon felújíthatók-e negyvenötven-hatvan évvel ezelőtti törekvések, a költők azonban szerte a világon újraélik az expresszionizmus, szürrealizmus kísérleteit, s az elődök tapasztalataival tarsolyukban vagy hályogkövácsként (ha sokáig nem férhettek közel e hagyományhoz), a mai korra próbálják alkalmazni a megújított eszközöket. Ez a neoavantgard annyira benne van a levegőben, hogy az egyszer már „lehiggadt öregek”, mint például Ilyés Gyula vagy Déry Tibor, visszatérnek ifjúságuk formavilágához — természetesen hasznosítva mindazt a hatalmas mesterségbeli ismeretet, amelyet európai csúcsra ivelt pályájukon szereztek.

De másként is feltehető a kérdés. Vajon Ilyés Gyula mai prózaversei nem egy nagyon is konkrét, mindenki számára közérthető, mindennapi realitásra épülnek? (A *Közeliűtő fagy* indítása: „Jön ismét a sértés. Fűteni kell!” Ebből a köznapi tényből szárnyal fel a vers a végső emberi kérdésekig.) Vajon Déry *Szembenézni* című jelenete, ez az érdekes válasz Ilyés homagédiáknak írt oratóriumára, nem a chaplini groteszk ér-

telmében vett „modern idők“ vetülete. az információ-halmaz, a technikai lehetőségek és az etikum időszerű szembesítése? „Bármily pontosan számolsz és tervezel, mindom magamnak, s ha akár elektronikus is, az ember házassága a valósággal nem anyakönyvezhető sem a pokolban, sem a mennyországban, naponta váltogatják illetőségüket.“ A metafora szépsége nem önmagában van — fényét alkotójának embersége sugározza.

„Mert minden igazi művészet élni segít“ — mondhatjuk Juhász Ferencel. A világ valamelyik pontján, ahol külön felelőssége van azért a helyért, azokért az emberekért; „amely éppúgy végzete és szerelme, mint az én végzetem, szerelmem és hitem“. A neoavantgard sem tehet mást, ha élni akar. A mi költőink — Sóni bőséges (azonban nem eléggé megválogatott) példatárát idéz — szerencsésebb helyzetben vannak, mint nemegy nyugati társuk: világnézetük parancsolóan sugallja a helyzet-felismerésen túlmutató útkeresést, nem a cinikus grimaszt, hanem az építés vágyát. Nemcsak Lászlóffy Aladárról — Páskándi Gézárról és Szilágyi Domokosról is állíthatjuk ezt, a költészetiükben meghatározó szerepet betöltő groteszk ellenére. És ugyanez a tartás jellemzi a román fiatalok közül Sorescu vagy Ion Alexandru líráját: szembenézés a XX. századi emberiséggel, tehát az embertelenséggel is — de az emberiség példáinak ismeretében.

Minden irányzatnak megvannak a vámszedői, s megvannak a jóhiszemű tehetségtelenjei is. Nem szabad az ő izzadságszagú „modernségük“ alapján itélni meg a valóban újra, magasabbra törőket, akár pedig a régi csapások (ezúttal az avantgard) követőit, akik a begazosodott ösvényeket szélesre tapossák, s az így ismét használhatóvá vált úton esetleg újabb csúcokra jutnak. Persze, olyasmi is van, amit az *Új Symposion* egyik számában olvashatunk: „Irom itt / amit megtanultam / azt irom / szikáran és rosszul / ... / hol a hülyeségről / vagy a jóságról / most a humanizmus van / soron utána jó / az emberi szív / ez a tiszta / a szélesre tárt / steril semmi...“ Olvasunk olyan verset (a *Magyar Műhely*-ben is), ahol a mondatok szavakra, a szavak szótagokra, a szótagok hangokra, sőt betűkre hullanak szét, a szerző „modern“ önkénye szerint, fura „enjambement“-ként. De ugyanitt Határ Győző nem egy látszólag játékos, valójában művésziileg is megszenvedett verse, nyelvi könnyedségük Páskándi Gézárral asszociálja bennem, s az *Új Symposion*-ból megismert Tolnai Ottó *Balaton* című versének szózőnőiből végül is egy Juhász Ferencre emlékeztető vízió bomlik ki, múlt és jelen, földrajz és történelem, filozófia és világpolitika, egy utazás jelentéktelen, futó emlékei és megdöbbenő hírek kapcsolódnak egybe a szabad asszociáció szárnyain. Jellemző a versbe beépülő névsor: meghalt Kassák Lajos, meghalt Füst Milán; és Sinkó Ervin, és Áprily, és Ehrenburg és Kodály; és a régebbi mesterek: „a megannyi körmölő kéz / már mint Cendrars csillagokból kirakott karja“; „Brâncuși aki két részre osztva kőbe véste az ember szívét“. (Ugyancsak Tolnai Ottó ír a *Symposion*-ba cikket a Tîrgu Jiu-i Hallgatás Asztaláról; innen való ez a beszédes passzus is: „Erdekes megemlíteni, három nagy művész jött Romániából, hogy a modern költészet, szobrászat és a modern dráma lényeges fordulatait segíték elő: Tzara, Brâncuși, Ionescu.“)

Nem könnyű ezeket a verseket, általában a modern, valamilyen ágon a neoavantgardhoz csatlakozó verseket olvasni. Igazi költő verse azonban — megéri a fáradságot, a küzdelmet a költővel, önmagunkkal. A többértelműség, amelyet egy olasz esztéta, Umberto Eco könyve alapján Sóni fejtegeti cikkeiben, különösen sok fejtörést, nemegyszer bosszúságot okoz a gyanútlan olvasónak. Ezzel azonban — tetszik, nem tetszik — számolni kell; egy világjelenség attól még létezik, ha én nem veszek tudomást róla. Mint ahogy a „meghatározatlan“ egyre erőteljesebb érvényesülése összekuszálja a jó öreg iskolai műfaj-kategóriákat, „egypercesek“ lesznek a novellák, novella-méretűek a lírai konstrukciók, esszészzerűek a drámák. Az irodalom azért még élhet és virulhat — sőt, bizzunk benne, nemcsak olvasók nélkül.

Mért miért csak az olvasó ne változhatna?

Nevét a román olvasók is csak mostanában kezdik megismerni, a hazai magyar olvasóközönség számára meg éppenséggel ismeretlen. Budapesten megjelent ugyan néhány írása Ováry-Oss József fordításában (*Üres a fészek*, 1959), de erre sem figyeltek fel különösebben. Pedig Pavel Dan írásművészetével érdemes megismerkedni. Annak ellenére, hogy mindössze néhány év adatot neki a művészi alkotómunkára, hátrahagyott írásai a kritikai realista román széppróza legmagasabb csúcsait érintik.

A Mezőségen született, Alsó-Detrehemben, 1907. szeptember 3-án, s 1937. augusztus 2-án halt meg Kolozsvárt. Tragikusan rövid élete alatt alig hagyta el Erdély területét. A Mezőségen töltötte gyermekkorát, Tordán járt középiskolába, Kolozsvárt végezte az egyetemet (latin-román szakos tanár volt), s írásai is legnagyobbbrészt erdélyi folyóiratokban, lapokban jelentek meg (*Gind románesc*, *Abecedar*, *Pagini literare*, *Blajul literar*, *România nouă*). Írói pályájának néhány éve alatt nem lett „befutott” íróvá, Bukarest, a román irodalom központja, nem karolta fel érdeme szerint. Írásainak tárgya miatt egyszerűen a „népieskedők” egyikét látták benne, s e beskatulyázás elégséges volt ahhoz, hogy életében legtöbben — köztük a kiváló szemű Camil Petrescu is — kézlegyintéssel intézzék el.

Ma már látjuk, Pavel Dan írásművészetétől mi sem áll távolabb, mint a „népieskedés”.

*

A Mezőség, ahol Pavel Dan született és nevelkedett, gazdaságilag az ország egyik legelmaradottabb vidéke volt. E területnek a kapitalista fejlődéstől elszigetelt, minden komolyabb ipari központtól távol eső paraszti világa az első világháborúig csaknem érintetlenül őrizte meg a feudális-korabeli falusi életformát, elmaradt termelőeszközeivel és elmaradt tudatvilágával együtt, gazdag anyagot kínálva a gyűjtőgató néprajzkutatóknak.

Pavel Dan művészetét azonban nem e néprajzi furcsaságok inspirálják.

A társadalmi fejlődés örök törvénye szerint végül ebbe a zárt paraszti világba is be kellett hatolnia az új, kapitalista szellemnek. A hosszú évszázadok alatt kialakult szigorú szokások és erkölcsi normák, melyek eddig a falu társadalmának életét megszabták, recsegve feszültek szét az új valóság testén, a kis emberi közösségekre jellemző segítőkészség eltűnt, hogy a kíméletlen versenyszellemnek adjon helyet. A primitív termelőeszközökkel és primitív tudattal rendelkező, az emberi energiákat a megnövekedett igényekhez mérten gyümölcsöztetni nem tudó zárt paraszti társadalomban gyökerező meggazdagodási vágy csaknem kóros eltorzulásokat idéz elő az emberi lelkekben. A zárt falusi társadalom, ahol mindenkit mindenki ismer, s ahol eddig a kialakult hagyományok szabták meg az emberek viselkedését, minden kis változást regisztrál, s úgyszólván felhagyitva mutatja meg a társadalom lényeges jellemvonásait.

Bálint Tibor

Önkéntes rózsák Sodomában

Fantasztikus regény, „álomjáték” Bálint Tibor legújabb könyve, amelynek cselekménye egy valószínűtlen időben és térben játszódik le, s amely — a szerző szavait idézve — „... mindenütt valósággá dermedhet, ahol a halál három váltásban lebeg a városok felett az öntudatlanság puha kampóin.” Mostanában divat lett az aggodás a jövőért, az emberiség sorsáért. Bálint Tibor könyve kivétel e divat alól: igazí művész, érteljes egyéniség szól a ma emberéhez, óvja őt és figyelmezteti korunk egyik legsúlyosabb betegségére: az elgépiesedésre, az elembertelenedésre. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Szőcs Kálmán

Csendes kiáltvány

Szőcs Kálmán optimista költő, és verseinek túlnyomó része ennek az életérzésnek a verse-öntése. Így válaszolja meg tartalmilag minden Szőcs-költemény a huszadik század emberének valamilyen kisebb-nagyobb problémáját. A formát tekintve viszont a fiatal költő nem ennyire feddhetetlen. Szőcs ugyanis igyekszik a modern tartalmat mindenki számára hozzáférhetően közzélni. Ez a költői eljárás nem egyszer egészen slágerizű verseket eredményez (Rimes bánat), néhol pedig bántóan viszájárnak a József Attila-i versindítások, vershangulatok (Első szerelem). A fiatal költő akkor ír jó verset (Beszélgetés a kislíval, Történes), amikor mindkét veszélytől szabadulni tud. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1967.)

Szilágyi Domokos

Garabonciás

„mert csak te tudsz beszélni és sorsod az értelem / vedd

téka

leltárba reményeidet szemed élesre állítsd nézz körül e / birodalomban“ — figyelmeztet a harmadik kötetével jelentkező Szilágyi Domokos; leltárra figyelmeztet, önvizsgálatra, erőre int az embert fenyegető minden veszély ellen, szabadságimádatra int, szabadság-megőrzésre a szokásokkal szemben; el nem tiporható, alig viselhető vágyakra hív, lázít, hogy megmaradhassunk embernek szemben az embertelenséggel, hogy megmaradhassunk önmagunknak önmagunk ítélőszéke előtt, hogy megmaradhassunk embertársunk embertársának a többiek előtt; — hatalmas szürrealista víziókkal riaszt Szilágyi minket s önnönmagát, mert meg kell maradnunk, dolgoznunk, győznünk kell minden barbárság ellenére, és énekelnünk: „ó, Európa, légy otthonom, / te lobogj minden szavamon“ (Ifjúsági Könyvkiadó, 1967.)

Kocsis István

Egyenletek

A szerző a legfiatalabb hazai magyar prózaíró-nemzedék tagja. Első kötetével új novellistát és sorkezdő drámaírókat avat a Forrás. Számonkérő, felelősségre vonó művészet a Kocsis Istváné, mélyen humanista örökös, szigorú ítélkezés, szinte fanatikus prédikáció az emberség, a becsület, a helytállás, az emberi tisztaság védelmében. Kocsis ítéletet mond minden önelégült és éppen ezért kallódó embertársra fölött, és minden tollvonásával a felelősségre lázít. Ez a mi időnk millió váratlan veszélut, csapdát, fenyegetést is jelent a mi emberének, de ez csak sokszorozza felelősségünket, és egyetlen pillanatra sincs jogunk lemondani a becsületről, az emberi élet vagy éppen az emberhez méltó halál lehetőségéről — sugallja a fiatal író

Ez a látszólag mozdulatlan, de belül annál forróbb, heves személyi összeütközéseket kiváltó, gyors bomlásnak induló paraszti világ termelte ki Pavel Dant, akárcsak Csécsé Móríc Zsigmondot. Ebből a világból hozza magával azokat az alapvető életérzéseket és emlékeket, melyekből később nagyszerű írásai megszületnek.

Ezeket az írásokat tulajdonképp jogtalanul nevezük novelláknak, mint ahogyan Pavel Dant, ezt a született regényíró jogtalanul nevezük novellistának. Hisz a szó valódi értelmében vett novellája — a valóság egy rész-jelenségét önmagában zártan kikerekítő írása — alig van. Legjobb írásai az életből kivágott szegmentumok, regényrészletek, amelyek csupán az író korai halála miatt nem szerveződhetek az egész paraszti életet átfogó falu-regénnyé. Csakis ebből a perspektívából ítélnéljük meg helyesen Pavel Dan írásait: e külön részeket össze kell illeszteni, hogy belőlük az író realista falu-tablója kikerekedjék.

Hogyan látta Pavel Dan kora faluját?

Egyes kritikusok Pavel Dan „tragikus falu-képéről“ beszélnek. Ez a minduntalan visszatérő kifejezés amellet, hogy tudománytalan, zavaró is, mert nemcsak hogy nem fedi a valóságot, hanem emellet még a „népiek“ misztikus falu-szemléletét is Pavel Dan nyakába varrja, s akaratlanul is azt a gondolatot invokálja, hogy Pavel Dan sajnálkozva nézi a régi falusi életforma pusztulását.

Holott erről szó sincs. Pavel Dan mindenekelőtt a bomlófélben — tehát mozgásban — lévő paraszti világ realista ábrázolója, aki a tragikus jelenségeket éppúgy észreveszi, mint a tragikomikusakat vagy komikusakat. Igaz, cselekményei középpontjában gyakran áll temetés vagy virrasztó, hisz a falu társadalmát egy-egy haláleset bolygatja fel leginkább, arról nem is beszélve, hogy az emberek jellemé az élet nagy eseményeivel kapcsolatban mutatkozik meg legjobban. Am a tárgy önmagában még nem határozza meg az írás hangulatát. Épp Pavel Dan írásművészte a legjobb példa arra, hogy miképpen lehet a „tragikus“ tárgyat is mélyremutató, ironikus humorral feldolgozni. Két legfontosabb ilyen tárgyú írásában a haláleset nagyszerű alkalom arra, hogy a gazdag parasztság mérhetetlen föld-éhségéből származó kímeletlenséget, embertelenséget megmutassa, s a falu szegényeinek egészséges kacagása által mondjon fellette megsemmisítő ítéletet (*Öreg Urcan temetése, Virrasztó*).

Az emberségükből kivetkőzött negatív paraszti figurák mellett Pavel Dan írásaiban szépszámmal találunk olyan falusi és kisvárosi kispolgár-ér.elmiségieket is, akik a nemzetiségi küzdelem nehéz éveinek nemes törekvéseiről megfedkezve, élik ideálta- lan életüket, s csupán a maguk kis anyagi haszna után szaladnak (*Falusi intelligencia, Gyermekkorai látomások, A nevelő, Pótvízsga*).

A törtétek és hatalmaskodók mellett azonban Pavel Dan meglátja a kisemmizetteket, elnyomottakat, az új rend farkas-törvényét magukéva nem tevő kisembereket is, akiknek alakját a legnemesebb művészet eszközeivel állítja az olvasó elé. E kisemberekről beszél néha együttérző humorral (*Precub, Jufa*),

néha a legtisztább líra hangján (*Üres a fészek*), néha meg, mint a személyes élményekből táplálkozó *Hazatérésben* és *Éjszakában*, a falusi szegénységnek és nyomornak oly megdöbbentően sötét és realiztikus színeit keveri ki, hogy halkságában is túltesz minden nagyhangú tragédián. Ezek az írásai valóban tragikus hangvételűek, de ennek nem Pavel Dan „tragikus látásmódja”, hanem a falusi szegények kétségbeesett társadalmi helyzete az oka. E helyzet elleni művészi tiltakozás az eszmei alapja Pavel Dan kritikai realizmusának, amely utolsó nagy történeti elbeszélésében, a Horea-féle parasztlázadást feldolgozó *Jobbágyokban* éri el tetőfokát.

minden novellája, s különösképpen a könyv legutolsó s talán legjobb írása, a Megszámáltatott fák című dráma. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Putnok-évkönyv 68

Régi, szinte elfeledettnek hitt hagyományt elevenített föl hazai magyar irodalmi hetilapunk, amikor — az ezredik, jubileumi lapszámmal egy időben — évkönyvet jelentetett meg. A szerkesztők odaadó munkáját dicséri a gondosan, lelkiismeretesen összeválogatott anyag: a Szülőföld-pályázat legszebb darabjai, versek, novellák a hazai és világirodalomból, beszámolók az Enescu-fesztiválról, hazánk kultúratisztikai térképe, reprodukciók hazai és külföldi művészek munkáiról, anekdotagyűjtemény, naptár, keresztrefjénysorozat. Az évkönyv közli hetvenhat hazai író fényképét, aláírását és rövid életrajzát is. A közel háromszázötven oldal terjedelmű, hiánypótló újévi ajándék fő célja az író—olvasó viszony szorosabbra fűzése. És minden valószínűség szerint a szerkesztők elérik ezt a célt — az olvasó érdeklődéssel olvassa majd a mutató kiadványt.

Vergilius Összes Művei

Dante így idézte a mestert: „te vagy csupán, kitől örökbe kaptam / a zengzetes szót, mely ma büszkeségem / ... Altalad lettem költő és keresztény...” Arany János azt mondja róla, hogy már „csak nyelvbéli tökélyével is megérdemelné, hogy minden kor, minden nemzet költészetének iskolája maradjon.” Hatalmas, tiszteletre méltó munkát végzett Lakatos István az Eklogák, a Georgica és az Aeneis fordításával, de munkájának megvan a gyümölcse, mert

Szólanunk kell végül néhány szót Pavel Dan alkotási módszeréről is. Nem kísérletező író, nem próbálkozik új csapások vágásával, első írásaitól kezdve tudatosan halad a nagy elődök, Slavici, Agírbiceanu, Rebreanu kitaposta úton: a kritikai realizmus útján. Mint már említettük, noha nem hagyott ránk regényt, Pavel Dan írói látásmódjánál fogva született regényíró, aki a valóságot csak bonyolult összefüggéseiben, széles sodrásában tudja szemlélni és ábrázolni. Kiváló megfigyelő, szeme a legrejtettebb dolgokat is észreveszi. Művészetére a magasfokú művészi objektívizálás a jellemző, amely lehetővé teszi számára, hogy tárgyát *kívülről*, mintegy *eltávolodva* szemlélje, hogy helyesen lássa az arányokat, s pontosan a maga helyére illeszzen minden rész-jelenséget. Ez a helyes arányérzék biztosítja Pavel Dan írásainak klasszikus művészi egységét.

A világnak ilyen objektív, lenyűgözően tökéletes visszaadása azonban nem öncél, nem érdektelenség, és semmiképpen sem jelenti az írói mondanivaló hiányát. Épp ellenkezőleg, Pavel Dan írásaiban igen erős, sokszor szenvedélyes írói állásfoglalás nyilatkozik meg, csakhogy sohasem verbális formában, hanem a művészi ábrázoláson keresztül. Az író sohasem lép az előtérbe, engedi, hogy az ábrázolt jelenségek önmagukért beszéljenek. Írásaiban nem tételeket igazol, hanem a valóságot ábrázolja. Ezen a ponton haladja meg Pavel Dan nagy elődeit a művészi ábrázolás kérdésében: míg Slavici és Agírbiceanu írásaiban érezhető a patriarchális moralizálás, míg a fővárosi hajszában dolgozó Rebreanu műveiben itt-ott találunk művészileg kidolgozatlan, elnagyolt részeket, Pavel Dan mindvégig megmarad a tiszta, nagy művészi gonddal kidolgozott realista ábrázolásmód mellett. A művészi ábrázolás tekintetében Pavel Dan művészeté nem maradt töredék.

Nyelve, a mezősi román népnyelvnek irodalmivá stilizált változata, egyszerű, tömör s mégis újszerűen artisztikus. A szereplők nyelvi jellemzésében, beszéltetésében tán mestereit is felülmúlja.

A kettős évforduló alkalmából megelégnünk érdeklődést kizsácsolva, a Romániai magyar irodalom egy magyar nyelvű Pavel Dan-kötet kiadásával fejezhetné ki legméltóbban iránta érzett megbecsülését.

Varró János

Szabó Kálmánnal együtt olyan könyvet tettek asztalunkra, mely a világirodalom egyik legnagyobb klasszikusát a maga teljességében — sőt minden epigonjával együtt tartalmazza. (Magyar Helikon, 1967.)

Albert Ducrocque

Az anyag regénye

Kivételesen a cím nem újságírói túlzás. A francia szerző valóban az anyag metamorfózisának igazi regényét tárja elénk, az elemi részecskék káoszától a galaxisokba, csillagokba, bolygókba rendeződött molekuláig. Színhely az Univerzum. A modern csillagászat mindenkéhez szóló eredményeinek ragyogó tollú bemutatása: élvezettel olvassuk — gimnazistától a professzorig —; e racionálisan szellemes stílusú könyv alapján mindenki meg fogja érteni az ember helyét a Mindenségben. Ismeretterjesztő művek szerzői legtöbbször meghökkenő részleteket sorakoztatnak egymás mellé, hogy becsalják az olvasót a komoly tudomány előszobájába. A szerző — kibernetikus —, bár szakmája és a téma iránt elfogult, élénk és szellemes művet alkotott. (Kosuth, 1967.)

Gheorghe Chepes —
Emanoil Drob—Maria Popescu

Aspecte ale integrării profesionale a muncitorilor în industria modernă

Tanúi vagyunk annak, hogy hazai szociológiai irodalmunk ugrásszerűen nő, bővül, de egyszersmind bonyolódik is. Az Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézetének gondozásában jelent meg nemrég a munkásság szakmai integrálódását tárgyaló kötet. A könyv három szerzője külön foglalkozik az ipari munkás képzésével, a modern technikai szükségletek-

A magyar irodalomtörténetírás régen esedékes változást törleszt Mikes művei kritikai kiadásának* megkezdésével. Az I. kötetben a *Törökországi levelek* és a *Missilisek*, a II.-ban az *Epistolák* jelent meg betűhív kiadásban. Ezzel a Mikes-probléma, a magyar irodalom olyan sokat vitatott kérdése, újra szönyegre került. Most azonban már nemcsak a végleges tisztázás igényével, de a lehetőségével is.

Ismeretes, hogy régi irodalmunk e legművészbibb prózaírójának életútja s műveinek sorsa egyaránt tragikus volt: csaknem fél évszázadot töltött hazájától távol, emigrációban, s művei közül csak a *Törökországi levelek*, a *Missilisek* és a *Mulatságos napok* jelent meg nyomtatásban. Fordításainak zöme azonban — 11 testes kötet — még ma is, halála után két évszázaddal, kéziratban van. De még az egykor kinyomtatott művek nagyobb része is hozzáférhetetlen volt mind a kutatók, mind az olvasók számára, s a nyomtatásban megjelentek sem szolgálhattak biztos alapul az író nyelvének, stílusának, írásmódjának tüzetes vizsgálatához, mivel a kiadók egyéni felfogásuknak megfelelően alakították az eredeti szöveg írásmódján. Emiatt művei nem járulhattak hozzá a magyar irodalmi nyelv fejlődési folyamatának feltárásához — pedig e fejlődési folyamat megrajzolásához, a korszak irodalmi nyelvi normájának alakulásához helyesírási és hangtani téren Mikes szövegei igen sok tanulságot nyújtanak. A kritikai kiadás, mely kezünkbe adja az író egész életművét, megteremti a lehetőséget a felvilágosodást megelőző, meglehetősen elhanyagolt korszak irodalmi nyelvi normájának tanulmányozásához.

De a szövegek hozzáférhetlensége, a megbízható kiadás hiánya egyúttal azt is meggátolta, hogy elkészülhessen Mikes hiteles írói arcképe. Az eddigi Mikes-portrék, melyek főleg a *Törökországi levelekre* alapozódtak, nem tükrözheték adekvát módon az író arcát. Bár ez Mikes főműve, s benne minden lényeges vonása tükröződik, e vonások az életmű egészének összefüggésében más hangsúlyt, új színezetet nyerhetnek. A sajtó alá rendező Hopp Lajos érdeme, hogy a zágoni székhely író művei kritikai kiadásának megkezdésével alapot teremt e problémák megválaszolására is, sőt: a megjelent szövegek hatalmas, sokirányú, rendkívül igényes jegyzetapparátusában már válaszolt is több bonyolult, a Mikes-filológiában évtizedek óta vitatott kérdésre.

Hopp eredményei elsősorban Mikes főműve, a *Törökországi levelek* felvetette nyelvi, tárgyi, eszmei, műfaji vonatkozású problémák megoldásában mutatkoznak meg. Új módszert érvényesít: szakít azzal a polgári felfogással, hogy Mikes nem kerülhetett kapcsolatba a hazai társadalom életével, s ezért a főfeladat műve külföldi forrásvidékének feltárása kell hogy legyen. Hopp abból a fontos felismerésből indul ki, hogy egy ilyen mű nem jelent meg véletle-

* Mikes Kelemen *Összes Művei. I—II. kötet. Sajtó alá rendezte Hopp Lajos. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1966—67.*

nül éppen a Martinovics-mozgalom éveiben. Kutatásai kiderítették, hogy a *Törökországi levelek* megjelenése nemcsak egy ember (Kulcsár István), hanem a Bécsben élő magyar írók és lapszerkesztők tevékenységére is visszavezethető, következésképp a mű megjelenésében szerepe van a Martinovics-mozgalom körüli erjedésnek. Ezzel Hopp kiemelte a művet korábbi elszigetelt helyzetéből és beleállította a magyar társadalom belső fejlődésének összefüggésébe. Így aztán a mű tartalmi mondanivalójára a *Törökországi levelek* eszmei vonatkozásaira terelődött a figyelem, amelyet eddig nem tanulmányozott eléggé irodalomtörténésírásunk. Pedig ez a mű nagyon fontos az író belső fejlődésének útjának megrajzolása szempontjából, hisz több mint négy évtizedig dolgozott rajta, s ezért nyomon követhető benne fejlődésének minden lényeges momentuma. Nemcsak helyes, de szükséges is volt tehát, hogy Hopp Lajos először erre a műre összpontosítsa figyelmét.

A tudományos értékű jegyzetanyagban a megoldatlan problémák közül elsőként a *Leveleskönyv* hazakerülésének kérdését vizsgálja meg Hopp. Ismeretes, hogy a Mikes-kéziratok hazakerülésének tisztázása egyike a legbonyolultabb problémáknak, mely fölött több mint egy százada folyik a vita az irodalomtörténészek között. Hopp rendkívül körültekintő, új adatokra építő érvelése szerint el kell vetni a még Toldy Ferenc megfogalmazta álláspontot, hogy a *Leveleskönyvet* Tóth Ferenc hozta haza. Thaly álláspontját teszi magáévá: a *Törökországi leveleket* egy török szolgálatban álló, Mészáros nevű ember hozta Bécsbe, 1786-ban. Bécs ezekben az években jelentős szerepet játszott az új gondolatokkal telítődő magyar irodalmi életben: Görög Demeter és Kerekes Sámuel 1789-ben megindítja itt a *Hadi és Más Nevezetes történetek* című újságot, mely a nemesi ellenzéki mozgalom szócsöve lett, s sokat tett a magyar nyelv és irodalom fejlesztéséért. Egész kis társaság jött létre az újság körül, ehhez tartozott a rendkívül művelt Kulcsár István szombathelyi tanár is, a *Leveleskönyv* első kiadója, aki Bécsben érintkezésbe került az ottani magyar szellemi élet képviselőivel és szívvel-lélekkel bekapcsolódott a magyar nyelvű irodalomért folytatott küzdelembe. A *Törökországi levelek* kéziratát Görög Demetertől kapta meg s Szombathelyen adta ki, 1794 februárjában. Kulcsár eredetileg a következő címet akarta adni a könyvnek: „Rákóczi Ferenc fejedelmnek és a vele bujdosó magyaroknak története”. Tekintettel azonban az izgatott közhangulatra (Martinovicsot 1794 júliusában tartóztatták le!), *Törökországi levelekre* változtatta a címet.

Hopp kutatásai nyomán lényegében megoldottnak tekinthető a *Törökországi levelek* hazakerülésének és első kiadásának problémája. Lehetséges, hogy még újabb adatok is napfényre kerülnek, de egy dolog teljességgel bizonyos: Hopp kutatásai révén bebizonyosodott, hogy a bécsi magyar irodalmi társaság vezetői szerepet szántak Mikes művének a nemesi ellenállási mozgalom kiváltotta szellemi erjedésben. S ez az eredmény nemcsak jelentős tudományos teljesítménynek számít, hanem módszertani szempontból is fontos: a hazakerülés és az első kiadás körülmé-

kel, az automatizálással és a kis munkaközösségek munkaviszonyaival, valamint a teljesítménnyel mint a szakmai integráltság kifejezőjével. Ezt a szociológiai munkát haszonnal forgathatják a szociológiai kutatások iránt érdeklődők és a vállalatvezetők. (Editura politică, 1967.)

I. M. Oprea

O etapă rodnică din istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice

Az 1966-ban megjelent emlékezetes Titulescu-monográfia szerzője újabb, szerényebb vállalkozásában a román-szovjet diplomáciai kapcsolatok egyik fontos szakaszáról (1928—1936) értekezik. Erre a periódusra esik a diplomáciai kapcsolatok felvétele (1934), amellyel — az e kérdésben is egységesen és szinkronban cselekvő kisantant-államok — jó néhány európai országot megelőztek. A bevezető általánosságai után a fejezetek publicisztikai lendülettel történészi szigor ellensúlyozza, amelynek azonban egynémely kérdések magyarításában határozottabban kellett volna érvényesülnie. (Editura politică, 1967.)

Din presa literară românească a secolului XIX.

Az irodalomtörténethez elválaszthatatlanul hozzátartozik az irodalmi-művelődési sajtó története is, hiszen történelmi távlatból tekintve a lapok, folyóiratok hasábjairól legalább annyi példamutató tettet, vállalkozást, kezdeményezést idézhet az utókor, mint egy irodalom csúcseit jelző művekből. Ezért hasznos a nemrég indult Lyceum-sorozat új darabja, amely középiskolai segédkönyvvül összegyűjti a múlt század: román irodalmi sajtó egy kö-

trete való programcikkét, elvi iránymutatást adó írását. A terjedelmes bevezetőhöz kapcsolódó szövegekből természetesen nemcsak az 1821-ben Budán megjelent Biblioteca româneascăval kezdődő fejlődés fővonala ismerhető meg, hanem az ismert román írók (Rădulescu, Kogălniceanu, Haşdeu, Maiorescu, Vulcan, Slavici, Dobrogeanu-Gherea, Măcedonski) irodalomszervező szerepe is. (Editura tineretului, 1967.)

L. F. Jersov

Russzkij szovjetszkij román (Nacionalnije tradicii i novatorsztvo)

A szovjet prózairodalomban vezető helyen álló regényről sok tartalmas monografikus munka jelent már meg, de általános jegyeit eddig kevés szintetikus igényű kötetben mérték fel. Jersov a szovjet-orosz regény történetének főbb vonásait és elméleti problémáit fejlődésének dinamikájában, múltjának és jelenének, a nemzeti és a nemzetközi tapasztalatoknak összehasonlításával elemzi. A klasszikus elődök termékenyítő hatását három szakaszra bontva a műfaj típusainak sajátos vonásait kutatja, s ugyanakkor az írók alkotásait végső soron minőségileg új műfajnak fogja fel, a hullámok bonyolult interferenciájához hasonlítja. Nagy figyelmet szentel a „közeli” hagyományoknak, a már klasszikusnak számító szovjet alkotásoknak. Gazdag anyagát a társadalmi-pszichológiai, publicisztikai és filozófiai regényről, valamint a regényeposzról szóló fejezetek keretében tárgyalja, az utóbbi három rész központjába állítva Ehrenburg, Leonov, illetve Solohov műveit. (Izdatyelsztvo „Nauka”. Leningrad, 1967.)

nyeinek megvilágításával a mű eszmei mondanivalója, közvetve Mikes egyéniségére terelődött a hangsúly.

A másik kérdés, melyre válaszol Hopp: hogyan keletkezett a *Leveleskönyv*? A szakirodalomban évtizedek óta vita folyik két álláspont között. Az egyik feltevés az, hogy Mikes *naplójegyzeteket* készített, s ennek anyagát dolgozta át *nagyobb időközökben* levelekké. A másik felfogás szerint nem naplót szerkesztett, hanem *leveleket* a törökországi partralépés pillanatától kezdve. A levelek tehát *folyamatosan*, nem nagy időközökben keletkeztek, nagyjából a dátumok feltüntette időben.

Hopp szerint Mikes a törökországi partralépéstől új, korszerű műfajban: a művészi levél formájában örökítette meg élményeit. A gyakorlati levélírás mesteriségét Rákóczi udvarában tanulta meg, a párizsi évek idején pedig megismerte a különféle fiktív levélformájú útirajzokat meg az irodalmi célzatú francia missilis levélműfajt. A francia udvari arisztokrácia körében a XVIII. század elején otthonos volt a stílári igényességgel megírt levél, melynek jellegzetességei: a társalgó hangnem, titkon a nyilvánosság feltételezése, a tetszeni vágyás, a figyelmet lekötő gondolatszöveg, a választékos nyelv, az érzelmi élet finom ábrázolása. Ilyen típusú levelezés folyt Mme de Sévigné és unokatestvére, Roger de Rabutin között. Mikes leveleskönyvének évődő hangneme nagyon hasonlít e levelezés bizalmas, könnyed tónusához, s Hopp szerint Mikest főleg ez a levelezés bátorította fel a levélforma alkalmazására.

Mikes eleinte aligha gondolt arra, hogy évtizedekig kell folytatnia fiktív levelezését. Az évek azonban teltek, s a levelek száma velük együtt növekedett. Mostmár Mikes önmagát biztatva, szórakoztatva folytatta leveleskönyvét. Mivel azonban élményanyaga elszegényedett, olvasmányaiból kezdett beledolgozni a levelekbe részleteket, s a spontán levélhangot lassan felváltotta a tudatosabb levlérszerkesztő módszer. Utolsó fiktív levelét 1758-ban írja, s ekkor a konstantinápolyi osztrák követből engedélyt kap, hogy írhasson erdélyi rokonainak. Abba hagyja hát a képzelt levelezést, s 1759–61 között öt missilis levelet ír erdélyi rokonainak. Az élő rokonsággal való kapcsolat felvétele tehát kiszorította tudatából a „néne” alakját, a hazai világ a képzelt világot. Azon az alapon, hogy a fiktív és missilis levelek között sok a tartalmi és formai rokonság, Hopp a fiktív és missilis leveleket azonos irodalmi műfaj: az *irodalmi színvonalú levél* változatainak tekinti.

A *Leveleskönyv* ránk maradt kéziratával kapcsolatban Hopp leszögezi, hogy az másolat, amit igazol a nagyszámú, másolási hibának minősíthető íráshiba. E másolat keletkezési idejének meghatározására azonban kevés fogódzót talál. Biztosabb feleletet csak akkor helyez kilátásba, ha előbb elvégzik Mikes írásmódjának az összes művekre kiterjedő elemzését. Rámutat, hogy a legnagyobb valószínűség szerint a ránk maradt másolat úgy jött létre, hogy Mikes bizonyos időközökben lemásolta a leveleket (az egyik levelében említi is, hogy „minden esztendőnek a kezdetin” rendbe szokta szedni nénye leveléit). Ilyenkor bizonyára végzett kisebb-nagyobb alakítást, stílusigazi-

Nathalie Sarraute

tást a leveleken, de — Hopp szerint — nagyméretű átdolgozásra nem kerülhetett sor. Erre Hopp legfőbb érve tartalmi igényű: a levelek hangulata természetes, friss, az eseményekre való azonnali, spontán reagálás jegyeit viselik magukon. A levelek lírája tehát „aktuális líra“, nem pedig a már lecsillapodott, leheggadt érzelmek keretbe fogása.

A *Leveleskönyv* szövegét kísérő jegyzetapparátusban Hopp a forma kérdéseinek eldöntésénél a *tartalmi* érveket is segítségül hívja, amikor a *Leveleskönyv* belső sajátosságait tárja fel.

Ezzel kapcsolatban szeretnénk néhány észrevételt tenni. Fontos, eddig háttérbe szorult probléma: *miért* választotta a zágoni író a levélformát élményei megörökítésére? Nem hisszük, hogy a levélforma választásának az az *elsőleges* oka, hogy Mikes megismerte Sévigné asszony vagy mások levélgyűjteményét. Hisz bizonyára Rákóczi előtt sem volt ismeretlen Sévigné asszony levelezése, sőt biztosan tudott arról is, hogy az udvarában élő César de Saussure is megörökíti törökországi élményeit fiktív levelek formájában. S ő mégsem a levélforma mellett döntött, hanem *vallomást és históriát* írt, tehát a korábbi hagyományos műfajokat használja mondanivalója keretéül. A levélműfaj ismeretlen volt a kor magyar irodalmában, s modernebb mondanivaló közlésének kerete. Mikes nyilván azért választotta a levélformát, mert olyan egyéniség keresett itt megnyilatkozást, aki számára a hagyományos műfajok *egyike sem volt alkalmas*. A missilis meg fiktív levélgyűjtemények ismerete csak bátorította Mikest arra, hogy maga is ebben a formában rögzítse élményeit, a hivatalos irodalom szférájába be nem férő mondanivalóját. A legmélyebb, a tartalmi okra azonban csak úgy találhatunk rá, ha a források filológiai feltárása után elvegezzük a másik feladatot is: Mikes eszmerendyszerének, *világnézetének* feltárását. Ez azt jelenti, hogy immár az egész mikesi művet s főleg a *Leveleskönyvet* kell alaposan szemügyre venni, hogy az író világnézete egyes alkotóelemeinek (erkölcsi, vallási, teológiai, politikai, esztétikai nézetek) tisztázása nyomán kirajzolódjék az a *modernebb írói alkat*, amely igényelte a modernebb formát.

Talán ebben a vonatkozásban kell a legterhesebb adósságot letörlesztenünk. Az irodalomtörténetírás nyomán ugyanis olyan Mikes-kép él a köztudatban, amely a hagyományos műfajok bármelyikében is megnyilatkozhatott volna, ami nem igényelte a levélműfaj modernebb formáját. A köztudatban élő Mikes mélyen vallásos ember, aki zokszó nélkül hajlik meg az Isten döntése előtt. Sok van még az újabb tanulmányokban is a polgári Mikes-arcból, mely valójában a 207. levél halálváró öregemberét igyekezett a köztudatba rögzíteni. A polgári irodalomtörténetírás lényegében egy periódus, az öregkor jellegzetességeit *általánosította* az író egész életére, holott a 207. levél csak a végső szakasz belső sajátosságait tükrözi. Mikes belső fejlődésének hiteles rajza még nem készült el, pedig csak ez adhat magyarázatot arra, hogy a hagyományos műfajok (fordításai) alkalmazása mellett, miért nyúl a művészi levél modern műfajához is.

A *Törökországi levelek* tartalmi elemzése dön-

Portretul unui necunoscut

Évekkel ezelőtt egy elemző tanulmány szerzője a francia „absztrakt regény“-t a „lemondás irodalmá“-nak nevezte. Miről mondott le Nathalie Sarraute, az 1939-ben megjelent *Tropizmusok, a ház évvel utóbb* írt Planetárium s a *kezünkben levő Egy ismeretlen arcképe című regényeiben?* Tulajdonképpen a valóságról. Az író, egy sajátos mikro-determinizmus szellemében, a belső monológok végtelenen töredékesített felhasználásával, az áttételes reflexekben alig kitapintható helyzeteket rögzítve, mintegy rovtani érdeklődéssel vall az emberről. Mint e munkájával kapcsolatban írja, oly módon, hogy „egy jól ismert társadalmi környezet — Sartre szerint a nagyvilági polgári réteg — elvont és végtelenül parány hatását mutatja be.“ Az eredmény egy félelmetesen aprólékos orvosi látélet, tulajdonképpen röntgen-felvétel, mely dehumanizálja az ábrázolt világot. (Editura pentru literatura universală, 1967.)

Modern Short Stories

A „Story Magazine“ kis formátumú s igénytelen folyóiratnak indult 1931-ben. Rövid idő alatt hírnévre tett szert, s elsőnek közölte William Saroyan, Richard Wright, Tennessee Williams, J. D. Salinger s más világhírűvé váló amerikai írók írásait. A folyóiratban az utolsó évek során megjelent 18 író elbeszélését adták ki ebben a kötetben. A szerzők közt az amerikai Dan Robertson, Eddie Cohen és mások mellett szerepel az angol H. E. Bates, a francia Marcel Aymé s egy koreai diák is. A kötetben közreadott rövid történetek az ilyen írásművek népszerűségét bi-

téka

zonyítják. Ezek a rövid történetek problémákat vetnek fel, kérdéseket tesznek fel, anélkül, hogy válaszolnának rájuk. Olvasásuk közben az az érzésünk, hogy a kötet írói a modern realizmus szellemében fejezik ki „a félelem korá”-nak súlyos problémáit. (New York, Universal-Library, 1967.)

Gyulai Pál

Tanulmányok, bírálatok

Irodalomkritikánk klasszikus örökségének hazai számbavétele vonalában ez a kötet a múlt század legnagyobb hatású magyar kritikusának életművéről nyújt keresztmetszetet. Kozma Dezső, aki a Gyulai-életmű tanulmányait is summázó bevezető tanulmányt írta, arra törekedett, hogy lehetőleg minél több oldaláról mutassa be őt. S valóban, a kötetben megtaláljuk a népmozgalmi irány elméleti megszilárdításában fontos szerepet játszó Petőfi-tanulmányát, egy-egy kisebb tanulmányban megismerkedünk eszményképeiről (Arany, Kemény) vallott nézeteivel, találkozzunk az elméleti összegezésre törekvő kritikussal (A költészet lényegéről, Művészet és erkölcs) s nem utolsósorban azzal a polémikussal is, aki a századforduló éveigi, olykor tévedéseiktől sem mentesen, de mindig szilárd elvi következetességgel reagált az új irodalom jelenségeire. Régóta nélkülözött szövegek, amelyek a Gyulai-mű mai hasznosságát is bizonyítják. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Halász Gyula

A századik év küszöbén

Kilencvenöt év emlékei, alakjai, eseményei vonulnak fel az olvasó előtt ennek a kis kötetnek a lapjain. A könyv értke, hogy a századik év küszöbén álló Halász Gyula saját emlékeinek varázsát oly

tően fontos, mert Mikes egész életén át dolgozott rajta, következőképp tükröződik benne minden fejlődési szakasz jellegzetessége. Különösen az emigráció első évtizedében (nagyjából az első 85—90 levél) keletkezett leveleket kell megvizsgálni, mert itt bukkanhatunk a nyomára azoknak a gondolat-elemeknek, eszmei jellegzetességeknek, amelyek a lengyelországi s főleg a franciaországi élmények eredményeként halmozódtak fel benne. Párizs hatásának erejét nem azon kell és lehet lemérni, hogy hány Franciaországra utaló adat van a *Leveleskönyv*ben. A Rodostót megelőző évek legfőbb eredményeként Mikes egyénisége már a törökországi partraszállás előtt olyanná formálódott, hogy nem a hagyományos, hanem egy modern műfajban talált rá a neki megfelelő megnyilatkozási formára.

A levélműfajt szerintünk végső fokon az az igény hozta létre, hogy a *művelt, sokirányú érdeklődésű ember* kicserélhesse gondolatait hasonló embertársaival az általános vagy saját magát érintő dolgokról. A levél valójában írott társalgás, mely híreket közöl a külső és belső világból. Az újságok megjelenése előtt a vélemények cseréjének egyetlen lehetséges eszköze. A művelt emberekkel való társalgás igénye hozta létre. Az ilyen igényű embert az aktuálisához kapcsolódó minden probléma érdekelte, s lelki szükségét érezte annak, hogy véleményét elmondja. Esetleg a konvencionálistól elütő véleményét, melyet érdemesnek tartott közölni s más álláspontját meghallgatni. Már az első levelekben érzik, hogy Mikes célja nem a vallásos nevelés, sem a tudósítás bizonyos eseményekről, hisz akkor gondolatait közölni szeretné volna a hagyományos műfajok valamelyikében (vallomás, traktátus, napló, emlékirat). Ő azonban úgy beszél az eseményekről, hogy *élvezetes* olvasmány legyen, a gyönyörködtetés céljával, azaz tisztán *szépirodalmi célzattal* alkot. Talán azt is mondhatnók: nem is az esemény a fontos, hanem hogy azt élvezetesen, választékos stílusban adja elő! A partraszállás után másfél hónappal írt 5. levélben már beszél a levélírás „gyönyörűségéről”, ami szintén arra mutat, hogy nemcsak a művészi levél ismeretét, de a világi irodalom igényét is magával hozta Törökországba. Ez pedig gondolkozásának *világi jellegére*, legalábbis világias színezetére utal ezekben az években. Ez a sajátosság tükröződik az első évek levél-termesében is. Az emigránsok terveinek bukása, a hazatérés reményének szertefoszlása arányában azután kezd háttérbe szorulni a világias színezet, s előtérbe kerül a gondviseléssel való bajlódás problémája, egyszerűen a vallásos tónus. Az emigráció első 8—10 éve a *lelki válság* periódusa Mikesnél, melynek eredményeként lassan halkul a világias hangvétel.

Mikes világnézetét eszerint alapvetően befolyásolta a hazatérés reményének szertefoszlása: az életerős, világias gondolkozású ifjú lassan a 207. levél halálra váró öregemberévé lett, aki számára csak a „jó halál” nyújt már vigasztalást. Ez azt is jelenti, hogy nagyjából az emigráció első évtizedében keletkezett leveleket tükrözik a legmagasabb eszmei szintet, amelyre az író eljutott. Itt kell keresnünk azokat a gondolat-elemeket, amelyek nem fértek be a korabeli

vallásos vagy történeti műfajok valamelyikébe. Ez az alapja, hogy *eredeti* művel kezdi írói tevékenységét.

A forma-vonatkozásban ez abban tükröződik, hogy lassan elfogynak a *Leveleskönyv*ben a világias szemléletre utaló elemek, egyre nő az olvasmányokból beszüremelő anyag, az író megcsappant kedvvel dolgozik a leveleken, s tevékenységének súlypontja a *fordításokra* tevődik át. Az *eredeti művet* alkotó, eredeti műfajt meghonosító író lassan visszakényszerül a tradicionális irodalom keretei közé: vallásos művek tömegét ülteti át magyarrá. Persze, ez is nagy jelentőségű teljesítmény a korban, de mindenképpen azt jelenti, hogy Mikes egyénisége a *beszűkülés* irányában alakult. Irodalomtörténetírásunk aztán ezt a már „Istenhez hajló” bujdosót vitte be a köztudatba. De szinte semmit sem mondott az emigráció első évtizedének erős, élettől duzzadó, a gondviseléssel viaskodó Mikeséről, akiben lelki válságot, belső erjedési folyamatot támasztott az, hogy a felkelés igaz ügye veszendőbe jutott. Problémájává vált az isteni gondviselés kérdése. Érvényesül-e a mindennapi életben? E tanítást a gyakorlattal kezdi mérni, s így jut el az 51. levél keserű felismeréséhez: ellentmondás van a gondviselésről szóló tanítás és a gyakorlat nyújtotta tapasztalat között. Ámde Mikes, a felvilágosodást megelőző nemzedék tagjaként még nem vonhatta le a logikus következtetést: csak az igaz, amit a tapasztalat alátámaszt. A hit fegyvelmező ereje visszakényszeríti Istenhez: ha nem hinnénk a gondviselésről szóló tanításban, azt kellene elfogadnunk, amit tapasztalunk, hogy „csak a nagyokért, a gazdagokért teremtett ez a világ, az alacsonyrendűek és a szegények csak azokért vannak e világon, valamint a vízben az apró halak a nagyokért, és valamint az okatlan állatok a tehervonásért“.

A régi magyar irodalom egyetlen szépírója sem jutott el erre az eszmei magaslatra. Minden elődjénél világosabban érzékelteti: ha az Istent kikapcsolnók a világ életéből, helyét a *társadalmi harc*, a szegények és gazdagok közötti küzdelem foglalná el! Mikes tehát nemcsak nagy művész, de jelentős gondolkodó is, aki nemcsak időben, de az eszmei fejlődés tekintetében is a felvilágosodást közvetlenül megelőző nemzedékhez tartozik.

Mikes művészi jelentőségének alapja az *emberi tudatosság*, az eszmei magaslat, amelyre eljutott. Az összes művek megjelenése végre megteremtí az alapot e *modernebb* Mikes-arc megrajzolására.

Szigeti József

téka

sok esetben az olvasó felé is közvetíteni tudja. Amikor a századforduló pesti újságíró-világába kalauzol, amikor életük egy-egy hozzá kapcsolódó epizódján át az egykori újságíró-kolléga szemével elevenedik meg Jókai, Mikszáth alakja, amikor bemutatja Ady korának Párizsát, majd amikor egy fél évszázad távolából a mai Párizsban újra a régít keresi és találja fel, amikor élete Brassóban töltött, szinte hat évtizedet eleveníti fel, ez az élményszerűség ragadja magával az olvasót is, aki érzi, e lapokon egy hosszú élet meghallgatásra érdemes tapasztalatai summázódnak. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

George Călinescu
Scriitori străini

A pár éve elhunyt kiváló román író, költő, irodalomtörténész és kritikus 67 világirodalmi tanulmányát tartalmazza a Vasile Nicolescu és Adrian Marino szerkesztésében megjelent 800 oldalas antológia. A kötet böngészése közben arra gondolkunk, hogy ez a csodálatos, nyughatatlan, szabad szellem, az Isteria literatúri románe szerzője, milyen otthonosan járt-kelt az egyetemes világirodalomban is; e tanulmányaiban — akárcsak említett művében — az írói portré megrajzolása volt számára a legizgalmasabb feladat. A kötet legfőbb értéke az, hogy igazi művész írta. (Editura pentru literatură universală, 1967.)

TALLÓZÁS

Zápolya János, Radu de la Afumați és a mohácsi ütközet

(*Studia Universitatis Babeş—Bolyai, Series Historia, Fasciculus 2. 1967.*)

A kolozsvári tudományegyetem történettudományi folyóirata 1967. évi utolsó számában Pataki József eddig ismeretlen adatok alapján világítja meg a román országok és az erdélyi vajda magatartását az 1526. évi török hadjáratral szemben.

A szerző a Brandenburg család Nürnbergben őrzött levéltári anyagát tanulmányozva megtalálta azt az emlékiratot, mely Zápolya Jánosnak az 1529. december 21-én keltezett pápai exkommunikációra adott választ tartalmazza. Ismeretes, hogy a mohácsi vést követő trónharcokban Zápolya ellen egyre gyakrabban hangzott el az a vád, hogy szándékosan maradt távol a mohácsi ütközet-től. Végül ellenfele, Ferdinánd el is érte, hogy VII. Kelemen pápa kiközösítse. Az emlékirat szerzője feltehetően Brodaries István, II. Lajos király egykori kan-cellárja volt. A tanulmányból kiderül, hogy Zápolya János erdélyi vajda több ellentmondó üzenetet kapott a királytól: először, hogy egész hadseregével jelenjék meg a királyi táborban, azután, hogy vonuljon Havasalföldre, és egyesítve hadait az akkori fejedelem, Radu de la Afumați seregével, támadja hátra a törököt, a harmadik — késői volta miatt teljesíthetetlen — üzenet az erdélyi vajdát ismét a királyi táborba rendelte.

A most felfedezett történeti forrás — összhangban más, eddig figyelemre nem méltatott okmányokkal, elsősorban egyes városok számadási könyveivel — a két utolsó üzenet hátterét tisztázza. Havasalföld fejedelme titkos követei útján azt javasolta II. Lajos magyar királynak, hogy az erdélyi vajda egyesítse hadseregét az övével, és kezdjék együtt pusztítani a védelem nélkül maradt török területeket, hogy azalatt a király frontális

támadással visszavonulásra kényszerít-hesse II. Szolimán hadait. A hadjáratra II. Szolimán 1526. április 23-án indult el Konstantinápolyból, és május 3-án érkezett Drinápolyba. Itt tette tiszteletét Havasalföld fejedelme, és itt értesült a hadjárat részletes tervéről, majd hirtelen visszatért hazájába és üzenetet küldött a magyar királynak. Minthogy a terv kivihetőnek látszott, a király ennek megfelelően parancsot küldött Zápolyának. Ám a szultán vagy nem bízott a fejedelemben, vagy kémei útján értesült titkos terveiről, ezért egyetlen fiát tuszként a török fővárosba vitette. Emiatt azután Radu de la Afumați már nem vállalhatta a közös harcot, és a király a megváltozott helyzetnek megfelelően Zápolyát véglegesen a királyi táborba rendelte.

A most felfedezett történeti okmány egyrészt a román országok és fejedelmek törökellenes magatartását, a szomszédos népekkel való közösségvállalását tükrözi, másrészt hozzájárul annak az időről időre felvetődő történeti pernek a tisztázásához, hogy miért maradt Zápolya János távol a mohácsi ütközettől.

Az 1967-es irodalmi esztendő

(*Gazeta literară, 1967. 52.*)

A román irodalom 1967-es sikereiről, jellemzőiről nyilatkozik hét élvonalbeli kritikus és irodalomtörténész az Írószövetség hetilapjának.

Öten azzal kezdik rövid eszmefuttatásukat, hogy az elmúlt esztendő minden kétséget kizáróan a próza és az irodalomtörténet éve volt. Egész sor kiváló alkotás támasztja alá ezt a kritikus álláspontot. Első helyen áll Marin Preda *Morometii* című regényének második köteté, amely lényegében nem is az első kötet egyenes folytatása, hanem egészen önálló, újszerű alkotás. A parasztság mai életével foglalkozó regény kézzelfoghatóan bizonyítja „a realista próza vitalitását”. A második helyen N. Breban új könyvét említik, valamint a költő A. E. Baconsky nagy feltűnést keltett. *Echinorul nebunilor* című regényét. Nagy port kavart föl a legfiatalabb prózaíró-nemzedékhez tartozó Al. Ivasiucnak a Luceafărul-sorozatban megjelent első regénye, a *Vestibul*. A hét kritikus közül öten dicsérik a könyvet újszerűségéért, merészségéért, és arról beszélnek, hogy Ivasiuc könyvében egy új, lélektani próza csíráit fedezhetjük föl. A hatodik kritikus viszont azt állítja, hogy „unalmasan intellektuálisan ír le egy banális lelki folyamatot”. Egy dolog biztos: Iva-

siuc mostantól kezdve jelen van a fiatal román prózában.

Nagy örömmel fogadta a román irodalmi közélet Lucian Raicu monográfiáját Liviu Rebreanu-ról és I. Negoitescu *Eminescu költészete* című könyvét, mely az általános vélemény szerint a nagy költő életművének eddigi legmélyrehatóbb értelmezése. Irodalomtörténeti jelentőségű eseménynek számít Ovid S. Crohmălniceanunak a két világháború közötti román irodalomról írt könyve (I. kötet).

Megmérettek a költők is, és a legsúlyosabbnak hárman találtattak: Eugen Jebeleanu az *Elegie pentru floarea secerată* című új verseskötetével, és Ion Alexandru, valamint Marin Sorescu egy-egy kötettel. Az igen szigorú kritikus C. Stănescu, aki Ana Blandianát újdogmatizmusért, Nichita Stănescu-t l'art pour l'art költészetért marasztalja el, a következőket mondja: „Nagy költő (ijesztő a szó) Ion Alexandru, aki a racionnak és az ösztönnek a felzaklató keveréke. Hasonlóképpen Marin Sorescu, aki állandóan azt játssza, hogy az értelmével uralja az ösztöneit, de aki szabadon enged egy szkeptikus mormolást, mely aztán ott vibrál a dolgok rendje fölött.”

Az ideális színház

(*Amfiteatru*, 1967. 24.)

A színház lényegéről, a hazai színházak és rendezők főbb problémáiról beszéltetett az *Amfiteatru* riportere a párizsi tanulmányútjáról nemrég hazatért zágrábi kétszeres aranyérmes fiatal rendezővel, Andrei Șerbannal.

Arra a kérdésre, hogy milyen hatással vannak a fiatal rendező további munkájára eddigi nagy visszhangot keltett sikerei, Andrei Șerban a következőket válaszolta: „Semmilyennel. Mert lényegében ezek véletlen sikerek, amelyek nem bizonyítanak semmit. És ez a kérdés nemcsak engem illet, mert színházainkban ez az általános helyzet. Ma egy jó előadás itt, holnap egy másik Párizsban, holnapután Piatra Neamți-on — mindezek nem bizonyítanak mást, csak jóindulatot, jószándékot, mesterséget és... körülbelül ennyit. Ilyenformán nem lehet kifejleszteni egy igazi alkotó színházi gondolkodást.” Példának Șerban Jerzy Grotowski laboratórium-színházát hozza föl. „Teljes fanatizmussal dolgoznak. Nem érdekli őket más, mint saját kísérletezéseik tapasztalatai, és minden előadásukkal ezt a tapasztalatot tökéletesítik, csiszolják — egészen gyémánt-tisztá-

vá. A színház-művészet egyik lényeges útján járnak... és így alakul ki az igazi művészet, nem pedig szétszórjt jó előadásokból, melyeket ezrével látni a világon.”

Mi a helyzet a hazai színházakkal?

„A helyzet az, hogy — a televízió, a film, az autó térhódításával — minket is utolért a közönségkrízis, és teljesen felkészületlenül talált.” Andrei Șerban a probléma megoldását a bulvárszínházak visszaállításában látja. Ezek vonzanak a közönséget, és mellettük létezhetnének a kísérleti laboratórium-színházak is. A kísérleti színházak művészei az első időben valószínűleg „áldozatok” lennének, de Andrei Șerban bízik a sikerben. „Nem lehet, hogy a kísérletek közül az igaziak, a jók ne sikerüljenek.”

Lényegében mi is a színház, mire hivatott?

„A színház mágia, mindig visszatérek ehhez a szóhoz, mert jobbat nem találok. És engem nem érdekel, hogy közvetít-e eszméket az előadással vagy nem. Az ember a művészi folyamat tisztán esztétikai izgalmiért megy a színházba. A színház nem pedagógiai kollokvium. Az iskola nem azonos a művészettel.”

A fiatal rendező a fiatalok iránti bizalmatlanságot kifogásolja a színházi gyakorlatban. Jó lenne, ha a főiskola végzősei nem szakadnának el egymástól. „Mint hogy kötelesek legyünk olyan rendezőkkel, színészekkel, színházi programokkal dolgozni, amikhez semmi közünk, ezerszer jobb lenne, ha együtt maradhatnánk.”

A Föld nagykövetei

(*Viața studentescă*, XII/44.)

A hetilap jellegének megtüelődő tetszetős formában a mai ifjúság kitűnő tulajdonságairól ír Victor Kernbach professzor *Sinteți gata să fii solii planetei noastre?* (Készek vagytok-e bolygónk követei lenni?) című cikkében.

Bizonyos személyek véleménye szerint a középiskolás végzősöket, az egyetemi hallgatókat semmi nem érdekli — írja Kernbach. Hogy kik vélekednek így? Rendszerint éppen azok a felnőttek, akiknek egész heti nagy művelődési élményük a vasárnap délutáni — futballmeccs. Mások szerint az ifjúság elmerül egyfajta „organikus szomorúságba”; „tegyük fel, hogy ez valóban lényeges vonás; de miért csak szomorúságot lássunk ebben, miért ne a szellemi mutáció légkörét ismerjük fel benne, miután az

ifjak lemondtak a dogmákról, az eretnokségekről, a rettegésről és az előítéletekről... Hát oly nehéz lenne mindenben meglátni, felismerni a bioszférában, hogy most pedig nem csupán nemzedékváltásról van szó, hanem új világ jő? Statisztikai átlagban a tudásszomjat az egyetemeken jobb minőségű, fontosabb jelentések táplálják, mint amilyen az előző nemzedékek esetében volt; a hallgatók tudásszomja talán nagyobb, mint az, amely — statisztikai átlagban — az új iránt a tantestület fáradt zónáiban tapasztalható — írja Victor Kernbach. S gondolatmenetét így folytatja:

„Véleményem szerint a mai egyetemi fiatalok minősítésére kevés a »tanuló ifjúság« megjelölés. A »tanuló ifjúság« klasszikus értelmében azt az ifjúságot jelzi, amely eltanulja valamely mesterség fortélyait. A mai nemzedék azonban ennél többre vállalkozik: kérlelhetetlenül bírál, félredobja azokat a kacatokat, amelyeket elődei esetleg még megtűrtek. A két nemzedék magatartásbeli különbségeit jól érzékelteti az a két megjegyzés, amely akkor hangzott el, amikor egy társaságban a Földön kívüli lények látogatásának lehetőségéről beszéltem, a mostanság sokat emlegetett azonosíthatatlan repülő tárgyakról. Egy 45 esztendőös férfi rögtön rávágta: »Ilyesmi nem létezhet!« Egy főiskolai hallgató viszont megkérddezte, vannak-e hiteles fényképfelvételek? S további adatok után érdeklődött. Úgy hiszem, ha egyszer a piactéren valóban földet érne egy világűrből érkező tárgy, az idősebb férfi azonnal elbújna a pincébe, a diák viszont odasétálna a tárgyhoz, megnézné, hogy mi is történt.

Képzelnék csak el, hogy — mondjuk 2000-ben — mégis ellátogatnak hozzánk azok a nem földi lények. Amikor ötvenkét évesek lesznek a mai húszesztendősek. Milyeneknek is kell lenniök, hogy a messziről jöttek előtt ne váljanak majd neveltségessé? Legyenek józanok, előítéletlenségűek, jól értesültek, higgadtak, ne törődjenek a tabukkal, s — ami a legfontosabb —: legyenek »planetáris érzületűek«; a Kozmosz küldötteivel az egész emberiség nagyköveteiként érintkezessenek — írja Kernbach.

S a továbbiakban: „Nem hinném, hogy téved, aki a mai fiatalok bontakozó kvalitásaiban megbízik. Hiszen ezek nemcsak a földöntúli diplomáciához szükségesek, hanem ama technológiák uralásához is, amelyeket már mi, öregek, feltaláltunk, ám féltünk, hogy nem bírnak velük. A magenergiára és az önálló gondolkodásra is alkalmasítható gépekre gondo-

lok. A régivágású ember ilyen szituációkban kiigazodni már nem tud. Előbb hitetlenkedne, majd pedig a tények kényszerű elismerésekor kiborulna, s egyből istenekké nyilvánítaná azokat, akiknek létezésében kevéssel előbb még egyáltalán nem hitt. Ez utóbbi az a fajta, amelynek a „szilárdabb“ érték imponál: például — a körbélyegző! — írja végezetül Victor Kernbach.

Diplomácia = történeti epizód

(*Novoje vremja*, XXV. 48—50.)

A szovjet külpolitikai hetilap szemelvényeket közöl Valentyin Berezskov *A teheráni konferencián* című, több nyelven megjelent könyvéből. Berezskov Sztálin tolmácsa volt több nagy fontosságú nemzetközi értekezleten, így hát személyes elmények alapján számolhat be a diplomácia-történet jelentős fejzeiteiről.

Berezskov is megerősíti, hogy Roosevelt és Churchill a teheráni értekezleten a partraszállás időpontját 1944 májusában jelölte meg (a valóságban június 6-án hajtották végre). Elbeszélése szerint miután a három államfő megegyezett az Overlord fedőnevű művelettel kapcsolatos alapvető kérdésekben, az értekezlet a hadművelet előkészítésének titkosságát biztosítani hivatott intézkedésekről tárgyalt.

Sztálin példákkal illusztrálta, hogyan igyekszik félrevezetni nagy támadások előestéjén a szovjet hadvezetés a náci hírszerzést. Nagy számú repülőgépmimikációt helyeznek el ál-repülőtereken, a támadás színhelyétől távol eső területeken csapatmozdulatok látszatát keltik, s így csapab.

Churchill mindezt végighallgatta, majd fellengősen kijelentette: „Igen, háború idején az igazság oly nagy kincs, hogy hazugsággal kell őrizni.“ Majd hozzáfűzte: „Mindenesetre azon leszünk, hogy rászédjük az ellenséget...“

A szovjet tárgyalófél valóban odáig ment az elővigyázatosságban, hogy a tárgyalás vonatkozó szakaszának jegyzőkönyvét Teheránban nem is diktálták írógéppel.

Nem így az angolok. A háború befejezése után kiderült, hogy Anthony Eden hazatérése után részletesen tájékoztatta ankarai nagykövetét a teheráni megbeszélésekről. Nemcsak a Törökországgal kapcsolatos megállapodásokat tudatta vele, hanem az Overlord időpontját is.

A nagykövet könnyelműen kezelte a diplomáciai iratokat. Megesett, hogy éjeliszekrényen felejtette őket. Komor-

nyikja, Elyasa Bazna a náci hírszerzője volt, fotokópiákat készített róluk, s ezek egy Ankarában ügyködő, Cicero fedőnevű SS közvetítésével eljutottak az ottani német nagykövetségre.

Von Papen (aki a háború idején törökországi nagykövet volt) a következőket írta erről az akcióról: „Cicero értesülései nagyon fontosnak bizonyultak, mégpedig két okból. A teheráni értekezlet határozatainak rezüméjét közölték Anglia nagykövetével. Tudomást szerezhettünk tehát a szövetségeseknek Németország összeomlás utáni politikai státusát illető szándékairól, s értesülhettünk a szövetségesek között felmerült ellentétekről is. De legnagyobb érdemük az volt, hogy pontosan megismerhettük belőlük az ellenség hadműveleti terveit.“

Szerencsére azonban a náci hadvezetés nem hasznosította ez utóbbi értesülését. Arra gyanakodtak ugyanis, hogy a szövetségesek hamis hírekkel „etetik“ az ellenség kémhálózatát. (Cicero horribilis összeget kapott a hírekért: 300 000 font sterlinget. Amit aztán a tüzre tehetett: hamis bankjegyekkel fizették ki.)

1950-ben, miután Moyzisch (Cicero) emlékirataiban világá körülte a titok elárulásának titkát (s kiderült a valódi hírért folyósított hamis bankó története is), a londoni parlamentben interpelláció hangzott el ez ügyben, mire Bevin, az akkori külügyminiszter beismerni kényszerült: a nagykövet valóban nem tartotta be a bizalmas dokumentumok kezelésében kötelező rendszabályokat, s a német hírszerzés igenis fényképmásolatokat készíthetett róluk.

Berezskov tehát bizonyítottan véli, hogy a teheráni értekezlet legfontosabb határozatait — az angol diplomácia ügytelensége folytán — Hitlerék időben ismerték. Hogy értesüléseiket nem gyümölcsöztették érdekeiknek megfelelően, az már a történelmi szükségességével rendszerint azonos irányban ható történelmi véletleneknek tulajdonítható.

Kazinczy elkötelezettségében

(Irodalmi Szemle, 1967. 10.)

A felvilágosodás, a jakobinizmus, a nyelvújítás e nagy egyéniségét idézte Fábry Zoltán a kassai Kazinczy-nyelv-művelő napokon tartott előadásában. Nemcsak mint halhatatlanra, klasszikusra, hanem mint a helyi hagyományok legjelentősebbjére hivatkozhatott, akinek példája, tanítása mit sem veszített időszerűségéből. Az első magyar irodalmi folyóirat, a kassai *Magyar Museum* ala-

pítóját idézték a hitlerizmus csehszlovákiai fenyegetése idején (Fábry be is iktat egy passzust 1938-ban írt Kazinczy-cikkéből, mert műve örök memento maradt: a „vox humana“, Fábry harcoss humanizmusa, antifaszizmusa, feladatvállalása lényegében erről a töről fakad.

Meggyőző logikával, varázsos közvetlenséggel (ami Fábrynak nem mindig sajátja), költői emelkedettségű értekező prózában a szerző nyelvművelés és európaiság összefüggéseit villantja fel. „Kazinczy a magyar nyelv és nép sorsát az európai kultúrába, humánumba vetett hitbe ágyazta... Kazinczy a magyar nyelvvel Európát akart tudatosítani és erősíteni: a szellem erkölcsét, a gondolat igazát tekintetnélküliségek és kizárólagosságok ellen — kifelé és befelé. Ezért buzdított idegen kultúrák megismerésére: »mert magyarul is csak az írhat szépen, akinek írásán az idegenek szépségei át-sugárlanak.«

Fábry írásának fényét az adja, hogy a kiváló elődöt nem emeli magas szobortalapzatra, ahova azután a földön járók már nem tudnak felállni. Következtetése nem a szakemberek szűk csoportjának szánt figyelmézetés: „A hétköznapi valóságán múlik minden, a hétköznapi szürke hősein, e legfőbb realitáson és biztosítékon.“

Nem kémekek fecsegték ki az atom-titkot

(Saturday Review, L. 43.)

Hans Thirring neves osztrák fizikus, a bécsi egyetem professzora a második világháború előtt és után (a hitleristák bátor antimilitarizmusáért letaszították a tanszékről) azon kevesek közé tartozott, akik nagyon is jól tudták, mit zúdítana a világra a termonukleáris háború. *Lehet-e optimista a természettudós?* című vallomásszerű cikkében most többek között éppen azt igyekszik bizonyítani, hogy az előrelátás nem az ő személyes adottsága, hanem az egzakt tudományok mai művelőinek privilégiuma. Szerinte ők azok, akik — a „hagyományos történelemszemlélet“ historiográfusaival szemben — a stratégiákat meghatározó tudományos tények ismeretében történésztársaiknál előbbre látók. „Nem mintha agyuk kollégáikénál fejlettebb volna. Hanem azért, mert elegendő fizikai és kémiai ismerettel rendelkeznek ahhoz, hogy felmérjék, mi lehetséges, s mi lehetetlen.“

Némi gögről, „technologizmusról“ tanúskodó — nem is eredeti — tétele kifejtése során Thirring meglepő adatokat

közül a termonukleáris bomba előállításának történetéből.

Idézzük: „Az atombombák, amelyek 1945 augusztusában véget vetettek a második világháborúnak, több európai fizikust, így engem sem leptek meg. Mi több: véletlenül magam is a termonukleáris fegyverek hírnökévé váltam. Már 1929-ben egy másik bécsi születésű fizikus, Fritz Houtermans az amerikai Robert Atkinsonnal együtt azt a ma már általánosan ismert gondolatot sugallta, hogy a termonukleáris fúzió-reakciók (vagyis nehezebb elemek keletkezése könnyebbekből) a csillagok energiájának a forrásai. Azok a tudósok, akik Los Alamosban az atombomba előállításán dolgoztak, sietve felkarolták azt az elgondolást, mégpedig oly módon, hogy egy, a maghasadás elvére épülő bombát a fúzió-reakcióra épülő bomba gyutacsaként lehetne alkalmazni, s ez utóbbi így sokkal erősebbé válnék, mint az, amelynek az előállításán éppen fáradoztak.

Ez az elgondolás elég kézenfekvő volt más találgató szellemek számára is, éppen ezért majdnem egyidejűleg más országok fizikusai is rájöttek, olyanok is, akik pedig nem férhettek hozzá az Egyesült Államok katonai titkaihoz. Semmiféle spionkodás nem kellett ahhoz, hogy a dolog felkeltesse érdeklődésemet. Az Egyesült Államok hivatalos jelentése az atomenergiáról, amely 1945 végén H. D. Smyth szerkesztésében jelent meg, éppen elegendő információt tartalmazott ahhoz, hogy egy fizikus megérthesse belőle a maghasadásra épülő bomba működését. De semmit nem árult el magáról a termonukleáris (vagy fúziós) bombáról. Igen ám, csakhogy a háború előtt közölt nukleáris táblázatok elegendő adatot tartalmaztak arra vonatkozóan, hogy mennyi energia szabadul fel a hidrogén-hélium fúzióban, vagy más fúziós folyamatokban. Mindezek arra indítottak, hogy 1946-ban megírjam *Die Geschichte der Atombombe* (Az atombomba története) című könyvem, amelyben megkísérletem olvasóim ismereteit a hivatalos információk korlátain túl tágitani, a nukleáris fegyverek jövőbeli lehetséges fejlődéséig. A könyv XLII. fejezetében első ízben én közöltem a hidrogén energia / egység adatait a termonukleáris bombában; hozzáfűztem azt a jóvondolést, hogy előrelátható az ugrás az ezerszeresen nagyobb pusztítóerő eléréséhez a maghasadásos bombáról a fúziós bombára való áttérés révén. Persze e könyvnek semmilyen befolyása nem volt a Truman-kormányzat azon elhatározására, hogy legyártják a hidrogénbombát. Erre az-

után került sor, miután az amerikai tudósok rájöttek, hogy az oroszok 1949 szeptemberében sikeres atombomba-kísérletet hajtottak végre. Trumanék elhatározásukat 1950. január 31-én tették közzé. Eddig az időpontig az Egyesült Államokban titokban tartották a termonukleáris bomba előállítására irányuló munkálatokat.

1947-től 1949-ig mintegy 24 000 példány kelt el könyvemből Ausztriában, s egyetemeken a magfizika vezetői kurzusaként használták. Könyvemnek azonban csupán egyetlen politikai jellegű hatása volt: kíségitett a bajból egy amerikai szenátort. Amikor ugyanis az amerikai atom-monopólium elvesztéséről folyt a vita, a szóban forgó úriember elég elővigyázatlanul — jóval a titok hivatalos közlése előtt — célzott arra, hogy az amerikaiak előállíthatnak egy szuperbombát. Ezért aztán szigorúan megkritizálták, s több bírálója követelte: állítsák bíróság elé, mert elárulta az oroszoknak a szuperbomba gondolatát. Mire a szenátor felmutatta az én könyvemet, amelyet — az oroszok orra előtt — az ausztriai könyvesboltokban már rég forgalomba hoztak, s kimutatta: néhány centért bárki többet megtudhat a hidrogénbombáról és lehetőségeiről, mint amennyit az elnöki jelentés közölt róla. A szuperfegyverekre vonatkozó 1946-os előrelátásom beigazolódtott 1952 novemberében, amikor az első amerikai megatonnányi energiájú bomba robbant.

A rangos tudósok tudása nem marad tehát titokban. Úgy tűnik azonban, hogy nem mindig figyelnek fel arra, amit pedig ők, a tudósok, kimondtak. A tájékozatlanság, tudatlanság következményeit azonban mondvasínált „kémekre” kenik, s fantasztikus kémhistóriákkal kultiválják a titokzatoskodás egészségtelen szellemét.

Irodalomtudományunkról, múltjáról szólva

(Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok
Osztályának Közleményei, 1967. 1—4.)

„Nem-is egy embernek tehetségéhez való, hogy mindent lásson, megolvasson és rendbeszedjen“ — a *Magyar Athenas* szerzőjének kétszáz esztendőszava ma is igazság. Őt, Bod Pétert igazolja a magyarországi marxista irodalomtörténészek eddigi legnagyobb közös vállalkozása, a hatkötetes magyar irodalomtörténeti „kézikönyv” is. Nyilvánvaló, hogy az ilyen méretű és ilyen természetű munka több szakember összefogását igényli, mégis

mindig szükség van egy előzetes elvi programra, amelybe beleilleszkedik minden munkatárs részfeladat-vállalása, teljesítése.

Közös munkával készül az MTA Irodalomtörténeti Intézetében *A magyar irodalomtudomány története* című négy kötetre tervezett szintézis is, az újabb, a második „kézikönyv“. Ennek a nagyszabású, evekig tartó munkának általános elvi megalapozására vállalkozott Somogyi Sándor *Irodalomtudományunkról, múltjáról szólva* szerény címet viselő írásával. Vállalt feladatának nagysága, nehezége abban áll, hogy szétszórt, ezerfelé megjelent folyóiratcikkekből, tanulmányokból és gyűjteményes kötetekből kellett máig érvényes tanulságokat leszárnia az 1972-ig elkészülő irodalomtudományi kézikönyv már folyó munkálatai számára. 221 lap terjedelmű írása marxista szemléletű programcikk és számvetés. A századfordulótól máig élt minden jelentős irodalomtudósunkat értékeli, életművüket éppúgy beágyazza az európai tudományosság fejlődésébe, mint a magyar társadalmi-művelődési viszonyokba. Nem tudós-portrékat rajzol, hanem a különböző nézetek konkordanciáját vizsgálja és értékeli.

Somogyi Sándor és az irodalomtudomány történetének kézikönyvét író többi kutató feladatát az is nehezítette, hogy az egyetemes tudománytörténet vonatkozásában is fiatal ágnak számít az irodalomtudomány története. Hiányoznak a korábbi szintézisek; valóságos nézetdszungekben kellett Somogyinak utat mutatnia. Ahol ráadásul még sok sehova sem vezető ösvény is kínálkozott. Hogy mást ne mondjunk, olyan nagy tudósegyéniségek, mint Horváth János és Lukács György egymással, saját korukkal, elődeikkel és utódaikkal folytatott, máig sem eldöntött „perében“ kellett igazságot, ha nem is végleges, egyszer s mindenkorra szóló igazságot tennie.

Somogyi tanulmányában több elfeledett, eddig értékén alul becsült tudósegyéniségre hívja föl a figyelmet. Különösen a Katona Lajosról és Halász Gáborról írottak érdekesek ebből a szempontból. Kritikailag foglalkozik több régebbi, Erdélyben szerzett irodalomtörténeti munka hagyomány- és irodalomszemléletével is.

(*Le Figaro Littéraire*, 27. nov. — 3. dec. 1967.)

Bernard Pivot-nak mindenképpen joga van gúnyos hangon bírálni Edmond de Goncourt végakarátának hűtlen sáfárait, a Tízeket ezidei döntésük miatt. Mert az alapítványozó rendelkezése szerint „olyan fiatal tehetséges írókat kell a díjjal jutalmazni, akik a formában és gondolkodásban egyaránt eredetiek és merészek“. Az idén kitüntetett de Mandiargues regénye *La Marge* (lapszél, margót jelent magyarul) bizony nem nagyon felel meg ezeknek a követelményeknek.

A *Figaro Littéraire*-ben közölt fényképen kilenc fotográfus kapta éppen leucsevégre a zsebredugott kézzel álldogáló, mosolygó *galambösz* író. Bernard Pivot cikkéből megtudjuk, hogy csekély 26 kötete jelent meg eddig az 58 éves közismert szerzőnek. Felfedezésével vagy tizenöt évet késelt Philippe Hériat és a Tizek! Mindamellett a *La Marge* nem is a legsikerültebb regénye de Mandiarguesnak, s ezt Philippe Hériat maga vallotta be az újságíróknak!

Megint — 1903 óta nem először — botrány tört ki a Goncourt-díj körül. Hogy az olvasó egy pillanatig se maradjon bizonytalanságban, a *Figaro Littéraire* közli azt is, hogy kinek kellett volna adni a hatalmas erkölcsi sikert jelentő díjat. Bernard Pivot cikkével szemben egy teljes oldalon olvashatjuk a *Goncourt kihívása* című aláíratlan röpiratot. Az ugyancsak vitriolba mártott tollal írott szöveg szerint az 1967-es Goncourt-díj egyetlen jogos várományosa Jean-Jacques Servan-Schreiber *Le Défi Américain* (Az amerikai kihívása) című regénye! A Gaillon téren üléselőző Goncourt-Akadémia már nem éppen ifjú tagjai éppúgy félreértelmezték az alapítványt tevő Edmond de Goncourt szavait, mint a katolikus egyház a Bibliát — állítja a röpirat névtelen szerzője.

Szegény olvasó! Aki ennyi irodalmi hajcihő után is csak annyit ért meg, hogy itt egyes urak nagyon haragszanak egymásra.

Tanár és tanuló viszonya megváltozott

(Levél a szerkesztőséghez)

Tanár és tanuló címmel a *Korunk* 1967. októberi számában közölt cikket Fodor Katalin a két örök képről: a nevelőről, valamint a padban ülő ifjúról, és mélyrehatóan elemezte a köztük fennálló hierarchizált viszonyt. Az írás kérdéseket vet fel, olykor válaszol is, legtöbbször azonban inkább utat nyit a probléma további mélyítése felé. Egy-két jelzés irányában szeretnék haladni magam is e rövid hozzászólás során.

Amikor a nevelőmunka komplexitásából eredő magatartás-keresésre utal, a szerző vázolja a „félelmetes”, valamint a „megértő” tanár típusát, de tudatosan nem írja elő, hogy melyik csoporthoz tartozzék napjaink pedagógusa. Valljuk csak be, mi nevelők, hogy mindannyian küszködünk ezzel a kérdéssel. Néha idegesek vagyunk, hangoskodunk az osztályban, „félelmet” keltünk, szünetben viszont megsimogatjuk a mellettünk álló gyermek fejét. Vannak köztünk túlságosan is „megértők”, hanem az elégtelen osztályzatot azért — ha úgy adódik — ők is beírják a naplóba.

Melyik hát a helyes út, milyen irányban igazodjunk? E tekintetben — anélkül, hogy végleges választ akarnék adni — szeretnék valamit megjegyezni, mintegy a Fodor-cikk kiegészítéseként. Azt ugyanis, hogy napjainkra valami gyökerelesen megváltozott a nevelő és a neveltje viszonyában: *tanárközelségbe került a diák*. A tanár ma már nem áll olyan toronymagasan, megközelíthetetlen messzeségben a gyermek fölött, mint régente. S ez kétségtelenül a szocialista humanizmus, az új típusú iskola eredménye. Véleményem szerint ez a tény kell hogy legyen magatartásunk egyik kiindulópontja. A gyermek már nem réteg fölünk, természetesebben viselkedik előttünk, nekünk pedig figyelemmel kell kísérnünk minden rezdülését, őszintén kell beszélgetnünk vele, minél többet kell köztük tartózkodnunk.

Spirális irányú a pedagógus tevékenysége, körbe fut, de sohasem tér vissza ugyanoda, mindegyre feljebb jut. Nincsenek sablon-esetek, sem sabloneljárások. Helyesen mutat rá Fodor Katalin, hogy a tanuló egyén, egyedi lény, s ilyen alapon az esete is sajátos. Éppen ezért csupán reá tekintve választhatjuk meg módszereinket, értelmi képességének, érzelmi beállítottságának megfelelően, tekintetbe véve azt is, hogy milyen viszony fűzi az iskolához mint egészhez, az osztályához mint részhez, továbbá családjához, baráti köréhez is.

Külön tanulmányt érdemelne a tanár és tanuló viszonyának elemzése nem mint két egyén, tehát mint két pont szempontjából, hanem több síkban, mellékágakra kiterjedően is. Másképpen szólva, jó volna bővebben megvizsgálni azt is, hogyan hat egymásra a tantestület és a diákság két külön közössége, hogy az egyiknél észlelhető összetartás, jóhangulat vagy divergencia hogyan befolyásolja a másikat. Sajnos, nem kevés az olyan iskola, ahol káros „visszacsatolás” tapasztalható a két közösség között. Hogyan is beszélhetnénk aztán ilyen helyeken a tanulók kollektívájáról, egységéről, ha ilyesmi nincs meg a példaképeik, a tanárok körében?

E kérdéshez kapcsolódva emlékeztetnék arra, amit Mihály Olga vetett fel a *Korunk* 1966. novemberi számában megjelent levelében (*Tanári diplomával falun*). A szerző helyesen tapintott rá a vidéki iskolákban dolgozó értelmiségiek közt előforduló nézeteltérések egyik fő okára, a képzettség, iskolázottság terén mutatkozó eltérésre vagy a műveltségbeli különbségek eltűzött voltára. Hogyan lehetne ezt kiküszöbölni? — kérdezte Mihály Olga és választ is adott. „Általános recep-

tet nehéz írni. Tény azonban, hogy levelező hallgatóként ma mindenki elvégezheti a főiskolát.“

És valóban, miért ne végezhetné el a főiskolát a helyettes tanító vagy tanár, aki gyakorlati téren esetleg jobban boldogul, mint a képezett kezdő, de a követelmények növekedése folytán előbb-utóbb mégiscsak lemarad, képzetlensége pedig állandó vita-alap és sértődékenység-forrás, ami bizony gátolja az olyannyira szükséges nyugodt légkör kialakítását a tantestület kebelében.

Dés, 1967. december.

Dési Huber András
iskolaigazgató

A biológiai szemléltetőeszközök korszerűsítéséhez

(Levél a szerkesztőséghez)

Salló Ervinnek a *Korunk* 1968. 1. számában megjelent *Tanulás és kutatás* című cikkéhez kapcsolódva szólnék a biológiai szemléltetőeszközökről.

Egy évtizedes nevelői tevékenységem folyamán különös figyelemmel tanulmányoztam a szemléltetés korszerűsítésének lehetőségeit a biológia oktatásában. Mivel a szemléltetés az ismeretek forrása, a fogalom alakításának alapja, vitathatatlan jelentősége van az oktatásban. Az élő növényvel vagy állattal való szemléltetés a legrealisabb és a legmaradandóbb képzetet eredményezi. Így tanulmányozhatjuk valamely élőlény anatómiai fölépítését és életműködéseit.

Az általános műveltséget nyújtó iskolákban a sokoldalú oktatás-nevelés, de az idő hiánya is kizárja a lehetőséget az élő anyag beható tanulmányozásának. Gyorsabb betekintést biztosítanak az élő anyag szerkezetébe a rajzok, képek, diapozitívek, diafilmek. Hátrányuk, hogy a tanulmányozandó sejtet, szövetet, szervet a tanuló nem térben látja, úgy, ahogy a valóságban van, hanem csak síkban, ami nagymértékben csökkenti az érthetőségi fokot. A modellek, gipszöntvények részben pótolják az előbbi hiányosságokat, és lehetőséget adnak a növényi vagy állati szervek-szervezetek három dimenziójú tanulmányozására. Ellenben a modellekkel, öntvényekkel csak a külső alakot emelhetők ki, a tanulmányozandó élőlényeket statikus állapotban mutatják be, és a biológiai mozgás nem tükröződik bennük. Majdnem eredménytelen vállalkozás a sejtek, szövetek, szervek és az egész szervezet fiziológiájának megértése a fenti módszerekkel. Ezeket a nehézségeket részben kiküszöbölte a mozgófilm. A tudomány és technika révén sikerült olyan fiziológiai filmeket gyártani, amelyek bemutatják a vérkeringést, légzést, szaporodást, növekedést, fejlődést és más fiziológiai folyamatokat. Egyelőre csak a középiskolákban van mozgófilmvetítő, de az ország több ezer iskolájában még nincs.

Mivel tanulmányozzuk jelenleg az általános iskolákban a növények, állatok életműködéseit? Aránylag szegényes készülékekkel, amelyek kevésbé teszik lehetővé az élő szervezet hű bemutatását. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az élőlények anatómiai fölépítése nagyvonalakban tanulmányozható ugyan az eddigi módszerekkel, de életműködésük kevésbé.

A térben-láthatóság szempontjából is lemaradás észlelhető a szemléltetőeszközök gyártásában. Van szétszedhető szív, szem, fül, vese, vagyis a térben-láthatóság a szervek színvonaláig érkezett el, külső formákra korlátozódva. Csakhogy a modelleket, mulázsokat gipszből készítik és nem látható a belső szerkezetük. Nagyobb mértékben kell alkalmazni a jövőben az átlátszó műanyagot, ami valósággal forradalmasítja az élőlények belső morfológiai szemléltetését. A tanulóknak így lehetősége nyílik, hogy térben láthassa például a szem különböző hártáit, rétegeit, az izmokat, a szemlencsét, üvegtestet. Az átlátszó és színes műanyag használata lehetővé tenné, hogy a sejteket, szöveteket is modelláljuk, esetleg szétszedjük, és úgy

mutassuk be tanulóinknak. Ennek az elképzelésnek a kivitelezése nagymértékben hozzájárulna a csont, ideg, izom, kötőszöveti sejtek és szövetek szerkezeti fölépítésének megértéséhez és mélyebb rögzítéséhez. A műanyagból készült szemléltetőeszközök gyártása olcsóságuknál és tartósságuknál fogva is rentábilisabb lenne, mint az eddigiek.

A biológia jelentősége rendkívüli módon megnövekedett, mivel a világ lakosságának gyors ütemű növekedése nagymennyiségű élelmiszert követel. Nagy arányú a szárazföldi növények és állatok biocönológiai vizsgálata, új, nagy termelékenységgű növény- és állatfajták létrehozása. Az élő anyag bonyodalmas problematikája szükségessé teszi a technikai eszközök nagyobb méretű bevezetését a biológiai oktatásba. Ilyen eszközök a *szimulátorok*, amelyek az előbb felsorolt nehézségeket sok tekintetben kiküszöbölik, s azt lehetne mondani: új fejezetet nyitnak a biológiai szemléltetésben és oktatásban.

A növényi és állati szervezetekben lejátszódó életfolyamatokat műanyagból, fából, fémből készített modellek segítségével lehet bemutatni. A modellek hű másolatai a növényi és állati szervezetnek. Mögöttük és bennük különböző emelők, motorok, áttételek, pumpák, áramkörök, az energiaforrások megfelelői szolgáltatják a mozgási energiát. Azért nevezhetjük ezeket az eszközöket „szimulátorok”-nak, mert látszólag bemutatják a növényi és állati szervezet életműködéseit, de a mozgó készülékek természetesen más alapelv szerint működnek, mint az élő szervezet. A készülékek megszerkesztésében mindig az élő szervezet és a gép közötti analógiát keressük. A szimulátorok működését biztosító szerkezetek a néző szempontjából másodlagosak, ennek megfelelően gondoskodunk az elhelyezésükről is. A szimulátorokkal, illetve félig vagy teljesen automatikus készülékekkel az élő szervezetekben lejátszódó folyamatok nagy részét mutatjuk be, majdnem teljes komplexitásukban.

E készülékek előállítása aránylag kis összegbe kerül, ha mellőzzük a túl bonyodalmas szerkezetek tervezését. Inkább mechanikai szerkezeteket alkalmazunk, amelyek rentábilisabbak gyártási szempontból. A biológiai szimulátorokat még nem alkalmazták hazánkban az általános oktatásban. Szerintem ezekre nagy jövő vár, mivel anatómiai fölépítésükkel a reális valóságot tükrözik, nem statikusak, mint az eddigi szemléltetőeszközök, hanem mozgásukban, fejlődésükben mutatják be az élő szervezetek alapvető életműködéseit. Sok szemléltető kép, modell, öntvény a fentiek mellett túlhaladottá válik, és átadja helyét a komplex morfológiai-fiziológiai készülékeknek. Ezek a készülékek természetesen nem helyettesíthetik azokat, amelyekkel közvetlen kísérleteket végzünk a növényeken és állatokon (például a párolgásmérő készüléket).

Eddigi kísérleteim a sejtek, szövetek életműködéseinek, a genetikai információs elméletnek automatikus szemléltetésére, a szív és a kiválasztó szervek működésére vonatkoznak. Egyes kérdések megoldásában Fábrián Vidor kollégával kollaboráltunk, és azt tapasztaltuk, hogy a szimulátorok alkalmazása nyomán többszörösen csökken az ismeret átadására, megértésére fordított idő, és az ismeretek marandóbbak.

Szentegyházasfalu, 1968. január.

Papp Ferenc
tanár

Sumar

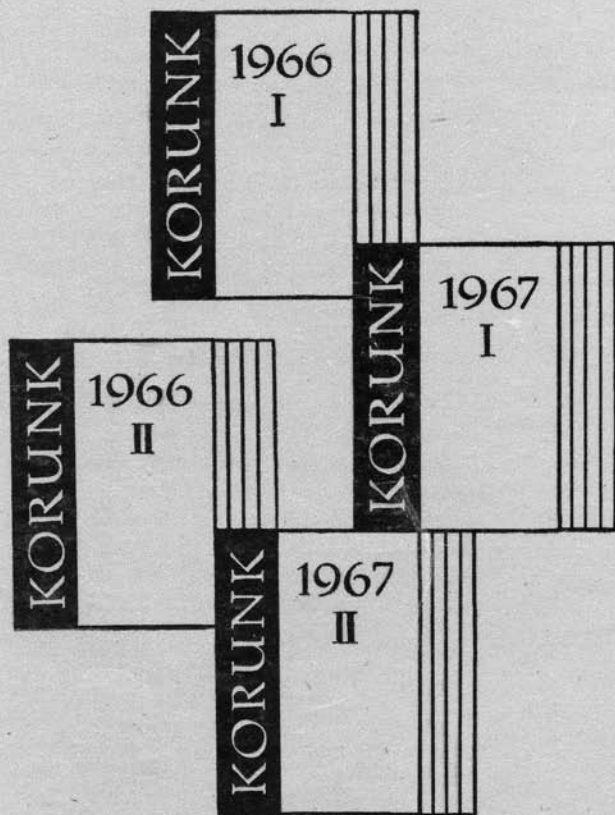
* * Aici și acum	163	<i>Aszódy János</i> : Războiul secret	253
<i>Valter Roman</i> : Conducerea științifică și știința conducerii	165	TINERET — EDUCAȚIE	
<i>Dobossy Imre</i> : Mașină de calcul și concepție	170	<i>Beder Tibor</i> : Excursiile școlilor din Odorhei	263
<i>Traian Herseni</i> : Psihologia conducerii	177	TRIBUNĂ	
<i>László Béla</i> : Fotografierea timpului de muncă a unui director	185	<i>Szilágyi Júlia</i> : În jurul „modelor occidentale“	268
<i>Panek Zoltán</i> : Poezie și proză	190	<i>Balogh Edgár</i> : Cu ce se măsoară naționalul și umanul?	269
<i>Csehi Gyula</i> : Tînărul Lukács György și problemele sociale de la începutul secolului	193	RECENZII ȘTIINȚIFICE	
<i>Jakó Zsigmond</i> : Nicolaus Olahus sprijinitor al artelor	200	<i>Gáll Ernő</i> : Printre sociologii din R.F.G.	270
<i>Ferenczi István</i> : Despre problema originii secuilor și a stabilirii lor în Transilvania	205	<i>O. Bogáthy Zoltán</i> : Însemnări despre psihologia socială	274
<i>Földes László</i> : Eu și Universul (Despre lirica lui Lászlóffy Aladár)	214	<i>Nagy Jenő</i> : Predarea limbilor străine și turismul	278
<i>Müller Ferenc</i> : Arta filmului și literatura	223	<i>Várhegyi István</i> : Probleme ale sociologiei contemporane în R.F.G.	281
NOTE		LITERATURĂ — ARTA	
<i>Szász János</i> : Morții mei	231	<i>Kántor Lajos</i> : Neoavangardismul și cititorii	284
<i>Sántha Imre</i> : Despre aspectul artistic al bunurilor de consum	234	<i>Varró János</i> : Pavel Dan	287
VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ		<i>Szigeti József</i> : Un aspect mai modern al lui Mikes	290
<i>Farkas László</i> : De la calculul integral la 1×1	237	REDACTORI — CITITORI	
<i>Mircea Oprîșan</i> : Cercetarea viitorului	240	<i>Dési Huber András</i> : Relația profesor—elev	302
<i>Szilágyi Júlia</i> : Che Guevara	245	<i>Papp Ferenc</i> : Despre modernizarea materialului vizual în predarea biologiei	303
ISTORIE VIE			
<i>Körműves Géza</i> : Despre tradițiile progresiste ale ziarului „Brassói Lapok“	249		

Liborului /

Olvasóinkat kérjük,

újítsák meg előfizetésüket

a II. évfolyamra!

ISKOLAI KÖNYVTAROSOK FIGYELMÉBE: a Korunk 6-6 számát félévenként a megfelelő tartalomjegyzék csatolásával szíveskedjenek átírni a folyóiratállományból a könyvtári jegyzékbe, hogy a sorozat a könyvtárban utólag is mindenkor a tanszemélyzet és a tanuló ifjúság rendelkezésére álljon.

Azokat az iskolai könyvtárakat, melyek a Korunk évfolyamait gondosan megőrzik, levélbeli kérésre szívesen látjuk el félévi kárton fedőlapokkal.

ÁRA 8 LEJ